

**ÖĞRETİM
PROGRAMLARININ
DEĞERLER YÖNÜNDEN
İNCELENMESİ:
TESPİT VE ÖNERİLER**

EBSAM STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

ARAŞTIRMA DİZİSİ: 31 / Aralık 2023

Sahibi	: Eğitim-Bir-Sen Adına Ali YALÇIN Genel Başkan
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü	: Muammer KARAMAN Genel Başkan Yardımcısı
Yayın Kurulu	: Talat YAVUZ Mesut ÖNER Abdülaziz AYDIN Muammer KARAMAN Ramazan ÇAKIRCI Ali DENİZ
Proje Yöneticisi	: Ali DENİZ Genel Başkan Yardımcısı
Grafik Tasarım	: Ertan Güldibi
Adres	: Zübeyde Hanım Mahallesi Sebze Bahçeleri Caddesi No: 86 Kat: 14-15-16 Altındağ-Ankara/TÜRKİYE
Tel	: (0312) 231 23 06
Faks	: (0312) 230 65 28
Web Sitesi	: www.ebs.org.tr
E-posta	: ebs@ebs.org.tr

Eğitim-Bir-Sen'in ücretsiz yayınıdır. Para ile satılmaz.

TAKDİM

Varlık grupları içerisinde var oluşunu duyumsayan, anlamlandıran, kendisine ontolojik bir alan oluşturan ve bu hususiyetlerle de özel bir varlık olarak insan, bir değer odağıdır. İnsanın dünyaya gelişi dahi bir değer bulma, değerden neşet etme biçimidir. Her çocuğun hak ettiği değeri bulması, arzu edilir bir kişilik, kimlik geliştirmesi öncelikle ailesi ve ardından kendisini çepeçevre kuşatan toplum denilen karmaşık ilişkiler ağının ürettikleriyle yani kültürle ilgilidir. Bu anlamda insanın benlik bilincinin gelişimi, onun toplumla kurduğu bağla derinden ilişkilidir.

Geleneksel dönemlerde özellikle din ve ahlaki değerler, birey ve toplum arasında sağlıklı bir diyalektiğin gelişimine katkı sunmaktaydı. Ancak, Çocukluğumuz şiirinde;

Annem bana gülü şöyle öğretti
Gül, Onun, o sonsuz iyilik güneşinin teriydi
Annem gizli gizli ağlardı dilinde Yunus
Ağaçlar ağlardı, gök koyulaşırdı, güneş ve ay mahpus
Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde
Binmiş gelirdi Ali bir kırata
Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından
Asyada, Afrikada, geçmişte gelecekte

şeklinde çocukluğunun dini ve kültürel simge ve sembollerle bezeli hafızasını tazeyen Sezai Karakoç üstadın, adı geçen şiirinin son dörtlüğünde ifade ettiği türden bir kopuş söz konusu sanki, din ve kültürün çocuk ve değerler arasında kurduğu bağda:

Şimdi hiçbirinden eser yok
Gitti o geceler o cenk kitapları
Dağıldı kalelerin önündeki askerler
Çocukluk güzün dökülen yapraklar gibi.

Bireyin üretim üzerinden değer bulduğu modernizmden kopularak, tüketim üzerinden bir ontoloji ürettiği postmodern çağda hız ve haz öne çıkan değerler olarak *anlamın* içini boşaltmaktadırlar. Viktor Frankl'ın "anlam peşinden koşan varlık" olarak tanımladığı insan, artık kıskançlık ve rekabet duygusunun etkisi altında, kesintisiz tüketim mekanizmalarının bir nesnesi olarak anlam yitimine maruz kalmakta ve tıpkı koşu çarkındaki bir hamster misali, kendisini tekrarlayan, izole hayatlar yaşamaktadır. Yüzyıl önce M. Akif'in "Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar" şeklinde nitelendirdiği dünyayı, yaşadığımız yüzyılın hemen başında Mevlana İdris, bir şair duyusuyla şöyle resmetmişti:

Çocuktum her şeyi anladığımı sanıyordum
Sonra büyüdüm
Bombaların ve bankaların dağlardan ve ırmaklardan
Fazla olduğunu gördüm
Bahçıvanlar generallerden
Menekşeler mermilerden daha azdı
Yenilmişti dünya.

Yaşanılan çağ, ürettiği krizler, kayan anlam zemini, değişen bilgi paradigması üzerine çok şey söylenebilir. Dile getirilenden daha da kara bir tablo ortaya koyacak aktüel argümanlar sunulabilir. Ne var ki sorun ne kadar derin ve kestirilemez olursa olsun insan için imkân her zaman mevcuttur. Böylesi kriz dönemlerinin bazı medeniyetler adına yeniden doğuşları, yükselişleri haber verebileceği gerçeği unutulmamalıdır. Millî ve manevî referanslar üzerine evrensel değeri inşa eden, insanı etnisite üzerinden, faşizan bir bakış açısıyla okumayan bir millet fikrine dayalı medeniyet ufkumuzu nice küresel kriz karşısında test etmiş bizler için önümüzdeki çağ yeni umutlar vadetmektedir.

Temel kuruluş felsefesi, çalıştığı tüm hizmet kollarında çalışanların özlük ve sosyal haklarının savunulması, özgürlüklerin korunması, millet iradesine yönelik olası baskı ve tasallut durumlarıyla mücadele etmek olan sendikamız aynı zamanda yaptığı çalışmalarla, ürettiği projelerle evrensel ölçekli krizlere yönelik çözümler bulma gayreti içerisinde. Değerler temelli hizmet anlayışımızın bir ayağının da neşet ettiğimiz, varlığından güç aldığımız toplumu her anlamda güçlendirmek olduğunu biliyoruz. Bu maksatla konuya verdiğimiz değerlerin bir sonucu olarak şimdike kadar; çocuğu, genci, yetişkin ve ihtiyarıyla tüm yaş gruplarına; kadın ve aileye yönelik eğitim, hukuk, sosyal haklar temelli pek çok araştırma ve projeye imza attık.

Değer eğitimi kuşkusuz ailede başlar. Ancak okul öncesi eğitimiyle birlikte değer eğitiminde okullar da devreye girer ve çocuklarda belirli değerlerin gelişmesinde önemli rol oynarlar. Değer eğitiminin uzun bir süredir Milli Eğitim Bakanlığımızca, öğretim programlarının genel amaçlarını ve temel felsefesini şekillendirmede baskın bir tema ve eğitsel unsur olarak gözetildiğini bilmekteyiz. Gücünü üyelikler üzerinden kitlesel katılımdan alan bir yapı olarak toplumda yaşanan değişimleri takip etmek, gerileme ya da ilerleme olan alanları tespit etmek, güncel toplumsal talepleri tespit etmek ve sosyal bilimler ışığında çözüm önerileri sunmak da konfederasyonumuzun faaliyet alanları arasında yer almaktadır. Eğitim-Bir-Sen olarak bu maksatla, öğrenme-öğretme süreçlerinde öğrenciye yönelik temel kazanımları barındıran ve çizdiği perspektifle ders kitaplarının hazırlanmasına da kaynaklık eden öğretim programlarına, uzmanlar tarafından değerler perspektifinden bakılmasını öngören bir proje yapılması için istişari süreçler yürütülmüştür.

Bu süreçte böyle bir projede elde edilen bulguların gerek halihazırdaki öğretim programlarının değerler perspektifinden bir fotoğrafının çekilmesine, gerekse yeni program çalışmalarına kılavuzluk etmesine yönelik beklentiler ön plana çıkmıştır. Farklı eğitim bilimleri alanlarından akademisyenlerin yer aldığı akademik bir kadro tarafından 14 öğretim programının değerler perspektifinden analiz edildiği “*Öğretim Programlarının Değerler Yönünden İncelenmesi: Tespit ve Öneriler*” isimli bu rapor, söz konusu gayeye matuf olarak hazırlanmıştır. Başta yönetim kurulumuz olmak üzere projenin yürütülmesi, raporlandırılması süreçlerine katkı sunan akademik kadroya teşekkür ediyorum. Raporun kapsamlı bir dil eğitimi, milli manevi değerlerin eşlik ettiği bir tarih, coğrafya ve toplum bilinci, ahlaki değerler odaklı bir din eğitimi ve evrensel değerlerle örtüşen, estetik unsurlar barındıran makro eğitim politikaları oluşturulması süreçlerinde karar alıcılara, eğitim politikaları üreten Milli Bakanlığı nezdinde tüm kurul ve komisyonlara katkı sunmasını temenni ediyorum.

ALİ YALÇIN

Eğitim Bir-Sen ve Memur-Sen Genel Başkanı

ÖNSÖZ

Bireysel ve toplumsal hayatı tehdit eden sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok sorunun özellikle de aile gibi temel yapıları hedefine alan bozulmaların önüne ancak onların panzehiri olabilecek ahlaki erdemler ve değerlerle geçilebilir. Dünya genelinde ve nispeten ülkemizde de yaygınlaşan aile içi şiddet olayları, öfke ve sabırsızlık duygularının eşlik ettiği fanatizmler, tüketim ve marka çılgınlıkları, çocuk, kadın, yaşlı, göçmen ve engelliler benzeri dezavantajlı gruplara yönelik ötekileştirmeler, stres ve yaygın kaygı bozuklukları gibi psikolojik temelli sorunlara karşın tevazu, sabır, kanaatkarlık, adalet, sevgi, saygı, onur, yardımseverlik, diğerkamalık, nezaket, dostluk gibi temel milli-manevi ve evrensel değerlerin eğitiminin öncelik kazandığı bir okul ikliminin oluşturulması her geçen gün önem kazanmaktadır. Okullarda eğitim öğretim süreçlerinin önemli bir boyutu olan değerler eğitiminin, öğrencilerin gelişim aşamalarında yaşamaları muhtemel rol ve kimlik karmaşalarının önüne geçecek şekilde dini, milli-manevi ve evrensel nitelikli üst düzey değer temalı kazanımları içeren öğretim programlarına dayandırılması gerekmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığımızca son olarak 2018 yılında öğretim programları (okul öncesi eğitim programı hariç), yeni bir felsefe ve değerler perspektifiyle güncellenmişti. Öğretim programlarının değerler eğitimine ilişkin perspektifinde; “Eğitim sistemimizin temel amacı değerlerimiz ve etkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmektir.” ve “Değerlerimiz öğretim programlarının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır” şeklinde MEB’in konuya verdiği önemi gösteren ifadeler yer verilmektedir. Ayrıca gerek ders kitaplarını hazırlayan komisyonlara gerekse okullarda öğretim süreçlerine yön veren öğretmenlere kılavuzluk etmesi açısından “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik” değerlerinden oluşan on değeri içeren bir kök değerler hiyerarşisi oluşturulduğu dikkat çekmektedir.

“Öğretim Programlarının Değerler Yönünden İncelenmesi: Tespit ve Öneriler” isimli bu rapor, Milli Eğitim Bakanlığınca 2018 yılında yenilenen öğretim programlarının kazanım ifadeleri ve değerlere yönelik açıklamaları üzerinden analizine dayanmaktadır. Bu maksatla konu alanı itibarıyla değerlerle daha kolay ilişki kurulabilecek 1.

Okul Öncesi Eğitim Programı, 2. Hayat Bilgisi (1.-3. Sınıflar), 3. Türkçe (1.-8. Sınıflar), 4. Müzik (1.-8. Sınıflar), 5. Sosyal Bilgiler (4.-7. Sınıf), 6. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4.-8. Sınıflar), 7. Fen Bilimleri (4.-8. Sınıflar), 8. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (8. Sınıf), 9. Türk Dili ve Edebiyatı (9.-12. Sınıf), 10. Tarih ((9.-11. Sınıf), 11. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (9.-12. Sınıf), 12. Coğrafya (9.-12. Sınıf), 13. Biyoloji (9.-12. Sınıf), 14. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerine ait öğretim programları, aralarında eğitim ve öğretim programcılarıyla farklı eğitim bilimlerinde uzmanların yer aldığı iki farklı grubun çalışmaları sonucunda oluşturulan değerler hiyerarşisi esas alınarak analiz edilmiştir. Süreçte, değerler eğitimine yönelik sahadaki öğretmen yaklaşımları tespit maksadıyla her branş düzeyinde, meslekteki kıdemleri ve lisansüstü eğitimleri dikkate alınarak belirlenen öğretmenlerle odak grup görüşmeleri yapılmış, bu görüşmelerde elde edilen bulgulara da raporda yer verilmiştir. Çalışmada ilk olarak proje uzmanları ile alan uzmanlarının katılımlarıyla bir çalıştay düzenlenmiş, ardından süreçte çok sayıda çevrim içi toplantı gerçekleştirilmiştir.

Bu önemli raporun oluşturulmasında büyük emekleri geçen akademisyenlere içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Öğretim programlarının değiştirildiği bir zamana denk gelen bu raporun öğretim programlarında değerlere yaklaşım bakımından bir değişimin meydana gelmesine katkı sağlayacak bir araç olmasını temenni ediyorum.

ALİ DENİZ

Eğitim Bir-Sen Genel Başkan Yardımcısı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	3
ÖNSÖZ	7
ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ	17
YÖNETİCİ ÖZETİ	19
GİRİŞ	29
ÖĞRETİM PROGRAMLARINDAKİ DEĞERLERİN ANALİZİ RAPORU	29
Değer nedir?	30
Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Değerler Eğitimi	32
Değer Eğitimi	34
Çalışmanın Gerekçesi ve Amacı	36
1. Araştırmanın Yöntemi	37
2. Çalışmada Kullanılan Referans Değerler	39
3. Bulgular	44
3.1. Programların Açıklamalar Kısımına Dair Genel Bulgular	45
3.2. Öğretim Programları Özelinde Değerlerin Analizi	48
OKUL ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMI VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	49
ÖZET	51
GİRİŞ	51
1. OKUL ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMI	54
1.1. Bulgular	54
1.1.1. Okul Öncesi Eğitim Programında Değerlere Yönelik Açıklamalar	54
1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	56
1.1.3. Doğrudan ve Dolaylı Şekilde Verilen Değerler	59
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	61
2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci	61
2.2. Bulgular	61
2.2.1. Öğretmenin Rolü	61
2.2.2. Programda Değerler	61
2.2.3. Etkinlik Kitaplarında Değerler	62
2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi	62
2.2.5. Kurumsal İşleyiş	62
2.2.6. Katılımcıların Önerileri	63
3. SONUÇLAR	64
3.1. Öneriler	66

HAYAT BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (1.-3. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	67
ÖZET	69
GİRİŞ	69
1. HAYAT BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI	71
1.1. Bulgular	71
1.1.1. Hayat Bilgisi Dersi Programında Değerlere Yönelik Açıklamalar	71
1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	72
1.1.2.1. Birinci Sınıf Kazanım ve Açıklamalarına Dair Bulgular	73
1.1.2.2. İkinci Sınıf Kazanım ve Açıklamalarına Dair Bulgular	76
1.1.2.3. Üçüncü Sınıf Kazanım ve Açıklamalarına Dair Bulgular	80
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	83
2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci	83
2.2. Bulgular	83
2.2.1. Programda Değerler	83
2.2.2. Değerlerin Verilme Durumu	83
2.2.3. Değer Aktarımında Öğretmenin Rolü	84
2.2.4. Değerlerin Ayrı Bir Ders Olarak Verilmesi	84
2.2.5. Ders Kitaplarında Değerler	84
2.2.6. Katılımcı Önerileri	85
3. SONUÇLAR	86
3.1. Öneriler	88
TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (1-8. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	91
ÖZET	93
GİRİŞ	93
1. İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERSİ (1-8. SINIFLAR) ÖĞRETİM PROGRAMI	95
1.1. Bulgular	95
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ	99
2.1. Odak Grup Görüşme Süreci	99
2.2. Bulgular	99
2.2.1. Öğretmen Faktörü	99
2.2.2. Programda Değerler	99
2.2.3. Değer Aktarım Yöntemi	100
2.2.4. Ders Kitaplarında değerler	100
3. SONUÇ VE ÖNERİLER	101

MÜZİK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (1-8. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	103
ÖZET	105
GİRİŞ	105
1. MÜZİK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI	107
1.1. Bulgular	107
1.1.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar	107
1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	108
1.1.2.1. İlkokul Kısımına Dair Bulgular	109
1.1.2.2. Ortaokul Kısımına Dair Bulgular	112
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	117
2.1. Odak Grup Görüşme Süreci	117
2.2. Bulgular	117
2.2.1. Öğretmenin Rolü	117
2.2.2. Programda Değerler	118
2.2.3. Ders Kitaplarında Değerler	118
2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi	118
2.2.5. Kurumsal İşleyiş	118
2.2.6. Katılımcıların Önerileri	119
3. SONUÇ	120
3.1. Öneriler	121
FEN BİLİMLERİ VE BİYOLOJİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI (3-8. VE 9-12. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	123
ÖZET	125
GİRİŞ	126
1. FEN BİLİMLERİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI BULGULARI	127
1.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar	127
1.2. Programlarda Değerlerin Kazanım Düzeyinde Verilme Şekli	127
2. BİYOLOJİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI BULGULARI	130
2.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar	130
2.2. Programlarda Değerlerin Kazanım Düzeyinde Verilme Şekli	130
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	132
2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci	132
2.2. Bulgular	132
2.2.1. Öğretmenin Rolü	132
2.2.2. Programda ve Ders Kitaplarında Değerler	132
2.2.3. Değer Aktarım Yöntemi	133
2.2.4. Kurumsal İşleyiş	133
2.2.5. Katılımcıların Önerileri	133

3. SONUÇ ve ÖNERİLER	134
3.1. Fen Bilimleri Öğretim Programına Yönelik Sonuç ve Öneriler	134
3.2. Biyoloji Öğretim Programına Yönelik Sonuç ve Öneriler	135
SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (4.-7. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	137
ÖZET	139
GİRİŞ	139
1. SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI	141
1.1. Bulgular	141
1.1.1. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Değerlere Yönelik Açıklamalar	141
1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	142
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ BULGULARI	151
2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci	151
2.2. Bulgular	151
2.2.1. Değer Eğitiminde Öğretmenin Rolü	151
2.2.2. Programda ve Ders Kitaplarında Yer Verilme Durumu	151
2.2.3. Değer Aktarım Yöntemleri	152
2.2.4. Kurumsal İşleyiş	152
2.2.5. Öneriler	152
3. SONUÇLAR	153
3.1. Öneriler	154
DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI (4-8 VE 9-12. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	157
ÖZET	159
GİRİŞ	160
1. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI (4-12. SINIFLAR)	162
1.1. Bulgular	162
1.1.1. DKAB Öğretim Programlarında Değerlere Yönelik Açıklamalar	162
1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	169
1.1.2.1. DKAB Öğretim Programında Doğrudan ve Dolaylı Şekilde Verilen Değerler	177
2. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (9. - 12. SINIFLAR)	179
2.1. Bulgular	179
2.1.1. DKAB Öğretim Programlarında Değerlere Yönelik Açıklamalar	179
2.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	179
2.1.3. DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) Doğrudan ve Dolaylı Şekilde Verilen Değerler	187

3. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	189
3.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci ve Analizi	189
3.2. Bulgular	189
3.2.1. Öğretmenin Rolü	189
3.2.2. Programda Değerler	190
3.2.3. Ders Kitaplarında Değerler	190
3.2.4. Değer Aktarım Yöntemi	190
3.2.5. Katılımcıların Önerileri	191
4. SONUÇ	192
4.1. DKAB Öğretim Programlarına İlişkin Sonuçlar	192
4.2. DKAB Öğretim Programlarına İlişkin Öneriler	194
4.3. DKAB Öğretim Programlarına (9.-12. Sınıflar) İlişkin Sonuçlar	195
4.4. DKAB Öğretim Programlarına İlişkin Öneriler	199
T.C. İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI (8. ve 12. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ DEĞERLENDİRME RAPORU	203
ÖZET	205
GİRİŞ	205
1. T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI (8. VE 12. SINIF)	209
1.1. Bulgular	209
1.1.1. Programlarda Değerlere Yönelik Açıklamalar	209
1.1.2. Programlarda Değerlerin Kazanım Düzeyinde Verilme Şekli	210
2. T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (8. SINIF)	212
2.1. Kazanım Düzeyinde Değerler	212
2.2. Değerlerin Doğrudan ve Dolaylı Verilme Durumu	215
2.3. Sosyal Bilgiler Öğretmenleri Odak Grup Görüşmesi	216
2.3.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci	216
2.3.2. Bulgular	217
2.3.2.1. Öğretmenin Rolü	217
2.3.2.2. Programda Değerler	217
2.3.2.3. Ders Kitaplarında Değerler	217
2.3.2.4. Değer Aktarım Yöntemi	218
2.3.2.5. Kazanım Yoğunluğu	218
2.3.2.6. Katılımcıların Önerileri	218
3. T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (12. SINIF)	220
3.1. Kazanım Düzeyinde Değerler	220
3.2. Değerlerin Doğrudan ve Dolaylı Verilme Durumu	223
3.3. Tarih Öğretmenleri Odak Grup Görüşmesi	224

3.3.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci	224
3.3.2. Bulgular	224
3.3.2.1. Öğretmenin Rolü	224
3.3.2.2. Programda Değerler	225
3.3.2.3. Ders Kitaplarında Değerler	225
3.3.2.4. Değer Aktarım Yöntemi	225
3.3.2.5. Kurumsal İşleyiş	225
3.3.2.6. Katılımcıların Önerileri	226
4. SONUÇLAR	227
4.1. Öneriler	229
TARİH DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (9.-11 SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	233
ÖZET	235
GİRİŞ	235
1. TARİH DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI	239
1.1. Bulgular	239
1.1.1. Tarih Dersi Öğretim Programında Değerlere Yönelik Açıklamalar	239
1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	239
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	249
2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci	249
2.2. Bulgular	249
2.2.1. Öğretmenin Rolü	249
2.2.2. Programda Değerler	249
2.2.3. Ders Kitaplarında Değerler	250
2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi	251
2.2.5. Kurumsal İşleyiş	251
2.2.6. Katılımcıların Önerileri	251
3. SONUÇLAR	252
3.1. Öneriler	255

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (9.-12. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	257
ÖZET	259
GİRİŞ	259
1. TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI	262
1.1. Bulgular	262
1.1.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar	262
1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	262
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	265
2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci ve Analizi	265
2.2. Bulgular	265
2.2.1. Öğretmenin Rolü	265
2.2.2. Programda Değerler	265
2.2.3. Ders Kitaplarında Değerler	266
2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi	266
2.2.5. Kurumsal İşleyiş	266
2.2.6. Katılımcıların Önerileri	266
3. SONUÇ VE ÖNERİLER	267
COĞRAFYA DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (9.-12. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ DEĞERLENDİRME RAPORU	269
ÖZET	271
GİRİŞ	272
1. COĞRAFYA DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI	275
1.1. Bulgular	275
1.1.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar	275
1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler	276
1.1.2.1. Doğrudan ve Dolaylı Şekilde Verilen Değerler	281
2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	283
2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci	283
2.2. Bulgular	283
2.2.1. Öğretmenin Rolü	283
2.2.2. Programda Değerler	283
2.2.3. Ders Kitaplarında Değerler	284
2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi	284
2.2.5. Kurumsal İşleyiş	285
2.2.6. Katılımcıların Önerileri	285
3. SONUÇLAR	287
3.1. Öneriler	289

SONUÇLAR VE ÖNERİLER	293
1. Kazanımlarda Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Frekans Bakımından Yer Alma Durumu	293
2. Kazanımlarda Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Çeşit Bakımından Yer Alma Durumu	296
3. Doğrudan Dolaylı Aktarma	299
4. Değerlerin Çoğunlukla Bilişsel Alana Hitap Etmesi	301
5. Programların Değerlere Yaklaşımındaki Sorunlar	302
a) Değer Yazımında Standart Bir Yaklaşımın Olmayışı	302
b) Kök Değerler	303
6. Programlarda Engeli Olan Bireylere Yönelik Yapılan Referanslar	306
7. Odak Grup Görüşmelerine Dayalı Sonuç ve Öneriler	307
8. Son Söz	309
9. Öneriler	313
KAYNAKÇA	317

Şekil 1.	Rokeach'ın değer sınıflaması (Rokeach, 1973, s. 174).	40
Şekil 2.	Kök değerler	44
Şekil 1.	SBDÖP'te Öğrenme Alanında Değerlere Yönelik Açıklamalar	143
Şekil 1.	Coğrafi Sorgulama Pusulası	272
Şekil 2.	CDÖP'de Ünite Yapısı	276
Şekil 3.	CDÖP Ünite Yapısı	277
Tablo 1.	Çalışmada incelenen programlar	38
Tablo 2.	Nelson ve Lickona'ya göre değer sınıflandırmaları (Bektaş, 2022; Lickona, 1992)	41
Tablo 3.	Spranger, Schwartz ve Dilmaç ve arkadaşlarına göre değer sınıflandırmaları (Akbaş, 2004; Dilmaç, ve ark., 2014; Schwartz, 1994)	41
Tablo 4.	Çalışmada Kullanılan Referans değerler	43
Tablo 1.	2013 Okul Öncesi Eğitim Programı İlke ve Özellikler Başlıklarında Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	55
Tablo 2.	2013 Okul Öncesi Eğitim Programı Kazanımlarında Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	56
Tablo 1.	Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında (1. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	73
Tablo 2.	Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında (2. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	77
Tablo 3.	Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında (3. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	80
Tablo 1.	Türkçe Öğretim Programında Temalara Ait Alt Konuların Tasnifi	97
Tablo 1.	Müzik Dersi Öğretim Programında (1-4. Sınıflar) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	109
Tablo 2.	Müzik Dersi Öğretim Programında (5-8. Sınıflar) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	113
Tablo 1.	Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında (1-8. Sınıflar) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	128
Tablo 2.	Biyoloji Dersi Öğretim Programında (9-12. Sınıflar) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	130
Tablo 1.	Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Verilen Değerler	142
Tablo 2.	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	144
Tablo 3.	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (4. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	147
Tablo 4.	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (5. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	148
Tablo 5.	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (6. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	149
Tablo 6.	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (7. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	150

Tablo 1.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (4. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	169
Tablo 2.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (5. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	170
Tablo 3.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (6. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	172
Tablo 4.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (7. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	173
Tablo 5.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (8. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	175
Tablo 6.	Komisyon Tarafından Oluşturulan Değerler Çizelgesinden DKAB (4-8. Sınıflar) Öğretim Programında Kazanım Düzeyinde Yer Almayanlar	177
Tablo 7.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (9. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	180
Tablo 8.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (10. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	182
Tablo 9.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (11. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	184
Tablo 10.	Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (12. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	185
Tablo 11.	Komisyon Tarafından Oluşturulan Değerler Çizelgesinden DKAB (9-12. Sınıflar) Öğretim Programında Kazanım Düzeyinde Yer Almayanlar	187
Tablo 1.	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında (8. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	213
Tablo 2.	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında (12.Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	220
Tablo 1.	Ünite, Kazanım Sayısı ve Süre Tablosu	240
Tablo 2.	Tarih Öğretim Programında (9. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	241
Tablo 3.	Tarih Öğretim Programında (10. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	244
Tablo 4.	Tarih Öğretim Programında (11. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı	247
Tablo 1.	CDÖP'de Değerlerin Dağılımı*	278
Tablo 2.	CDÖP'deki Değerlerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı	280
Tablo 3.	Kazanımın İşlenmesi Sürecinde Verilmesi Planlanan Kök Değerler	281
Tablo 1.	Kazanımlarda Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Frekansları	294
Tablo 2.	Programların Kendi İçlerindeki Dağılımları Açısından Değerleri Nispeten Temsil Derecesi	295
Tablo 3.	Öğretim Programlarında Kazanım Düzeyinde Çeşit Bakımından Milli, Manevi ve Evrensel Değerler ve Ortalamaları	297
Tablo 4.	Programlarda Ortalama Olarak Geçen Farklı Değer Çeşidi	298
Tablo 5.	İçeriğinde En Çok Değer Kategorisi Bulundurma Durumuna Göre Programlar	299
Tablo 6.	Değerlerin Doğrudan ve Dolaylı Aktarıma Durumu	300
Tablo 7.	Sınıflar Düzeyinde Kök Değerlere Yer Verilme Durumu	304

YÖNETİCİ ÖZETİ

Rapor giriş, yöntem, bulgular ve sonuçlar olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır.

- **Giriş bölümünde** çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturularak amaçlarına değinilmiştir.
- **Yöntem bölümünde** çalışmada kullanılan veri toplama araçları ile analiz süreçleri hakkında bilgi verilmiştir.
- **Bulgular bölümünde** iki ana başlık vardır. İlk başlıkta okul öncesi eğitimi hariç diğer programlarda ortak olan ve programların değerlere yaklaşımını açıklayan metne dair bulgular yer almaktadır. Diğer ana başlık altında ise proje kapsamında incelenen 14 programa dair bulgulara 11 başlık altında yer verilmiştir.
- **Son bölümde** ise tüm programların bulguları bir araya getirilerek genel sonuçlar ve öneriler belirtilmiştir.

Giriş

21. yüzyılın ilk çeyreğini bitirmeye hazırlandığımız bu zaman dilimi, makine öğrenmesi ve genetik çalışmalardaki gelişmeler ile karakterize edilebilir. Bu süreçlerin sınırları ile bireysel ve toplumsal sonuçlarını kestiremediğimiz bu zamanlar, tarihin kırılma anlarından birine işaret etmekte ve bu sebeple eğitimde değerlerin konumu hiç olmadığı kadar önemli hale gelmektedir. Öte yandan iklim değişikliği ve pandemi gibi gelişmelerin getirdiği belirsizlikler, en son Gazze örneğinde yaşadığımız küresel emperyalist güçlerin insani hiçbir sınır tanımayan farklı coğrafyalardaki işgal ve katliamları, toplumsal ve bireysel anlamda insanları ve toplumları dönüştürecek gelişmelere yol açacaktır. Bu gelişmeler, hâlihazırda, “iş güvenliği, ekonomik istikrar, kaynak kullanımı, sosyal normlar, kültürel dinamikler, demografik geçişler, insanların psikolojisi, neyin doğru ve gerçek olduğu, ahlaki ve etik değerler bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır”dır (Öztürk, 2023, s. 58). Bu dönemde özellikle değerler neredeyse tüm dünya toplumlarında yeni sosyo-kültürel krizlerin

eşlik ettiği bir sosyal iklimde değişime, içerik ve anlam kayıplarına uğramaktadır (Akdemir ve ark., 2016). Ayrıca 21. yüzyılda ilerlemeci, pozitivist anlayışın devamı/ tezahürü olarak dijitalleşme değerler ve toplumsal gelenekler açısından oldukça aşındırıcı bir araca bürünmüştür. Bu sebeple eğer meydana gelen bu değişimlerden toplumsal ve bireysel anlamda gelişerek çıkmak istiyorsak etik ve ahlak konularını eğitim sistemimizin öncelikleri arasına konulması gerekir. Etik ve ahlak ise, değerlerden mürekkeptir.

Değerler, toplumun kültürel ve sosyal yapısından, aile ve eğitimden, kişisel deneyimlerden ve inanç sistemlerinden etkilenir. Bu nedenle, farklı birey, toplum ve kültürlerde farklı değer sistemleri görülebilir. Örneğin, adalet, sevgi, saygı, sevgi ve cesaret gibi değerler, birçok toplumda ortak kabul görürken; şehitlik, gazilik, helal kazanç gibi bazı değerler ise belirli kültürel ve toplumsal yapılarla bağlantılıdır. Bu çerçevede, bir toplumun değerlerini ve bu değerlerin eğitim sisteminde nasıl yer bulacağını belirlemek, o toplumun önceliklerine, tarihine ve kültürel dokusuna bağlı olarak değişebilir. Benzer şekilde devletler de “ideal vatandaş” yetiştirme arzusuyla öğretim programlarında örtük ve açıktan belirli değerleri önceleyebilirler.

Çalışmanın amacı

Betimlenen çerçeveden hareketle bu çalışmada aşağıdaki araştırma problemlerine cevap aranmıştır:

- Türkiye’de değerleri içermeye potansiyeli yüksek derslerin öğretim programlarının değere yaklaşımı nasıldır?
- Bu programlarda milli, manevi ve evrensel değerlerin yer alma durumu nedir?
- Programlarda ortak olarak yer alan 10 kök değer kazanım düzeyinde kendine ne derece yer bulmuştur?
- Öğretim programı incelenen derslerin öğretmenlerinin değer eğitimi ve programlarda değerlerin yer alma durumuyla ilişkili görüşleri nedir?

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme ve odak grup görüşmesi yöntemleri kullanılmıştır. Doküman incelemesinde, çalışmada kullanılan referans değerlerin (Bkz. 2. Referans değerler) programlardaki sıklığı betimsel analiz yoluyla belirlenmiştir. Buna göre öğretim programlarında öğrenme alanları/üniteler, kazanımlar ve kazanım açıklamaları düzeyinde hangi değerlere ne oranda yer verildiği,

bunların doğrudan mı dolaylı bir şekilde mi verildiği tespit edilmiştir. Çalışmada içerikleri itibarıyla öğrencilere milli, manevi ve evrensel değerlerin daha etkili bir şekilde kazandırılabilceği düşünülen 14 program incelenmiştir: Okul Öncesi Eğitim Programı, Hayat Bilgisi (1.-3. Sınıflar), Türkçe (1.-8. Sınıflar), Müzik (1.-8. Sınıflar), Sosyal Bilgiler (4.-7. Sınıf), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4.-8. Sınıflar), Fen Bilimleri (4.-8. Sınıflar), T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (8. Sınıf), Türk Dili ve Edebiyatı (9.-12. Sınıf), Tarih ((9.-11. Sınıf), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (9.-12. Sınıf), Coğrafya (9.-12. Sınıf), Biyoloji (9.-12. Sınıf), T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük. Odak grup görüşmeleri her bransa özel, o branşın öğretmenlerinin katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Bir çalışmada incelenebilecek neredeyse sonsuz sayıda değer olduğu düşünülürken farklı insan gruplarında tanınan ve öncelikleri belirleyecek sınırlı sayıda değer tipini ele almak pek çok avantaj sağlar (Schwartz, 1994). Bu sebeple çalışma kapsamında öncelikle bir referans değer listesi oluşturulmuştur. Bunun için değer sınıflandırmaları bakımından ilgili literatür incelenmiştir. Milli, manevi ve evrensel değerlere ilişkin farklı tanım ve sınıflamalar olduğu için bu çalışmada; değerleri bu üç alana göre sınıflandırmak amacıyla 10 alan uzmanının görüşlerine başvurulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre çalışmada yer alan diğer bir 10 uzman tarafından yeniden değerlendirildiğinde listeye nihai hali verilmiştir. Şüphesiz farklı değer kategorileri arasında geçişkenlik mevcuttur ve evrensel, milli ve manevi olarak ele alınmış bir değer farklı uzmanlar tarafından farklı şekilde sınıflandırılabilir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak tüm sınıflandırmalar belirli düzeyde öznellik taşır. Bu çalışmada Türk toplumunda ön plana çıkan değerler milli ve manevi, Türk toplumu dâhil tüm insanlık için ortak olanlar ise evrensel değerler olarak kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle, Türk toplumunun değer dünyası bakımından nispeten ayırt edici özellikteki değerlere milli-manevi değerler kategorinde yer verilirken, tüm medeniyetler için ortak olanlar evrensel kategorinde yer almıştır. Milli ve manevi değerlerin tasnifinde ise, özellikle milli aidiyet ve millet bilinci oluşturmaya katkı sağlayan değerler milli değer olarak kabul edilmiştir (Bkz. Şekil 5).

Sonuç ve Öneriler

Öğretim programlarının giriş kısmında değer eğitimiyle ilişkili programların perspektifi açıklayan birçok ifade yer almaktadır. Bunlardan birisinde eğitim sisteminin temel amacı üzerine şu yargıya yer verilmektedir: *“Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir.”* Bir diğer yerde ise ortaokulu tamamlayan öğrencilerin *“ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek*

suretiyle millî ve manevi değerleri benimsemiş”, liseyi tamamlayan öğrencilerin ise “... Millî ve manevi değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, üretken ve aktif vatandaşlar ...” olarak yetişmelerinin beklendiği görülmektedir. Ancak raporda belirtilen sonuçlardan anlaşılacağı üzere **bu amaçlar gerçekleşmekten çok uzaktır**. Rapor boyunca ders bazında gerçekleştirilen analizlerde görüldüğü üzere programların değerlere yaklaşımı sistematik ve planlı olmaktan uzaktır. Evrensel, millî ve manevi değerler kapsamında yapılan analizlerde özellikle **millî ve manevi değerler bakımından programların genellikle çok sınırlı bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir**.

İncelenen 14 öğretim programında değerlere toplamda 723 kez atıf yapıldığı, ancak çalışmada ele alınan değer kategorileri bakımından önemli bir farklılaşmanın mevcut olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifade ile 723 atfın **yaklaşık yüzde 49’u evrensel değerlerle, yüzde 26’sı millî değerlerle, yüzde 25’i de manevi değerlerle** ilgilidir. İçeriği itibarıyla manevi değerlerin yoğun olarak yer aldığı ilk ve ortaöğretim DKAB dersleri hariç tutulduğunda ise **manevi değerlere** programlarda yer verilme oranı **yüzde 11’e** düşmektedir. Doğrudan millî değerlerle ilişkili bir içeriğe sahip olan ilk ve ortaöğretimdeki T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersleri hariç tutulduğunda ise **millî değerlere** programlardaki toplam atıf oranı **yüzde 19** olmaktadır. Eğer manevi değerleri sadece DKAB, millî değerleri de kazandırma görevi sadece T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük derslerine verilmiş olsaydı bu durum anlaşılabilirdi. Ancak hem programların ortak değer perspektifinde belirtilen açıklamalar (değerlerin tüm programlarda yer alması hususu) hem de pedagojik ilkeler bağlamında bu yaklaşımın geçerli kabul edilemeyeceği açıktır.

Programlar bazında ele alındığında incelenen programların **büyük bölümünde millî ve manevi değerlerin zayıf ya da çok zayıf bir şekilde temsil edildiği tespit edilmiştir**. **Millî değerlere zayıf ya da çok zayıf** bir şekilde atıf yapan öğretim programları; okul öncesi, hayat bilgisi, ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi, fen bilimleri, Türkçe, sosyal bilgiler, ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi, tarih, coğrafya, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı şeklindedir. **Manevi değerlerin nispeten zayıf ya da çok zayıf** temsil edildiği programlar; okul öncesi, müzik, fen bilimleri, Türkçe, sosyal bilgiler, T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük, tarih, coğrafya, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı şeklindedir. **Evrensel değerler** ise okul öncesi, fen bilimleri, Türkçe, tarih, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı derslerinde nispeten az ya da çok az temsil edilmiştir.

Öğretim programlarında değerler daha çok dolaylı bir şekilde kazanımlarda kendilerine yer bulmuştur. **Değerlere programlar çapında yapılan 723 atıftan 312’sinin doğrudan 411’nin ise dolaylı olduğu belirlenmiştir**. Değerlerin açık bir şekilde ve-

rilmesi, hem öğretmenlerin hem de kitap yazarlarının işlerini kolaylaştırarak yoruma ve tartışmaya gerek kalmaksızın o değer derste ya da kitapta yer alması sağlanmış olacaktır.

Öğretim programlarında değerler sosyal bilgiler ve DKAB gibi istisnalar hariç **genellikle bilişsel bir yaklaşımla yazılmış**; ders içeriğini oluşturan bilişsel boyuttaki kazanımlar aracılığı ile yahut kazanım açıklamaları kısmında verilmiştir. **Değerlerin bilişsel yaklaşımla yazılması onları sadece derste değinilmesi gereken teorik bir konu hüviyetine indirgeyebilmektedir.** Örneğin, “su kaynaklarımızın sürdürülebilir kullanımı için bireylere düşen sorumluluklara **değnilir**” şeklindeki kazanım açıklaması öğrencilerde hem çevresel duyarlılık hem de sorumluluk değerleriyle ilgili tutum geliştirme şeklinde değil, daha çok bilişsel bir farkındalık kazandırma bağlamında ifade edilmektedir. Nitekim odak grup görüşmelerinde öğretmenler tarafından net bir şekilde dile getirildiği gibi değerler ağırlıklı olarak telkin yoluyla, öğretmenlerin gündeme gelen konuyla ilişkili nasihat vermesi şeklinde ele alınmaktadır.

Tüm programlarda içerikle uyumuna ve dersin özelliklerine bakılmaksızın ortak olarak 10 kök değer belirlenmiştir. Bununla birlikte kök değerlerle ilişkisi kolayca kurulabilecek özellikteki Türk dili ve edebiyatı ve tarih gibi dersler de dâhil programların birçoğunda az sayıda kök değere yer verilmiştir. Bazı derslerde ise genel yaklaşımdaki ifadelerin ve gerekçelerin aksine kök değerler haricinde değer listesi verilmiş, hatta sosyal bilgiler örneğinde olduğu gibi bu listede kök değerlerin bazıları yeniden ifade edilmiştir. **Bu uygulamalar değer yazımında derslerin kendine özgü özellikleri dikkate alınmayarak standart ama tutarsız bir yaklaşım sergilendiğine değer eğitimi konusunda belirli, bilimsel ve tutarlı bir yaklaşımın olmadığına işaret etmektedir.**

Çalışmada dikkat edilen bir husus da programların engeli olan bireylere yaklaşımı ile ilgilidir. Engeli olanlara biyoloji, sosyal bilgiler ile Türk dili ve edebiyatı derslerinde sınırlı şekilde yer verilmiş diğer derslerde ise tamamen görmezlikten gelinmiştir. Benzer şekilde programlarda daha genel olarak kapsayıcılık değeriyle ilişkili çok az atıf söz konusudur.

Programlarda değerler eğitim programlarına ve bu kapsamda da birçoğu öğretmenin inisiyatifinde olan öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler gibi unsurlara bırakılmıştır. Ancak odak grup görüşmelerinden elde edilen sonuçlara göre **öğretmenlerin gündeminde değer eğitimi ilk sıralarda yer almamaktadır.** Öğretmenler program yoğunluğu, sınav baskısı nedeniyle ders kitabını ya da hazır materyalleri kullanma alışkanlığı ve değer eğitimiyle ilişkili yöntem ve tekniklere yeterince aşına olmamaları gibi sebeplerle değer eğitimini yeterli dü-

zeyde yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte öğretmenlik tecrübele-riyle değerlerin günümüz dünyasında yeni nesiller için ne kadar önemli olduğunun farkında olarak bazı uygulamaları da söz konusudur. Ancak **genellikle sistemsiz bir yaklaşım benimsenmekte, durumsal olarak gündeme gelen konularda (örneğin okulda hırsızlık olduğunda) telkin yoluyla öğrencilerine değer kazandırmaya çalışmaktadırlar.**

Programlarda değer eğitiminin sistematik olmayan bir şekilde ele alındığı, program açıklamalarında belirtilenlerle kazanım düzeyindeki durumun birbiriyle örtüşmediği dolayısıyla değerlere yaklaşımı bakımından iç tutarlılığı yüksek olmayan programlarla karşı karşıya olunduğu görülmektedir. Eğitim aracılığıyla değer kazandırma veya değer geliştirme süreçlerinin fazlasıyla önem kazandığı günümüzde, bu konuda yapılmış bilimsel çalışmaları, akran etkileşimi, diğer insanlara hizmet etme, rol modellik, mentörlük ve gelişimsel psikoloji benzeri uygulama ve kuramları göz ardı eden bu yaklaşım, öğretim programlarının değer kazandırma aşamasının, yeni bir anlayışla gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır (Akbaş 2015). Bu kapsamda öneriler maddeler halinde şu şekildedir:

Öneriler

Rapor boyunca dile getirilen bulgular ve tartışmalar ışığında çalışma kapsamıyla ilgili öneriler toplu olarak aşağıda sunulmuştur:

- İnsanlığın savaşlar, işgaller, katliamlar, ekonomik krizler dolayısıyla evrensel düzeyde değerler krizi yaşadığı bir döneme girildiği göz önünde bulundurulurken programlarda insanların vicdanını harekete geçirecek değerler yeniden tanımlanmalı ve bu değerlerin eğitim sisteminin her aşamasında, pedagojik ilkelere uygun ve iç tutarlılığı yüksek bir şekilde yer alması için gerekli tedbirler ivedilikle alınmalıdır. Ayrıca, programlar arasındaki tutarsızlıklar giderilmeli, sistematik bir yaklaşım sergilenerek hangi değerlerin hangi ders ve yaş grubunda nasıl ele alınacağıyla ilgili somut açıklama ve örneklerle programlarda yer verilmelidir.
- Manevi değerlerin sadece din kültürü ve ahlak bilgisi (DKAB) derslerinin konusu olmayıp hayat bilgisi ve sosyal bilgiler başta olmak üzere birçok derste ele alınması gerektiği unutulmamalıdır. Aynı şekilde milli değerlerin sadece T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük derslerinde değil sosyal bilgiler, Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı başta olmak üzere birçok derste ele alınabileceği göz ardı edilmemelidir. Eğitimin milli kimlik oluşturma ve toplumsal değerleri yeni nesillere aktarımı işlevi göz önünde bulundurularak program-

larda evrensel, milli ve manevi değerlere dengeli bir şekilde yer verilmelidir. İncelenen programlar içinde milli ve/veya manevi değerlerin **az** veya **çok az** temsil edildiği; okul öncesi, hayat bilgisi, ilköğretim DKAB, fen bilimleri, Türkçe, sosyal bilgiler, tarih, coğrafya, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı programlarında milli, manevi ve evrensel değerlerinin dengeli şekilde dağıtılmasına yönelik güncellemeler yapılmalıdır.

- Programlardaki değerlerin daha çok dolaylı bir şekilde yazıldığı tespit edilmiştir. Değerlerin eğitim-öğretim süreçlerinde ve ortamlarında uygun yöntem ve tekniklerle dolaylı şekilde verilmesi faydalı olabilir ancak öğretim programında dolaylı bir şekilde yazılması, öğretmenler ve kitap yazarları tarafından göz ardı edilmelerine yol açabilir. Programlarda değerlerin daha görünür kılınmaları için dolaylı atıf yapılanların sayısı düşürülerek mümkün mertebe doğrudan atıf yapılanların sayısı artırılmalıdır.
- Değerler sadece bilişsel alanda değil duyuşsal açıdan da ele alınmalı ve beceri boyutu da ihmal edilmemelidir. Öğretim programlarının güncelleme çalışmaları sırasında programlarda değerlerin duyuşsal alanla da ilişkilendirilmesi yapılmalı ve sadece bilgi boyutunda kalan değer aktarımının uzun vadede etkili olamayacağı unutulmamalıdır.
- Değer yazımında standart bir şekilde 10 kök değer yazılması yerine, her dersin ve disiplinin özellikleri ve içeriği göz önüne alınmalıdır. Örneğin matematik, kimya, müzik, tarih gibi disiplinlere ait değerler, içerikle uyumlu bir şekilde belirlenmeli, her dersin kendine özgü özellikleri değerlendirilerek özel değer yaklaşımları oluşturulmalıdır. Bu kapsamda farklı yaş grupları ve derslerde hangi değerlerin öncelikli olarak ele alınacağıyla ilgili öğretim programlarında net yönergeler yazılmalıdır. Öte yandan kök değerlerin birkaç ders dışında kazanımlara yeterince yansıtılmadığı bazılarında ise hiç yer almadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle program güncellenme çalışmalarında belirli dersler kapsamında ortak olarak yazılacak değerlerin ders içeriği ile uyumlu olmasına ve tam olarak yansıtılmasına özen gösterilmelidir.
- Çocuklara değerlerin kazandırılması süreci sadece belirli derslerle sınırlı kalmamalıdır. Okulda değerler eğitimine bütüncül bir anlayışla yaklaşılması gerekir. Bu kapsamda değerler ilgili tüm derslerde verilmeli ve değer aktarımı okul kültürüne ve genel atmosfere yansıtılmalıdır.
- Her toplumun, kültürün veya kurumun değerleri ve bu değerleri sonraki nesillere aktarım şekli farklı olabilmektedir. Farklı ülke ve kültürlerde ince-

lenebilecek çok sayıda değer olduğu düşünülürken öncelikle Türk toplumunun güncel ihtiyaçları kapsamında şefkat, aile birliği, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, nezaket, hayırseverlik gibi genç nesillere aktarılması uygun olan bir referans değer listesi oluşturulmalıdır. Bu kapsamda, toplumsal normlarda erozyon olup olmadığı, hangi değerlerde çözümlerin yaşandığı, hangi normlarla gençler arasındaki bağların zayıfladığı ve insanlar için anlam kayıplarının hangi alanlarda meydana geldiği gibi konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde düşünülmelidir. Bunun için öncelikle değer sınıflandırmaları bakımından milli, manevi ve evrensel değerlere ilişkin farklı paydaşların katılımıyla tanım ve sınıflamalar yapılmalıdır. Bu çalışma bu minvalde bir hareket noktası işlevi görebilir.

- Milli Eğitim Bakanlığının son 10 yıl içinde önem verdiği ve çok sayıda öğretmen eğitimi gerçekleştirdiği bir alan olan kapsayıcılığın programlarda kendine yer bulması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda engeli olan bireyler başta olmak üzere göçmenler, afetten etkilenenler gibi dezavantajlı gruplara karşı ön yargılarımızı giderecek ve toplumsal birliğimize katkı sağlayacak şekilde tüm programlar güncellenmelidir. Örneğin, din kültürü ve ahlak bilgisi dersindeki Hz. Muhammed'in örnekliliği ve Hz. Muhammed ve Gençlik gibi üniteler ile içeriği uygun başka konularda, tarih ve T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi programında da çeşitli savaşlara katılarak görme, işitme kaybına uğramış veya ortopedik engelli durumuna düşmüş gazilere değinerek onların vatan savunmasındaki rollerine, fedakârlık ve kahramanlıklarına yer verilebilir.
- Odak grup görüşmelerine katılan öğretmenlere göre programlarda hangi değerlerin nerede ve nasıl verileceğinin açıkça belirtilmeli, programlara okul dışı öğrenmeye imkân verici kazanımlar yazılmalı (müze, tarihi anıt, cami, külliye gibi değer aktarımına uygun mekânların ziyaret edilmesi), programlara yazılacak değerlerin ders kitabına yansıtılma durumunun kontrol sağlanmalı, değerlerin lise düzeyinde ayrı bir ders olarak verilmesi yerine konular/kazanımlar bağlamında verilmeli, programlardaki kazanım yoğunluğu bilgi aktarımını ön plana çıkardığından ya kazanımlar azaltılmalı ya da ders saatleri artırılmalı, kazanımlar öğrencilerin sorgulama, muhakeme, buluş ve yorumlama gibi yöntem ve stratejileri işe koşmalarına imkân verecek şekilde yazılmalıdır.
- Programlardaki ortak metinde değer eğitiminin önemini vurgulayan pek çok ifade yer almasına rağmen, eğitim-öğretim sürecinde merkezi bir role

sahip öğretmenlerin bu konuya karşı tutumları da hangi değerlerin ne derece öğretildiği noktasında belirleyicidir. Odak grup görüşmelerinde öğretmenlerin uygulamada değer eğitiminin yeterince etkili olmayışı hakkında belirttiği sebepler kapsamında;

- Etkili bir değer eğimi için programların yoğunluğunun azaltılması,
- Sınav baskısını azaltacak şekilde makro düzeyde eğitim politikalarının geliştirilmesi,
- Öğretmenlere branş bazlı olarak değer eğitiminde çağdaş yöntem ve teknikler konusundaki bilgi, farkındalık, tutum ve becerilerini geliştirecek hizmet içi eğitimlerin düzenlenmesi önerilmektedir.
- Odak grup görüşmelerinde de teyit edildiği üzere Türkiye’de öğretmenlerin büyük çoğunluğunun öğretim programlarını yeterince incelemediği, bunun yerine ders kitaplarını esas aldığı düşünülürse, değerlerin ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı çok daha önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, mevcut çalışmayı derinleştirecek şekilde ders kitaplarının analizi de önem taşımaktadır.
- Öğretmenlerin program yoğunluğu, sınav baskısı nedeniyle ders kitabını ya da hazır materyalleri kullanma alışkanlığı, ders işlemeyle ilgili diğer alışkanlıkları ve değer eğitimiyle ilişkili yöntem ve tekniklere yeterince aşina olmaları gibi sebeplerle değer eğitimi yeterli düzeyde yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu sebeple bütün öğretmenlerin değer eğitimiyle ilgili branş bazlı olarak hizmet içi eğitimden geçirilmesi ve değer aktarımıyla ilgili çağdaş yöntem ve teknikler konusunda bilgi, beceri ve farkındalık kazanması sağlanmalıdır

GİRİŞ

ÖĞRETİM PROGRAMLARINDAKİ DEĞERLERİN ANALİZİ RAPORU

Eğitim insanın varoluşundan bu yana her daim önem arz eden bir olgu olmuştur. “İnsanoğlunun yalnızca eğitim vasıtasıyla insanlaşabileceği” (Kant, 2018, s 11) gerçeği eğitime başat bir rol bahşetmiştir. Bu yüzden insanlık tarihine ait birikime bakıldığında eğitime yapılan vurgunun kadim zamanlara kadar gittiği açıkça görülmektedir. Antik Çağda hem karakter eğitimi/terbiye hem de öğretimi/talimi ihtiva eden bir şekilde daha bütünlükçü bir zeminde ele alınan eğitim daha çok içsel bir süreç olarak görülmüştür. Örneğin Platon’un (1962, s. 703) ifadeleriyle “ruhun gücünü iyiden yana çevirme ve bunun için en kolay, en şaşmaz yolu bulma sanatı” olarak tanımlanan eğitim, içten dışa doğru vuku bulan bir sürece karşılık gelmektedir. Ancak modernite ile birlikte eğitimin bütünlükçü yapısı zedelenmiş ve eğitim bu düzlemde dıştan içe doğru gerçekleşen bir süreç olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Modern eğitim anlayışının ekonomik olarak Sanayi Devrimine, felsefi olarak da Aydınlanma düşüncesine dayanıyor oluşu teknik bir eğitim algısını ortaya çıkarmıştır. Bu düzlemde tesis edilen salt davranış değişikliği temelli eğitim yaklaşımı neticesinde *talim* ile *terbiye* birbirinden uzaklaşmış ve daha çok talimin/öğretimin egemen olduğu, *usa* (*reason*) dayalı bir mantalite, eğitim düşüncesi içerisinde yer edinmiştir. Ayrıca Heidegger’in (2016) de tespitiyle 19. asırda ulus-devletin, eğitimi vatandaş yetiştirme fabrikası olarak kullanma arzusu doğrultusunda yapmış olduğu planlar temelinde gerçek eğitim (*Bildung*) düşüncesinde bir sapma ortaya çıkmıştır. *Bildung*, Heidegger’e (2016, s. 34) göre “biçimlendirme, bir anlamıyla, birine, gelişecek olan bir karakter damgası basmak anlamındaki bir biçim verme” şeklinde tanımlanmakta ve “kendini terbiye etme” (*Selbstbildung*) ile “talim”i (*Ausbildung*) ihtiva eden kapsamlı bir eğitim anlayışına karşılık gelmektedir. Benzer şekilde kavrama temas eden çağdaş sosyologlardan Hartmut Rosa (2019, s. 67-68) da *Bildung*’u “bir optimizasyon ve beceri edinme süreci değil, benlik ve dünya arasındaki rezonans (tını) eksenlerini açma süreci” olarak görmeyi önermektedir. Bu yönüyle Türk eğitim düşüncesindeki maarif kavramı “talim” ve “terbiye”yi içeren yapısıyla *Bildung*’a en yakın konumlandırılabilir kavram olarak tezahür etmekte ve bu paralelde 19. asırda *Bildung*’daki dönüşümlerin bir benzeri maarif kavramı özelinde de gözlenebilmektedir.

Bildung/maarifin semantik müdahaleye tâbi tutulması neticesinde eğitimin önemli bir bileşeni olan “karakter eğitimi” boyutu mekanik eğitim anlayışı içerisinde silikleşmeye maruz kalmıştır. Gatto’nun (2017, s. 113) tabiriyle dışarıdan içeriye doğru gerçekleşen okul öğretiminin bir “alışkanlık ve davranış talimi” olması, “insanın kendine hâkim olması meselesi” olan eğitim kavramındaki enginliği akamete uğratarak karakter terbiyesini olumsuz etkilemiştir. Eğitimin teknik bir süreç olduğu algısıyla birlikte “vicdan” ve “erdem” kelimelerinin “modern eğitimsel söz dağarcığımızdan düşmesi” (Tate, 2018, s. 79) eğitim ve değer ilişkisini de zedelemiştir. Eğitimin teknikleşmesi sürecinde bilgi de değerden ayrıştırılmıştır. Bilginin bilimsel bilgi temelinde artık “doğruluk değil de işlerlik artırımı” olarak görülmesi bilginin ticarileştirildiği bir sürece kapı aralarken bilgi ile değer arasındaki kopukluğa da sebebiyet vermiştir (Sarup, 1996, s. 198). Bu durumun sonuçlarına bir örnek olarak; Wieland Hoban (2018, s. 5) Almancadan İngilizceye tercüme ettiği Byung-Chul Han’ın *Ötekini Kovmak* isimli eserinde İngilizcede çoğunlukla bilgi (*knowledge*) kelimesiyle karşılanan Almanca *Erkenntnis* kelimesini *insight* (içgörü, sağgörü) şeklinde tercüme ettiğini ifade etmekte ve bu tercihinin dayanak olarak da *knowledge* kelimesinin “aktif biliş ve tanıma sürecini” ihata edemeyişini sebep olarak göstermektedir. Maarifin kendisinden türediği *marifet* kelimesi de tam olarak aktif biliş ve tanıma sürecini içerdiğinden bilgiden ayrılmaktadır. Bu düzlemde marifet bilgiden farklı olarak “tümel ve genel bilgiler” yerine “tikel, özel ve ayrıntılı bilgileri” ihtiva etmekte ve bu yüzden de bilginin zıddı cehalet iken marifetin karşıtı inkâr/tanıma olarak tezahür etmektedir (Uludağ, 2003, s. 54-56).

Eğitim düşüncesindeki bu dönüşüm değer meselesini zaafa uğratacak bir zeminde vuku bulduğundan Heidegger’in (2016) ifadesiyle *apaideusia*’nın varlığına neden olmuştur. Heidegger *apaideusia*’yı “hiçbir temel duruşun uyanmadığı ve hiçbir normatif prototipin öne sürülmediği bir biçimlenme/teşekkül etme yoksunluğu” olarak tanımlarken onu aynı zamanda “insanı, özsel kavrayışın berrak tutarlılığı için özgür ve güçlü hale getirme” (s.34) süreci olan *paideia*’nın tam karşısında konumlandırılmaktadır. *Paideia* “insan doğamızla yaşamamıza yardımcı olan” ve “eğitimin (*paideia*) de kendi içinde bir amacının olduğu” (Brinkmann, 2022: 24) kapsamlı bir sürece karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda değerler, mezkûr kavramsallaştırmada *paideia* özelinde kendine özel bir anlam dünyası edinmekte ve bu yüzden de karakter eğitimini de içeren kapsamlı bir eğitim düşüncesinin yeniden inşa edilebilmesinde değerler hayati bir rol oynamaktadır.

Değer nedir?

Türkçe’de “teğmek” sözcüğünden gelen, “dokunmak”, “değmek” anlamındaki değer sözcüğü, anlam genişlemesi yoluyla bir nesnenin dengi, karşılığı gibi yeni anlamlar kazanmıştır. Kelimenin Latince karşılığı olan “valere” kıymetli ve güçlü

olmak anlamlarına gelmektedir (Keskin, 2016, s. 126) . Türk Dil Kurumu Sözlüğü ise kelimeyi “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık...” şeklinde tanımlamaktadır. Sözcüğün Yunanca karşılığı olan “areté” ise, “vasıf, meziyet, üstünlük” gibi anlamlara gelirken fiili olan “aréskó” “iyi yapmak, becermek, halletmek” anlamlarına gelmektedir (Bircan, 2015, s. 11). Ekonomi, estetik, etik ve felsefenin temel kavramlarından olan değer, varlık/ontoloji ve bilgi/epistemoloji ile birlikte felsefenin temel inceleme alanlarından üçüncüsünü (değer/aksiyoloji) oluşturmaktadır. Ekonomi alanı için kıymeti, estetik alan için güzeli, ahlak içinse iyiliği temsil eden değer, bireysel ve toplumsal işlevlerine dayalı olarak yer yer tutum, inanç ve ölçüt kavramlarına benzetilmiştir (Kaymakcan & Meydan, 2014, s. 24).

Değerler, inanç ve normlarla sıkı sıkıya ilişkilidir ve genel anlamda ahlak ve inançların yansıması olarak tezahür ederler. Bireyin zaman içerisinde iyi-kötü, doğru-yanlış şeklinde benimsediği yargılar çoğunlukla yaşadığı toplumda hâkim olan inançlar ve değerler üzerinden şekillenmektedir. İnançlar, varoluşa ve kâinata anlam vermeye çalışan insanı derinden etkileyen yapılardır; zihniyet ve dünya görüşü inşa etme yönünden taşıdıkları referans değeri göz önüne alındığında aile, ekonomi, eğitim ve siyaset gibi pek çok alanda etkisini göstererek toplumsal ahlakın ve değerlerin oluşum süreçlerine de tesir etmektedir. Bu anlamda inançlar, yaşamın anlamlandırılması, bireysel tutum ve davranışlara kaynaklık etmeleri yönüyle kişilik oluşumunda önemli bir fonksiyona sahiptirler. Öte yandan değerler, bir toplumun fertleri tarafından müştereken kabul gören yargı ve kuralların niteliğini, benimsenme durumunu ve uygulama biçimlerini yansıtan ölçütler olarak görülmektedir. Birey bakımından ise değerler insanların hayatlarını yönlendiren, tercihlerini belirleyen ve davranışlarını şekillendiren temel ölçüt ve önceliklerdir; sosyal konularda belirli pozisyonlar almamıza ve belirli bir siyasal ideolojiyi ya da sosyal hareketi tercih etmemize neden olurlar. Birey değerler aracılığı ile kendini ve başkalarını değerlendirir, yargılar (Rokeach, 1973, s. 13).

Değerler, toplumun kültürel ve sosyal yapısından, aile ve eğitimden, kişisel deneyimlerden ve inanç sistemlerinden etkilenir. Bu nedenle, farklı birey, toplum ve kültürlerde farklı değer sistemleri görülebilir. Örneğin, adalet, sevgi, saygı, sevgi ve cesaret gibi değerler, birçok toplumda ortak kabul görürken; şehitlik, gazilik, helal kazanç gibi bazı değerler ise belirli kültürel ve toplumsal yapılarla bağlantılıdır. Bu çerçevede, bir toplumun değerlerini ve bu değerlerin eğitim sisteminde nasıl yer bulacağını belirlemek, o toplumun önceliklerine, tarihine ve kültürel dokusuna bağlı olarak değişebilir.

Çok değil birkaç yüzyıl öncesine kadar gerek Hristiyan Batı'da gerekse Müslüman Doğu'da, üstün bir yaratıcı güç olarak Tanrı inancına dayalı, ağırlıklı olarak din düşüncesi etkisi altında şekillenen değerler, Aydınlanma ve Modernite ile birlikte daha çok akıllı, bilimi önceleyen pozitivist bir bakış açısı altında şekillenir olmuştur. İnsanın insanla, insanın toplumla ilişki tarzı ve dünyayı algılama biçiminin radikal değişimlere uğradığı günümüzde, modernizm ve onun bir devamı mı yoksa ondan bir kopuşu mu ifade ettiği tartışılan postmodern durum sonrasında değerler, neredeyse tüm dünya toplumlarında yeni sosyo-kültürel krizlerin eşlik ettiği bir sosyal iklimde değişime, içerik ve anlam kayıplarına uğramaktadır (Akdemir, Aşıkcan Mehmet, ve Saban 2016). Böyle bir arka planda devletlerin değer eğitime nasıl yaklaştığı ve Türkiye özelinde değer eğitiminin nasıl ele alındığının anlaşılması önemlidir.

Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Değerler Eğitimi

Örgün eğitim sistemi söz konusu olduğunda devletler eğitimle ilgili hemen bütün detaylarda varlığını hissettirmişlerdir. Devletlerin değer eğitime yaklaşımları, genellikle önceki bölümde dile getirilen toplumsal çeşitlilik ve dinamikler göz önünde bulundurularak şekillenir. Devletler aynı zamanda ideolojik aygıt olmaları nedeniyle belli bir ahlaki kodun benimsenmesini teşvik ederek belirli değerleri vurgulayan eğitim politikaları geliştirirler; öğretim programları ve örtük programlar aracılığı "ideal" vatandaş tipini yetiştirmeye çalışırlar (Althusser, 2001). Okullar bu çabanın merkezinde yer alır.

Osmanlı'da 19. yüzyılın ortalarından başlamak üzere devlet kendi eliyle açtığı okullarda okutulacak dersler ile bunların içeriklerini belirlemeye başlamıştır. Belirlenen içeriklerde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde değer aktarımı hedeflenmiştir. Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarında Osmanlı modernleşme dönemi eğitim politikalarının izleri yanında bu politikalardan radikal kopuşlar da görülmektedir (Aktekin, 2021). Türkiye'de eğitime yön veren başlıca metinler Anayasa, ilgili kanunlar, Hükümet programları, Milli Eğitim Şura Kararları, Kalkınma Planları ve MEB Stratejik Planlarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982) genel esaslarında öncelikle devletin şeklini tanımlamaktadır. Bu tanımlama bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının benimsemeleri beklenen değerler için bir çerçeve teşkil etmektedir. Bu değerler milli dayanışma, adalet, insan hakları, Atatürk milliyetçiliği ve demokrasi olarak sıralanabilir. Türkiye'de bugünkü eğitim sistemine yön veren temel ilkeleri belirleyen 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda da bu değerlere daha detaylı bir surette rastlamak mümkündür. Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesi Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarını açıklamaktadır. İlgili kanunun 1. ve 2. fıkrasında bu amaçlar

Türk milletinin bütün fertlerini;

Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek,

Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek

olarak ifade edilmiştir. Buradan hareketle Türk Milli Eğitiminin evrensel değerler ile birlikte Türk toplumunun milli ve manevi değerlerini geliştirmeyi hedeflediği söylenebilir.

Milli eğitim şuralarında geçmişten bu yana milli, manevi ya da evrensel değerleri geliştirmeye yönelik çeşitli kararlara yer verilmiştir. 2. MEB Şûrasında birinci gündem maddesi “okullarda ahlâk terbiyesinin geliştirilmesi” olmuştur. Şûrada Türk ahlakının ilkeleri, ideal Türk çocuğu ve ahlak eğitimine yönelik tedbirler kapsamında hazırlanan bir rapor incelenmiş ve kabul edilmiştir. 3. Şûrada okullarda ahlak eğitimi üzerinde durulması, 9. Şûrada ahlak eğitimine ilişkin bir program taslağının uygulamaya konulması kararı alınmıştır. 12. Şûrada öğretim programları geliştirilirken “milli kültür değerlerinin korunması” ve “yenilikçilik” arasında bir denge güdülmesi gerektiği belirtilmiştir. 18. Şûrada değerler eğitimi başlı başına ele alınmıştır. Şûrada değerler eğitimine ilişkin verilen kararlar özetle şu şekildedir:

- Okullarda ortak değerlerin vurgulanması
- Okullarda değer farklılıklarının zenginlik olduğu bilincinin kazandırılması
- Değerler eğitimine yönelik program ve materyal geliştirilmesi
- Değerler eğitimine eğitim-öğretimin her kademesinde yer verilmesi
- Değerler eğitimi açısından örnek davranışlar sergileyen öğrencilere yönelik düzenlemeler yapılması

- Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin tüm öğretim kurumlarında okutulması
- Çocuklarının ahlaki ve manevi değerlerini geliştirmelerine yardımcı olmak için, seçmeli din eğitimi verilebilmesi.

19. Şurada okul öncesi eğitim ve ortaöğretimde değerler eğitimine yer verilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. 20. Şurada ise okul öncesi eğitimde “din, ahlak ve değerler eğitimi yer almalıdır” denilerek daha kapsamlı bir ifadeye yer verilmiştir. Ayrıca özel eğitimde değer kazandırmaya yönelik faaliyetlerin artırılması gerekli görülmüştür. Yine rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin yürütülmesinde değerlerin göz önünde bulundurulmasının gerekli olduğu üzerinde durulmuştur.

Türkiye’de eğitime yön veren bu metinler incelendiğinde görülüyor ki, Milli Eğitim Temel Kanunu’nda birçok değere yer verilmiş olup esasen dönemin kanun koyucuları, yetiştirilmek istenen vatandaş tipini idealize etmişlerdir. Milli eğitim şuralarında ise milli, manevi ve evrensel değerlere; hem ele alınan değerlerin çeşitliliği bakımından, hem de değerlere yer verilecek eğitim kademeleri ve dersler bakımından yıllar içinde kapsamın genişletildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda burada zikredilen değerlerin farklı derslere ait öğretim programlarına ve ders kitaplarına yansımalarının incelenmesi anayasa ve kanundaki hedeflerle ve şura kararlarıyla ne derece örtüştüğünün tespiti bakımından önemlidir. Ancak çalışmanın amaçlarına geçmeden önce bu çalışmada değer eğitiminden ne anlaşıldığının netleştirilmesi gerekir.

Değer Eğitimi

Değer eğitimi: “... bireyin belli başlı değerlerin farkına varması, gerekli değerleri kazanması, yeni değerler benimsemesi; bütün bu değerleri kişiliğinin temel taşları haline getirerek davranışa dönüştürmesi [için] ... neredeyse hayat boyu devam eden değer kazanma/kazandırma süreçleri” şeklinde tanımlanabilir (Yaman, 2012, s. 18). Bu süreçte şüphesiz en önemli rol aileye düşer. Fakat sorunlu ailelerden gelme, anne babaların ebeveynlik becerilerinin yetersizliği ve medyanın etkileri gibi nedenlerle aileler bu süreçte daima yeterli olamamakta ve değerler erozyona uğramaktadır (Lickona, 1992, s. 4). Bundan dolayı yaklaşık 30 yıl önce Lickona (1992) okulların değer kazandırma ve ahlaki gelişimi desteklemede etkili bir rol üstlenmek zorunda olduğunu savunmuştur. Günümüzde medya unsurlarının çeşitliliği, çocuklarla gençlerin medyaya erişimi ve kullanma süreleri çok daha fazladır. Bu nedenle “kültürel değerlerimizin yerini medyanın değerlerinin alması, disiplin sorunları, suça yönelme, açgözlülük ve materyalizm” (Lickona, 1992, s. 4) gibi tehlikeler bugün 30 yıl öncesine göre daha büyük ölçekte karşımıza çıkmaktadır. Raporun ilerleyen

bölümlerinde görülebileceği gibi odak grup görüşmesi katılımcısı bir öğretmenin ifadesiyle: [günümüz öğrencilerinin tutum ve davranışlarından hareketle] “Değerler eğitimi meselesi bir kurtuluş savaşıdır”.

Nitekim günümüzde değer eğitimi, eğitim süreçlerinin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Esasında tüm eğitim-öğretim süreçlerinde öğrencilere temel olarak bilgi ve beceriyle birlikte değer ve tutumların kazandırılması hedeflenir. Çünkü öğretmenlik eğitimi almış herkesin kolayca söyleyebileceği gibi eğitim sürecinde öğrencilerde bilişsel, duyuşsal ve psikomotor olmak üzere üç alanda gelişim amaçlanır. Her bir alan, öğrencilerin farklı yetenek ve becerilerini geliştirmeye odaklanır ve bir bütün olarak öğrencinin gelişimine katkıda bulunur. Bilişsel alan düşünme, problem çözme, [bilişsel] öğrenme, dil kullanımı ve zihinsel süreçleri içerirken, psikomotor alan fiziksel hareket, koordinasyon ve motor becerilerle ilgilidir. Duyuşsal alan ise duygusal tepkiler, sosyal etkileşim, tutumlar ve değerlerle ilgili süreçleri kapsar.

Değer eğitimi yukarıda adı geçen üç alanla da ilişkilidir. Bu nedenle değer kazandırma sürecinin bu üç boyutta gerçekleştirilmesi gerekir. Bilişsel boyut, değerleri anlama ve değer yargılarını sorgulamayla ilgilidir. Örneğin, değer eğitiminde problem çözme gibi bilişsel stratejiler işe koşularak öğrencilere adalet, tasarruf, çevreye duyarlılık gibi değerler hakkında farkındalık kazandırılabilir. Yine ahlaki ikilemlerin anlaşılması, farklı bakış açılarının analiz edilmesi gibi uygulamalar bilişsel yeterlikleri gerektirir. Nitekim geleneksel eğitim anlayışında değer eğitimi daha çok bilişsel düzeyde gerçekleşmekte, öğrencilerin ele alınan değerle ilişkili farkındalıkları ve anlayışlarının geliştirilmesine odaklanılmaktadır. Ancak duyuşsal boyutun ihmal edildiği bir değer eğitimi yaklaşımı arzu edilen öğrenme çıktılarını karşılamaktan uzak kalacak, değerlerin davranışa yansımaya olasılığını düşük kılacaktır. Bu durum raporun sonraki bölümlerinde yer alan odak grup görüşme bulgularında öğretmenlerin dile getirdiği düşüncelerde görülmektedir.

Etkili bir değer eğitimi için duyuşsal kazanımlara da önem vermek gerekir. Böylece öğrencilere kendi ve diğerlerinin değerlerini anlama ve kabul etme, milli, manevi ve evrensel değerlere karşı tutumlarını belirleme, ahlaki kararlar alma gibi beceriler kazandırılabilir. Duyuşsal alana odaklanan bir değer eğitimi öğrencilerin empati becerilerini geliştirmeyi, kendi değerlerini anlama süreçlerinde onlara rehberlik edilmesini, yansıtıcı düşünme etkinliklerini, grupla çalışmayı, toplumsal sorumluluk projelerini, ön yargı beslenen gruplarla iletişim kurmayı, okul ve evde sorumluluk almayı vb. gerektiren faaliyetleri kapsar. Özetle, öğrencilerin kendileri ve çevreyle kurdukları etkileşimi anlama ve bunu geliştirme süreci değer eğitiminde duyuşsal

alanın temel odağıdır. Değer eğitiminin yukarıda açıklanan pedagojik boyutundan hariç başka birçok boyutu bulunmaktadır.

Okullarda verilen değer eğitiminin öğretmen, öğretim programı, ders kitabı, okul kültürü, okul yönetimi gibi çeşitli paydaş ve boyutları vardır. Türkiye gibi merkezi bir eğitim sistemine sahip ülkelerde özellikle öğretim programları eğitimle ilgili birçok konuda olduğu gibi değer eğitimi için de ilk bakılması gereken belgelerdir. Türkiye'de 1739 sayılı kanunun amaçları doğrultusunda şekillenen öğretim programlarının içeriği (öğrencilere ders sürecinde ne öğretileceği) öğrenme alanları/üniteler ve bu alanlar altında belirlenmiş kazanımlar çerçevesinde tanımlanır. Bu kapsamsa öğretim programlarının içerdiği değerler ve organizasyon şekli (kazanımların yazılış şekli ve yoğunluğu vb.) hangi değerlerin nasıl öğretileceğini doğrudan etkileyecektir. Ülke genelindeki tüm öğrencilere parasız bir şekilde dağıtılan ders kitapları da en temel ders materyali olmaları nedeniyle değer eğitiminin önemli bir parçasıdır. Ders kitapları öğretim programlarının nispeten soyut ifadelerini, öğretmen ve öğrencilerin kolayca anlayabileceği ve takip edebileceği bir şekle dönüştürmek için tasarlanır (Valverde vd., 2002). Özellikle Türkiye'de ders kitapları, öğretim programlarını tasarlayanların amaçları ile öğretmenler arasında önemli bir aracı rolü oynarlar, bu sebeple hayati öneme sahiptirler. Raporun ilerleyen bölümlerindeki odak grup görüşmelerinden de görülebileceği gibi, öğretmenlerin ders kitabını derslerinde kullanma oranları oldukça yüksektir. Bu durum da değer eğitimi bakımından ders kitaplarının önemini daha da artırmaktadır.

Öğretim programları ve ders kitaplarından sosyal yapıya uygun olması, pedagojik gereklilikleri karşılaması, toplumsal gelişim ve gerçeklere uygun olması ve bu kapsamda değer aktarımına katkıda bulunmaları beklenmektedir. Dolayısıyla, öğretim programlarının güncellenmesi çalışmalarının başlatıldığı günümüzde öğretim programları ve ders kitaplarının da değerler bakımından analizi oldukça önem arz etmektedir. Bu kapsamda sonraki bölümde gerçekleştirilen çalışmanın amaçları belirtilmiştir.

Çalışmanın Gerekçesi ve Amacı

Bu çalışma iki önemli düşünce neticesinde ortaya çıkmıştır. Birincisi Davidson ve arkadaşlarının (2011) belirttiği şekilde 21. yüzyılda okulların öğrencileri akademik olarak desteklediği gibi karakterini geliştirebilecek, etik ve kültür kazandırabilecek nitelikte olmaları gerektiğine yönelik inançtır. İkincisi okulların iyi karakterin dayandığı değerleri yayan kurumlar olduklarında öğretme ve öğrenmeye elverişli hale geldikleri düşüncesidir (Lickona, 1996). Buna göre bu çalışmaya destek veren kurum ile çalışmada yer alan uzmanlar okulların görevinin bilgi ve becerinin yanı sıra

değer kazandırma yolu ile öğrencilerin karakter gelişimini desteklemek olduğuna inanmaktadırlar. Ek olarak özellikle Türkiye gibi yapılan kamuoyu araştırmalarında büyük bir çoğunluğun milli ve manevi değerlere bağlı ve saygılı olduğunu belirten bireylerden oluşan ülkelerde eğitimden beklentiler arasında, yeni nesle aktarılması hedeflenen değerlerin, toplumun gelenek ve inanç referanslarıyla ne derecede örtüştüğü, evrensel değerlerin programda kendine ne derecede yer bulunduğu hakkında yapılacak tartışmalar önemlidir.

Yukarıda belirtilen düşünceler ışığında, çalışmada değerleri içerme potansiyeli yüksek derslerin öğretim programlarının değere yaklaşımı ve programlarda “milli, manevi ve evrensel değerlerin” yer alma durumunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, öğretim programlarında ortak olarak yer alan 10 kök değer programlarda kendine ne derece yer bulunduğu da araştırmada ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ek olarak öğretim programı incelenen derslerin öğretmenleriyle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin bulgularına yer verilmiştir. Öğretmenler bütün eğitim sisteminin ve elbette değer öğretiminin asli unsurlarıdır. Bu sebeple öğretmenlerin değerlerin programlar ve ders kitaplarında yer alma durumu ile sahadaki uygulamalara dair görüşleri konunun bütün yönleriyle ortaya konması ve izahı açısından önemlidir. Çalışma sonuçlarının program güncelleme çalışmaları sırasında öğretim programlarına değerlerin nasıl entegre edilebileceği, kazandırılması hedeflenen değerler açısından ders kitaplarının nasıl hazırlanabileceği hakkında iç görüşler sağlayarak, öğretim programı ve ders kitabı hazırlama süreçlerine önemli katkılar sağlayacağı umut edilmektedir.

1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme ve odak grup görüşmesi yöntemleri kullanılmıştır. Doküman incelemesinde, çalışmada kullanılan referans değerlerin (Bkz. 2. Referans değerler) programlardaki sıklığı betimsel analiz yoluyla belirlenmiştir. Buna göre öğretim programlarında öğrenme alanları/ünite-ler, kazanımlar ve kazanım açıklamaları düzeyinde hangi değerlere ne oranda yer verildiği, bunların doğrudan mı dolaylı bir şekilde mi verildiği tespit edilerek frekansları tablolar halinde verilmiştir. Çalışmada içerikleri itibarıyla öğrencilere milli, manevi ve evrensel değerlerin daha etkili bir şekilde kazandırılabilmesi düşünülen ve isimleri Tablo 1’de yazılı olan öğretim programları incelenmiştir.

Tablo 1. Çalışmada incelenen programlar

Okul Öncesi Programları	İlköğretim Programları	Ortaöğretim Programları
<ul style="list-style-type: none"> Okul Öncesi Eğitim Programı 	<ul style="list-style-type: none"> Türkçe (1.-8. Sınıflar) Hayat bilgisi (1.-3. Sınıflar) Sosyal bilgiler (4.-7. Sınıf) Din kültürü ve ahlak bilgisi (4.-8. Sınıflar) T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük (8. Sınıf) Müzik (1.-8. Sınıflar) Fen bilimleri (4.-8. Sınıflar) 	<ul style="list-style-type: none"> Türk dili ve edebiyatı (9.-12. Sınıf) Tarih (9.-11. Sınıf) T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük (12. Sınıf) Din kültürü ve ahlak bilgisi (9.-12. Sınıflar) Coğrafya (9.-12. Sınıflar) Biyoloji (9-12.Sınıflar)

Analiz sürecinde programlar ilgili uzmanlar tarafından birkaç kez derinlemesine okunarak metne aşinalık sağlanmıştır. İlk aşamada eğitim/öğretim programının temel felsefesi ve genel hedefleri, değerlere yaklaşım açısından analize tabi tutulmuştur. Bu süreçte hangi değerlerin ifade edildiği, kök değerlerden başka bir listenin olup olmadığı, programların amaç ve açıklamalar kısmında değer eğitimiyle ilişkili neler söylendiği belirlenerek değerlendirilmiştir. Daha sonra kazanım düzeyinde değerlere ne derecede atıf yapıldığını tespit amacıyla kodlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Kodlama işlemi tamamlandıktan sonra kodlar ilgili oldukları temaların (referans değerlerin) altında birleştirilerek frekansları belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca MEB tarafından oluşturulan ve bütün ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer alan 10 kök değerın sınıflar düzeyinde ne derece yer bulduğu tespit edilmiştir.

Öğretmenlerle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde ortak bir görüşme gündemi oluşturulmuş ancak görüşmenin akışı içerisinde farklı konulara da değinilmiş, ek sorular yöneltilmiştir. Odak grup görüşmeleri her branşa özel, o branşın öğretmenlerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Gruplar MEB’de görevli 3 ila 7 öğretmenin katılımı sağlanarak oluşturulmuştur. Ayrıca cinsiyet dengesi ve en az 10 yıllık mesleki tecrübeye sahip olma ölçütleri sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcı seçiminde değerler eğitimine aşina olunması, -öğretim programı ile ders kitaplarını daha önce bu gözle incelemiş olma potansiyelleri yüksek olması nedeniyle- lisansüstü eğitim almış ve/veya değerler alanında çalışmalar yapmış olma ölçütleri de dikkate alınmıştır. Görüşmeler genellikle çevrimiçi olarak yapılmış ve 70-120 dk. arasında sürmüştür.

Katılımcı öğretmenler görüşme öncesinde içerik hakkında bilgilendirilmişlerdir. Görüşme sırasında katılımcılardan sözlü onam alınmış ve diledikleri takdirde görüşmeden ayrılacakları kendilerine iletilmiştir. Odak grup görüşmesinden elde edilen bulguların bilimsel amaçla kullanılacağı, kimliklerine dair bilgilerin saklı tutulacağı bilgisi kendilerine verilmiştir. İlerleyen zamanda verilerin analizi sürecinde kullanmak maksadıyla, konuşmaların deşifresi için Zoom üzerinden yapılan görüşmelerin kaydedilmesi yönünde kendilerinden izin alınmıştır. İzin verilmeyen durumlarda elle not tutulmuştur.

Odak grup görüşmesinden elde edilen veriler, betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda, yazılı hale getirilen metinler sistematik olarak incelenmiş, araştırma konusu kapsamında daha önceden belirlenen kodlar kullanılmıştır. Sonrasında ilişkili kodlar bir araya getirilerek önceden belirlenen temaların altında birleştirilmiştir.

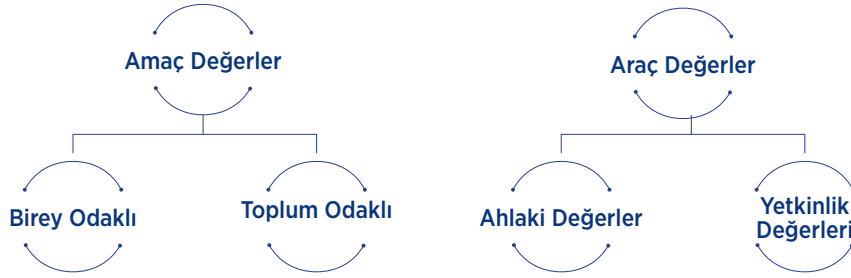
2. Çalışmada Kullanılan Referans Değerler

Her toplumun, kültürün veya kurumun değerleri ve bu değerleri sonraki nesillere iletim şekli farklı olabilmektedir (Rokeach, 1979, s. 47). Bir çalışmada incelenebilecek neredeyse sonsuz sayıda değer olduğu düşünüldüğünde farklı insan gruplarında tanınan ve öncelikleri belirleyecek sınırlı sayıda değer tipini ele almak pek çok avantaj sağlar (Schwartz, 1994). Bu sebeple çalışma kapsamında öncelikle bir referans değer listesi oluşturulmuştur. Bunun için öncelikle değer sınıflandırmaları bakımından ilgili literatür incelenmiştir. Farklı yazarlar tarafından farklı değer sınıflama sistemlerinin geliştirildiği, yazarların dünya görüşü, çalışmalarının amacı ve kapsamı gibi sebeplerle sınıflandırmaların farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Sosyal bilimlerin temel ilgi alanlarından biri olan değerlerle ilgili zaman içerisinde farklı kıstaslarla sınıflandırma çalışmaları olmuştur. Bunlardan literatürde önemli yer tutanları arasında 1928 tarihinde Spranger tarafından yapılan, “bilimsel, ekonomik, estetik, sosyal, siyasi ve dini” değerler olmak üzere altılı tasnif yer almaktadır. Söz konusu tasnif 1931 yılında Allport, Vernon ve Lindzey tarafından oluşturulan bir değer ölçeğine kaynaklık etmiştir. Erol Güngör de aynı çalışmayı 1978 yılında ahlaki değerleri de ekleyerek yedili bir tasnifle Türkiye koşullarına uyarlamaya çalışmıştır (Şahin, 2022, s. 53). Literatürde sıkça karşılaşılan bir değer sınıflandırması da Rokeach’a ait olup, 1967 yılında geliştirilen ve değerleri “amaçsal” ve “araçsal” şeklinde iki alt boyuta ayıran, her boyutta da 18’er değer yer aldığı çalışmadır (Çalışkur ve Aslan, 2013, s. 88). Amaç değerlerin bir kısmı birey merkezli, bir kısmı ise toplum merkezlidir. Örneğin iç huzur birey merkezli bir değer iken dünya barışı, kardeşlik gibi değerler ise toplum merkezli değerlerdir. Araç değerler ise dürüstlük ve sorumluluk gibi ahlaki değerler ile zekâ ve yaratıcılık gibi yetkinlik değerlerinden

oluşmaktadır. Ahlaki değerler kişiler arası odağı olan, vicdanı harekete geçiren, ihlal edildiğinde suçluluk duygusu oluşturan araç değerleri ifade eder. Yetkinlik değerleri ise kişinin kendini gerçekleştirme ile ilgili, kişisel odağı olan araç değerlerdir (Rokeach, 1973, s. 174).

Şekil 1. Rokeach'ın değer sınıflaması (Rokeach, 1973, s. 174).

Rokeach'ın değerlere ilişkin önemli bir tespiti onların ne tümüyle durağan ne de tümüyle değişken olduklarıdır. Ona göre değerler tümüyle durağan olsaydı bireysel ve toplumsal çevre kesinlikle değişmezdi. Tümüyle değişken olsalardı, bu defa da insanın süreklilik arz eden bir kişiliğinden söz edilemezdi (Çalışkur ve Aslan, 2013, s. 85). Nitekim daha sonra değerler üzerine yapılan araştırmaların yeni tasnifler ortaya koyması, Rokeach'ın görüşünü doğrular niteliktedir. Söz konusu olan topluma ve zamana göre değer kategorileri de aynı olmayacaktır. Örneğin, Nelson 1974 yılında yaptığı tasnifte değerleri “bireysel değerler, grup değerleri ve sosyal değerler” olarak 3 kategoriye ayırmıştır (Tablo 2). Nelson kişisel tercihlerle ilişkili değerleri bireysel değerler olarak ifade etmiştir. Belli bir dini grup, politik grup veya kulüp gibi toplulukların üyelerinin benimsediği değerleri grup değerleri olarak ele almıştır. Bireyin sosyal yapı içinde varlığını devam ettirmesini sağlayan eşitlik, saygı, adalet gibi değerleri ise sosyal değerler olarak kategorize etmiştir (aktaran Akbaş, 2004, s. 32). Lickona (1992) değerleri “ahlaki değerler ve ahlaki olmayan değerler” olarak iki ana başlıkta ele almakta, ahlaki değerleri de “evrensel olmayan (dini) değerler ve evrensel değerler” olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Tablo 2). T. Lickona, Nelson'a benzer olarak, bireysel arzu ve tercihleri yansıtan değerleri ayrı bir kategoride ele almıştır. Tercih edilen bir müzik türü ya da roman ile örneklendirilebilecek bu değerleri ahlaki olmayan değerler olarak ifade etmektedir. Sorumluluk, adalet, eşitlik gibi değerleri ise ahlaki değerler olarak kategorize etmiştir. Ahlaki değerlerden tüm coğrafyalarda kabul gören insan değeri ve onuruna ilişkin eşitlik, özgürlük gibi değerleri evrensel değerler olarak kabul etmiştir. Bireylerin dinlerine bağlı olarak benimsedikleri değerleri ise evrensel olmayan ahlaki değerler olarak ele almıştır (Lickona, 1992, s. 38).

Tablo 2. Nelson ve Lickona'ya göre değer sınıflandırmaları (Bektaş, 2022; Lickona, 1992)

G. Nelson		T. Lickona	
Bireysel değerler	Ahlaki değerler	Ahlaki olmayan değerler	
Grup değerleri	Dini değerler	Bireysel tercihleri yansıtan değerler	
Sosyal değerler	Evrensel değerler		

Schwartz (1994) farklı kültürlerde yürüttüğü araştırma ile “güvenlik, geleneksellik, öz yönelim, uyarılım, hazcılık, güç, uyma, başarı, iyilikseverlik ve evrenselcilik” değerleri olmak üzere 10 farklı değer kategorisi olduğunu ortaya koymuştur. Dilmaç, Arıca ve Cesur'un (2014) Türk toplumunda yürüttüğü çalışma ise daha farklı bir tasnifi ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmaya göre değerler “toplumsal, kariyer, entelektüel, maneviyat, materyalistik, insan onuru, romantik, özgürlük, fütüvvet” olmak üzere 9 kategori altında toplanmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Spranger, Schwartz ve Dilmaç ve arkadaşlarına göre değer sınıflandırmaları (Akbaş, 2004; Dilmaç, ve ark., 2014; Schwartz, 1994)

E. Spranger	S. Schwartz	B. Dilmaç, O. T. Arıca ve S. Cesur
1. Bilimsel değer	1. Güvenlik	1. Toplumsal
2. Ekonomik değer	2. Geleneksellik	2. Kariyer
3. Estetik değer	3. Öz yönelim	3. Entelektüel
4. Sosyal değer	4. Uyarılım	4. Maneviyat
5. Politik değer	5. Hazcılık	5. Materyalistik
6. Dini değer	6. Güç	6. İnsan onuru
	7. Uyma	7. Romantik
	8. Başarı	8. Özgürlük
	9. İyilikseverlik	9. Fütüvvet
	10. Evrenselcilik	

Farklı toplumlarda gerçekleştirilen araştırmaların ortaya koyduğu değer sınıflandırmalarının çeşitliliği, değerlerin kültürden ne derece etkilendiğine işaret etmektedir. Örneğin Schwartz (1994) her ne kadar “manevi değer”lerin varlığından bahsetse de yürüttüğü kültürlerarası çalışmalarda manevi değerler ayrı bir kategori olarak ortaya çıkmamıştır. Ancak Türk toplumunda yapılan çalışmalarda (Dilmaç, ve ark., 2014) manevi değerler başlı başına bir kategori olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Evrensellik iddiasına sahip bazı değer teorilerinde

şeref/onur gibi kavramlar yer almazken, Türk toplumunda yapılmış çalışmalar- da bunun önemli bir yeri olduğu görülmektedir (Dilmaç, ve ark., 2014). İnsanların değerleri üzerinde kültür önemli bir etkiye sahiptir. Batı ve doğu toplumlarında ön plana çıkan değerler elbette birbirinden farklı olacaktır. Örneğin doğu toplumlarında hangi değerlerin önceliğe sahip olduğu hususunda toplumun muhafazakâr ve kolektivist olma özelliği belirleyicidir. Evrensel değerler Doğu ve Batı kültürlerinin ortak paylaşımlarını mümkün kılan; insanı ve insanın mutluluğunu, refahını, onuru- nu merkeze alan değerlerdir. Milli ve manevi değerler ise bir toplumun kendi kültür ve geleneklerini yansıtan değerlerdir (Tekke, 2019a). Buradan hareketle evrensel değerlerle birlikte Türk toplumunun kültürel yapısında önemli yere sahip olan değerlerin “milli” ve “manevi” değer başlığı altında referans listesinde bulunması gerekmektedir.

“Milli” ve “manevi” değerler kimi zaman birlikte kimi zaman birbirinden bağımsız kategoriler olarak ele alınmaktadır. Milli ve manevi değerlere ilişkin tek bir tanımlama yapmak mümkün değildir. Farklı bakış açıları nedeni ile tanımlar ve sınıflamalar da farklılaşmıştır. Bekteş’e (2022) göre milli ve manevi değerler insan yetiştirmede evrensel değerlere ulaşmaya bir basamak teşkil eden “dil, din, kahramanlık, medeniyet, örf ve âdetlere bağlılık, vatanseverlik, tarihe sevgi” gibi değerlerdir. Tekke’ye (2019b, s. 81) göre karşılıklı etkileşim ve sağlıklı iletişimi, kişisel gelişimi sağlayan, Türk toplumunda İslamiyet’in etkisi ile şekillenmiş değerler milli ve manevi değerlerdir. Karaçanta (2013) milli değerleri toplumda çoğunluk tarafından benimsenmiş, aynı toplumdaki bireyler arasında bağ meydana getiren ve bir milleti temsil eden “vatan sevgisi, bayrak, milli marş, istiklal, dinî inançlar, gelenek ve görenekler, devlet ve millet büyükleri, tarihi kişilikler” gibi ortak değerler olarak açıklamıştır. Manevi değerler ise Allah inancı, anlam arayışı, düşüncelilik ve güvende hissetme ile ilgili olan (Hardt ve ark., ,2012); duygular vasıtası ile karşılık bulan (Yeniyol, 2021); doğuştan gelen, fıtratta yer alan ve insanın özünde var olan (Gültekin ve Şencan, 2019; Mutluer, 2006, s. 41) ifadeleri ile açıklanmaktadır. Manevi değerleri manevi- ya ta aracılık eden değerler olarak kabul edecek olursak; kişinin kendisiyle, başkalarıyla, doğayla ve aşkın olanla bağlantı kurmasına (de Jager ve ark., 2012) aracılık eden değerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milli, manevi ve evrensel değerlere ilişkin farklı tanım ve sınıflamalar olduğu için bu çalışmada; değerleri bu üç alana göre sınıflandırmak amacıyla 10 alan uzmanının görüşlerine başvurulmuştur. Elde edilen sonuçlar, çalışmada yer alan diğer bir 10 uzman tarafından yeniden değerlendirilerek Türk toplumunda ön plana çıkan değerler milli ve manevi değerler diğerleri ise evrensel değerler olarak kabul edilmiştir. Milli ve manevi değerlerin ayrılmasında ise, özellikle milli aidiyet ve ulus bilinci oluşturduğu düşünülen değerler milli değerler olarak kabul edilmiştir (Bkz. Tablo 4).

Her sınıflandırma çabası kendi içinde sınırlılıklar barındıracaktır. Bu çalışmadaki sınıflandırma da önceki çalışmalarda olduğu gibi çalışmanın amacı ve kapsamı tarafından belirlenmiş bir çerçeve tarafından sınırlandırılmıştır. Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Değerler Projesi kapsamında çalışmanın girişte belirtilen gerekçe ve amacına uygun olarak milli, manevi ve evrensel olmak üzere üç boyutlu bir sınıflandırma takip edilmiştir.

Tablo 4. Çalışmada Kullanılan Referans değerler

MİLLİ DEĞERLER (13 adet)	MANEVİ DEĞERLER (19 adet)	EVRENSEL DEĞERLER (25 adet)
Kahramanlık	Aile birliğine önem verme	Açık fikirlilik
Milli birlik ve beraberlik	Alçakgönüllü/tevazu	Adalet
Milli bağımsızlık	Allah sevgisi	Akılcılık ve bilimsellik
Milli egemenlik	Bakımlı/temiz olma	Azim
Milli galibiyet/Zafer	Cömertlik	Başarı
Millet sevgisi	Dostluk	Barış
Misafirperverlik	Dürüstlük	Cesaret
Şan ve şeref	Helal kazanç	Çalışkanlık
Şehitlik ve gazilik	İyiliği emredip kötülükten sakındırmak	Çevreye duyarlılık
Kültürel mirasa sahip çıkma	İzzet-i nefis (öz saygı)	Dayanışma
Ulusal simgelere duyarlı olma	Kanaatkârlık ve şükür	Demokrasi ve katılımçılık
Vatanseverlik	Kul hakkı gözetme	Emeğe saygı/alın teri
Büyüklerle saygı	Nezaket	Estetik
	Öz denetim	Eşitlik
	Sabır	Etik davranış
	Şefkat merhametli olma	Etkin vatandaşlık
	Tasarruf	Gelişime açık olma
	Vefa	İnsan haklarına saygı
	Yardımseverlik/Hayırseverlik	Kapsayıcılık
		Öz güven
		Özgürlük
		Saygı
		Sevgi
		Sorumluluk
		Vicdanlı olmak

Çalışmada ayrıca tüm ilköğretim ve ortaöğretim programlarında ortak olarak belirlenmiş olan kök değerlerin (Şekil 2) de öğretim programları ile ders kitaplarında yer alma durumu incelenmiştir. Bu arada kök değerlerin hepsinin referans değerlerin içinde yer aldığını belirtmek gerekir.

Şekil 2. Kök değerler

3. Bulgular

Bu çalışmada incelenen programlardan Okul Öncesi Eğitim Programı 2013 yılında, diğer öğretim programları ise en son 2018 yılında toplu bir şekilde güncellenmiştir. Bu tarihten sonra bazı programlarda güncellemeler yapılmış olmakla birlikte bunlar kazanım düzeyinde yapılan küçük çaplı değişikliklerdir. Programların ana yapıları, giriş açıklamaları, organizasyonları ve çok büyük oranda içerikleri aynı kalmıştır. Tüm programların girişinde ortak bir metinle programların perspektifi, genel amaçları, yeterlik ve değerlere yaklaşım şekli belirtilmiştir. Okul öncesi eğitim programı dışında tüm programlarda değer öğretimine ilişkin ortak bir metin bulunmaktadır. Bazı programlarda değer öğretimiyle ilgili olarak sadece ortak metindeki ifadelerle yetinilmiş, bazılarında ise buna bazı eklemeler yapılmıştır. Ortak metin haricinde programların giriş bölümlerinde değerlerle ilişkili yapılan ek açıklamalar her dersin kendi raporunda ele alınmıştır. Bu bölümde önce tüm programlar için oluşturulan

ortak açıklamalara dair bulgular değerlendirilmektedir. Ardından her öğretim programının kazanımlar düzeyindeki bulgularına ve odak grup görüşmeleri bulgularına yer verilmektedir.

3.1. Programların Açıklamalar Kısımına Dair Genel Bulgular

Tüm öğretim programlarının giriş kısmında ortak bir metin olarak programların amaçları, perspektifi, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı, bireysel gelişim ve yetkinlikler hakkında genel açıklamalar yapılmıştır. Buna göre programlarda bilimsel ve teknolojik alandaki gelişmelerin yetiştirilmek istenen birey ve toplumun niteliklerini şekillendirdiğinden bahsedilerek bir takım beceri ve yetkinliklere sahip bireyleri eğitime zaruretine değinilmiştir. Böylesi bireyleri yetiştirmek için salt bilgi temelli olmayan, onlara aynı zamanda değer ve beceri kazandırma hedefi olan programlar hazırlandığı belirtilmektedir. Ardından öğretim programlarının okul öncesinden liseye kadarki eğitim kademelerinin genel amaçlarına değinilmiştir. Örneğin, ortaokulu tamamlayan öğrencilerin *“ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle milli ve manevi değerleri benimsemiş”*, liseyi tamamlayan öğrencilerin ise *“... Milli ve manevi değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, üretken ve aktif vatandaşlar ...”* olarak yetişmelerinin beklendiği görülmektedir.

Ortak metinde programların değerlere nasıl yaklaştığını açıklayan *“Değerlerimiz”* adında bir başlığa da yer verilmiştir. Burada eğitim sisteminin temel amacı üzerine şu yargıya yer verilmektedir: *“Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir.”* Öğretim programlarının değerler eğitimi için ortaya koyduğu bu iddialı yaklaşımın, eğitim öğretim süreçlerinin paydaşlarının tamamına etkili bir biçimde iletilmesi, veliler, öğretmenler, yöneticiler tarafından desteklenen ortak bir bilinçle, *“karakter eğitimi”* temelli okul ortamları oluşturulması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü bir üst öğretime geçişin, meslek seçiminin, bu anlamda çocuğun ilerleyen yıllarda sosyal statüsünün temel unsurlarının belirlenmesinin yalnızca sınav ve test performansına dayalı ölçüldüğü bir eğitim sisteminde önceliğin bilişsel-akademik ve beceri temelli eğitime verilmesi kaçınılmaz görünmektedir.

İlgili başlık altında öğretim programların değer kazandırmaya dair perspektifine de değinilmiştir. Bu kapsamda herhangi bir değerın kazanım olarak neden yazılmadığı izah edilmiş, değerlerin *“ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak”* görülmediği aksine *“bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu”* olduğu, *“öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer”* aldığı belirtilmiştir. Yine

burada değerlerin kazanım olarak yazılmamasının sebebi, bu görevin “eğitim programı” tarafından üstlenildiği varsayımına dayandırılmıştır. Program ifadesine göre “eğitim programı”, “öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler, mevzuat gibi eğitim sisteminin tüm unsurları”ndan oluşmaktadır. Buna rağmen bu bölümde kök değerlere yer verilerek programlarda bunların bulunduğu ifade edilmiştir. Programda “bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.” ifadelerine yer verilmiş olmasına rağmen ilişkili “alt değerler”in neler olduğuna dair açıklama yapılmamıştır.

İncelenen programların yukarıda özetlenen değer eğitimi perspektifiyle ilişkili gerçekleştirilen analizler sonucunda ulaşılan bulgular ve değerlendirmeler şu şekildedir:

1. Programlarda değerler bakımından farklı düzenlemeler bulunmaktadır. Okul öncesi eğitim programında, diğer öğretim programlarından farklı olarak, kök değer tanımlamasına gidilmemiştir. Bununla birlikte programın ilkelerinde bir kısmı kök değerlerle örtüşen 10 değerden bahsedildiği görülmektedir. Tarih, fen bilgisi, edebiyat ve din kültürü ve ahlak bilgisi gibi derslerde sadece kök değerler tanımlanmışken, T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinde buna ek olarak alt bileşenleri verilmeden milli, manevi, evrensel ve insani olarak dört değer kategorisi zikredilmiştir. Sosyal bilgiler dersinde ise kök değerlere ek olarak 18 maddelik başka bir değer listesi tanımlanmıştır. Bu 18 madde içinde bazı kök değerlere yer verilirken bazıları dışarıda tutulmuştur. Genel olarak bir sınıflandırma yapılmayıp tek bir liste şeklinde verildiğinden bu değerlerin hangi tema kapsamında oluşturulduğu, neden bazı kök değerler varken diğerlerinin olmadığı program tarafından açıklanmamıştır. Türkçe dersinde ise bazı değerlere atıf yapılmış, bunların nasıl, ne zaman hangi konu kapsamında verilmesi gerektiğine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır.
2. Az sayıdaki bazı programlarda kök değerler haricinde başka değerler de zikredilmiş olmasına karşın, ilkesel olarak programların genelinde kök değerlere vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu Bakanlığın son zamanlardaki uygulamasından da anlaşılmaktadır. Bakanlık her ay bir kök değeri belirleyerek bu değerle ilişkili olarak öğretmenlerden o ay boyunca çeşitli etkinlikler yapmalarını istemektedir. Ay sonunda öğretmenler kaç öğrenciyle hangi etkinliği yaptığını okul yöneticilerine rapor etmektedirler. Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığı değerler eğitimine verdiği önemi ortaya koyar ma-

hiyette bir değer hiyerarşisi oluşturmuş ve bunu öğretim programlarına yaymaya çalışmıştır. Ahlaki değerlerin nitelik ve niceliklerine, önem ve yoğunluklarına göre yapılan bir derecelendirme ya da sıralanması anlamına gelen değerler hiyerarşisi, Bakanlık tarafından “kök değerler” sınıflandırmasıyla yapılmış görünmektedir. Bu hiyerarşinin hangi ilke ve kıstaslarla göre, ne tür bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar esas alınarak yapıldığı; hiyerarşinin oluşturulmasında aktüel hangi yerel ve küresel gelişmelere dayanıldığı gibi hususlara değinilmediği dikkatlerden kaçmamaktadır. Yine bu hiyerarşi oluşturulurken inançlar, ideolojiler ve dünya görüşleri bağlamında dünyada yaşanan gelişmelerin, buna bağlı olarak yaşanan değer yitimi olaylarının hesaba katılıp katılmadığının bilgisi de verilmemektedir. Değerlerin önceliği ya da sonralığını tespitinde kültürel farklılıkların hesaba katılıp katılmadığı yine yeterince ortaya konulmamaktadır.

3. Öğretim programlarında kök değerlerin hem kendi başına, hem ilişkili olduğu diğer değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacağına dair açıklama, programlarda değer öğretiminin örtük olarak ele alındığına ve daha çok öğretmenlerin yorumuna bırakıldığına işaret etmektedir. Çünkü coğrafya ve sosyal bilgiler gibi birkaç istisna hariç diğer programlarda sadece bu açıklama ile yetinildiğinden bu değerlerin kazanımlara, ders kitaplarına ve uygulamaya nasıl yansıtılacağı net olarak anlaşılamamaktadır. Bir kitabın yazılma ve öğrencilerin önüne gelme sürecindeki işlem basamakları dikkate alındığında bu değerlerin kitaplara yansıtılıp yansıtılmadığını veya yansıtılma düzeyini kontrol edecek bir mekanizma da yok gibidir. Programda kazanım düzeyinde açıkça ifade edilmeyen bir durum öğretmen tarafından anlaşılabilir ve ihmal edilebilir.
4. Programlardaki değerlerle ilişkili olarak bir diğer önemli ayrıntı ise bazı programlarda bir öğrenme alanı olarak değerlere yer verilirken, birçoğunda bu duruma rastlanmamasıdır. Türkçe öğretim programında ders kitaplarında kullanılabilecek 16 tema belirtilmiş olup bu temalardan “Erdemler, Milli Kültürümüz, Milli Mücadele ve Atatürk” temalarının her sınıf düzeyinde ele alınması zorunlu tutulmuştur. Diğer temaların kullanımı ise ders kitabı yazarlarının inisiyatifine bırakılmıştır. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde ise doğrudan değerlerle ilişkili öğrenme alanları mevcuttur. Örneğin 9. Sınıf DKAB Öğretim Programında değerlere ilişkin olarak, “Gençlik ve Değerler”; 10. Sınıf DKAB Öğretim Programında da “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” konulu doğrudan değerler temalı ünitelerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu tespitler öğretim programlarındaki, “Öğretim programlarında bu anlayışla

değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir...” ifadeleriyle çizilmeye çalışılan değer kazandırma perspektifi ile çelişmektedir.

Türkçe ve DKAB’ta olduğu gibi programlarda değerlerin farklı bir şekilde ele alınması muhtemeldir. Dolayısıyla bazı programlarda değerlere bir öğrenme alanı ayrılmışken diğerlerinde ayrılmamış olması her dersin değer bakımından farklı bir yaklaşım gerektireceği gerekçesiyle savunulabilir. Ancak öğrencilere değer kazandırma bakımından çok önemli rolleri bulunan din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde değerlere ünite ayrılırken, sosyal bilgiler dersinde ayrılmamış olmasının pedagojik bakımdan bir açıklaması bulunamamıştır.

3.2. Öğretim Programları Özelinde Değerlerin Analizi

Bu bölümde çalışmada incelenen öğretim programlarının öğrenme alanları/ünite-ler, kazanımlar ve kazanım açıklamalarının bulguları ile öğretmenlerle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin bulguları paylaşılmaktadır. Her derse ait bölümde genel anlamda aynı format izlenmekle birlikte programların yapılarının ve atıf yapılan değer çeşitliliği ile frekanslarının aynı olmaması nedeniyle bazı farklılıklar söz konusudur. DKAB gibi nispeten değer yüklü bir programa karşılık Türk dili ve edebiyatı gibi değerlere çok az atıf yapılmış bir programın bölümleri de bu sebeple farklılaşmak durumunda kalmıştır.

3.2.1. Okul Öncesi Eğitim Programı

3.2.2. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı (1.-3. Sınıf)

3.2.3. Türkçe Dersi Öğretim Programları (1.-8. Sınıf)

3.2.4. Müzik Dersi Öğretim Programları (1.-8. Sınıf)

3.2.5. Fen Bilimleri ve Biyoloji Dersi Öğretim Programı (3.-8. ve 9.-12. Sınıflar)

3.2.6. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (4.-7. Sınıf)

3.2.7. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları (4.-8. ve 9.-12. Sınıf)

3.2.8. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programları (8. ve 12. Sınıf)

3.2.9. Tarih Dersi Öğretim Programı (9.-11. Sınıf)

3.2.10. Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı (9.-12. Sınıf)

3.2.11. Coğrafya Dersi Öğretim Programı (9.-12. Sınıf)

**OKUL ÖNCESİ EĞİTİM
PROGRAMI VE ODAK
GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Bu çalışmada milli, manevi ve evrensel değerlerin 2013 Okul Öncesi Eğitim Programında yer alma durumu incelenmiştir. Okul öncesi eğitimin temel ilkeleri ve eğitim programının özellikleri bakımından program analiz edildiğinde 13 farklı değer tespit edilmiştir. Değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerlere (f=7), milli (f=1) ve manevi (f=5) değerlere göre daha fazla yer verildiği görülmüştür.

Kazanımlar bakımından program analiz edildiğinde 11 farklı değere 20 ayrı kazanımda yer verildiği görülmüştür. Değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerlerin (f=6) ilk sırayı aldığı, onu manevi (f=3) ve milli değerlerin (f=2) takip ettiği anlaşılmıştır. Frekans bakımından en fazla manevi değerlere yer verilirken, milli değerlerle ilişkili kazanımlar oldukça sınırlıdır. Programda değerler çoğunlukla doğrudan yer alsa da dolaylı olarak yer verilen değerlere de rastlanmıştır.

Katılımcı öğretmenlerle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinde konuyla ilişkili değerlendirmeleri sonucunda ulaşılan bulgular şu şekildedir: Değerler eğitimi okul öncesi eğitim programında ayrı bir alan olarak yer almayıp, programda sınırlı bir şekilde yer bulmaktadır. Etkinlik kitapları ise kavramlara yöneliktir. Etkinlik kitaplarında değerlere yer verilmemiştir. Uygulamada değerlere yer verilmesi öğretmenin vicdanına, etik anlayışına ve kendi değerlerine bağlıdır. Okul öncesi eğitimde değerlerin örtük olarak aktarımı önemlidir fakat yeterli değildir. Okul öncesi eğitimi değer aktarımı için elverişli bir süreçtir. Bu dönemde değer aktarımının etkili bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için eğitim programında düzenlemelere ve somut materyallere ihtiyaç vardır.

GİRİŞ

Formal eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi eğitim; çocukların en hızlı geliştiği dönemde gerçekleştirilen, çocukları kültürel özellikler doğrultusunda yönlendiren, çocukların gelişim özelliklerine ve bireysel farklılıklarına uygun, zengin uyarıcı çevreye sahip, sonraki eğitim kademeleri için temel teşkil eden bir süreçtir (Katrancı, 2020, s. 4). Okul öncesi eğitim çocukları beden, zihin ve ruh bakımından desteklemeyi ve çocukları ilkokula hazırlamayı amaçlar. Okul öncesi eğitimin çocuklara yönelik bazı katkıları aşağıdaki şekilde sıralanabilir. Çocukların;

- sosyalleşmesini,
- olumlu bilişsel ve iletişimsel beceriler geliştirmesini,
- anlamlı davranışsal tepkilerin oluşturulmasını ve düzenlenmesini,
- karmaşık dil ve düşünme becerilerinin oluşumunu,
- etkili iletişim becerilerini geliştirmeyi,
- yaratıcılığın en üst düzeyde ortaya konulmasını,
- fiziksel gelişimi ve fiziksel sağlığın korunmasını sağlar (Köse ve ark., 2021; Ulubeyli ve Koçyiğit, 2023; Vakhitova ve ark., 2021).

Görüldüğü gibi okul öncesi eğitim çocuklara çok yönlü faydalar sağlamaktadır. Bu kazanımların elde edilmesi ise okul öncesi dönemde uygulanacak eğitim programının çocuğun bütün gelişim alanlarında potansiyelini açığa çıkaracak nitelikte olmasına bağlıdır.

Okul öncesi eğitim çocuklara pek çok katkı sağlamakla birlikte; temelde çocuklara aşırı bilgi kazandırmayı ve bilişsel becerileri keskinleştirilmeyi değil, çocukları ruhsal ve ahlaki açıdan geliştirmeyi hedefler (Vakhitova ve ark., 2021). Ruhsal ve ahlaki gelişim için ise okul öncesi eğitim programlarında değerlere yeterli düzeyde yer verilmesi kritiktir. Türkiye’de uygulanan MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı “*destekleyici ve önleyici boyutları olan çok yönlü bir program*” olarak tanıtılmaktadır. MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programında, ayrı bir alan olmamakla birlikte, değerlere yer verilmektedir. MEB “*kültürel ve evrensel değerleri dikkate almayı*” programın bir özelliği olarak ifade etmekte bununla birlikte değerler eğitiminin ayrı bir alan olarak ele alınmadığını, kazanım ve göstergelerde bütüncül bir şekilde vurgulandığını belirtmektedir (MEB, 2013):

Çocukların yaşadıkları toplumun değerlerini tanımaları, kültürel ve evrensel değerleri benimsemeleri onların sorumluluk bilincine sahip bireyler olarak yetişmeleri açısından önemlidir. Program, bu yönüyle, farklılıklara saygı duyulmasını ve farklı özellikleri olan bireylerle uyum içinde bir arada yaşamaya dair deneyimler kazanılmasını teşvik etmektedir. Programda değerler eğitimi ayrı bir alan olarak ele alınmamış, ancak kazanım ve göstergelerde bütüncül bir şekilde vurgulanmıştır. (MEB, 2013, s. 17)

Milli, manevi ve evrensel değerlerin çocukların gelişimsel özelliklerine uygun olarak kazandırılmasında eğitim programlarının rolü çok önemlidir. Eğitimde değer kazandırma sürecinin ise yaşamın ilk yıllarından itibaren sistemli bir şekilde yürütülmesi

gerekir. Zira yaşamın ilk yılları çocukların gelişim hızlarının yüksek olduğu ve pek çok kritik dönemi içeren yıllardır. Bu yıllarda beynin fiziksel gelişimi %90 oranında tamamlanır. Kişilik yapısı biçimlenir, karakter gelişir ve temel alışkanlıklar kazanılır. Dil gelişiminin 2/3'ü tamamlanır ve çocuk anadilini yetişkin gibi kullanır (Esquivel ve ark., 2020; Kol, 2011; Kurt Gökçeli, 2019; Tarhan ve ark., 2023). Gerek gelişimin hızlı olması gerekse pek çok kritik dönemi barındırması bu yaş aralığında bireyin olumlu ve olumsuz çevresel etkilere son derece açık olmasını beraberinde getirir. Bu ise okul öncesi eğitimin, çocukların değer kazanma ve davranışa dönüştürmeleri bakımından elverişli bir zemin olduğu anlamını taşımaktadır. Bununla birlikte eğitimde değerlere yer verilmemesi, değerlerin gelişimsel ya da eğitsel bakımdan uygun olmayan bir tarzda ele alınması, değerlere aykırı uyaranların bulunması gibi unsurlar milli, manevi ve evrensel değerlere aykırı davranışların ortaya çıkmasında rol oynayabilmektedir. Bu nedenle kişiliğin olduğu okul öncesi dönemde ailenin yanı sıra okullar değer kazanımı için çocuklara fırsat sunmalıdır (Sapsağlam, 2017).

Okul öncesi dönemde çocukların değer geliştirme bakımından desteklenmesi ve olumsuz çevresel etkilere maruz kalmamasının öneminden kaynaklı olarak bu çalışmada 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı değerler eğitimi açısından incelenmiş ve "milli, manevi ve evrensel değerlerin" yer alma durumu ortaya konulmuştur. Buna ek olarak öğretmenler ile gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin bulguları da çalışmada yer almaktadır.

1. OKUL ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMI

1.1. Bulgular

En son 2013'te güncellenen eğitim programı milli, manevi ve evrensel değerler açısından analize tabi tutularak aşağıdaki başlıkta verilen bulgulara ulaşılmıştır.

1.1.1. Okul Öncesi Eğitim Programında Değerlere Yönelik Açıklamalar

Milli, manevi ve evrensel değerlerin programda yer alma durumu incelenirken okul öncesi eğitimin temel ilkeleri, eğitim programının genel özellikleri ile kazanımlar ve göstergeleri ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle programın ilkeleri ve özellikleri analiz edilmiştir. Ardından kazanım ve göstergeler ile açıklamaları incelenmiştir.

Okul öncesi eğitimin temel ilkeleri ve eğitim programının özellikleri ele alınırken bazı değerlerin özellikle vurgulandığı görülmektedir. Bu değerler sevgi, saygı, iş birliği, sorumluluk, hoşgörü, yardım severlik, dayanışma, öz saygı, öz güven, öz denetim, kültürel mirasa sahip çıkma ve kapsayıcılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim programında bu değerlerin geliştirilmesinin amaçlandığı doğrudan ifade edilmiştir. Akılcılık ve bilimsellik değeri ise dolaylı olarak programın ilke ve özelliklerinde kendine yer bulmaktadır. Bu değerlerin duygu ve davranış boyutunda geliştirilmesi ve süreçte çocuklara deneyim kazandırılması gerektiği belirtilmiştir.

Tablo 1. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı İlke ve Özellikler Başlıklarında Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Sevgi	1		Evrensel
2	Saygı	1		Evrensel
3	İş birliği	1		Evrensel
4	Sorumluluk	1		Evrensel
5	Akılcılık ve bilimsellik		1	Evrensel
6	Dayanışma	1		Evrensel
7	Kapsayıcılık	1		Evrensel
8	Hoşgörü	1		Manevi
9	Yardım severlik	1		Manevi
10	Öz saygı	1		Manevi
11	Öz güven	1		Manevi
12	Öz denetim	1		Manevi
13	Kültürel mirasa sahip çıkma	1		Milli
Toplam		12	1	Evrensel:7 Milli:1 Manevi:5

Tablo 1 incelendiğinde 7'si evrensel, 5'i manevi ve 1'i milli olmak üzere 13 farklı değerlerin eğitim programının ilke ve özelliklerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerlerin (f=7) daha fazla yer aldığı, bunu manevi değerlerin takip ettiği (f=5), milli (f=1) değerlerin ise çok sınırlı olduğu görülmektedir. Bu değerler eğitim programında genellikle doğrudan (f=12) ifade edilmiştir. Programda eleştirel düşünme becerisi, merak duygusu ve keşfederek öğrenme aracılığı ile akılcılık ve bilimsellik değeri dolaylı olarak kendine yer bulmuştur.

Eğitim programında değer geliştirme süreci ayrı bir alan olarak görülmemekte, bütüncül bir şekilde ele alınması önerilmektedir. Bu durum farklı gelişim alanlarından kazanım ve göstergeler ile farklı etkinlik türlerinde değer geliştirmeye fırsat tanıyabilir. Ancak süreç içerisinde hangi değerlerin öğretmenler tarafından ne şekilde ele alınacağı açıklanmamıştır.

Eğitim programının “esnek” ve “sarmal” olma özellikleri nedeni ile öğretmenler çocukların gelişimsel özellikleri ve bireysel farklılıkları doğrultusunda kazanımlara

farklı zamanlarda farklı sıklıklarla yer verebilmektedir. Bununla birlikte yer verilen kazanımlar ve ele alınan kavramlar eğitim programının eklerinde yer alan çizelgelere aylık periyotlarla kaydedilmekte, böylece kazanım ve kavramlara dengeli ve eksiksiz bir şekilde yer verilmesi amaçlanmaktadır. Ancak milli, manevi ve evrensel değerlere süreçte ne sıklıkla yer verildiğini ortaya koyacak bir çizelge eğitim programında yer almamaktadır.

1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

Eğitim programında 36-72 aylık çocukların gelişim özelliklerine uygun olarak 63 kazanım yer almaktadır. Kazanımlar bilişsel gelişim (21), dil gelişimi (12), sosyal ve duygusal gelişim (17), psikomotor gelişim (5) ve öz bakım becerileri (8) olmak üzere beş farklı alanda ele alınmıştır. Kazanımlarla birlikte göstergelere yer verilmiştir. Her bir kazanımın ardından öğretmenin kazanıma ne şekilde yer vereceğine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Eğitim programında değer kazandırmaya ilişkin kazanımlar ayrı bir alan olarak verilmemiştir. Programda milli, manevi ve evrensel değerlere kazanımlarda ne derece yer verildiği önemlidir. Bu kapsamda kazanımlar göstergeleri ve açıklamaları ile birlikte incelenmiştir. Programda yer alan değer sayıları, bunların tekrar etme sıklığı (frekans), doğrudan ya da dolaylı verilme durumu ve yer aldığı kategori Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı Kazanımlarında Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Akılcılık ve bilimsellik	1	-	1	Evrensel
2	Azim	1	1	-	Evrensel
3	Estetik	3	2	1	Evrensel
4	İnsan haklarına saygı	1	1	-	Evrensel
5	Kapsayıcılık	1	1	-	Evrensel
6	Öz güven	1	1	-	Evrensel
7	Bakımlı/temiz olma	2	2	-	Manevi
8	Öz denetim	6	6	-	Manevi
9	Sorumluluk	1	1	-	Manevi
10	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	2	-	Milli
11	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	1	-	Milli
Toplam		20	18	2	Evrensel:6 (f=8) Milli:2 (f=3) Manevi:3 (f=9)

Tablo 2 incelendiğinde 6'sı evrensel, 2'si milli ve 3'ü de manevi olmak üzere kazanımlarda 11 farklı değer yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından en fazla evrensel değerlere (f=6) yer verildiği; bunu manevi (f=3) ve milli (f=2) değerlerin takip ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin manevi değerler (f=9) olduğu, bunu evrensel değerlerin (f=8) takip ettiği ve milli değerlerin de sadece 3 kere geçtiği görülmektedir. Öte yandan milli, manevi ve evrensel değerler bakımından programın ilke ve özelliklerin de rastlanan değerler ile kazanımlarda rastlanan değerler arasında farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 2'de en fazla çeşitliliğe sahip olan değer grubu evrensel değerlerdir. En fazla frekansa sahip evrensel değer olan "estetik" üç farklı kazanımda yer alırken diğer evrensel değerlere birer kazanımda rastlanmıştır. Estetik değerine "Sosyal Duygusal Gelişim" (SDG) başlığı altında 13. ve 14. kazanımlar ile doğrudan yer verilmiştir. "SDG 13. Estetik değerleri korur" kazanımına ait göstergeler ve açıklamalar ile doğal ve yapılandırılmış çevrede bulunan güzelliklerin fark edilmesi ve korunmasına yönelik etkinlikler yapılması ifade edilmiştir. Çocuğun çevresini estetik bir biçimde düzenlemesini sağlayacak etkinlikler planlanması beklenmektedir:

Kazanım 13. Estetik değerleri korur. (Göstergeleri: Çevresinde gördüğü güzel ve rahatsız edici durumları söyler. Çevresini farklı biçimlerde düzenler. Çevredeki güzelliklere değer verir.)

Açıklamaları: Çocuğun doğal ve yapılandırılmış (yapay) çevrede gözlemlediği güzellikleri ve bu güzellikleri korumak için neler yapılabileceğini ifade etmesine ve istediği düzenlemeleri yapmasına olanak tanınmalıdır. Çocuğun yakın çevresini estetik bir biçimde düzenlemesine fırsat tanıyacak öğrenme süreçleri oluşturulmalıdır. Çocuğun çevresindeki nesne ve varlıklara değer verebilmesi için onlar hakkında bilgi sahibi olması gerektiği unutulmamalıdır (MEB, 2013, s. 28).

"SDG 14. Sanat eserlerinin değerini fark eder." kazanımı ise etkinliklerde estetiğin sanat eserlerinde yer alan görsel ve işitsel öğelerin incelenmesini aracılığı ile çocuca hissettirilmesini ve çocuk tarafından ifade edilmesini gerektirmektedir:

Kazanım 14. Sanat eserlerinin değerini fark eder. (Göstergeleri: Sanat eserlerinde gördüklerini ve işittiklerini söyler. Sanat eserleri ile ilgili duygularını açıklar. Sanat eserlerinin korunmasına özen gösterir.)

Açıklamaları: Çocukların sanat eserlerinde kullanılan renkler, kullanılan şekiller, çizimler, eserin ve eserde yer alan figürlerin boyutları, eserin dokusu, ritmi gibi özellik-

lerini incelemesi veya dinlemesi önemlidir (...) Çocuklar sanatçıya ve sanat eserine ilişkin düşüncelerini ve tahminlerini özgürce ifade ettikten sonra öğretmen sanatçıya ve eserine ilişkin gerçek bilgiyi çocuklarla paylaşmalıdır. Çocuğun yetişkin denetimi olmadan da sanat eserlerine özen gösterebilmesi için gerekli eğitsel ortam oluşturulmalıdır. (MEB, 2013, s. 28).

Programda estetik değerine dil gelişimi alanında 9. kazanımda dolaylı bir biçimde yer verilmektedir. Kazanımın gösterge ve açıklamaları incelendiğinde; öğretmenlerin etkinliklerinde edebiyat ürünlerine yer vermesi ve bu ürünlerdeki söz uyumunu fark ettirmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu kazanım doğrudan estetik değerini ifade etmese de estetik değer taşıyan edebiyat ürünlerine yer verilmesi ve bu ürünlerdeki estetik öğelerin çocuk tarafından fark edilmesi beklentisini içermektedir:

Kazanım 9. Ses bilgisi farkındalığı gösterir. (Göstergeleri: Sözcüklerin başlangıç seslerini söyler. Sözcüklerin sonunda yer alan sesleri söyler. Aynı sesle başlayan sözcükler üretir. Aynı sesle biten sözcükler üretir. Şiir, öykü ve tekerlemedeki uyağı söyler. Söylenen sözcükle uyaklı başka sözcük söyler.)

Açıklamaları: Çocuğun uyakları, kısa şiirleri, tekerlemeleri tekrar etmesi, bildiği oyunlardaki, şarkılardaki ve öykülerdeki uyaklı sözcükleri fark etmesi, eşleştirmesi ve üretmesi için çocuk desteklenmelidir. Bu etkinliklerde sesli harflerle çalışmak öncelikli olmalıdır. (MEB, 2013, s. 24).

Programda yer alan değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerleri manevi değerler takip etmektedir. Programda 3 farklı manevi değere yer verilse de bu değerlerin frekansı evrensel ve milli değerlere nazaran daha yüksektir. “Öz denetim” değerine ilişkin 6 farklı kazanıma rastlanmıştır. “Bakımlı/temiz olma” ve “sorumluluk” değerlerinin frekansı ise 2’dir. Öz denetim değerine SDG başlığı altında “SDG 12. Değişik ortamlardaki kurallara uyar.” kazanımı ile yer verilmiştir. “Öz bakım” (ÖB) başlığı altında ise “ÖB 4. Yeterli ve dengeli beslenir”, “ÖB 5. Dinlenmenin önemini açıklar.”, “ÖB 7. Kendini tehlikelerden ve kazalardan korur.”, “ÖB 7. Kendini tehlikelerden ve kazalardan korur.”, “ÖB 8. Sağlığı ile ilgili önlemler alır.” kazanımları öz denetimle ilişkilidir:

Kazanım 4. Yeterli ve dengeli beslenir. (Göstergeleri: Yiyecek ve içecekleri yeterli miktarda yer/içer. Öğün zamanlarında yemek yemeye çaba gösterir. Sağlığı olumsuz etkileyen yiyecekleri ve içecekleri yemekten/ içmekten kaçınır. Yiyecekleri yerken sağlık ve görgü kurallarına özen gösterir.) (MEB, 2013, s. 35).

36-72 ay çocukların öz denetim ve öz bakım geliştirmeleri beklenen bir yaş aralığıdır. Bununla birlikte programda öz bakım becerileri başlı başına bir alan olarak yer almaktadır. Bu durum kazanımlarda en fazla yer alan değer “öz denetim” olmasına neden olmuş olabilir.

Programda milli değerlere ise kazanımlarda son derece sınırlı bir şekilde yer verilmiştir. 2 farklı değer 3 ayrı kazanımda yer almıştır. “Kültürel mirasa sahip çıkma değeri” “Bilişsel Gelişim” (BG) başlığı altında “BG 21. Atatürk’ü tanır ve Türk toplumu için önemini açıklar.” kazanımı ve sosyal ve duygusal gelişim başlığı altında “SDG 9. Farklı kültürel özellikleri açıklar.” kazanımı ile kendine yer bulmuştur:

Kazanım 21. Atatürk’ü tanır ve Türk toplumu için önemini açıklar. (Göstergeleri: Atatürk’ün hayatıyla ilgili belli başlı olguları söyler. Atatürk’ün kişisel özelliklerini söyler. Atatürk’ün değerli bir insan olduğunu söyler. Atatürk’ün getirdiği yenilikleri söyler. Atatürk’ün getirdiği yeniliklerin önemini söyler.) (MEB, 2013, s. 23).

“Ulusal simgelere duyarlı olma” değerine ise sosyal duygusal alanda 11. kazanımda yer verilmiştir:

Kazanım 11. Atatürk ile ilgili etkinliklerde sorumluluk alır. (Göstergeleri: Atatürk ile ilgili etkinliklere katılır. Atatürk ile ilgili duygu ve düşüncelerini farklı etkinliklerle ifade eder.) (MEB, 2013, s. 29).

1.2.3. Doğrudan ve Dolaylı Şekilde Verilen Değerler

Eğitim programında değerlere doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı yer verildiği uygulamalar açısından önemlidir. Değerin kazanımlarda doğrudan ifade edilmiş olması ve ne şekilde ele alınacağına açıklanması uygulamada değer vurgulanma olasılığını arttıracaktır. Değerin dolaylı bir biçimde aktarıldığı durumlar ise uygulamada değer ortaya konulmasını güçleştirebilir. Uygulamada farklılıkları berabere getirebilir.

Yapılan analizler programda 21 farklı kazanımda yer bulan değerlerin doğrudan verilme frekansının 18 olduğunu göstermiştir. Örneğin sosyal ve duygusal gelişim başlığı altında yer alan 10. kazanım gösterge ve açıklamaları ile birlikte sorumluluk değerinin desteklenmesine yöneliktir:

Kazanım 10. Sorumluluklarını yerine getirir. (Göstergeleri: Sorumluluk almaya istekli olduğunu gösterir. Üstlendiği sorumluluğu yerine getirir. Sorumluluklar yerine getirilmediğinde olası sonuçları söyler.)

Açıklamaları: Çocuklara günlük yaşamlarında, okulda veya evde yapılacak işlerde sorumluluk verilmesi önemlidir (...) Çocuklar yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan

varlıkları (toprak, su, enerji, gıda gibi) verimli kullanmayı, canlıların bakımını üstlenip korumayı, çevresindeki güzellikleri korumak üzere sorumluluk almayı öğrenmelidir. Bilinçli tüketici olan, sorumluluk sahibi vatandaşlar yetiştirmenin temelleri ancak böyle atılabilecektir (MEB, 2013, s. 29).

Programın kazanımlarında değerlere dolaylı olarak yer verme frekansı 2'dir. Elde edilen bu frekanslar programda değerlere ağırlıklı olarak doğrudan yer verildiğini göstermektedir. Ancak bu bulgu, programda zaten sınırlı çeşitlilik ve frekansta değerlere yer verildiği göz önünde bulundurularak yorumlanmalıdır. Örneğin okul öncesi eğitimin temel ilkeleri ve eğitim programının özellikleri bölümünde dolaylı olarak yer verilen "akılcılık ve bilimsellik" değerine kazanımlarda da dolaylı bir biçimde ve sadece bir kazanımda yer verilmiştir:

Kazanım 19. Problem durumlarına çözüm üretir. (Göstergeleri: Problemi söyler. Probleme çeşitli çözüm yolları önerir. Çözüm yollarından birini seçer. Seçtiği çözüm yolunun gerekçesini söyler. Seçtiği çözüm yolunu dener. Çözüme ulaşamadığı zaman yeni bir çözüm yolu seçer. Probleme yaratıcı çözüm yolları önerir.) (MEB, 2013, s. 23).

Benzer şekilde "estetik" değeri yer aldığı 3 kazanımdan 2 tanesinde doğrudan, birinde ise dolaylı olarak yer almıştır. "Dil Gelişimi" (DG) başlığı altında "DG 9. Ses bilgisi farkındalığı gösterir" kazanımına ait göstergelerden yola çıkılarak çocukların edebiyat ürünlerindeki estetiği fark etmeleri beklenmektedir. Ancak bu dolaylı kazanım aracılığı ile estetik değerinin geliştirilmesi öğretmene bağlıdır ve uygulamada farklılıklar kaçınılmazdır. Öğretmenin eğitim programında gömülü değeri fark edebilmesi, değeri bu bağlama oturtabilmesi ve bu değere verdiği önem uygulamalarda rol oynayacaktır.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Bu bölümde okul öncesi öğretmeni olarak görev yapan üç öğretmenle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmaktadır.

2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci

Görüşme 15 Ekim 2023 akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. 80 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına (MEB)'na bağlı devlet okullarında görev yapan dört okul öncesi öğretmeni katılmıştır. Öğretmenlerden biri 12, diğerleri ise 10 yıllık mesleki tecrübeye sahiptir. Öğretmenlerden biri tezsiz yüksek lisans mezunu iken ikisi lisans mezunudur.

2.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde değer öğretimine etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlere ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda ortaya çıkan görüşler; değer eğitiminde öğretmenin rolü, program ve ders kitaplarına yer verilme durumu, değer aktarım yöntemleri ve öneriler başlığı altında temalaştırılarak sunulmuştur. Tema içeriklerinin birbirleriyle bağlantılı ve iç içe geçen özelliklerinin olduğu anlaşılmıştır. Görüşmeden elde bulgular aşağıda belirtilmiştir.

2.2.1. Öğretmenin Rolü

Okul öncesi eğitimde hem değerlere yer verme sıklığı hem de yer verilen değerler öğretmene bağlı olmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gönderilen hiçbir kitap değer eğitimi için hazırlanmamıştır. Fakat öğretmen bu kitapları kullanırken bir değeri ele alıp ilişkilendirebilir. Ayrıca değer yelpazesi oldukça geniştir. Bu değerlerden hangilerine yer verildiğini belirleyen ise öğretmenin vicdanı, etik anlayışı ve kendi değerleri olmaktadır.

2.2.2. Programda Değerler

Eğitim programında değerlere gereken önem verilmemiştir. Değerler programda ayrı bir alan olarak ele alınmamaktadır. Değerlerin ne şekilde ele alınacağına dair doğrudan bir atıf bulunmamaktadır. Bu nedenle uygulamada değerlere yer verme durumu ve yer verme şekli öğretmene göre farklılık göstermektedir. Uygulamada değerlere yer verilmesi için MEB okullarla yazışma yapmaktadır. Bakanlığın yaptığı

bu yazışmalar ile okullarda 10 farklı değere eğitim öğretim yılı içerisinde yer verilmesi beklenmektedir. Bahsi geçen resmi yazılarda okul öncesi, ilkokul ve ortaokul için değerler farklılaşmamaktadır. Oysa bu değerler arasında liyakat gibi ancak ortaokul seviyesinde ele alınması uygun olan değerler de bulunmaktadır.

2.2.3. Etkinlik Kitaplarında Değerler

Programda olduğu gibi etkinlik kitaplarında da değerlere gereken önem verilmemektedir. Esasında bu kitaplar kavram öğretimi amaçlamakta ve kavram öğretimi ile sınırlı kalmaktadır. Kavram öğretimi amacı ile bazı sayfalarda ülkemizin kültürüne has öğelere yer verilmiştir. Fakat değer kazandırmayı sağlayacak biçimde kültürel öğeler etkinlik kitaplarında bulunmamaktadır. Birkaç sayfada ise sevgi-saygı ile öz bakıma ilişkin değerlere yüzeysel bir biçimde rastlanabilir. 2023 yılında MEB, UNICEF gibi kuruluşlarla yürüttüğü projelerin bir ürünü olarak anasınıflarına iki farklı öykü seti göndermiştir. Bu setler doğrudan değerler eğitimi seti değildir. Bununla birlikte set içerisinde değerlere basit ve anlaşılır bir biçimde yer veren öyküler de bulunmaktadır.

2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi

Okul öncesi dönemde değerlerin örtük/gizil bir biçimde aktarılması oldukça önemlidir. Ancak yeterli değildir. Henüz soyut düşünme döneminde olmayan çocuklara soyut olan değerlerin aktarılabilmesi için sezdirme, değer geliştirme, muhakeme gibi yöntemlere de başvurulmaktadır. Öğretmenler bir değer örtük bir biçimde ele alınsa da ardından diğer yöntemleri de aynı etkinlik içerisinde kullanmaktadır. Öğretmenlerin önem verdikleri bir diğer husus ise ele alınan değer ve sözcük anlamının açık bir şekilde ifade edilmesidir.

2.2.5. Kurumsal İşleyiş

Okul öncesi eğitim değer kazandırmada oldukça elverişli bir zemindir. Çocuk için bir yaşam alanıdır. Bir günlük eğitim akışı içerisinde çocuğun değerleri yansıtabilmesi için pek çok fırsat bulunur. Bu durum ele alınabilecek değerleri çeşitli kılar. Değer aktarımı yapılması için zaman sınırlaması söz konusu değildir. Öğretmen çember saatinde, bütün etkinlik türlerinde, projelerde ve aile katılım çalışmalarında değer eğitimine yer verebilir. Bir değer bazen bir etkinlik süresince, bazen bir gün, bazen bir ay boyunca üzerinde durulabilir.

2.2.6. Katılımcıların Önerileri

Programda değerler ayrı bir alan olarak bulunmamakta, etkinlik kitapları ise sadece kavram öğretimine yönelik olarak hazırlanmaktadır. Öğretmenler programda değerlere ilişkin bir çerçeve çizilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Değer eğitiminin öğretmen inisiyatifine bağlı kalmaması ve uygulamada yeterince yer bulması için; değer eğitiminin ayrı bir alan olarak programda yer alması, ele alınacak değerlerin açık olması, ele alınacak her bir değer için yöntem/teknik/etkinlik örneklerinin programda yer alması, değerlere ilişkin MEB tarafından hazırlanmış materyallerin bulunması, değerlere yönelik hem aile eğitimleri hem de aile katılım çalışmalarının yapılması öneri olarak dile getirilmiştir.

3. SONUÇLAR

Çocukların gelişimsel özellikleri nedeniyle okul öncesi eğitimde değer kazandırmaya yönelik etkinliklere yer verilmesi oldukça önemlidir. Bu dönem çocukların değer kazanmaları ve yaşam boyu bu değerleri sosyal davranışlarına yansıtılabilmeleri açısından elverişlidir. Türkiye’de okul öncesi dönemde gerçekleştirilen eğitsel müdahaleler değerler eğitiminin bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda değer kazanımını kalıcı bir etki ile sağladığını ortaya koymaktadır (Atabey, 2019; Atabey ve Ömeroğlu, 2016; Sapsağlam ve Ömeroğlu, 2016). Buna karşın MEB 2013 eğitim programında yer alan değerler oldukça sınırlıdır.

Programın başlangıç kısmında okul öncesi eğitimin ilkeleri ve programın genel özelliklerine yer verilmiştir. Bu bölüm incelendiğinde programın çocuklara sevgi, saygı, sorumluluk, hoşgörü, öz saygı, öz güven ve öz denetim gibi değerleri kazandırmayı hedeflediği görülmektedir. Ancak program değer eğitimi ayrı bir alan olarak ele almamıştır. Değerlere uygulamada hangi yollarla, hangi çeşitlilikte ve sıklıkta yer verileceği belirtilmemiştir. Süreçte değerlere yer verme durumunu ortaya koyacak bir çizelge ise mevcut değildir. Programın kazanımlarında farklı gelişim alanları içerisinde değerlere ilişkin kazanımlar bulunmaktadır. 63 kazanım içerisinde değerlere ilişkin 20 kazanım (%31) olduğu tespit edilmiştir. 11 farklı değer bu kazanımlarda kendine yer bulmuştur. Okul öncesi eğitimin ilkeleri ve programın genel özelliklerinde rastlanan değerler ile kazanımlarda rastlanan değerler bire bir örtüşmemektedir. Fakat her iki kısımda da karşılaşılan değerlerin çoğunun evrensel değerler kategorisinde olduğu, onu manevi ve milli değerlerin takip ettiği görülmektedir. Kazanımlarda rastlanan evrensel değer çeşitliliği 6 iken, manevi değer 3, milli değer ise 2 tanedir. Değerler genellikle doğrudan (%90) bir biçimde kazanımlarda ifade edilirken, nadiren dolaylı (%10) olarak yer almıştır. Değerlerin çoğunlukla doğrudan yer alması değer eğitimi sürecinin etkisini ortaya koyuyor gibi görünebilir. Ancak kazanımlarda zaten bir defa yer bulan bir değer aktarılış biçiminin dolaylı olması, değer kazandırma sürecinin ne kadar etkili olabileceğini sorgulatmaktadır. MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programının aksine, farklı coğrafyalarda ve farklı kültürel özelliklere sahip toplumların eğitim programları incelendiğinde erken yıllarda Allah inancı, dini bayramlar ve ritüeller, aile yaşamı, arkadaşlık, komşuluk, görgü kuralları, demokrasi, ülke ve millet sevgisi, ulus bilinci ve çevreyi koruma gibi temalarda geniş bir değer eğitimi yelpazesinin olduğu görülmektedir (Çarboğa, 2019).

Programda çeşitliliği ve yer alma sıklığı en sınırlı değerler milli değerlerdir. Sadece üç farklı kazanımda milli değerlere yer verilmiştir. Milli değerlerin okul öncesi eğitim

programında ele alınışı genellikle Atatürk'le ilişkilidir. Başta bayrak olmak üzere pek çok ulusal simgeye okul öncesi dönemde yer verilerek ulusal simgelere karşı duyarlılık geliştirilebilir. Milli galibiyetler, Türk tarihindeki önemli karakterler, somut kültürel miras öğeleri aracılığı ile millet sevgisi, milli aidiyet, milli egemenlik değerleri geliştirilebilir. Manevi değerler ise 10 farklı kazanımda yer almıştır. Manevi değerlere öz denetim ve öz bakım becerileri üzerinden yer verilmiştir. Oysa okul öncesi eğitim ortamının gerçek hayatın küçük bir örneği olduğu düşünülürse; burada çocuklara hoşgörölü olma, sabırlı olma, şefkat, dürüstlük ve dostluk gibi pek çok değer kazandırılabilir. Sonuç olarak programda geniş bir yelpazede alınması gerekirken, sınırlı yere sahip olan milli ve manevi değerlerin ele alınış biçimi de Atatürk'e ve öz denetime ilişkin kazanımlar ile öz bakım becerileri ile sınırlıdır.

Odak grup görüşmesinde, program analizi ile benzer olarak, değer eğitimine programda yeterince yer verilmediği görülmüştür. Dolayısıyla okul öncesi eğitimde değer aktarımı büyük ölçüde öğretmen inisiyatifine bağlı olarak yapılmaktadır. Çünkü programda ele alınacak değerlere ve değer aktarım şekline ilişkin bir çerçeve bulunmamaktadır. Değer aktarımı sürecinde kullanılacak MEB tarafından hazırlanmış materyaller bulunmamaktadır. Etkinlik kitapları ise kavram öğretimi süreci ile sınırlı kalmaktadır. Öğretmenler programda değerlere yer verilse dahi çocukların gelişim özellikleri nedeni ile mutlaka somut materyallere ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir.

Öğretmenlerin belirttiği diğer bir husus ise eğitim programından hariç olarak MEB'in yaptığı uygulamalardır. MEB kök değerlere uygulamada yer verilmesi hususunda bir uygulama başlatmıştır. Buna göre her ay bir kök değere odaklanılarak onunla ilgili derslerde etkinlikler yapılmaktadır. Ancak bu uygulamanın verimliliği tartışmalıdır. Ayrıca, MEB'in ortak olduğu projelerin ürünü olarak okullara gönderilen kitaplarda değerlere ilişkin bazı içerikler bulunmaktadır. Okul öncesi eğitimde değerlerin etkili bir biçimde aktarılması ve öğretmen inisiyatifine bağlı kalmaması için; değer aktarımına ilişkin süreçlerin dönemsel yazılarla sınırlı olmayıp eğitim programı içerisinde bulunması gerekir. Yine değerlere yer verilen içeriklerin MEB tarafından hazırlanarak eğitim öğretim yılı başlangıcında sınıflara ulaştırılmasına ihtiyaç vardır.

Değer aktarma sürecinde öğretmenlerin kullandığı yöntemler son derece önemlidir. Öğretmenler okul öncesi dönemde örtük olarak değer aktarımının önemini vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte öğretmenler bu yaş çocukları için örtük aktarımın yeterli olmayacağı kanaatini taşımaktadırlar. Örtük aktarımın yanında değer geliştirme, muhakeme gibi tekniklerin kullanılmasını etkili bulmaktadırlar.

3.1. Öneriler

- Çocukların okul öncesi dönemde milli, manevi ve evrensel değerleri içselleştirebilmesi için eğitim programında ve etkinlik kitaplarında değerlere yer verilmesi bir zorunluluktur. Bu çalışmada okul öncesi eğitim programında değerler eğitiminin ayrı bir alan olarak ele alınmadığı, programda yer alan değerlerin sınırlı olduğu, programda desteklenmesi gerektiği ifade edilen bazı değerlerin dahi kazanımlarda kendine yer bulmadığı görülmüştür.
- Eğitimin ilk basamağı olan ve değer kazanımı bakımından önemli olan okul öncesi eğitimde değerler eğitimi tesadüfe ya da inisiyatife bırakılmamalıdır. Bu nedenle eğitim programında milli, manevi ve evrensel değerlerin çeşidinin ve sıklığının artırılması faydalı olacaktır. Programda değerlere yer verirken, gelişime uygunlukla birlikte, değer kategorileri bakımından dengenin sağlanması gözetilmelidir. Mevcut durumda milli ve manevi değerlerin çok daha sınırlı olduğu göz önüne alınarak bu değerlerin çeşitliliği ve frekansı artırılmalıdır. Ayrıca bu değerlerin ele alındığı bağlamlar çeşitlendirilmelidir. Örneğin sevgi değeri Allah sevgisi, peygamber sevgisi, aile sevgisi, doğa sevgisi; saygı değeri büyüklere saygı, inançlara ve dini sembollere saygı, farklılıklara saygı; tasarruf değeri kişisel kaynakları ve küresel kaynakları ölçülü kullanmak gibi kültürel ve evrensel bağlamlarda ele alınabilir. Böylece değer eğitimi sürecinde milli, manevi ve evrensel değerler dengeli bir şekilde desteklenebilir.
- Mevcut eğitim programının değer aktarımının ne şekilde yapılacağını açıklamada yetersiz olduğu görülmüştür. Uygulamada öğretmenlere rehberlik edecek biçimde değerler listesi, okul öncesi dönemde değerlerin ele alınabileceği bağlamlar, değerlerin aktarılmasında kullanılacak yöntemler ve etkinlik örnekleri eğitim programına eklenebilir. Aylık eğitim planlarında değerlere yer verme durumunu belirlemek için “Değerlere Aylık Eğitim Planlarında Yer Verme Durumu Çizelgesi” oluşturulabilir.
- Değerler eğitimi için okul öncesi eğitim sınıflarında materyale ihtiyaç duyulmaktadır. MEB tarafından değerler eğitimi için öğretmen rehber kitapları, etkinlik kitapları, öykü setleri gibi materyaller hazırlanması ve bu materyallerin eğitim öğretim yılı başında öğretmen ve çocuklara ulaştırılması yararlı olacaktır.

**HAYAT BİLGİSİ DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMI
(1.-3. SINIF) VE ODAK
GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Bu çalışmada milli, manevi ve evrensel değerlerin ilkökul 1, 2 ve 3. sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında yer alma durumu incelenmiştir. 1. sınıf programında 20, 2. sınıf programında 19 ve 3. sınıf programında da 18 farklı değer tespit edilmiştir. 1. sınıf programında manevi değerler, 2 ve 3. sınıflarda ise evrensel değerler ilk sırayı almıştır. Her üç programda da milli değerler en az çeşide sahiptir. Frekans bakımından ise her üç programda da evrensel değerler birinci sırada bulunmaktadır. Frekans sıralamasında 1 ve 2. sınıftaki milli değerler en alt grupta yer alırken 3. sınıfta ikinci sırada yer almaktadır. Değerler, kazanım ve kazanım açıklamalarında çoğunlukla dolaylı olarak zaman zaman da doğrudan ifade edilmiştir. Yapılan analiz sonunda değerlerin muğlak ifadeler yerine açıkça verilmesi; ünite/kazanım bazında makul, mantıklı ve dengeli bir şekilde dağıtılması; dolaylı aktarımların yapıldığı kazanımların zengin bir içerik sunması yönünde önerilerde bulunulmuştur.

Öğretmenlerle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinde katılımcılara göre programda değerlerin verilme durumu yeterli olsa da değerlerin tam olarak aktarılmasında sorunlar vardır. Sorun, sınav ve test kaygısı nedeniyle matematik ve Türkçe gibi derslere daha fazla odaklanılmasından kaynaklanmaktadır. Öğretim programı ve ders kitabıyla birlikte öğretmenler, değerleri aktarmada önemli bir role sahiptir. Değerlerin ayrı bir ders olarak verilmesi önerisi getirilmektedir, çünkü Hayat Bilgisi dersinin süresi diğer dersler için kullanılmakta ve öğretmenler bu konuda eksik kalmaktadırlar. Katılımcılar farklılıklara saygı, kapsayıcılık, misafirperverlik ve vatanseverlik gibi değerlerin daha iyi aktarılması, değer öğretiminin ayrı bir ders olarak okutulması ve işbaşındaki öğretmenlerin hizmet içi eğitime tabi tutulmalarına dair önerilerde bulunmuşlardır.

GİRİŞ

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı, öğrencilere kişisel gelişim, günlük yaşam becerileri, sağlık, güvenlik, çevre bilinci ve toplumsal değerler gibi konularda rehberlik eder. Öğrencilerin toplumsal çevre ile uyumlarına katkı sunarak sınıf içinde ve dışında karşılaşılabilecekleri çeşitli durumlarla başa çıkma becerilerini öğretir (Tay ve Baş, 2015). Çocukların hayatları boyunca karşılaştıkları durumlarla ilişkili onlara bir temel oluşturma misyonuna sahip hayat bilgisi dersi toplumsal, sanatsal ve düşünsel değerlerden oluşur (Acat ve ark., 2005). Öğrencilerin gelişimlerini beden ve ruhen bir bütün olarak des-

teklemeyi amaçlar (Tay ve Yıldırım, 2013; Karabağ, 2006). Bu nedenle, hayat bilgisi dersi, sadece akademik bilgi bakımından değil, aynı zamanda öğrencilerin karakter gelişimi ve değerler eğitimi açısından da kritik bir rol oynar.

Öğrenciler kendileri için yeni bir hayat alanı olan okulda birçok bilgi, beceri ve değerleri edinme imkânı edinirler. Hayat bilgisi dersi bu yeni çevrede düzen ve disiplin içinde hareket etme, güvenli bir ortamda bulunma, sorumluluk alma ve iletişimde bulunduğu insanlara saygı duyma; paylaşma, yardımlaşma, etkinliklere katılarak sosyal becerileri geliştirme; hak ve sorumluluklarını öğrenme fırsatı sunar. Ders, okula göre öğrencilerin daha fazla vakit geçirdiği aile ortamıyla ilgili çeşitli hususlara da yer verir. Ders aracılığı ile öğrenciler okulda edindiği bilgiler çerçevesinde aile içerisindeki dinamiklere dair bilgiler edinir. Aile içinde uyulması gereken kurallar, hak ve sorumluluklar, işbirliği ve dayanışma, kişisel bakım, zaman yönetimi ders kapsamında öğrencilere kazandırılacak beceri ve değerler arasındadır. Ek olarak hayat bilgisi dersinde öğrencilere kişisel bakım, sağlıklı beslenme, temizlik kurallarına uyma, spor yapma gibi temel sağlık konularında bilgi ve beceri kazandırma hedeflenmektedir. Dersin amaçlarından biri de öğrencilere yaşadıkları çevrede güvenli bir şekilde davranma, günlük yaşamlarında karşılaşılabilecekleri potansiyel tehlikelere karşı bilinçli olma becerilerini kazandırmaktır.

Hayat bilgisi dersi aracılığı ile öğrenciler ülkelerini, kültürlerini, tarihlerini ve sosyal yaşantılarını anlamaları için fırsat yakalarlar. Derste yerel ve ulusal düzeyde devlet ve millet hayatında önemli olan olay veya kişilerle ilgili bilgiler öğrenirler. Öğrenciler, toplumu bir arada tutan, milli birlik ve beraberliğin sağlanmasına etki eden faktörlerin farkına varırlar. Bu kapsamda ders öğrencilerin tarihleriyle, kültürleriyle ve toplumlarıyla bağ kurmalarına yardımcı olur, onları bilinçli, sorumlu ve kültürlü bireyler olarak yetiştirmeye gayret eder.

Yukarıda genel hatlarıyla, verilen içerik bilgisi dikkate alındığında dersin, yalnız bilgi ve beceri değil aynı zamanda değerler eğitimi noktasında güçlü bir potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Okul hayatı ile ilgili kısımlarda disiplin, dostluk, sorumluluk başta olmak üzere birçok değere yer verilmesi mümkündür. Aile hayatı bağlamında büyüklere saygı ve aile birliğine önem verme gibi değerlerle gününün önemli bir kısmını geçirdiği okulda kurduğu ilişkiler ve edindiği tecrübeler çerçevesinde yardımseverlik, dürüstlük, temiz olma gibi çok sayıda değeri kazanması mümkündür. Ders, yaşamını idame ettirirken sağlıkla ilgili temel değerleri kazanma, çevreye karşı duyarlılık geliştirme, milli birlik ve beraberlik bilinci kazanma, sorumlu ve vicdanlı bir insan olma yolunda öğrencilere uygun içerikler sunma potansiyeline sahiptir. Nihayet ders, öğrencilere kıymetli bir eğitim deneyimi yaşatma potansiyeline sahip olup onları gelecekteki yaşamlarında etkin ve bilinçli bireyler olmaya hazırlayacaktır.

1. HAYAT BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI

1, 2 ve 3. sınıf düzeyinde okutulan hayat bilgisi dersine ait öğretim programı 2023 yılında güncellenmiştir. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programının (HBDÖP) başlangıç kısımlarında öğretim programlarının amaçları, perspektifi, değerler, yetkinlikler, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı, programın özel amaçları, programda yer alan beceriler, programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar gibi konulara yer verilmiştir. Ardından “kazanım ve açıklamalar” kısmına geçilmiştir. 1. sınıf için 53, 2. sınıf için 50 ve 3. sınıf için de 45 kazanım yazılmıştır. Kazanımların büyük çoğunluğunda açıklamalara yer verilmiştir. Bu çalışmada programının başlangıç kısımları ile her sınıf düzeyindeki “kazanım ve açıklamalar” kısmı milli, manevi ve evrensel değerler perspektifinden ele alınarak incelenmiştir. İncelemede önce başlangıç kısımlarına dair bulgulara yer verilmiş ardından kazanım düzeyindeki bulgular sunulmuştur. Odak grup görüşmesi bulgularının paylaşılmasının ardından rapor sonuç ve öneriler bölümleriyle sonlandırılmıştır.

1.1. Bulgular

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı milli, manevi ve evrensel değerler açısından, 1, 2 ve 3. sınıflar düzeyinde ayrı ayrı analiz edilmiş, elde edilen bulgular aşağıdaki başlıklar altında sunulmuştur.

1.1.1. Hayat Bilgisi Dersi Programında Değerlere Yönelik Açıklamalar

Diğer programlarda olduğu gibi bu programda da öğrencilere kazandırılması hedeflenen temel değerler “kök değerler” başlığı altındaki değerlerdir. Bu değerler “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” şeklinde dile getirilmiştir. Bu değerlerin, diğer programlarla ortak şekilde “öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacağı” dile getirilmektedir. Burada geçen “alt değerler”in nelerden ibaret olduğuna dair bir bilgi verilmemektedir.

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programının Özel Amaçları başlığı altında öncelikle programın amacına yer verilmiş olup bu husus “Programın asıl amacı; temel yaşam becerilerine sahip, kendini tanıyan, sağlıklı ve güvenli bir yaşam süren, *yaşadığı toplumun değerlerini özümseyen, doğaya ve çevreye duyarlı*, araştıran, üreten ve *ülkesini seven* bireyler yetiştirmektir.” ifadeleriyle dile getirilmiştir. Yine aynı yerde programın “İlkokul çağındaki öğrencilere birey, toplum ve doğa ekseninde temel

bilgi, beceri ve *değerler* kazandırmayı” hedeflediği belirtilmektedir. Görüldüğü gibi programın amaçlarında değerlere en az bilgi ve beceriler kadar atıf yapılmaktadır. Bunlara ek olarak programda 14 özel amaç maddeler halinde belirtilmiştir. Bunlar içerisinde dört özel amaç doğrudan değerlerle ilişkilidir. Bunlar; “aile ve toplumun temel değerlerine sahip olur”, “milli, manevi ve insani değerleri yaşantısal hâle getirir”, “ülkesini sever, tarihi ve kültürel değerlerini yaşatmaya istekli olur”, “doğaya ve çevreye karşı duyarlı olur.” şeklindedir. Program özel amaçları bu şekilde verdikten sonra, bu amaçların her birinin kazanımlarda karşılığı olduğunu belirtmekte ve eğitim-öğretim sürecinde bu amaçlarla kazanımların bir bütünlük içinde değerlendirilmesi gerektiği dile getirilmektedir.

Önceki paragrafta belirtilen 14 özel amacın yarısı becerilerle ilişkilidir. Esasında “Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programının Becerileri” başlığı altında tablo halinde 23 beceriye yer verilmesi program hedeflerinde değerden çok becerilere odaklanıldığına işaret etmektedir. Buna karşılık tüm programlarda ortak olan ve programlara sonradan eklendiği değerlendirilen kök değerler dışında ilkökul düzeyindeki öğrencilere kazandırılması gereken değerlere dair bir listeye yer verilmemiştir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi dersin özel amaçları içerisinde “aile ve toplumun temel değerleri”, “milli, manevi ve insani değerler”, “tarihi ve kültürel değerler”, “doğaya ve çevreye karşı duyarlılık” değerlerine değinilmiştir. Ancak bunlar oldukça genel ifadeler olup somut olarak kapsadıkları değerler belirtilmemiştir. Bununla birlikte özel amaçlarda değerlerin kazanımlarda karşılığının yer alacağı belirtilmesi önemlidir. Netice itibarıyla program özel amaçlarda çerçevesi çizilen değerler ile “kök ve alt değerleri” kazandırmayı hedeflemektedir.

1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

Kazanım metinlerinde dile getirilen değerlerin nasıl verileceği açıklamalar kısmında detaylandırılmaktadır. Mesela HB.1.1.6. no’lu kazanımda “Bayrak töreninde nasıl davranması gerektiğini kavrar.” ifadeleri yer almışken, kazanım açıklamasında bayrak töreninin içeriğine değinilerek burada nasıl davranılması gerektiği “Türk bayrağına ve İstiklâl Marşı’na saygı gösterilmesi gerektiği üzerinde durulur.” cümlesi ile açıklanmıştır. Esasen açıklamalar kısmında öğretmen ve kitap yazarına rehberlik edilmektedir. Bu kazanım metni ve açıklaması konu ile ilgili bazı temel bilgiler verdikten sonra temelde “ulusal simgelere duyarlı olma” değerini kazandırmayı amaçlamaktadır. “Nezaket” değerine odaklanan HB.1.2.4. no’lu kazanım “Evde aile bireyleri ile iletişim kurarken nezaket kurallarına uyar.” şeklindeyken açıklamalar kısmında değer kazandırılma usulü şu şekilde detaylandırılmıştır: “Evde aile bireyleriyle iletişim kurarken duygularını, düşüncelerini ve isteklerini nezaket kuralları çerçevesinde uygun ses tonu, mimik ve kelimelerle dile getirmesi üzerinde durulur.

Evdeki diğer bireylerin odasına girerken izin istemesi gerektiği vurgulanır.” Programdaki diğer örneklerde de benzer bir yazım şekli vardır. Öte yandan kazanım ve kazanım açıklamalarının bazen birden çok değer içerdiği bunlardan bazılarının doğrudan bazılarının ise dolaylı olarak verildiği görülmektedir. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programına ait bulgular sınıflar bazında aşağıdaki gibidir.

1.1.2.1. Birinci Sınıf Kazanım ve Açıklamalarına Dair Bulgular

Hayat Bilgisi Öğretim Programı (1. Sınıf) Öğretim Programında 53 kazanım bulunmakta ve bunların 24’ünde (%45) en az bir değere doğrudan veya dolaylı bir şekilde vurgu yapılmaktadır. Programda milli, manevi ve evrensel değerlere farklı oranlarda yer verildiği tespit edilmiştir. Program bu değerler bakımından analiz edilerek dağılım ve frekansları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında (1. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Sorumluluk	6	-	6	Evrensel
2	Bakımlı/temiz olma	6	3	3	Manevi
3	Saygı	5	1	4	Evrensel
4	Tasarruf	3	2	1	Manevi
5	Demokrasi ve katılımçılık	3	1	2	Evrensel
6	Nezakət	3	1	2	Manevi
7	Çevreye duyarlılık	3	3	-	Evrensel
8	Ulusal simgelere duyarlı olma	2	2	-	Milli
9	Öz denetim	2	-	2	Manevi
10	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	1	1	Milli
11	Kapsayıcılık	1	-	1	Evrensel
12	Vefa	1	1	-	Manevi
13	Şefkatli olma	1	1	-	Manevi
14	Sevgi	1	1	-	Evrensel
15	Dostluk	1	1	-	Manevi
16	Dayanışma	1	1	-	Evrensel
17	Aile birliğine önem verme	1	1	-	Manevi
18	Dürüstlük	1	-	1	Manevi
19	Vatanseverlik	1	-	1	Milli
20	Milli birlik ve beraberlik	1	-	1	Milli
Toplam		45	20	25	Manevi:9 Evrensel:7 Milli:4

Toplamda 20 farklı değer yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde değerlerin sayısal olarak ve frekans bakımından dağılım özelliklerini görmek mümkündür. 20 değer 9'u manevi, 7'si evrensel ve 4'ü de milli değerlerden oluşmaktadır. Frekans dağılımında ise evrensel değerlerin manevi değerlerden daha fazla yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu dağılım; 20 evrensel, 19 manevi ve 6 milli değer şeklindedir. Programın vermeyi vadettiği "kök değerler"den ancak 7'sinin programda yer aldığı görülmektedir. Değerler eğitimi söz konusu olduğunda milli, manevi ve evrensel değerlerin programda doğrudan veya dolaylı yer alma durumlarına da dikkat etmek gerekir. Değerlerin dolaylı olarak verilmesi öğrencilere kendi değerlerini oluşturma ve daha derinlemesine anlama fırsatı sunar, ancak bu yaklaşım bütün öğrenciler için yönlendirici olmayabilir. Doğrudan verilen değerlerde ise öğrencilerin belirli değerleri öğrenmesi daha etkili olabilir ancak bu yöntem, öğrencilerin eleştirel düşünme ve kendi değerlerini sorgulama fırsatını sınırlayıcı bir etki gösterebilir. Tablo 1'de belirtildiği gibi HBDÖP'da toplam 45 frekansa ulaşan değerlerin çoğu (%55,5) dolaylı yoldan verilmektedir.

İnsanların davranışlarını, inançlarını, etik anlayışlarını ve duygusal deneyimlerini şekillendiren, genellikle kişinin içsel inançları, ahlaki prensipleri ve insan ilişkilerine verdiği öneme dayanan manevi değerlerdir. Manevi değerlerden en fazla tekrar ederek ilk sırada yer alan "bakımlı/temiz olma" değeri "Kişisel bakımını düzenli olarak yapar." şeklindeki kazanımın açıklama kısmında "El, yüz yıkama ve dişleri usulüne uygun olarak fırçalama, banyo yapma, saç tarama, tuvalet eğitimi ile günlük kıyafetlerini giyme ve özenli kullanma üzerinde durulur. Ayrıca kişisel bakımda sürekliliğin sağlanması vurgulanır. Kişisel bakımını yaparken kaynakların verimli kullanılması gerektiğine değinilir." (HB.1.3.1.) ifadelerine yer verilmiştir. Bu kazanımda bakımlı/temiz olma değeri doğrudan, tasarruf değeri ise dolaylı olarak kendine yer bulmaktadır. Bakımlı/temiz olma değeri "Sağlığını korumak için alması gereken önlemleri fark eder" kazanımında ve "Kişisel temizliğini yapma, mevsime uygun giyinme, meyve ve sebzeleri tüketmeden önce yıkama, spor yapma, bulaşıcı hastalıklardan korunma yolları, akılcı ilaç kullanımı, diş hekimine ve doktora gitmenin gerekliliği üzerinde durulur." (HB.1.3.2.) şeklindeki kazanım açıklamasında dile getirilmiştir.

Manevi değerler kategorisinde en çok zikredilen değerler üçer frekansa sahip "tasarruf" ve "nezaket"tir. "Evdeki kaynakları verimli bir şekilde kullanır." şeklindeki kazanım ifadesi ile "Elektrik, su ve kişisel temizlik malzemelerinin tasarruflu kullanımı üzerinde durulur." (HB.1.3.1.) cümlesindeki kazanım açıklamasında kaynakların kullanılmasında israftan uzak durulması hedeflenmiş dolayısıyla tasarruf değerine doğrudan yer verilmiştir. Toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan "nezaket" değeri ilkökul

birinci sınıf düzeyinde kazandırılması gereken önemli değerler arasında görülmüştür. Değer, HB.1.1.13. no'lu kazanımda “Okulda iletişim kurarken nezaket kurallarına uyar.” ifadesi ile doğrudan dile getirilmiştir. Yine “Evde aile bireyleri ile iletişim kurarken nezaket kurallarına uyar.” (HB.1.2.4.) şeklindeki kazanımda da nezaket değerine vurgu yapılmıştır. “Yemek yerken görgü kurallarına uyar.” kazanımında ise nezaket değeri dolaylı olarak verilmiştir

Öğretim programındaki değerlerin yer alma durumunu daha iyi anlamak için Tablo 1’de manevi değerlerden sonra 7 değerle sayısal olarak ikinci sırada bulunan öte yandan frekans sayısı bakımından 20 ile ilk sırada yer alan evrensel değerlere dair örneklere değinmek uygun olacaktır. Evrensel değerler kategorisinde 6 frekansla ilk sırada yer alan ancak hepsi dolaylı bir şekilde ifade edilen “sorumluluk” değeri kazanım metinleri ile kazanım açıklamalarında belirtilmiştir. “Tuvalet kullanma ve temizlik alışkanlığı geliştirir.” Kazanımına ait “Okul tuvaletlerini nasıl kullanması gerektiği (tuvalete gidiş geliş, izin isteme, tuvaleti kullanırken kendisinin ve tuvaleti kullanan arkadaşlarının mahremiyetine duyarlı olma) üzerinde durulur.” (HB.1.1.8.) ifadelerinde öğrencilerin kendilerine ve çevrelerine karşı sorumluluklarını yerine getirmelerinin önemine değinilerek sorumluluk değeri aktarılmaya çalışılmıştır.

“Okul kurallarına uyar.” kazanımı ve “Merdiven iniş çıkış kurallarına uyma, pencereden aşağıya sarkmama, kablo ve prizlere dokunmama, okul eşyalarını özenli kullanma, sınıf, koridor, okul bahçesi, yemek yenilen ortam, okula geliş ve derse giriş saatleri, çöp kovasını kullanma, kantinde sıraya girme gibi konuların üzerinde durulur.” (HB.1.1.12.) şeklindeki kazanım açıklamasında bahsedilen kurallar, öğrencilerde hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk bilinci geliştirmeye dolaylı yoldan vurgu yapmaktadır. “Okulda ve evde güvenlik kurallarına uyar.” kazanımını açıklayan “Merdivenden dikkatli inip çıkma, asansörü doğru kullanma, ıslak zeminde dikkatli yürüme, sınıf içindeki camlı eşyaları (dolap, şeref köşesi vb.) dikkatli kullanma, pencereden ve balkondan aşağıya sarkmama; elektrik prizleri, kablolar ve ateşle oynamama, suyu açık bırakmama, temizlik malzemelerini tanıma, dikkatli kullanma ve gaz kaçağı gibi durumlarda ne yapılacağı ile ilgili konular üzerinde durulur.” (HB.1.4.1.) ifadelerinden de öğrencilerde dolaylı olarak sorumluluk değerinin aktarılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

“Sorumluluk” değerinden sonra beş frekansla ikinci sırada yer alan evrensel değer hem bireysel planda ve hem de toplumsal düzeyde önemli olan “saygı”dır. Değer doğrudan kazanım metninde değil kazanım açıklamasında yer almaktadır: “Aileyi bir arada tutan değerlerle (sevgi, saygı, bağlılık, şefkat, vefa vb.) aile içi iş birliği ve dayanışmanın aile düzenine katkıları üzerinde durulur.” (HB.1.2.2.) şeklindeki ka-

zanim açıklamasında öğrencilere, aile değerleriyle ilişkili olarak saygı değeri doğrudan verilmiştir. “Sınıf eşyalarını özenli kullanma, sınıfını temiz tutma, iletişimde zamanlamaya dikkat etme ile (dinleme, söz alarak konuşma, yerinde konuşma vb.) arkadaşlarına ve arkadaşlarının eşyalarına zarar vermeme, kendisini ve çevresini temiz tutma gibi kuralların gerekliliğinden hareketle konu açıklanır. Sınıf içi kuralların öğrencilerin de katılımıyla belirlenmesine özen gösterilir.” (HB.1.1.11.) ifadeleri de diğer insanlara saygı göstermeyi ve onların haklarına saygılı olmaya dolaylı şekilde vurgu yaparak saygı değerini içerir.

Tablo 1’de evrensel değerler kategorisinde üç frekansla “demokrasi ve katılımçılık” değeri yer almaktadır. “Sınıf içi kuralları belirleme sürecine katılır.” (HB.1.1.11.) ifadeleriyle dile getirilen kazanımda sınıf içi kuralların belirlenmesi sürecine öğrencilerin katılımı teşvik edilmekte böylece öğrencilere demokrasiyi uygulamalı bir şekilde deneyimleme fırsatı sunulmaktadır. “Belirli gün ve haftalara katılma, kulüp faaliyetlerinde bulunma, okul meclisi çalışmalarına katılma vb. konular üzerinde durulur.” (HB.1.1.14.) şeklinde yazılan kazanım açıklamasında “demokrasi ve katılımçılık” değerine vurgu vardır. Yine “Milli gün, bayram, tören ve kutlamalara katılmaya istekli olur.” kazanımının “Milli gün, bayram, tören ve kutlamalara katılmaya istekli olur. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk’ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı, 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü, 30 Ağustos Zafer Bayramı ve bu günler için yapılan hazırlıklar ile çocuklar için anlamı üzerinde durulur.” (HB.1.5.6.) şeklindeki açıklama öğrencilerin milli günler, bayramlar, törenler ve kutlamalara katılmaya istekli olmaları vesilesiyle ulusal simgelere duyarlı olma değeri doğrudan, demokrasi ve katılımçılık değerlerine dolaylı bir gönderme yapılmaktadır.

1.1.2.2. İkinci Sınıf Kazanım ve Açıklamalarına Dair Bulgular

Hayat Bilgisi Öğretim Programında (2. Sınıf) 50 kazanım bulunmakta ve bunların 24’ünde (%48) en az bir değere doğrudan veya dolaylı bir şekilde vurgu yapılmaktadır. Programda milli, manevi ve evrensel değerlere farklı oranlarda yer verildiği tespit edilmiştir. Program bu değerler bakımından analiz edilerek dağılımları Tablo 2’de gösterilmiş ardından detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında (2. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Sorumluluk	6	2	4	Evrensel
2	Saygı	5	3	2	Evrensel
3	Tasarruf	4	2	2	Manevi
4	Kültürel mirasa sahip çıkma	3	1	2	Milli
5	Yardımseverlik	3	3	-	Manevi
6	Kapsayıcılık	3	-	3	Evrensel
7	Nezaket	2	-	2	Manevi
8	Demokrasi ve katılımçılık	2	-	2	Evrensel
9	Bakımlı/temiz olma	2	1	1	Manevi
10	Çevreye duyarlılık	2	-	2	Evrensel
11	Öz denetim	2	1	1	Manevi
12	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	1	-	Milli
13	Sevgi	1	1	-	Evrensel
14	Dostluk	1	1	-	Manevi
15	Dayanışma	1	1	-	Evrensel
16	Adalet	1	1	-	Evrensel
17	Dürüstlük	1	1	-	Evrensel
18	Sabır	1	1	-	Manevi
19	Milli Birlik ve Beraberlik	1	1	-	Milli
Toplam		42	21	21	Evrensel:9 Manevi:7 Milli:3

Toplamda 19 farklı değer yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde değerlerin sayısal olarak ve frekans bakımından dağılım özelliklerini görmek mümkündür. 19 değer 9'u evrensel, 7'si manevi ve 3'ü de milli değerlerden oluşmaktadır. Frekans dağılımında ise evrensel değerlerin manevi değerlerden daha fazla yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu dağılım; 22 evrensel, 15 manevi ve 5 milli değer şeklindedir. Kategori farkı olmaksızın programdaki değerler doğrudan veya dolaylı bir şekilde verilmiş olup eşit sayıdadır (f=21). Değerlerin programda nasıl yer aldığını görme adına temsil çokluğuna göre evrensel, manevi ve milli değerlere dair örneklerin görülmesi önemlidir.

Öğretim programındaki değerlerin yer alma durumunu daha iyi anlamak için Tablo 2'de 9 değerle çeşitlilik bakımından, 22 frekansla da sayı bakımından birinci sırada bulunan evrensel değerlere dair örneklere değinmek uygun olacaktır. Evrensel değerler kategorisinde 6 frekansla ilk sırada yer alan değer "sorumluluk"tur. "Sınıfta

ve okulda yapılan etkinliklerde grupta çalışma kurallarına uyar.” kazanım ifadesinde ve “Grupla çalışmanın temel kuralları ve iş birliğinin gerekliliği vurgulanarak okul etkinliklerinde arkadaşlarıyla adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik değerleri çerçevesinde konu ele alınır.” (HB.2.1.7.) şeklindeki kazanım açıklamasında öğrencilerin grupta çalışma bağlamında sorumluluklarını yerine getirmelerinin önemine değinilerek doğrudan çok sayıda değer aktarımı yapılmaya çalışılmıştır. “Evde, üzerine düşen görev ve sorumluluklarını fark eder.” şeklinde doğrudan “sorumluluk” vurgusu yapılan kazanımın “Odasını, çalışma masasını, oyuncaklarını, giysilerini temiz ve düzenli tutmanın gerekliliği empatik bir dille açıklanır.” (HB.2.2.4.) şeklindeki açıklamasında da değeri kazandıracak davranışlara örnekler verilmiştir.

Sorumluluktan sonra 5 frekansla ikinci sırada yer alan evrensel değer, sosyal etkileşimlerde ve insan ilişkilerinde temel bir bileşen olan “saygı”dır. Değer, programda doğrudan veya dolaylı bir şekilde aktarılmaktadır. Mesela “bireysel farklılıklara saygı duyar.” (HB.2.1.2.) şeklindeki kazanımda değere doğrudan vurgu yapılmıştır. “Saygı” değeri, “Okulda arkadaşlarıyla oyun oynarken kurallara uyar.” kazanımı ile “Oyun oynarken arkadaşlarına karşı nezaket dili kullanma, iş birliği içinde olma, öfkesini kontrol etme, arkadaşlarına zarar vermeme, oyunu kazanma veya kaybetmenin doğal bir durum olması gibi konular üzerinde durulur.” (HB.2.1.10.) şeklindeki kazanım açıklamasında öğrencinin oyun oynarken uyması gereken kurallar bağlamında dolaylı olarak vurgulanmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde evrensel değerler arasında 3 frekansla üçüncü sırada yer alan “kapsayıcılık” değeri programda dolaylı olarak yer almıştır. Değer, “Ülkemizde yaşayan farklı kültürdeki insanların yaşam şekillerine ve alışkanlıklarına saygı duyar.” kazanımı ve “Ülkelerinden zorunlu veya isteğe bağlı göç etmiş kişilerden hareketle konu açıklanır.” (HB.2.5.7.) ifadeleriyle dile getirilen kazanım açıklamasında ülkemizdeki kültürel çeşitlilik ile farklı alışkanlıklara saygı duyulması bağlamında ele alınmıştır. HB.2.2.7. no’lu kazanım açıklamasında da özel gereksinimli bireylerden bahsedilerek “Aile bireylerine, akrabalara, komşulara, hasta, hamile, yaşlı ve özel gereksinimli kişilere yardımcı olma üzerinde durulur.” (HB.2.2.7.) denilmiş dolayısıyla kapsayıcı bir yaklaşım sergilenmiştir.

Evrensel değerlerden sonra hem sayısal ve hem de frekans olarak ikinci sırada yer alan değer kategorisi manevi değerlerdir. Tablo 2 dikkate alındığında “tasarruf,” “yardımseverlik,” “nezaket,” “bakımlı/temiz olma” ve “öz denetim” değerlerinin ilk beş sırada yer aldığı görülmektedir. Bu kategoride en fazla tekrar eden değer “tasarruf”tur. Değer, “Elektrik, su, temizlik malzemeleri ile okula ait ders araç ve ge-

reçlerinin kullanımında tasarrufa özen gösterilmesi gibi konular üzerinde durulur.” (HB.2.1.6.) şeklindeki kazanım açıklamasında okul kaynaklarının ve eşyalarının kullanımı bağlamında doğrudan ele alınmıştır. Tasarruf değeri, istek ve ihtiyaç dengesi ve tutumlu olmaya özendirme bağlamında “Okulda parasını ihtiyaçları doğrultusunda bilinçli bir şekilde harcar.” kazanımı ve “İstek ve ihtiyaç kavramlarından hareketle paranın tutumlu kullanımı üzerinde durulur.” (HB.2.1.11.) kazanım açıklamasıyla dolaylı şekilde verilmiştir.

Tasarruftan sonra üç frekansa sahip “yardımseverlik” değeri de doğrudan ve dolaylı yollarla kazandırılmaya çalışılmıştır. Değer, sınıfta ve okulda yapılan etkinliklerde grupta çalışma ve iş birliği hususları bağlamında “Sınıfta ve okulda yapılan etkinliklerde grupta çalışma kurallarına uyar. Grupta çalışmanın temel kuralları ve iş birliğinin gerekliliği vurgulanarak okul etkinliklerinde arkadaşlarıyla adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik değerleri çerçevesinde konu ele alınır.” (HB.2.1.7.) şeklindeki kazanım ve kazanım açıklamasında verilmektedir. Şu örnekte ise yardımseverlik değeri “Yakın çevresindeki yardıma ihtiyaç duyan insanlara karşı duyarlı olur.” kazanımı ve “Aile bireylerine, akrabalara, komşulara, hasta, hamile, yaşlı ve özel gereksinimli kişilere yardımcı olma üzerinde durulur.” (HB.2.2.7.) ifadeleriyle kazanım açıklamasında dile getirilmiştir.

İkişer frekansa sahip “nezaket” ve “bakımlı/temiz olma” değerleri de kazanım ve kazanım açıklamalarında dolaylı veya doğrudan aktarma amacıyla yazılmıştır. HB.2.1.8. no’lu kazanımın açıklamasında “İhtiyaçlarını, isteklerini, olaylar karşısındaki duygularını, düşüncelerini ve itirazlarını nezaket kuralları çerçevesinde empatik bir dille ifade etmenin gerekliliği vurgulanır.” (HB.2.1.8.) ifadeleriyle sosyal hayatta kurulacak iletişimde nezaketin önemine yer verilmiştir. “Sağlıklı bir yaşam için temizliğin gerekliliğini açıklar.” kazanımı ile “Kişisel temizlik ve çevre temizliği üzerinde durulur.” (HB.2.3.4.) kazanım açıklamasında “bakımlı/temiz olma” değeri doğrudan verilmiştir.

Hayat Bilgisi İkinci Sınıf Öğretim Programında milli değerlerin sayısı evrensel ve manevi değerlere göre nispeten daha azdır. Bu kapsamda en fazla frekansa sahip olan değer “kültürel mirasa sahip çıkma”dır. Değerin ikisi dolaylı biri ise doğrudan verilmiştir. Mesela “Yakın çevresindeki kültürel miras öğelerini araştırır.” kazanımından hemen sonra açıklama kısmında “Gelenek ve görenekler, yemek, giyim, kuşam, müzik ve yöresel oyunlar ile ilgili araştırma yapmaları sağlanır.” (HB.2.5.6.) ifadelerine yer verilmiştir. Burada “kültürel mirasa sahip çıkma” değerinin aktarıldığı düşünülmektedir. Milli değerlerden “ulusal simgelere duyarlı olma” değeri ise “Yakın çevresindeki kültürel miras öğelerini araştırır. Gelenek ve görenekler, yemek, giyim,

kuşam, müzik ve yöresel oyunlar ile ilgili araştırma yapmaları sağlanır.” (HB.2.5.6.) kazanım ve kazanım açıklamasında ifade edilmiştir:

1.1.2.3. Üçüncü Sınıf Kazanım ve Açıklamalarına Dair Bulgular

İHayat Bilgisi Öğretim Programında (3. Sınıf) 45 kazanım bulunmakta ve bunların 30’unda (%67) en az bir değere doğrudan veya dolaylı bir şekilde vurgu yapılmaktadır. Programda milli, manevi ve evrensel değerlere farklı oranlarda yer verilmektedir. Program bu değerler bakımından analiz edilerek dağılım ve frekansları Tablo 3’te gösterilmiş ardından detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında (3. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Sorumluluk	9	3	6	Evrensel
2	Tasarruf	3	-	3	Manevi
3	Çevreye duyarlılık	4	3	1	Evrensel
4	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	1	1	Milli
5	Demokrasi ve katılımcılık	2	-	2	Evrensel
6	Etkin vatandaşlık	2	-	2	Evrensel
7	Vatanseverlik	2	1	1	Milli
8	Kapsayıcılık	1	1	-	Evrensel
9	Başarı	1	-	1	Evrensel
10	Nezaket	1	1	-	Manevi
11	Saygı	1	1	-	Evrensel
12	Dostluk	1	1	-	Manevi
13	Dayanışma	1	1	-	Evrensel
14	Bakımlı/temiz olma	1	-	1	Manevi
15	Öz denetim	1	-	1	Manevi
16	Milli Birlik ve beraberlik	1	1	-	Milli
17	Özgürlük	1	-	1	Evrensel
18	Millet sevgisi	1	-	1	Milli
Toplam		35	13	22	Evrensel:9 Manevi:5 Milli:4

18 farklı değerın yer aldığı Tablo 3 incelendiğinde değerlerin sayısal olarak ve frekans bakımından dağılım özelliklerini görmek mümkündür. 18 değerın 9’u evrensel, 5’si manevi ve 4’ü de milli değerlerden oluşmaktadır. Frekans dağılımında ise evrensel değerlerin belirgin bir üstünlüğü vardır. Buna göre 22 evrensel, 7 milli ve 6 manevi değer şeklindedir. Değerlerin programda nasıl yer aldığını görme adına temsil çokluğuna göre örneklendirmekte fayda vardır.

Hem sayısal bakımdan ve hem de tekrar etme sıklığı bakımından ilk sırada yer alan evrensel değerlerin başlıcaları “sorumluluk,” “çevreye duyarlılık,” “demokrasi ve katılımcılık,” “etkin vatandaşlık” değerleridir. Bu grupta olup f=9 ile ilk sırada yer alan “sorumluluk” değerinin çoğu dolaylı bir şekilde verilmiştir. Ancak “Evde üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirir.” kazanımı ile “Sofra hazırlama, bitki yetiştirme, evcil hayvanları besleme, bakım, onarım ve bahçe bakımı gibi konular ele alınır.” (HB.3.2.4.) şeklindeki kazanım açıklamasında değere doğrudan vurgu yapılmıştır. Programdaki “Sağlığını korumak için yeterli ve dengeli beslenir.” kazanımının “Sağlıklı büyümek için dengeli beslenmenin gerekliliği vurgulanır. Ayrıca obezite, diyabet, çölyak ve besin alerjisi gibi sağlık sorunlarına da dikkat çekilir. Yiyecek israfından kaçınmanın önemi üzerinde durulur.” (HB.3.3.4.) ifadeleriyle dile getirilen açıklamalar kısmında sorumluluk değeri sağlıklı olma ve yeterli ile dengeli beslenme bağlamında ön plana çıkarılmıştır.

Evrensel değerlerden olup frekans bakımından (f=4) ikinci sırada yer alan “çevreye duyarlılık” değerinin üçü doğrudan ve biri de dolaylı olarak verilmiştir. Değer genelde çevre-insan ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Mesela “İnsanların doğal unsurlar üzerindeki etkisine yakın çevresinden örnekler verir.” kazanımı ile “İnsanların doğal çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulur. Olumlu etkilerine de örnekler verilmesine özen gösterilir. Nesli tükenmekte olan canlılara örnekler verilir.” (HB.3.6.4) şeklindeki kazanım açıklamasında öğrencilerde çevreye dair farkındalık ve duyarlılık oluşturma amacı güdülmüştür. Yine “Doğa ve çevreyi koruma konusunda sorumluluk alır.” şeklindeki kazanımda ve kazanım açıklamasındaki “Yaşanabilir bir dünya için su, hava ve toprak gibi doğal kaynakların temiz tutulması, uygun kullanılması ve ağaç dikilmesinin önemi üzerinde durulur. Ayrıca konuyla ilgilenen sivil toplum kuruluşları temel düzeyde tanıtılır.” (HB.3.6.5.) ifadeleriyle öğrencilerin doğayı ve çevreyi korumaları ele alınmaktadır.

“Sorumluluk” ve “çevreye duyarlılık” değerlerine göre daha az yer bulsa da Tablo 3’teki evrensel değerler arasında f=2 ile üçüncü sırada yer alan değerler “demokrasi ve katılımcılık” ve “etkin vatandaşlık” değerleri olmuştur. “Demokrasi ve katılımcılık” değeri “Ülkemizin yönetim şeklini açıklar.” şeklindeki kazanım metni ile kazanımın nasıl verileceğini açıklayan “Cumhuriyet kavramı üzerinde durularak cumhuriyetin getirdiği hak ve özgürlükler vurgulanır.” ifadelerinde dile getirilmiştir (HB.3.5.2.). “Etkin vatandaşlık” değeri ise “Yakın çevresinde bulunan yönetim birimlerini ve yöneticilerini tanır.” kazanımı ve “Muhtarlık, belediye başkanlığı, kaymakamlık ve valilik gibi yönetim birimlerine gezi yapmaya özen gösterilir.” (HB.3.5.1) şeklindeki kazanım açıklaması ile ifade edilmiştir.

Manevi değerler çeşit bakımından ikinci sırada ve frekans bakımından ise üçüncü sıradadır. Manevi değerlerden olup $f=3$ ile ilk sırada yer alan “tasarruf” değeri dolaylı olarak verilmiştir. “Okul kaynaklarının etkili ve verimli kullanımına yönelik özgün önerilerde bulunur.” (HB.3.1.9.) kazanımında tasarruf değerine kaynakların etkili ve verimli kullanılması bağlamında dolaylı olarak verilmiştir. “İstek ve ihtiyaçlarını karşılarken kendisinin ve ailesinin bütçesini korumaya özen gösterir.” (HB.3.2.8.) şeklindeki kazanımında tasarruflu olma hususuna vurgu yapılmıştır. Yine tasarruf vurgusu HB.3.3.1 no’lu kazanımda “Kişisel bakımını yaparken kaynakları verimli kullanır.” ifadeleriyle dile getirilmiştir.

Birer frekansla temsil edilen diğer manevi değerler ise “dostluk,” “nezaket,” “bakımlı/temiz olma,” “öz denetim”dir. “Arkadaşlık sürecinde dikkat edilmesi gereken hususları kavrar.” kazanım cümlesini açıklayan “Arkadaşlık bağlarının oluşturulması, korunması, güçlendirilmesi ve dostluğa dönüştürülmesine aracı olacak tutum ve değerlerin (saygı, dayanışma, birbirinin sorunlarına karşı duyarlılık, karşılıklı zarafet, güven ve kibarlık vb.) üzerinde durulur.” (HB.3.1.4.) şeklindeki dostluk değeri, dolaylı olarak dile getirilmiştir. Okulda istek ve ihtiyaçların nezaket kuralları çerçevesinde dile getirilmesi bağlamında nezaket değeri (HB.3.1.8.), kendisinin ve toplumun sağlığını korumak için uyulacak kurallar çerçevesinde “bakımlı/temiz olma” değeri (HB.3.3.5), planlı olmanın kişisel yaşama olan katkılarına örnekler verebilme kazanımı bağlamında ise “öz denetim” değeri verilmektedir (HB.3.2.7).

Tablo 3’te sayısal olarak üçüncü sırada, frekans bazında ise $f=7$ ile ikinci sırada milli değerler yer almaktadır. Bu değer kategorisinde ikişer frekansla ilk sırayı alan değerler “kültürel mirasa sahip çıkma” ve “vatanseverlik” değerleridir. Kültürel mirasa sahip çıkma değeri, “Aile büyüklerinin çocukluk dönemlerinin özellikleri ile kendi çocukluk döneminin özelliklerini karşılaştırır.” şeklindeki kazanım cümlesi ile “Aile büyüklerinin doğdukları ve büyüdükleri yerler, yapmaktan hoşlandıkları işler, oynadıkları oyunlar ve dönemin teknolojik imkânları gibi konular ele alınır.” açıklamasında dolaylı olarak yer almaktadır (HB.3.2.1.). Vatanseverlik değeri ise “Ülkesinin gelişmesi ile kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi arasında ilişki kurar.” kazanımında ve kazanım açıklamasındaki “Vatanseverlik, çalışkan olma, işini en iyi şekilde ve eksiksiz yapma üzerinde durulur. Bu değerlerin yansımalarının bireylerden başlayacağına değinilir.” (HB.3.5.4.) ifadelerinde dile getirilmektedir. Tablo 3’te “Milli Birlik ve Beraberlik” ve “Millet sevgisi” değerleri birer frekansla yer almaktadır. Bunların ilki “Milli birlik ve beraberliğin toplum hayatına katkılarını araştırır.” kazanım cümlesi; “millet sevgisi” ve “Atatürk’ün ... vatan ve millet sevgisi gibi özellikleri üzerinde durulur.” şeklindeki kazanım açıklaması ile verilmektedir (HB.3.5.8.).

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Bu bölümde dört sınıf öğretmeniyle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmaktadır.

2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci

Görüşme 5 Kasım 2023 Çarşamba akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. 85 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında Hayat Bilgisi dersini veren dört öğretmen katılmıştır. Katılımcılar 15-20 yıl arası mesleki tecrübeye sahiptir.

2.2. Bulgular

Odak grup çalışmasından elde edilen veriler aşağıdaki başlıklar halinde verilmiştir.

2.2.1. Programda Değerler

Katılımcılara göre “Değerler” hem doğrudan hem de dolaylı yoldan olmak üzere programda genelde yeterli düzeydedir. Katılımcılar muhtemelen Suriyeli çocuklarla Türk çocukları arasında çatışma çıkmasını engellemek amacıyla vatanseverlik değerinin yeterince ve makul bir şekilde verilmediğini düşünmektedir. Yine farklılıklara saygı, etkin vatandaşlık ve kapsayıcılık değeri ile önemli değerlerimizden olan misafirperverliğin de yeterince verilmediği düşünülmektedir. Bu değerlerin sayıları her geçen artan Suriyeli misafirlerle Türk vatandaşlarının barış ve huzur iklimi içerisinde yaşamasına katkı sağlayacak değerler olduğu vurgulanmıştır.

2.2.2. Değerlerin Verilme Durumu

Öğretmenlere göre “Değerler” programda genelde yeterli olmasına rağmen tam olarak aktarılamamaktadır. Buna etki eden bazı sebepler bulunmaktadır. Öncelikle öğrencilerde sınav ve test kaygısı bulunmaktadır. Hayat bilgisi dersi matematik ve Türkçe dersi için feda edilmektedir. Veliler çocuklarının devletten ya da özel okullardan burs kazanarak öğrenimlerine devam etmesi için yoğun bir çaba sarf etmektedir. Bu sebeple sınavlarda belirleyici olan Türkçe ile matematik derslerine ağırlık verilmesini isteyerek öğretmenler üzerinde baskı kurmaktadır. Baskıya direnemeyen öğretmenler önemsiz görülen hayat bilgisi dersine ayrılan ders saatinde daha çok matematik konuları işlemektedirler. Bütün bunlar dikkate alındığında değerlerin etkili bir şekilde verilmesi bir yana dersin kendisi bile yeterince işlenememektedir. Aslında hayat bilgisi dersinin

yerine ikame edilen matematik ve Türkçe derslerine özel bir önem verilmesine rağmen istenen netice alınamamaktadır. Çünkü bir süre sonra bu iki dersin fazla işlenmesi öğrencilerde bıkkınlığa yol açmaktadır.

2.2.3. Değer Aktarımında Öğretmenin Rolü

Katılımcılar, öğretmenin değer aktarımında öğretim programı ve ders kitabıyla birlikte çok önemli bir yere sahip olduğunu düşünmektedir. Öğretmenin bakış açısına görüşüne göre program ve kitapta ne yazarsa yazsın bunları uygulayacak olan nihayet öğretmendir. Mevcut durumda öğretmenler iyi niyetli olsalar bile değer eğitimi konusunda ekstra eğitim almadıkça yeterli düzeyde eğitim veremeyeceklerdir. Sahadaki birçok öğretmen bu konuda herhangi bir eğitim almış değildir. Öğretmenin değer aktarımındaki başat rolü pandemi döneminde daha iyi anlaşıldı. Zira bazı öğrencilerde çeşitli davranış problemleri tespit edildi. Bunda muhtemelen rol model olan ve sevdikleri öğretmen ile sınıf ve okul gibi sosyal ortamlardan uzak kalmaları etkiliydi.

2.2.4. Değerlerin Ayır Bir Ders Olarak Verilmesi

Görüşme verilerine göre Hayat Bilgisi dersinin önemsiz görülerek ders saatlerinin başka dersler için kullanılması ve öğretmenlerin bu konudaki bilgi ve beceri eksikliği gibi sebeplerle değerler yeterince ve etkili bir şekilde verilememektedir. Bağımsız verilen değerler eğitimi dersinde zaman zaman görev almış öğretmenlerin tecrübelerinden yola çıkıldığında değerlerin ayrı bir ders olarak okutulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu durumda hem sınav kaygısı hissedilmeyecek hem de yaş ve sınıf düzeyine göre düzenlenmiş kazanımlar daha iyi bir şekilde verilecektir.

2.2.5. Ders Kitaplarında Değerler

Öğretmenlere göre Değerlerin ders kitaplarında verilmesinde genel olarak bir sorun bulunmamaktadır. Ancak durum sınıf seviyesi ve ders kitabı yazarına göre değişebilmektedir. Mesela 1 ve 2. sınıf ders kitapları yetersizken; grup çalışmalarına, etkinliklere, dramaya yer vermesi ve öğrencileri sürece katma özelliğinden dolayı üçüncü sınıf ders kitapları değerleri etkili bir şekilde vermektedir. Kitaplarda eksik bir değer aktarımı olmadığı gibi yanlış bir aktarım da söz konusu değildir. Ders kitaplarına alternatif kaynaklar denetimler nedeniyle artık nadiren kullanılmaktadır. Bu nedenle ders kitaplarının dışına pek çıkılmamaktadır. Ders saatleri başka dersler için kullanılsa da belki de içeriği hemen tamamen işlenip bitirilebilen kitap hayat bilgisi ders kitabıdır.

2.2.6. Katılımcı Önerileri

Katılımcıların belirttiğine göre ilerleyen sınıflarda Suriyeli sığınmacı ailelerin çocuklarıyla Türk çocukları arasında sıkça sürtüşme meydana gelmektedir. Bunun önlenmesi için “misafirperverlik,” “farklılıklara saygı,” “kapsayıcılık” gibi değerlere özel bir önem verilmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin değer eğitimi ve değer aktarma yöntemleri hususunda hizmet içi eğitim almaları gerekmektedir. Çünkü alınan her eğitim, öğretmenin bilgi ve beceri bakımından daha da gelişmesine ve bilinçlenmesine katkı sağlamaktadır. Yine değerlerin etkili, verimli ve kaygısızca verilebilmesi için değerlerin ayrı bir ders olarak okutulmasını önerenler de olmuştur.

3. SONUÇLAR

Hayat Bilgisi Öğretim Programı, esasen ilkokul çağındaki öğrencilere temel yaşam becerilerini kazandırmayı ve değerleri öğretmeyi amaçlamaktadır. Program, öğrencileri kendini tanıyan, sağlıklı bir yaşam süren, toplumun değerlerini özümseyen, doğaya ve çevreye duyarlı, ülkesini seven bireyler olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir.

Programın ilkokul birinci sınıf için hazırlanan kazanım ve açıklamalarının değer odaklı yaklaşımı, öğrencilere milli, manevi ve evrensel değerleri kazandırmak için dikkate değer bir çerçeve sunmaktadır. Bu sınıf düzeyinde toplamda 20 farklı değere atıf yapılmıştır. Değerlerin çeşit olarak ve frekans bakımından dağılım özellikleri, 20 farklı değerlerin içerikte nasıl temsil edildiğini göstermektedir. Bu kapsamda hem çeşit hem de frekans bakımından manevi ve evrensel değerler ön plana çıkmakta milli değerler geri planda kalmaktadır. Değerler hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde programda yer almaktadır. Özellikle “sorumluluk,” “saygı,” “demokrasi ve katılımcılık,” ve “ulusal simgelere duyarlı olma” gibi değerler, programın temel taşları arasında yer almaktadır.

İkinci sınıf düzeyinde ise 19 farklı değer tespit edilmiş olup çeşit bakımından ilk sırayı evrensel, ikinciye manevi ve son sırayı milli değerler almaktadır. Evrensel değerlerin frekans bazında da manevi değerlerden daha fazla olduğu en sonda ise milli değerlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Şu hâlde söz konusu üç değerlerin dağılımında eşitlik olmadığı özellikle de milli değerlerin hem çeşit hem de frekans olarak son derece sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

18 farklı değerlerin yer aldığı üçüncü sınıf programında ise kazanım ve kazanım açıklamalarında evrensel değerlerin milli ve manevi değerlere göre daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. Evrensel değerler toplam değerlerin yarısını (%50) teşkil ederken manevi değerler nispeten daha az (%28), milli değerler ise en az oranda (%22) programda yer almaktadır. Buna göre evrensel değerlerin toplam içerisinde açık bir üstünlüğü bulunmaktadır. Frekanslar itibarıyla de aynı üstünlük devam etmiştir.

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı farklı değerlere yapılan atıflar ve değerlerin sıklığı gibi ölçütler bakımından diğer birçok programdan daha iyi bir durumdadır. Ancak belirtilmesi gereken bir ayrıntı vardır. Örneğin, “Grupla çalışmanın temel kuralları ve iş birliğinin gerekliliği vurgulanarak okul etkinliklerinde arkadaşlarıyla adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik

değerleri çerçevesinde konu ele alınır.” (HB.2.1.7.) kazanımında adalet, dostluk gibi 9 değere doğrudan atıf yapılmaktadır. Uygulamada bir öğretmenin bu kazanıma ayıracağı ders saati belki iki en iyi ihtimalle üç ders saati olacaktır. İki ya da üç ders saatinde bilişsel kazanımların yanında dokuz değere de etkili bir şekilde değinmek ve öğrencilerin bu değerlerle ilişkili kazanımlar elde etmesini sağlamak imkânsızdır. Bu şekildeki değerlerin, etkili bir değer eğitimi süreci gözetilmeden yazıldığı aşikârdır.

Frekanslar dikkate alındığında program, öğrencilerin sorumluluk sahibi, çevreye karşı duyarlı, tasarruf yapma bilincine sahip, kültürel mirasa sahip çıkan, demokrasi ve katılımcılık ilkelerini benimsemiş, etkin vatandaşlar olmasını hedeflemektedir. Bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde yetiştirilmek istenen insan tipinin öncelikle evrensel değerleri benimsemiş olması beklenmektedir. Programda manevi değerlere de nispeten yer verilmekle birlikte milli değerler sınırlı kalmıştır.

Programda değerlere hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde yer verilmiştir. Kazanım ve kazanım açıklamalarındaki frekanslar dikkate alındığında birinci sınıfta dolaylı olarak aktarılan değerlerin oranı %55, ikinci sınıfta %50, üçüncü sınıfta ise %63'tür. Doğrudan değer aktarımı, bazı kazanımlar ile kazanım açıklamalarında değerlerin belirgin bir şekilde ifade edilmesiyle, dolaylı aktarım ise değerlerin bağlam içinde ele alınması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Değerlerin dolaylı olarak verilmesi, öğrencilere kendi değerlerini içselleştirme fırsatı sunarken, doğrudan verilen değerler hem kitap yazarları hem de öğretmenlere daha net bir yol haritası çizmektedir. Çünkü dolaylı olarak verilen değerler programı okuyan kişi -kitap yazarı ya da öğretmen- tarafından yorumlanmaktadır ve bu kişinin kazanımın bilişsel boyutuna odaklanıp, duyuşsal alanı göz ardı etme riski söz konusudur. Ancak doğru yorumlandığında ders kitaplarına ve öğretmenlere daha zengin bir içerik ile öğrenci merkezli bir yöntem-teknik sunma sorumluluğu yüklemektedir.

Bulgulara göre, kök değerlerin birinci sınıf programında %70'inin, ikinci sınıf programında %80'inin, üçüncü sınıf programında ise %50'sinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Birçok programa göre hayat bilgisinde kök değerlere daha çok atıf yapılmış olmasına karşın, programların girişindeki ortak metinde ifade edilen, kök değerlerin tüm programa yansıtıldığı ifadesinin tam olarak karşılık bulmadığı değerlendirilmektedir.

Yazım tekniği bakımından kazanımlar ve kazanım açıklamaları arasında bir çelişki söz konusudur. Kazanım metinleri öğrenciyi merkeze alan ve yapılandırmacı bir anlayışla kaleme alınmışken kazanım açıklamaları daha çok geleneksel davranışçı yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır. Değer içeren kazanımlar öğrenci merkezli şe-

kilde yazılmıştır. “Bayrak töreninde nasıl davranması gerektiğini kavrar” şeklindeki kazanıma dair açıklama “Türk bayrağına ve İstiklâl Marşı'na saygı gösterilmesi gerektiği üzerinde durulur.” ifadeleri ile dile getirilmiştir. Kazanım açıklamalarında daha çok öğretmenler ve kitap yazarları muhatap kabul edilerek “değinilir”, “üzerinde durulur”, “vurgulanır”, “özen gösterilir” gibi ifadelere yer verilmektedir. Kitap yazarları ve öğretmenler bir bakıma uygulamaya dönük öneriler içerdiği için daha çok kazanım açıklamalarını esas alacaklardır. Açıklamalardaki ifadelere bakılırsa öğrenci merkezli, yapılandırmacı bir anlayıştan ziyade öğretmen merkezli geleneksel anlayışa vurgu yapılmaktadır. Bilgi aktarma esasına dayalı bir şekilde geleneksel öğretim yöntemlerinin hâkim olduğu bir sistemde kazanım açıklamalarının kazanım ana metinleri hilafına öğretmen merkezli bir dille yazılmış olması öğrencilerin aktif katılımıyla gerçekleştirilecek değer eğitimi yöntemleri yerine telkin yoluyla bir eğitimi ön plana çıkarmaktadır. Program metni teorik olarak kitap yazarı ile öğretmeni ikilemde bırakmaktadır. Bu durumda, iş genel olarak ülkedeki mevcut öğrenme-öğretme kültürüne kalmaktadır.

Odak grup görüşme sonuçlarına göre, öğretim programı istenen değerleri büyük oranda içermekte ve bu değerler hem doğrudan hem de dolaylı yollarla öğrencilere aktarılmaktadır. Değerlerin verilme durumunu olumsuz etkileyen önemli faktörler arasında sınav ve test kaygısı, öğrencilerin burs kazanma hedefleri ve velilerin öğrencilerin ödev miktarını artırma isteği yer almaktadır. Bu nedenlerle hayat bilgisi dersi yeterince önemsenmemekte, bu derste matematik ve Türkçe dersleri işlenmektedir. Haliyle hayat bilgisi dersi işlenemediği için değer aktarımına da yeterli zaman ayrılamamaktadır. Öte yandan, pandemi döneminin de açık şekilde gösterdiği gibi öğretmenlerin değer aktarımında kilit bir role sahip olmasına rağmen öğretmenlerin konu ile ilgili ekstra bir eğitim almadıkları ve değer eğitimi verme konusunda zaman zaman yetersiz kaldıkları görülmektedir. Öğretmenler hayat bilgisi ders kitaplarının değerlerin etkili bir şekilde verilmesine katkıda bulunduğunu düşüncelerine karşın bazı yetersizlikler olduğuna da dikkat çekmişlerdir.

Netice itibarıyla öğretmen yeterliklerindeki noksanlıklar, programdaki yetersizlikler, sınav odaklı eğitim anlayışı ve veli baskısı gibi nedenlerle hayat bilgisi dersinde değerler eğitimi yeterince verilememektedir. Bunların giderilmesine yönelik olarak aşağıda bazı önerilerde bulunulmuştur.

3.1. Öneriler

- Programdaki değerler “öteki kök değerler”, “alt değerler”, “aile ve toplumun temel değerleri”, “tarihi ve kültürel değerler” gibi açık olmayan ifadeler yerine öğretmen ve kitap yazarlarının anlayabileceği şekilde açık, anlaşılır bir üslupla

yazılmalı ve bir değerler listesi verilmelidir. Bu değerler listesinin de programda kazanım düzeyinde yansıtıldığından emin olunmalıdır. Örneğin, HBDÖP’inde en net olarak verilen değer listesi diğer programlarla ortak olan kök değerlerdir. Ancak kök değerler bile programa kazanım düzeyinde tam olarak yansıtılmamıştır.

- Öğrencilerin kendi değerlerini tanımlama ve tartışma süreçlerine aktif olarak katılma fırsatları sunacak bir yaklaşım sergilenmeli, onlara değerleri kendi deneyimleri ve yaşantılarıyla ilişkilendirme şansı verilmelidir. Bunun için de programların yazımında öğrencilerin aktif olarak katıldıkları değer eğitimi yöntemlerinin kullanılmasına zemin hazırlayıcı bir dil kullanılmalıdır. Programa eklenecek açıklamalarla kitap yazarları ve öğretmenler telkin dışındaki değer aktarma yöntemlerini işe koşmaya yönlendirilmelidirler.
- Sınıf düzeylerine göre farklı sayı ve türde değer varlığı tespit edilmiştir. Birinci sınıf düzeyindeki bulgular dikkate alındığında manevi ve evrensel değerlerin hem çeşit hem de frekans olarak birbirine yakın oldukları ancak milli değerlerin oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. İkinci sınıf eğitim programında çeşit bakımından evrensel ve manevi değerler sırasıyla 9 ve 7 farklı değer ile nispeten dengeliyken sadece 3 milli değerlere yer verilmiştir. Toplam frekans bakımından ise tablo daha dengesizdir. 22 evrensel değere karşın 5 milli değer yer almaktadır. Benzer bir durum üçüncü sınıfta da mevcuttur. Üçüncü sınıf programında evrensel değerlere fazlaca yer verilmesi olumlu bir husus olmakla birlikte milli ve manevi değerlerin nispeten geri planda kalması öğrencilerin duyuşsal alanda tek yönlü yetişmesine neden olabilir. Bu nedenle üç kategorideki değerlerin dengeli bir şekilde dağıtılması, öğrencilerin milli kimliklerini fark etmeleri ve geliştirmelerine imkân sağladığı gibi evrensel ve manevi değerlerin de önemini kavramalarına yardımcı olacaktır.
- Bulgulara göre değer aktarımında daha çok dolaylı aktarıma yer verildiği görülmektedir. Dolaylı aktarım öğrencilerin değerleri içselleştirerek davranışa ve tutuma dönüştürmeleri bakımından önemlidir. Ancak burada da öğrencilerin değer eğitimi süreçlerine aktif katılım sağlaması hayati önem taşımaktadır. Dolaylı bir şekilde aktarılan değerlerin çokluğu, öğrencilerin gelişim düzeyleri açısından uygun olsa da bu durum; öğretmenlerin değer aktarımı konusunda yetkin olması ve gerekli öğretim yöntem ve tekniklerine vakıf olmasını gerekli kılmaktadır. Yine dolaylı anlatımların çokluğu ders kitaplarının da bu değerleri kazandırmada pedagojik ilkeler doğrultusunda yazılması ve zengin bir içerik sunmasını zaruri hale getirmektedir. Öğretmenlerin dolaylı değerleri etkili bir şekilde kazandırabilmesi için değerler eğitimi konusunda hizmet içi eğitimlere katılması için fırsat oluşturulmalıdır.

- Odak grup görüşmesine katılan öğretmenlere göre “farklılıklara saygı,” “kapsayıcılık” ve “misafirperverlik” değerlerine daha fazla odaklanılmalı ve bu değerler öğrencilere daha etkili bir şekilde aktarılmalıdır. Böylece özellikle sığınmacı/misafir nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde daha fazla hoşgörü ve uyumun oluşturulması mümkün olabilir. Öğretmenler ilkökul düzeyinde değerlerin ayrı bir ders olarak okutulmasının daha uygun olacağını, böylece değerlerin farklı bir öğretmen tarafından sınav kaygısı ve baskısı olmaksızın verilebileceğini dile getirmişlerdir. Ancak bu öneri değerler eğitiminin çok boyutluluğu göz önünde bulundurulduğunda gerçekçi bir çözüm olarak değerlendirilmemektedir.
- Odak grup görüşmesine katılan öğretmenlerin görüşlerine göre değer aktarımında birinci derecede etkili olan kişi öğretmendir. Ancak öğretmenler çoğunlukla bilgiye odaklı olup müfredat yetiştirme kaygısı taşımaktadır. Hayat bilgisi dersinde değerlere gereken önemin verilmesinin yolu öğretmenlerin değerler konusunda bilinçlendirilmesinden geçmektedir. Bunun için ise onlara hizmet içi eğitim kapsamında sürekli eğitim ve gelişim fırsatları tanınmalıdır. Onlara göre ders kitapları, değerlerin etkili bir şekilde verilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu seviyelerdeki öğrencilere temel değerlerin öğretilmesi önemli olduğundan özellikle 1. ve 2. sınıf ders kitaplarına daha fazla önem verilmelidir.
- Son olarak, değerler genellikle duygusal ve davranışsal yönleri içerdiğinden sınavlarla ölçmenin kolay olmadığını belirtmek gerekir. Bu nedenle değerlerin içselleştirilme düzeylerini değerlendirmek, eğitim programlarının etkinliğini ve öğrenci gelişimini anlamak için alternatif ölçme ve değerlendirme yöntemlerine başvurulabilir. Proje veya performans ödevi, öğrenci portföyleri, sosyal beceri gözlemleri, gözlem ve geri bildirim gibi değerlendirmeler, eğitim sisteminin değer odaklı hedeflerine ulaşım ulaşmadığını belirlemede yardımcı olabilir.
- Değerler açısından programın incelenmesi ülke genelinde değer aktarımına dair bir fikir verse de eğitim-öğretim sürecinin en temel bileşeni olan ders kitapları incelenmeden resmin tamamını görmek mümkün değildir. Bu nedenle hayat bilgisi dersine dair ders kitaplarının milli, manevi ve evrensel değerlere yer verme durumlarının da ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

**TÜRKÇE DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMI
(1-8. SINIF) VE ODAK
GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Dil ve kimlik ilişkisi bağlamında ana dili eğitimi kadim medeniyetlerin gündeminde ilk sıralarda yerini alır. Toplumsal ve tarihsel hafıza ana dili ile yeni nesillere aktarıldığı gibi o toplumun düşünsel refleksleri de ana dili ile yeni nesillere aktarılır. Tüm bu süreçlerin bileşkesinde toplumların milli ve manevi değerleri yer almaktadır. Ancak son iki yüz yılda modernleşme, sanayi devrimi, popüler kültür, kapitalizm gibi birbiriyle yakından ilişkili kavramlar kadim olanı, geleneksel olanı ve toplumsal özellikleri yıpratmaya başlamış; insanlar içinde buldukları topluma, değerlere yabancılaşmıştır. Bu çalışmada da ana dili eğitimi bünyesinde Türkçe Öğretimi Programında milli ve manevi değerlerin durumu araştırılmıştır. İçerikte gözetilen birtakım değerlerin manevi arka planı olmadan öğrencilere taşındığı tespit edilmiş ve çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Kazanım boyutunda değerlerle ilişkili bir durumun olmadığı, bunun yerine temalar ve alt başlıkları ile ilişkili bir sürecin benimsendiği saptanmıştır. Ayrıca Türkçe öğretmenleri ile odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiş olup öğretmenlerin öğretim programları hakkında farkındalığının yüksek olmadığı ve ders materyallerinin içerik niteliğinden memnun olmadıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Odak grup görüşmelerinde öne çıkan bir diğer husus da değerler eğitimi bağlamında yöntem bilgisinin eksikliği olmuştur.

GİRİŞ

Toplumların tarihsel, kültürel ve geleneksel hafızası sahip oldukları; ana dili ile organik şekilde bağıntılıdır. Ana dili, toplumların düşünsel faaliyetlerini, uğraş alanlarını, dünyaya bakış açılarını gösteren temel araç mahiyetindedir. Anadili, kullanıldığı toplumdaki bireylere ortak bir “evreni anlama ve anlatma yolu” kazandıran, insanın zihninde evreni biçimlendiren bir düşünce dizgesi olarak öne çıkmaktadır (Aksan, 1975). Bu kapsamda Türk vatandaşlarının dışında uluslararası öğrenciler ve çeşitli nedenlerle ülkemize sığınan yabancıların da konuştuğu dil olarak Türkçe bir iletişim aracı olmaktan daha farklı işlevlere sahiptir. Çünkü Türkçe aynı zamanda bir kültür ve medeniyet dünyası inşa eder.

Kadim medeniyetlerin tarihe bıraktıkları izler düşünüldüğünde mutlak şekilde yazılı eserlere rastlanmaktadır. Yazı ve dil medeniyetlerin vücut bulduğu omurga olarak değerlendirilebilir. Dil toplumsal ve tarihsel hafızanın nesillerden ne-

sillere aktarılması işleviyle öne çıkar. Kalabalıkların bir millet haline gelmesinde, belirli değerler etrafında birleşmesinde ana dili önemli etkindir. Ailede başlayan ana dili eğitimi örgün eğitim kurumlarında kapsamı genişleyerek devam eder. Bu mekânların merkezinde ana dili eğitimi temel bilimlerden daha önemli konumdadır. Bu kapsamda ana dili eğitiminin dönüştürücü etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Yapılan araştırmalarda ortaokul ve lise düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin okuduklarını anlama başarıları ile matematik sınavı başarıları arasında ortaokullarda %70; liselerde %54 düzeyinde ilişki tespit edilmiştir. Aynı araştırmada fen bilimleri sınavı ile okuduğunu anlama başarısı arasındaki ilişki ortaokullarda %56 olarak saptanmıştır (Bloom ve ark., 1979, s. 49). Ana dili eğitimi, okuduğunu anlama becerileri eğitim süreçlerinin tamamını etkileyen anahtar beceriler hüviyetindedir.

Türkçe dersi tarihsel süreç içinde öğrencilerin okuma ve dil bilgisi kurallarına odaklı bir şemada algılsa da bireyin sosyal becerilerini doğrudan etkilemektedir. Esasında eğitim sadece mekanik bilgi aktarımı ve akademik davranış değişikliği inşa etme sürecinden ibaret değildir. Nitekim toplumsal reflekslerini ve mensubiyetini bilmeyen bireylerin akademik anlamda elde edeceği başarıların katma değeri de yüzeysel olacaktır. Bu kapsamda bireyleri tekil yapıdan kolektif hafıza ile şahsiyete dönüştürmede ana dili eğitiminin katkıları kayda değerdir. Ana dili eğitiminde kullanılan ders kitapları, öğretim programları, çeşitli ritüel ve semboller arka planda inşa edilen sosyokültürel mimarinin yapı taşlarıdır.

Toplumsal ve kültürel kodların yeni nesillere aktarılması, ahlaki zeminin inşa edilmesi, gelenek ve göreneklerin aktarılması, toplumsal hafızanın oluşturulması gibi teferruatlı süreçlerin gerçekleştirilmesi de değerler eğitimiyle sağlanır. Dolayısıyla değerler eğitimi akademik davranış değişikliği, bilgi aktarımı gibi önceliklerin çok ötesinde bir ehemmiyete sahiptir. Bu kapsamda ana dili eğitiminde değerler eğitimi karakter inşasında iskele mahiyetindedir.

1. İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERSİ (1-8. SINIFLAR) ÖĞRETİM PROGRAMI

Programın giriş kısmında değerlerle ilişkili olarak diğer programlarla ortak olarak oluşturulmuş bir metin yer almaktadır. Bunun haricinde değerlere programın temalar başlığı altında atıf söz konusudur. Devamında program, dil eğitiminin okuma, yazma, konuşma ve dinleme şeklindeki dört temel becerisini esas alarak oluşturulduğu için kazanım düzeyinde herhangi bir değere atıf yapılmamıştır. Bu sebeple rapordaki Türkçe bölümü diğer bölümlerden farklı bir anlayışla yazılmak durumunda kalmıştır.

1.1. Bulgular

Türkçe Öğretim Programında diğer programlarla ortak olarak “*kök değerler*”den bahsedilmiş ve bu değerlerin, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınacağı belirtilmiştir. Ortak metinde ayrıca programın değerlere yaklaşımı şu şekilde tanımlanmıştır:

Bir toplumun geleceğinin, değerlerini benimsemiş ve bu değerleri sahip olduğu yetkinliklerle ete kemiğe büründüren insanlarına bağlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bundan dolayı eğitim sistemimiz her bir üyesine uygun ahlaki kararlar alma ve bunları davranışlarında sergileme yeterliliğini kazandırma amacıyla hareket eder. Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Eğitim sistemi değerleri kazandırma amacı çerçevesindeki işlevini, öğretim programlarını da kapsayan eğitim programıyla yerine getirir... Öğretim programlarında bu anlayışla değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir. Tam aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır (MEB, 2019, s. 4).

Yukarıdaki alıntıdan hareketle ana dili eğitimi açısından beceri temelli hazırlanan Türkçe programında örtük müfredat bağlamında değerlerin içeriklere yansıtıldığı ifade edilmiştir. Ancak 1. sınıftan 8. sınıfa kadar adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik değerlerinin her sınıf düzeyinde gözetilmesi pedagojik açıdan problem teşkil etmektedir. 1-4. sınıf öğrencilerinin soyut işlemler ve soyut düşünme becerileri açısından hazır bulunuşluk düzeyleri yeterli olmayabilir.

Türkçe Öğretim Programının (MEB, 2019, s. 15) uygulanma sürecinde her sınıf düzeyinde 8 tema işlenmesi öngörülmüştür. “*Erdemler*”, “*Milli Kültürümüz*”, “*Milli Mücadele ve Atatürk*” temalarının ise her sınıf düzeyinde işlenmesi zorunludur. Zorunlu temalar dışında verilen diğer temalar seçmeli olup kitap yazarlarınca belirlenecektir. Diğer temalar ise *birey ve toplum, okuma kültürü, iletişim, hak ve özgürlükler, kişisel gelişim, bilim ve teknoloji, sağlık ve spor, zaman ve mekân, duygular, doğa ve evren, sanat, çocuk dünyası, vatandaşlık* başlıklarından oluşmaktadır. Öğretim programı bünyesinde temalara ait alt konu başlıklarının bir kısmının değerlerle ilişkili olduğu görülmektedir.

Ders kitabı yazarlarının tercihine bırakılan seçmeli temalarda değerlerle ilişkili olarak değerlendirebileceğimiz konu alt başlıkları incelenmiştir. Temalardan *Hak ve Özgürlükler* başlığı altında bireysel haklar, demokrasi, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü gibi değerlerle ilişkili alt başlıklar kullanılmıştır. *Kişisel Gelişim* teması alt başlığında ise *başarı, çalışkanlık, öz denetim, saygı, sorumluluk* alt başlıklarına değinilmiştir. *Doğa ve Evren temasına ait başlıklarda çevrenin korunması; Vatandaşlık temasına ait alt başlıklarda adalet, çalışma, emek, mültecilik, özgürlük, paylaşma, sorumluluk* ifadeleri yer almıştır (MEB, 2019, s. 15-16).

Temalara ait alt konu başlıkları program bünyesinde belirtilmiş ancak herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Kazanım boyutunda da bir ilişkilendirme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durum öğretmenler açısından önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Bu denli geniş bir kavram havuzunun öğrencilere yönerge olmaksızın aktarılması öğretmen yeterlilikleri açısından önemli sorun olarak öne çıkmaktadır.

Türkçe öğretim programındaki “*Erdemler*” temasında “*ahlak, alçak gönüllülük, azim, cömertlik, dayanışma, dostluk, dürüstlük, güven, iyilikseverlik, kardeşlik, merhamet, paylaşma, sabır, sadakat, saygı, sevgi, sılayırahim, vefa, vicdanlı olmak, yardımlaşma vb.*” değerleri; “*Milli Kültürümüz*” başlığı altında “*aile, bayrak, büyüklerimiz, dinî bayramlar, gelenekler, geleneksel sporlar, insan ilişkileri, kültürel miras, mekânlar, milli bayramlar, şehirlerimiz, sıra, tarihi mekânlar, tarihi şahsiyetler, tarihi eserlerimiz, Türkçe, vakıf kültürü, vatan, yurdumuz vb.*” değerleri ve “*Milli Mücadele ve Atatürk*” başlığı altında ise “*15 Temmuz, Atatürk, Çanakkale, cesaret, Cumhuriyet, fedakârlık, gazilik, İstiklâl Marşı, kahramanlık, Kut’ül Amare, milli egemenlik, milli irade, milli kimlik, Milli Mücadele, Sarıkamış Harekâtı, şehitlik, vatanseverlik vb.*” alt başlıklar zikredilmiştir. Değerlerle ilişkili bu alt başlıklar herhangi bir kazanım düzeyinde programda ele alınmamıştır.

Türkçe Öğretim Programında değerler eğitimi ile ilişkili kazanım olmasa da temalara ait alt başlıkların değerlerle ilişkili olduğu düşünülerek milli, manevi ve evrensel

değerler bağlamında kategorize edilmiş; alt konu başlıklarının ilintili olduğu değer kategorileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkçe Öğretim Programında Temalara Ait Alt Konuların Tasnifi

Milli Değerler	Manevi Değerler	Evrensel Değerler
<ul style="list-style-type: none">• Bayrak• Gelenekler• Milli bayramlar• Tarihi mekânlar• Tarihi şahsiyetler• Türkçe• Vatan• Yurdumuz• Atatürk• Çanakkale• İstiklal Marşı• Kut'ül Amare• Milli egemenlik• Milli irade• Ana dili• Dil sevgisi• Milli kimlik• Milli Mücadele• Sarıkamış Harekâtı• Şehitlik• Vatansızlık	<ul style="list-style-type: none">• Alçak gönüllülük• Sabır• Sılayırahim• Yardımlaşma• Aile• Dini bayramlar• Vakıf kültürü• Helal• Haram• Kardeşlik• Kul hakkı• Selamlaşma• Alçak gönüllülük• Vefa	<ul style="list-style-type: none">• Adalet• Ahlak• Barış• Dayanışma• Dostluk• Dürüstlük• Saygı• Toplumsal kurallar• Bireysel haklar• Demokrasi• Din ve vicdan özgürlüğü• Düşünce özgürlüğü• İfade özgürlüğü• İnsan hakları• Özgürlük• Fedakârlık• Başarı• Çalışkanlık• Empati• Öz denetim• Sorumluluk• Sevgi• Çevrenin korunması• Emek• Göç• Merhamet
f=21	f=14	f=26

Tablo 1 incelendiğinde öğretim programında yer alan tema alt başlıklarının Evrensel Değerler ve Milli Değerler kategorisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Manevi Değerler ise diğer kategorilere göre oldukça geri planda kalmıştır. Kazanım boyutunda değerlere bir atıfta bulunulmasa da bu tablo genel manzara açısından önemli bir veriyi işaret etmektedir. Her ne kadar manevi değerler ile milli değerlerin konu dağılımı açısından ağırlığı birbirine benzer gibi görünse de alanyazında yapılan çalışmalar manevi değerlerin ihmal edildiğini işaret etmektedir (Şimşek, 2021). Tarihsel süreçte Türkçe Öğretim Programında değerlerin ele alınışını inceleyen çalışmalarda da manevi, dini değerlere yer verilmediğini ifade etmektedir (Tulumcu ve Tulumcu, 2015).

Kazanımlar açısından doğrudan değerler eğitimine yer verilmeyen Türkçe Öğretim Programında ders kitabı içeriği ve örtük müfredat ön plana çıkmaktadır. Akademik becerileri, iletişim becerileri gelişmiş bireyler yetiştirme Türkçe eğitiminin önceliklerindedir. Ancak girişte vurgulandığı gibi ana dili eğitimi toplumsal, kültürel kodları gözetmektedir. Değerler ve becerileri birleştirerek öğrencilere aktarmak Türkçe derslerinin dil bilgisi kurallarını öğretme, dili düzgün kullanan bireyler yetiştirme hedefi kadar önemlidir.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ

Öğretmenlerle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde değerler eğitiminin Türkçe dersindeki durumu tartışılmıştır. Bu çerçevede altı Türkçe Öğretmeni ile görüşülmüştür.

2.1. Odak Grup Görüşme Süreci

Görüşmeler 2 bölüm halinde ve 2023 Ekim ayı içinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelere Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında görev yapıp farklı yükseköğretim kurumlarına geçen ve hala görev yapmakta olan altı Türkçe Öğretmeni katılmıştır. Öğretmenlerden üçü ortaokulda, ikisi imam hatip ortaokulunda görev yapmaktadır. Bir diğer katılımcı ise yükseköğretim kurumlarına geçmeden evvel ortaokulda görev yapmıştır. Katılımcılardan biri 20 yıl, beşi 10 yıl ve üzeri tecrübeye sahiptir.

2.2. Bulgular

Odak grup görüşmelerinden elde edilen veriler aşağıdaki başlıklar halinde verilmiştir.

2.2.1. Öğretmen Faktörü

Değerler eğitimi açısından tecrübenin ve hassasiyetin önemli değişkenler olduğu belirtilmiş; öğretmenlik mesleğine manevi değer yükleyen öğretmenlerin bu konuda daha dikkatli olduğu ifade edilmiştir. Ancak son yıllarda öğretmenlerde bu konudaki hassasiyetin zayıfladığı ifade edilerek eğitim fakültelerinin bu konuda daha kapsamlı bir içerik sunması gerektiği ifade edilmiştir.

2.2.2. Programda Değerler

Türkçe öğretim programında değerlerin ele alınma şeklinin detaylandırılması gerektiği ifade edilmiş; materyal içeriklerinin estetik anlamda niteliği eleştirilmiştir. Metin ve yazar seçiminin değerler eğitiminin odak noktası olduğu vurgulanmıştır. Değerlerin evrenselliğinin yanında yerel yani toplumsal özellikleri öne çıkaran değerlerin gözetilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğrencilerin kendine odaklı bakış açısıyla hareket etmesi, öz güven ve saygı ayırımını yapamaması eleştiriler arasındadır.

2.2.3. Değer Aktarım Yöntemi

Değerlerin ele alınma şeklinde öğretmenlerin hassasiyetlerinin ana belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Doğrudan değer aktarım yöntemi ile ilgili bir görüş ifade edilmemiştir. Öğretmenlerin mesleki tecrübelerinin bu noktada belirleyici olduğu işaret edilmiştir. Değer aktarma yöntemleri bağlamında mesleki eğitimlerin verilebileceği vurgulanmıştır.

2.2.4. Ders Kitaplarında değerler

Ders materyallerinin niteliğinin yetersizliği ifade edilmiş; hem akademik açıdan hem de değerler eğitimi açısından üst bilişi harekete geçirecek içeriklere duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. Açık uçlu soruların salt bilgi kaynaklı olması, metinde doğrudan yanıtı olan sorular olması eleştiriler arasında yer almıştır. Değerler eğitimi açısından doğrudan değer aktarımının tercih edildiği ifade edilmiştir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

- 2019 Türkçe Öğretim Programı bünyesinde değerler eğitimi çerçevesinde hususi bir kazanıma sahip değildir. Bu kapsamda değerler eğitimiyle ilgili alan tamamıyla öğretmenlere bırakılmış durumdadır. Değerler eğitiminin verimliliği, denetlenebilirliği ve standartlar açısından kazanımlar düzeyinde değerlerin gözetilmesi gerekmektedir.
- Programda yer alan kazanımlar temel dil becerilerini geliştirmeye odaklıdır. Değerler eğitimi açısından 10 kök değer bulunmaktadır. Bu kök değerlerin soyut işlemler ve somut işlemler döneminde yer alan öğrenciler için seviye fark etmesizin her sınıf düzeyini kapsadığı ifade edilmiştir. 1 ve 8. sınıf düzeyindeki öğrencilerin seviyelerine göre farklı değerler ile karşılaşması elzemdir. Ayrıca değer aktarımı sürecinin planlanması içerik tasarımcılarına bırakılmış; öğretmenlere bu konuda bir yönerge verilmemiştir. Değer aktarımı ile ilgili süreçlerin içerik tasarımcıları ve öğretmenlere betimlenmesi faydalı olacaktır. Ek olarak, değerler eğitiminde hedef değerlerin aktarıldığı içeriklerin gözden geçirilmesi, seviyelere göre değer tasnifinin yapılması, yerel değerlerin gözetilmesi faydalı olacaktır.
- Program bünyesinde temalara ait alt konu başlıkları değerler ilişkisi gözetilerek milli, manevi ve evrensel değerlere göre tasnif edilmiş; Milli değerlerin sıklık değerinin 21, evrensel değerlerin sıklık değerinin 26 ve manevi değerlerin sıklık değerinin 14 olduğu bulgulanmıştır. Buna göre manevi değerlerin oldukça geri planda kaldığı değerlendirilmektedir. Bu minvalde öğretim programlarının evrensel, milli ve manevi değerleri bir bileşke halinde sunması; salt bir değer kategorisine odaklanmaması, eklektik olması beklenmektedir.
- Değerler eğitiminin kazanımlar boyutunda öğretim programlarında yer alması ve seviyelere göre tasarlanması faydalı olacaktır. Soyut işlemler ve somut işlemler bağlamında hem değerlerin tasnifi hem de kazanımların tasnifi ihtiyaca dönüşmüştür.
- Yürürlükte olan Türkçe Öğretim Programı çerçevesinde hazırlanan ders materyalleri değerler açısından çeşitli araştırmalarda incelenmiştir. Bu çerçevede programda yer alan değerlerin materyallerde dengeli dağılmadığı; dürüstlük, öz denetim, saygı değerlerinin görünürlüğünün çok zayıf olduğu belirtilmiştir (Şimşek, 2021). Öğretim programlarının, değerlerin içeriklerde dengeli dağılmasını planlayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Öz denetim, sorumluluk gibi değerler

mevcut şartlar içinde yeni nesilde geliştirilmesi gereken temel değerler arasında olduğu aşikârdır.

- Programda ihmal edildiği tespit edilen önemli bir başlık engelli vatandaşlarımızdır. Türkçe Öğretim Programında seçmeli temalar arasında yer alan *Hak ve Özgürlükler* temasında engellilere çok cüzi yer verilmiştir. Öğretim programı içinde engellilere ait kazanım, temalara yer verilmesi; toplumda kendi kendine yetebilen bir profilde hayatlarını sürdürebildiklerini işaret eden içeriklerin tercih edilmesi isabetli olacaktır.
- Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmeleri neticesinde öğrencilerin kendine odaklı bir tarzda yetiştiği belirtilmiş; öz güven saygı ayrımının yapılamadığı yönünde görüş beyan edilmiştir. Ayrıca ders materyallerinde metin ve yazar seçiminin değerler eğitimi açısından işlevsel olmadığı vurgulanmıştır. Metin altı soruların üst bilişi harekete geçiren mahiyetten uzakta olduğu, cevapları metin içinde olan mekanik soruların olduğu belirtilerek analitik düşüncüyü destekleyen içerik ihtiyacı öne çıkarılmıştır.
- Türkçe Öğretim Programı genel olarak değerlendirildiğinde manevi değerlerin milli ve evrensel değerlere göre programdaki temalarda bariz şekilde arka planda kalması; değerlerin dengeli olarak dağıtılmaması; ders materyallerinin içerik ve estetik açıdan yeterli olmaması; değerlerin aktarımı ile ilgili yönerge ve planlamanın eksik olması öne çıkan eksikliklerdendir. Bu minvalde çağın şartlarını gözeterek detaylı bir değerler eğitimi sürecinin planlanması; ders materyallerinde seçilen metinler ve yazarlara kadar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Öğretmen yeterlilikleri kapsamında değerler eğitimine atfedilen önemin artırılması temel ihtiyaçlar arasında yer almaktadır.

**MÜZİK DERSİ ÖĞRETİM
PROGRAMI (1-8. SINIF) VE
ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Bu çalışmada milli, manevi ve evrensel değerlerin ilkokul ve ortaokul Müzik Dersi Öğretim Programında (1-8. Sınıflar) yer alma durumu incelenmiştir. 1. sınıf programında 3, 2. sınıf programında 5, 3. sınıf programında 3, 4. sınıf programında 6; 5. sınıf programında 8, 6. sınıf programında 4, 7. sınıf programında 4 ve 8. sınıf programında ise 4 farklı değere rastlanmıştır. Genelde ise ilkokul düzeyinde 7, ortaokul düzeyinde ise toplam 9 farklı değer bulunmaktadır. İlkokul düzeyinde milli değerler, ortaokul düzeyinde ise evrensel değerler sayısal çoğunluğa sahiptir. Frekans bakımından da sıralama aynı olup ilkokulda milli değerler, ortaokulda ise evrensel değerler birinci sırada bulunmaktadır. Frekans sıralamasında ilkokul düzeyinde en fazla tekrar eden değer “kültürel mirasa sahip çıkma” iken ortaokul düzeyinde “estetik” değeri olmuştur. Değerlerin dolaylı ya da doğrudan verilme durumu ilkokul düzeyinde nispeten dengeli, ortaokulda ise büyük oranda dolaylı aktarım lehinedir. Yapılan analiz sonunda değerlerin muğlak ifadeler yerine açıkça verilmesi; ünite/kazanım bazında makul, mantıklı ve dengeli bir şekilde dağıtılması; manevi değerlere daha fazla yer verilmesi, öğretmenlerin hizmet içi eğitime alınmaları, kapsayıcılık değerine yer verici düzenlemelerin yapılması önerilerinde bulunulmuştur.

Odak grup görüşmesinden hareketle öğretmenlerin hem ilkokul hem de ortaokul düzeyinde programı incelemedikleri, derslerini ağırlıklı olarak ders kitapları üzerinden yürüttükleri görülmüştür. Sınıf öğretmenleri müzik dersinin çoğunlukla sistematik olarak işlenmediğini, işledikleri zamanlarda ise ders kitaplarında değer eğitimiyle ilgili bir yönlendirme olmadığından daha çok kendi inisiyatifleri ile değerlere yer verdiklerini belirtmişlerdir. Hem sınıf hem de branş itibarıyla müzik öğretmeni olan katılımcılar da özellikle özel gün ve haftalarda değer öğretimi bakımından marş ve şiir çalışmaları yürüttüklerini dile getirmişlerdir. Ek olarak branş öğretmenleri özel günler aracılığı ile Atatürk ve cumhuriyetle ilişkili değerleri aktarmayı önceliklediklerini belirtmişlerdir.

GİRİŞ

Müzik dersi öğrencilere öncelikle muhtelif müzik becerileri kazandırmayı hedefler. Ders, ilköğretimin her sınıf düzeyinde (1-8. sınıflar) dinleme-söyleme, müziksel algı ve bilgilenme, müziksel yaratıcılık, müzik kültüründen oluşan dört öğrenme alanı

etrafında eğitim vermeyi hedefler. Her bir öğrenme alanında müzikle ilgili bilgi ve beceri kazandırılması hedeflenmektedir. Bununla birlikte değer öğretimi dersin en vazgeçilmez ilkelerinden biridir.

Müzik dersi, değer eğitiminde büyük bir öneme sahiptir. Müzik, insanları duygusal, sosyal, zihinsel ve kültürel açıdan zenginleştiren evrensel bir dil olarak kabul edilir. Bir öğrencinin müzikle iştigal etmesi, değerleri öğrenme, anlama, dile getirme ve tecrübe etme gibi hususlarda benzersiz bir fırsat oluşturur. Müzik özellikle bazı değerlerin ve kültürün aktarılmasında çok etkili bir araçtır. Milli marşlar ve geleneksel müzikler aracılığı ile öğrencilere milli kimlikleri ve kültürel mirası anlama fırsatı sunulur. Belirli gün ve haftalara uygun şarkılarla milli ve manevi değerler benimsetilebilir.

Müzik, duygusal zekâ gelişimine önemli katkılarda bulunur; öğrencilere duygularını ve başkalarının hislerini empati ile anlama becerisi kazandırır. Bu bağlamda, öğrenciler müziği bir araç olarak kullanarak kendilerini ifade etmeyi ve başkalarıyla bağ kurmayı öğrenirler. Dolayısıyla sosyal değerleri güçlendirir. Müzik bir sanat alanı olduğundan öğrencilerde, güzellik algısı ve estetik değerleri anlama kapasitesini geliştirir. Müzik dersinin öğrenci merkezli bir anlayışla işlenmesi halinde bireysel ve grupta yaptıkları seslendirmelerle öz güven gelişimine katkı sağlar; öğrencilerin kendi yeteneklerine, görünüşüne, davranışlarına ve genel olarak kendine dair olumlu bir tutum geliştirmesine yardım eder.

Nihai olarak müzik dersleri öğrencilere duygusal, kültürel, sosyal ve estetik açılarından zengin bir deneyim sunarak değer eğitimine önemli katkılarda bulunur. Müzik derslerinin sunduğu bu potansiyel ile öğrencilere milli, manevi ve evrensel değerlerin kazandırılması mümkündür. Aşağıda bu potansiyelin öğretim programında ne derece hayata geçirildiğine dair bulgulara yer verilmiştir.

1. MÜZİK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI

1.1. Bulgular

1. sınıftan 8. sınıfa kadar ilkökul ve ortaokulda zorunlu ders olarak okutulan müzik dersine ait öğretim programı 2018’de güncellenmiştir. Müzik Dersi Öğretim Programının (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) başlangıç kısımlarında öğretim programlarının amaçları, perspektifi, değerler, yetkinlikler, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı, programın özel amaçları, programda yer alan beceriler, programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar gibi konulara yer verilmiştir. Ardından “kazanım ve açıklamalar” kısmına geçilmiştir. 1. sınıf için 24, 2. sınıf için 18 ve 3. sınıf için de 22, 4. sınıf için 21, 5. sınıf için 23, 6. sınıf için 24, 7. sınıf için 22, 8. sınıf için 25 kazanım yazılmıştır.

1.1.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar

Programın başlangıç kısımlarında “değerlerimiz” başlığı altında bütün diğer programlarda olduğu gibi “kök değerler”den bahsedilerek “Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.” şeklinde ifade edilmiştir. İlave olarak “Müzik Dersi Öğretim Programı’nın Özel Amaçları” başlığı altında çeşitli değerlere yer verilmiştir. Müzik dersi yoluyla öğrencilerin estetik yönleri ile sevgi, paylaşım ve sorumluluk duygularının geliştirilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. Yine müzik kültürü ve birikimi ile milli birlik ve bütünlüğümüzün pekiştirilmesinin sağlanacağı ifade edilmiştir.

Programın başlangıç kısımlarında yer alan “Müzik Dersi Öğretim Programı’nda Alana Özgü Beceriler” başlığı altında da değerlerle ilişkili bazı ifadelere yer verilmiştir. Mesela “Müziği milli ve manevi değerlerle ilişkilendirebilme” “Kültürel miras ve çeşitliliği geliştirebilme” “Müzikle kültür, tarih ve estetik arasında bağ kurabilme” gibi ifadeler kültürel mirasa sahip çıkma, estetik gibi milli ve evrensel değerlerin geliştirilmesine katkı sağlayacak niteliktedir.

“Müzik Dersi Öğretim Programı’nın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlığı altında kazanımların bilgi, beceri ve tutum yanında değerleri geliştirici özelliğinin olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yine aynı başlık altında temel düzeydeki müzik eğitiminin esasen “öğrencilere müzik zevki kazandırmak, öğrencilerin sanat ve estetik algılarını geliştirmek” olduğu dile getirilerek “Program uygulanırken öğrencilerin değerleri kazanmasına özen gösterilmeli, tüm kazanımlar ilgili değerlerle

eşleştirilmeli ve örtük program anlayışından hareketle dersler işlenmelidir.” ifadelerine yer verilmiştir. Burada “milli ve manevi değerleri yansıtan marşlarda” sosyal bilgiler dersi ile ilişkilendirmenin yapılması tavsiye edilmektedir.

Programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlara değinilirken “Öğrencilere, öz müziğinden hareketle yakın çevreden uzağa doğru müzik bilgisi kazandırılmaya odaklanılmalıdır.” ifadeleriyle milli değerlerin önemsendiği, “Öğrenciler estetik bir bakış açısı geliştirebilmeleri için nitelikli eser ve örneklerle tanıştırılmalıdır.” cümlesiyle de evrensel değerlerin geliştirilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Aynı başlık altında dile getirilen “Müziğin, erken yaşlardan başlayarak kültürel kimliğin oluşmasında ve hayatın her aşamasında etkin bir olgu olduğu gerçeğini unutmamak gerekir.” cümlesi esasen milli değerlerin kimlik inşasındaki rolüne de vurgu yapmaktadır. Buradan hareketle milli değerlerin müzik aracılığıyla kolayca iletildiğini ve ortak duygu paylaşımlarının ortak bir milli kimlik inşasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak programın başlangıç kısımlarında tıpkı diğer programlarda olduğu gibi müzik dersine ait programda da kazanımlar aracılığı ile “kök değerler”in verileceği ifade edilmiştir. Ancak “alt değerler” ve “öteki kök değerler”in nelerden ibaret olduğuna yer verilmemiştir. İlave olarak değişik başlıklar altında değer öğretiminin önemine ve ders aracılığı ile aktarılacak değerlere yer verilmiştir. Öğretim programının başlangıç kısımlarında kültürel mirasa sahip çıkma “milli birlik ve beraberlik” gibi milli değerlerle, evrensel değerlerden “estetik” değerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Yine müziğin kültürel kimlik oluşumunda ve hayatın her aşamasında etkin bir rol oynadığı vurgulanarak, milli değerlerin müzik aracılığıyla iletilmesi ve ortak bir milli kimlik inşasına katkı sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, müzik dersinin, öğrencilere milli ve evrensel değerlerin kazandırılmasında etkili bir araç olduğu söylenebilir. Programın başlangıç kısımlarındaki bu hedeflere ulaşip ulaşmadığını kazanım ve kazanım açıklamaları kısmından öğrenmek mümkün olacaktır. Bu nedenle aşağıda sınıf düzeylerine göre kazanım ve kazanım açıklamaları analiz edilerek bulgulara ulaşılmıştır.

1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

Çalışmanın bu kısmında Müzik Dersi Öğretim Programı (1-8. Sınıflar) incelenerek sonuçlar tablolar halinde sunulmuş ardından değerlendirmeler yapılmıştır. Öğretim programı 1. sınıftan 8. sınıfa kadar bir bütünlük içerdiği halde burada analizi kolaylaştırmak ve daha anlaşılır hale getirmek için ilkökul ve ortaokul kısımları ayrı ayrı ele alınmıştır. Önce ilkökul kısmına dair bulgulara değinelim.

1.1.2.1. İlkokul Kısımına Dair Bulgular

İlkokuldaki dört sınıfa dair toplam 85 kazanım yer almaktadır. Değerlere hem kazanım cümlelerinde hem de kazanıma dair açıklama metinlerinde rastlanmıştır. Tablo 1'de değerlerin programda yer alma durumları sunulmuştur.

Tablo 1. Müzik Dersi Öğretim Programında (1-4. Sınıflar) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

Sınıf	Sıra	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	1	Ulusal simgelere duyarlı olma	2	2	-	Milli
	2	Kültürel mirasa sahip çıkma	1	-	1	Milli
	3	Saygı	2	-	2	Evrensel
Toplam			5	2	3	Milli: 2 (f=3) Evrensel:1 (f=2)
2	1	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	1	-	Milli
	2	Milli birlik ve beraberlik	1	1	-	Milli
	3	Öz güven	3	1	2	Evrensel
	4	Saygı	1	-	1	Evrensel
	5	Kültürel mirasa sahip çıkma	1	-	1	Milli
Toplam			7	3	4	Milli: 3 (f=3) Evrensel: 2 (f=4)
3	1	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	1	-	Milli
	2	Kültürel mirasa sahip çıkma	5	3	2	Milli
	3	Estetik	1	-	1	Evrensel
Toplam			7	4	3	Milli: 2 (f=6) Evrensel:1 (f=1)
4	1	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	1	1	Milli
	2	Estetik	2	1	1	Evrensel
	3	Vatanseverlik	1	1	-	Milli
	4	Öz güven	1	-	1	Evrensel
Toplam			6	3	3	Milli: 2 (f=3) Evrensel:2 (f=3)
Genel Toplam			25	12	13	Milli: 4 (f= 15) Evrensel: 3 (f= 10)

Tablo 1 incelendiğinde program girişinde kazanımlar aracılığı ile verileceği vaat edilen 10 kök değerden sadece iki tanesine (saygı ve vatanseverlik) yer verildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan çeşit bakımından 4 milli değere karşılık 3 evrensel değere yer verilmiş, manevi değerler hiç yer almamıştır. Sınıf bazında ise 1. sınıftaki toplam üç değerden ikisi milli, biri evrensel; 2. sınıftaki beş değerden üçü milli, ikisi evrensel; 3. sınıftaki üç değerden ikisi milli biri evrensel; 4. sınıftaki dört değerden ise ikisi milli ikisi evrenseldir.

Frekanslar itibarıyla düşünüldüğünde ise yine milli değerlerin ilk sırada olduğu bunu evrensel değerlerin takip ettiği anlaşılmaktadır. Toplam 24 frekansın 15'i milli, 10'u ise evrensel değerlerden oluşmaktadır. Sınıflar bazında ise 1. sınıftaki toplam beş frekansın üçü milli, ikisi evrensel; 2. sınıftaki yedi frekansın üçü milli, dördü evrensel; 3. sınıftaki yedi frekansın altısı milli biri evrensel; 4. sınıftaki altı frekansın ise üçü milli üçü evrenseldir.

Tablo 1 dikkate alındığında ilkokul (1-4. sınıflar) müzik programında %60 oranıyla milli değerlerin evrensel değerlere (%40) belirgin bir üstünlüğünün olduğu anlaşılmaktadır. Manevi değerlere ise hiç yer verilmemiştir. Çeşit bakımından da aynı oranlar korunmuştur.

İlk sırada yer alan milli değerlerin programda nasıl verildiğine dair örnekler vermek gerekirse; Tablo 1'de dokuz frekansla ilk sırada yer alan "kültürel mirasa sahip çıkma" değeri 1. ve 2. sınıfta birer kez yazılmışken ilerleyen sınıflarda artmıştır. Mesela bu değer, 1. sınıfa ait kazanım ve kazanım açıklamasında "Belirli gün ve haftalarla ilgili müzik etkinliklerine katılır. a) Milli ve manevi değerlerimizi ve kültürümüzü yansıtan şarkı, türkü, marş, ilahi vb. örnekleri seslendirir veya örnekler katılımlı dinletilir." (Mü.1.A.10.) ifadeleri ile dile getirilmiştir. İkinci sınıfta ise aynı değer, "Farklı türlerdeki müzikleri dinleyerek müzik beğeni ve kültürünü geliştirir." Kazanımında ve "Geleneksel müzik kültürümüzü yansıtan örneklerle yer verilmelidir." (Mü.2.D.2.) şeklindeki kazanım açıklamasında ifade edilmiştir. Söz konusu değer, üçüncü sınıf düzeyinde de yaklaşık aynı ifadelerle yer almıştır (Mü.3.D.3.).

Dört frekansla ikinci sırada yer alan "ulusal simgelere duyarlı olma" değeri ise dört sınıf düzeyinde de İstiklal Marşına saygı bağlamında vurgulanmıştır. Değer 1. sınıfta "İstiklâl Marşı'nı saygıyla dinler. Öğrencilere bayrak törenlerinde İstiklâl Marşı söylenirken nasıl duruş almaları ve saygı göstermeleri gerektiği uygun biçimde açıklanarak uygulamaya yönelik etkinlikler düzenlenir." (Mü.1.A.2.) ve 2. sınıfta "İstiklâl Marşı'nı anlamına uygun söyler. a) İstiklâl Marşı'nı anlamına uygun şekilde ve gelişimsel özellikleri göz önünde tutularak ses sınırları içinde söylemeleri sağlanır. b) İstiklâl Marşı'mızın milli birlik ve beraberliğimizi güçlendirici yönü ve önemi vurgulanır. İs-

tiklâl Marşı'mız, içerdiği anlamsal bütünlüğe dikkat çekilerek dinletilir. c) Bayrak törenlerinde İstiklâl Marşı'mızın esas duruşta dinlenmesi gerektiği anlatılır. ç) İstiklâl Marşı'mızın önemi vurgulanıp öğrencilere duygu ve düşünceleri sorularak konuyla ilgili sınıf içi paylaşım yaptırılır." (Mü.2.A.5.) şeklindeki kazanım ve kazanım açıklaması ifadeleriyle dile getirilmektedir. İlgili değer, üçüncü sınıfta da "İstiklâl Marşı'nı saygıyla söyler." (Mü.3.A.4.) kazanımıyla aktarılmıştır.

Tablo 1'de birer frekansla yer alan diğer milli değerler ise "vatanseverlik" ve "milli birlik ve beraberlik" değerleridir. Programda "vatanseverlik" değeri "Öğrenilen müzikler aracılığıyla milli ve manevi bilinç kazanır. Vatanseverlik değeri ile ilgili bilinç kazandırılır." (Mü.4.D.4.) ifadeleriyle dile getirilen kazanım ve kazanım açıklamasında; "milli birlik ve beraberlik" değeri ise kazanım açıklamasındaki "b) İstiklâl Marşı'mızın milli birlik ve beraberliğimizi güçlendirici yönü ve önemi vurgulanır." (Mü.2.A.5.) şeklindeki kazanım açıklamasında ifade edilmiştir.

Evrensel değerler ise daha çok estetik değeri etrafında teşekkül etmiştir. Öz güven değeri en fazla (f=4) yer alırken saygı (f=3), estetik (f=2) değerleri de onu takip etmiştir. Öz güven değeri "Müzik çalışmalarını sergiler. Öğrencilerde öz güven gelişimini desteklemek amacıyla bireysel veya toplu olarak müzik çalışmalarını sergileyebilecekleri ortamlar oluşturulur." (Mü.2.A.7.) ifadeleriyle dile getirilen kazanım ve kazanım açıklamasında yer almıştır. Diğer örneklerde de ilgili değer, öğrencilerin müzik çalışmalarını sergilemesi bağlamında vurgulanmıştır.

Değerlerin Doğrudan ya da Dolaylı Yer Alma Durumu

İlkokul düzeyindeki değerlerin yarısından biraz fazlasının (%52) dolaylı, kalan kısmının (%48) ise doğrudan olduğu anlaşılmaktadır. Mesela "kültürel mirasa sahip çıkma" değeri "Belirli gün ve haftalarla ilgili müzik etkinliklerine katılır. a) Milli ve manevi değerlerimizi ve kültürümüzü yansıtan şarkı, türkü, marş, ilahi vb. örnekleri seslendirir veya örnekler katılımlı dinletilir." (Mü.1.A.10.) şeklindeki kazanım ve kazanım açıklamalarıyla dile getirilmiştir. "Saygı" değeri ise kazanım ve kazanım açıklamasında "Ortama uygun müzik dinleme ve yapma kurallarını bilir. Müziğin zaman ve mekâna göre uygun ses hacminde dinlenilmesi ve yapılması gerektiği vurgulanır. Öğrencilerin konserlerde nasıl davranmaları gerektiği oyunlaştırılıp fark ettirilir. Evde, okulda ve açık havada müzik dinleme ve yapmanın çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde olması gerektiği, farklı uygulamalarla kavratılmaya çalışılır." (Mü.1.D.3.) şeklindeki ifadelerle dile getirilir.

Nispeten daha az yer verilen doğrudan kazanım ifadelerinden ilki "İstiklâl Marşı'nı saygıyla dinler." kazanımı ve "Öğrencilere bayrak törenlerinde İstiklâl Marşı söy-

lenirken nasıl duruş almaları ve saygı göstermeleri gerektiği uygun biçimde açıklanarak uygulamaya yönelik etkinlikler düzenlenir.” (Mü.1.A.2.) şeklindeki kazanım açıklamasında ifade edilmiştir. “İstiklâl Marşı’nın tarihsel sürecini milli ve manevi değerlerle ilişkilendirir.” kazanımı ile “Mehmet Âkif Ersoy’un hayatından örneklerle vatan sevgisi, bayrak sevgisi gibi milli ve manevi değerlerin kazandırılmasına yönelik uygulamalar yaptırılabilir.” (Mü.5.D.1.) kazanım açıklamasında “vatanseverlik” değeri doğrudan verilmiştir. Yine aynı değer “Öğrenilen müzikler aracılığıyla milli ve manevi bilinç kazanır. Vatanseverlik değeri ile ilgili bilinç kazandırılır.” (Mü.4.D.4.) kazanımı ve kazanım açıklamasında açıktan verilmektedir.

Sonuçta ilkokul kazanım ve kazanım açıklamalarında sayısal olarak ve frekans bazında milli değerlerin belirgin bir üstünlüğü görülmektedir. Değerlerin çeşitleri sınıf düzeyine göre farklılık gösterse de ilkokul kazanımlarında toplam yedi çeşit değer yer aldığı görülmektedir. Dört sınıf genelinde en fazla tekrar eden değer “kültürel mirasa sahip olma” değeri olduğu görülmektedir. Bu düzeydeki değerlerin çoğunluğunun dolaylı olarak aktarıldığı söylenebilir.

1.1.2.2. Ortaokul Kısımına Dair Bulgular

Ortaokuldaki dört sınıfa dair toplam 94 kazanım yer almaktadır. Değerlere hem kazanım cümlelerinde ve hem de kazanıma dair açıklama metinlerinde rastlanmıştır. Tablo 2’de değerlerin programda yer alma durumları sunulmuştur.

Tablo 2. Müzik Dersi Öğretim Programında (5-8. Sınıflar) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

Sınıf	Sıra	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
5	1	Dayanışma	2	2	-	Evrensel
	2	Çalışkanlık	1	1	-	Evrensel
	3	Sabır	1	1	-	Manevi
	4	Öz güven	1	-	1	Evrensel
	5	Vatanseverlik	1	1	-	Milli
	6	Estetik	2	-	2	Evrensel
	7	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	1	-	Milli
	8	Kültürel mirasa sahip çıkma	1	-	1	Milli
Toplam			10	6	4	Evrensel: 4 (f=6) Milli: 3 (f=3) Manevi: 1 (f=1)
6	1	Milli birlik ve beraberlik	1	-	1	Milli
	2	Estetik	9	-	9	Evrensel
	3	Öz güven	2	-	2	Evrensel
	4	Kültürel mirasa sahip çıkma	4	-	4	Milli
Toplam			16	-	16	Evrensel: 2 (f=11) Milli: 2 (f=5)
7	1	Estetik	4	-	4	Evrensel
	2	Kültürel mirasa sahip çıkma	3	-	3	Milli
	3	Öz güven	2	-	2	Evrensel
	4	Milli birlik ve beraberlik	1	-	1	Milli
Toplam			10	-	10	Evrensel: 2 (f=6) Milli: 2 (f=4)
8	1	Kültürel mirasa sahip çıkma	7	-	7	Milli
	2	Öz güven	3	-	3	Evrensel
	3	Milli birlik ve beraberlik	3	-	3	Milli
	4	Estetik	2	-	2	Evrensel
Toplam			15	-	15	Milli: 2 (f=10) Evrensel: 2 (f=5)
Genel Toplam			51	6	45	Evrensel: 4 (f=28) Milli: 4 (f=22) Manevi: 1 (f=1)

Müzik Dersi Öğretim Programının 5-8. sınıf aralığına dair bulgularını gösteren Tablo 2 incelendiğinde program girişinde kazanımlar aracılığı ile verilmesi öngörülen 10 kök değerden sadece iki tanesinin kazanımlarda (sabır ve vatanseverlik) yer aldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan çeşit olarak 4 farklı evrensel ve milli değer ile bir mane-

vi değere yer verilmiştir. Sınıflar bazında değer çeşitliliği bakımından ise 5. sınıftaki atıf yapılan sekiz değer dördü evrensel üçü milli ve biri manevi; 6, 7 ve 8. sınıflardaki dörder değer ikisi milli, ikisi evrensel değerlerden oluşmaktadır.

Frekanslar itibarıyla düşünüldüğünde ise yine evrensel değerlerin ilk sırada olduğu bunu milli değerlerin takip ettiği anlaşılmaktadır. Toplam 51 frekansın 28'i evrensel 22'si milli, biri ise manevi değerdir. Sınıflar bazında ise 5. sınıftaki toplam 10 frekansın altısı evrensel, üçü milli, biri manevi; 6. sınıftaki 16 frekansın 11'i evrensel beşi milli; 7. sınıftaki 10 frekansın altısı evrensel dördü milli; 8. sınıftaki 15 frekansın 10'u milli beşi ise evrenseldir.

Yukarıda belirtilen sayılara göre 5.-8. sınıf müzik programında yaklaşık %55 oranıyla evrensel değerlerin milli değerlere (%43) belirgin bir üstünlüğünün olduğu manevi değerlerin ise oldukça sınırlı (%2) kaldığı anlaşılmaktadır. Programda atıf yapılan değer bakımından ise evrensel ve milli değerler eşittir (yaklaşık %45). Manevi değerler ise son derece sınırlıdır (%5).

Ortaokul programındaki evrensel değerler içerisinde "estetik" değeri açık ara önde yer almaktadır. 6. sınıf düzeyindeki "Seslendirdiği müziklerde hız ve gürlük basamaklarını uygular. a) Öğrencilerin dağarcıklarındaki ezgilerden, seviyelerine uygun olanları seslendirmelerine yönelik etkinlikler düzenlenir. b) Öğrenilen değişik hız ve gürlük basamaklarının müziksel anlatımdaki yeri ve önemi vurgulanmalıdır." (Mü.6.A.5.) şeklinde ifade edilen kazanım ve kazanım açıklamasında değer dolaylı olarak vurgulanmıştır. "Kendi oluşturduğu ezgileri seslendirir. a) Oluşturulacak ezgiler öğrenilen zaman belirteci, dizisi, süresi ve küçük şarkı formları ile sınırlı olmalıdır. b) Öğrencilerin oluşturdukları ezgileri bireysel veya toplu olarak seslendirmeleri sağlanır." (Mü.7.C.2.) şeklindeki 7. sınıf kazanımında da estetik değerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

F=8 ile ikinci sırada yer alan "öz güven" değeri öğrencilerin 5-8. sınıf kazanımlarında kendi ezgilerini veya başka ezgileri seslendirmeleri bağlamında ele alınmaktadır. Mesela 7. sınıf kazanımı ve kazanım açıklamasında "Kendi oluşturduğu ezgileri seslendirir. a) Oluşturulacak ezgiler öğrenilen zaman belirteci, dizisi, süresi ve küçük şarkı formları ile sınırlı olmalıdır. b) Öğrencilerin oluşturdukları ezgileri bireysel veya toplu olarak seslendirmeleri sağlanır." (Mü.7.C.2.) ifadeleri ile öğrencilerin topluluk önünde kendilerini ifade etmek suretiyle öz güven kazanmalarına vurgu yapılmıştır.

Ortaokul kısmına denk gelen değerler kategorisinde evrensel değerlerden sonra ikinci sırada milli değerler bulunmaktadır. F=14 ile ilk sırada "kültürel mirasa sahip çıkma" değeri bulunmaktadır. 5. sınıf kazanımları arasında yer alan "Farklı türdeki

müzikleri dinleyerek beğeni ve müzik kültürünü geliştirir. Öğrencilere özellikle yakın çevrelerinde ve bölgelerinde dinlenen geleneksel müziklerimize ilişkin örnekleri araştırmaları ve bunları dinlemelerine ilişkin yönlendirmeler yapılır.” (Mü.5.D.3.) şeklindeki kazanım ve kazanım açıklamasında milli kültüre ait unsurların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. 6. sınıf kazanımında da ilgili değer “Yurdumuza ait müzik türlerinin kültürümüzün bir değeri ve zenginliği olduğunu fark eder.” (Mü.6.D.3.) ifadeleriyle dolaylı yoldan vurgulanmaktadır. 8. sınıf kazanımında da ilgili kazanım “Türk kültürüne ait müzikleri dinler.” kazanımı ile “Türk müziği kültürüne felsefesi ve eserleriyle katkıda bulunmuş; İtrî, Yesârî Âsım Arsoy, Safiye Ayla, Vecihe Dar-ya, Ziya Taşkent, Bekir Sıtkı Sezgin, Cinuçen Tanrıkorur, Neşet Ertaş, Talip Özkan, Yılmaz İpek, Özay Gönlüm gibi şahsiyetlerden eserler dinletilmelidir.” (Mü.8.A.8.) şeklindeki kazanım örtük olarak verilmektedir.

Ortaokul düzeyinde manevi değerler arasında sadece “sabır” değeri “c) Drama, müzikli oyun, kukla, Hacivat-Karagöz vb. halk oyunları ile yardımlaşma, iş birliği, çalışkanlık ve sabır değerleri kazandırılmalıdır.” (Mü.5.A.3.) şeklindeki kazanım açıklamasında verilmektedir.

Değerlerin Doğrudan ya da Dolaylı Yer Alma Durumu

Ortaokul düzeyindeki toplam 51 frekansın 45’i yani %88’i dolaylı yoldan verilmekte, kalan kısım ise (%12) doğrudan verilmektedir. Tamamı dolaylı olarak verilen “estetik” değerine dair birkaç örnek verelim. Mesela “Kendi oluşturduğu ritim kalıbını seslendirir.” kazanım ifadesi ile “a) Öğrencilerin öğrendikleri ses ve sus değerlerini kullanarak oluşturdukları ritim kalıplarını dizek üzerinde yazarak seslendirmelerine ilişkin etkinlikler düzenlenir. Ritim denemeleri dizek üzerine yazılırken sol çizgisi kullanılmalıdır. b) Ritim kalıpları yazılırken öğrenilen zaman belirteci, nota ve süre değerleri ile sınırlıdır. c) Öğrenciler ezgileri ses, beden perküsyonu veya ritim çalgıları vasıtasıyla seslendirirler.” (Mü.5.C.2) şeklindeki uzun kazanım açıklamasında estetik duyguların geliştirilmesi hususu ele alınmaktadır. Dolaylı yoldan verilen başka bir değer ise “öz güven”dir. “Müzik çalışmalarını sergiler.” (Mü.6.A.7.) kazanımında öğrencilerin topluluk önünde eser icra etmek suretiyle öz güven kazanmasına dolaylı olarak vurgu yapılmıştır. “Kültürel mirasa sahip çıkma” değeri “Türkülerin yaşanmış öykülerini canlandırır. Yaşadığı çevredeki kültürel zenginlikleri, müziğin birleştirici etkisini kullanarak tanıması ve öğrencilerin araştırmacı kişiliklerini ortaya çıkarması sağlanmalıdır.” (Mü.8.C.1.) şeklindeki kazanım ve kazanım açıklamalarında ifade edilmiştir.

Dolaylıdan sonra doğrudan verilen değerlere de örnekler verebiliriz. “Belirli gün ve haftalarla ilgili müzik etkinliklerine katılır” kazanımı ile “c) Drama, müzikli oyun,

kukla, Hacivat-Karagöz vb. halk oyunları ile yardımlaşma, iş birliği, çalışkanlık ve sabır değerleri kazandırılmalıdır.” (Mü.5.A.3.) kazanım açıklamasında “çalışkanlık,” “sabır” ve “dayanışma” değerleri doğrudan verilmiştir. “İstiklâl Marşı’nın tarihsel sürecini milli ve manevi değerlerle ilişkilendirir.” kazanımının açıklamalar kısmında yer alan “Mehmet Âkif Ersoy’un hayatından örneklerle vatan sevgisi, bayrak sevgisi gibi milli ve manevi değerlerin kazandırılmasına yönelik uygulamalar yaptırılabilir.” (Mü.5.D.1.) ifadelerinde “vatanseverlik” değerinin doğrudan aktarıldığı söylenebilir.

Nihai olarak, ortaokul kazanımlarında sayısal olarak ve frekans bazında evrensel değerlerin belirgin bir üstünlüğü görülmektedir. Değerlerin çeşitleri sınıf düzeyine göre farklılık gösterse de ortaokul kazanımlarında toplam dokuz çeşit değer yer aldığı görülmektedir. Dört sınıf genelinde en fazla tekrar eden değer “estetik” değeri olduğu görülmektedir. Bu düzeydeki değerlerin büyük çoğunluğunun dolaylı olarak aktarıldığı söylenebilir.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Bu bölümde ilkokul düzeyinde müzik dersine giren üç sınıf ve ortaokulda derse giren iki müzik öğretmeniyle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmaktadır.

2.1. Odak Grup Görüşme Süreci

Görüşme 17 Ekim 2023'te yüz yüze olarak yapılmıştır. 60 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okulunda görev yapan üç sınıf öğretmeni ile ortaokulda görev yapan iki müzik öğretmeni katılmıştır. Öğretmenlerin tamamı 15 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahiptir. Sınıf öğretmeni olan katılımcılardan ikisi yüksek lisans derecesine sahiptir.

2.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde müzik derslerinde değer öğretimi-ne etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlere değinilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıda belirtilen başlıklar altında toplanmıştır.

2.2.1. Öğretmenin Rolü

Her iki grup değer eğitimi bakımından da inisiyatifin öğretmende olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerle kurdukları bağ gereği ilkokul öğretmenleri değer öğretimine müzik öğretmenlerinden daha fazla zaman ayırmaklar ve muhtemelen daha etkili olmaktadır. Sınıf öğretmenleri müzik dersi de dahil olmak üzere tüm derslerde öğrencilerini ellerinden geldiğince milli, manevi ve evrensel değerler bakımından donatmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu sistematik bir yaklaşımla değil, daha çok spontane, derste okunan bir parça ya da bir öğrencinin tutumu gibi bir sebeple ortaya çıkan durum üzerinden meydana gelmektedir.

Hem sınıf hem de müzik öğretmenleri değer eğitimiyle ilişkili olarak özellikle önemli gün ve haftalarda o durumla ilişkili bir müzik parçası öğrettiklerini, zaman zaman okuma parçasıyla müzik parçasını desteklediklerini ve o günün özelliğiyle ilişkili değerler hakkında konuştuklarını belirtmişlerdir. Örneğin 29 Ekim haftasında milli bağımsızlık ve Atatürk'le ilişkili değerleri, 23 Nisan haftasında cumhuriyet değerlerini aktarmaktadırlar.

2.2.2. Programda Değerler

Katılımcıların tamamı Müzik Dersi Öğretim Programını incelemediklerini, programdan ziyade ders kitabı üzerinden dersi işlediklerini belirtmişlerdir.

2.2.3. Ders Kitaplarında Değerler

Katılımcıların belirttiğine göre hem kendi uygulamalarında hem de zümrelerinin uygulamalarında ana ders materyali ders kitabıdır. Özellikle ilkökul düzeyindeki tüm katılımcılar ders kitabının kullanıldığını, ancak ders kitaplarındaki karekodların çalışmaması nedeniyle özellikle önemli gün ve haftalarla ilişkili müzikal parçaları dinlemek için sosyal medya araçlarını kullandıklarını belirtmişlerdir. Ortaokul düzeyinde derse giren müzik öğretmenleri ise ders kitabına ek olarak derslerinde genellikle flüt kullanılmaktadır.

İlkokul düzeyindeki ders kitaplarında müzik aletleri, ritim gibi konular hikayeleştirilerek aktarılmaktadır. Müzik dersini işleyen öğretmenler bu hikayeleri okuttuklarını, zaman zaman da bu hikayelerden hareketle sorumluluk ve temizlik gibi değerleri derste gündeme getirdiklerini belirtmişlerdir. Ancak genel anlamda her iki grup öğretmen de ders kitaplarında değer eğitimiyle ilişkili yönlendirmenin olmadığını belirtmişlerdir.

2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi

Sınıf öğretmenleri en sık hikayeler üzerinden değerlerle bağ kurduklarını ve konularını gereği öğrencilerinin onlara duyduğu sevgi ve saygıdan ötürü telkin yoluyla etkili bir şekilde değer öğretimi yaptıklarını belirtmişlerdir. Branş öğretmenleri ise milli marşımız dahil diğer önemli marşların öğretimi, şiir okuma etkinlikleri gibi uygulamalarda özellikle milli değerleri ön plana çıkarttıklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda özellikle Atatürk ve cumhuriyetle ilişkili marş, şiir ve dinletilerin kullanıldığını dile getirmişlerdir.

2.2.5. Kurumsal İşleyiş

Katılımcılar ilkökul düzeyinde müzik derslerinde değer öğretiminden ziyade, bizzat bu dersin yapılıp yapılmamasının tamamen öğretmenlerin inisiyatifinde olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan birisi birinci sınıftan itibaren müzik dersini aksatmadan yaptığını, üçüncü sınıfları okutan birisi birinci sınıfta yapmadığını, ikide yarım işlediğini, üçüncü sınıfta ise ders kitabına göre gittiğini belirtmiştir. Diğer öğretmen ise müzik dersini yapmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların (zümrelerinden hareketle) ortak görüşü, öğretmenlerin %70'inin bu dersi yapmadığı şeklindedir.

Bu durumun temel sebebi dersin yetenekle ilişkili oluşu ve sınıf öğretmenlerinin de genellikle müzikal bakımdan çok yetkin olmadıklarıdır. Buna karşın branş itibarıyla müzik öğretmenleri de aslında yeteneğin daima en önemli faktör olmadığını, çünkü kendileri bir müzik aleti çalmalarına karşın, okul imkanları ve müzik dersine ayrılan zaman gibi sebepler nedeniyle öğrencilere bir müzik aletini çalma becerisini geliştirme imkanlarının olmadığını belirtmişlerdir.

2.2.6. Katılımcıların Önerileri

Katılımcılar eğer bir konu/kazanım ders kitabında ya da ders kitabı yazarlarının baz aldığı öğretim programında doğrudan belirtilmemişse büyük oranda göz ardı edileceğinin altını çizmişlerdir. Daha somut bir ifadeyle, eğer müzik dersinde değer öğretilmek isteniyorsa mutlaka bunun açık şekilde ders kitabında belirtilmesi gerekmektedir. Mevcut durumda her iki grup da müzik derslerinin odağının değer eğitimi olmadığını belirtmişlerdir. Bu durumu bir handikap olarak değerlendiren katılımcılar, değer eğitimine ülke olarak özel bir şekilde eğilmek gerektiğini düşünmektedirler. Çünkü her sene okula başlayan grubun davranış ve tutumlar bakımından bir önceki seneden menfi anlamda farklı olduğuna inanmaktadırlar.

3. SONUÇ

İlkokula dair elde edilen bulgulara göre programın başlangıcında vaat edilen kök değerlere çok sınırlı bir ölçüde yer verildiği anlaşılmaktadır. Sınıflar bazında incelendiğinde ilkokulda milli değerlerin evrensel değerlere göre daha fazla vurgulandığı tespit edilmiştir. Özellikle ilkokul düzeyinde öne çıkan milli değerlerden olan “kültürel mirasa sahip çıkma” değeri, üçüncü sınıfta artan bir frekansla vurgulanmıştır. Ayrıca, “ulusal simgelere duyarlı olma” değeri, özellikle İstiklal Marşı üzerinden ifade edilmiştir. Manevi değerler ilkokulda yer almazken ortaokulda sadece bir değerle temsil edilmiştir.

İlkokul düzeyinde milli değerler ortaokulda evrensel değerler ön planda yer almıştır. Her iki düzeyde de milli değerlerden “kültürel mirasa sahip çıkma” değeri ile “ulusal simgelere duyarlı olma” değerinin belirgin bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Bu durum, öğrencilere müzikle ilgili geleneksel unsurları öğrenme ve katkıda bulunma fırsatı tanıdığını göstermektedir.

Ortaokulda “estetik” değerinin ön plana çıkması, özellikle müzik gibi bir sanat alanı için olağandır. “Öz güven” değeri de öğrencilerin kendi eserlerini seslendirmeleri bağlamında önemli bir evrensel değer olarak ortaya çıkmaktadır. Manevi değerler arasında sadece “sabır” değerine vurgu yapıldığı ancak bu değer öğrencilere drama, müzikli oyunlar gibi etkinliklerle kazandırılmasının hedeflendiği ifade edilmiştir. Ortaokul düzeyindeki müzik programının estetik duygular, öz güven ve kültürel miras gibi önemli değerleri kazandırmayı amaçladığı görülmektedir.

Değerlerin 1. sınıftan 8. sınıfa doğru ilerledikçe dolaylı verilme durumu artmış, ortaokulda dolaylı aktarım üst safhaya ulaşmıştır. Değerlerin doğrudan ya da dolaylı olarak yer aldığı durum incelendiğinde, dolaylı yoldan verilen değerlerin çoğunlukta olduğu ve estetik, öz güven gibi kavramların genellikle dolaylı yoldan aktarıldığı görülmektedir. Bu durum, müzik programının öğrencilere değerleri örtük bir şekilde kazandırma potansiyeli olduğunu göstermektedir. Ancak odak grup görüşmesinden hareketle öğretmenlerin hem ilkokul hem de ortaokul düzeyinde programı incelemedikleri, derslerini ağırlıklı olarak ders kitapları üzerinden yürüttükleri görülmüştür.

Odak grup görüşmesine katılan sınıf öğretmenleri müzik dersinin çoğunlukla sistematik olarak işlenmediğini, işledikleri zamanlarda ise ders kitaplarında değer eğitimiyle ilgili bir yönlendirme olmadığından daha çok kendi inisiyatifleri ile değerlere yer verdiklerini belirtmişlerdir. Hem sınıf hem de branş itibarıyla müzik öğretme-

ni olan katılımcılar da özellikle özel gün ve haftalarda değer öğretimi bakımından marş ve şiir çalışmaları yürüttüklerini dile getirmişlerdir. Ek olarak branş öğretmenleri özel günler aracılığı ile Atatürk ve cumhuriyetle ilişkili değerleri aktarmayı önceliklerini belirtmişlerdir.

Programın başlangıç kısımlarında öncelikle temel müzik bilgi ve becerisi verildikten sonra milli değerlerin aktarılmasının hedeflendiği ifade edilmişti. Özellikle İstiklâl Marşına saygı ve marşın doğru bir şekilde söylenmesi gibi hususlara her sınıf düzeyinde önem verilmesi bu hedefin gerçekleştiğine dair önemli deliller sunar. İlkokul ve ortaokul kazanımlarındaki toplam 76 frekans içerisinde 37 (%49) frekansın milli değerlere ait olduğu düşünüldüğünde hedefe ne derece yaklaşıldığı daha iyi anlaşılır. Öğrencilerin belirli yaşa gelinceye kadar öncelikle kendi müziğini öğrenmesi, milli kimliğin oluşması, milli birlik ve beraberliğin güçlenmesi açısından fevkalade önemlidir. Nitekim bütün sınıf düzeyleri dikkate alındığında 7. sınıfa kadar öncelikle milli müziğe odaklanıldığı ilk kez 7. sınıfta dünya müziklerinin tanıtımına başlandığı bu kapsamda Uzak Doğu, Orta Doğu, Kafkas, Latin kültürlerine dair müzikler ile Klasik Batı, caz, pop gibi müziklere yer verildiği görülmektedir.

Özellikle ortaokul düzeyinde estetik değerinin baskın olması doğal karşılanmalıdır. Estetik değerinin müzik eğitiminde ön sırada yer alması, müzik eğitim programının öğrencilere sanatsal deneyimler kazandırmaya ve müziği estetik bir bakış açısıyla değerlendirmeye odaklandığını gösterir.

3.1. Öneriler

- Kök değerlerin kazanımlarda yer alma düzeyi düşünüldüğünde programların başlangıç kısımlarına yazılan değerlerin kazanımlara yansıyor yansımada kontrol edilmeli ya da her program için ortak değerler yazma yerine derse özgü değerler yazılmalıdır. Programdaki değerler “alt değerler” gibi belirsiz ifadeler yerine öğretmen, kitap yazarı hatta öğrencilerin anlayabileceği şekilde açık, anlaşılır bir üslupla yazılmalı, bir değerler listesi verilmelidir. Değer tanımlarında “alt değerler”den nelerin kastedildiği açıkça yazılmalıdır. Belirlenen değerlerin hangi kazanımlarda nasıl verileceği izah edilmelidir.
- Dersin kendine özgü özelliği ve bilhassa estetik değer kazandırmaya odaklanmıştır. Bununla birlikte milli değerlere önemli ölçüde yer verildiği söylenebilir. Ancak dersin kendine özgü özellikleri de göz önüne alınarak manevi değerlere daha fazla yer verilebilir. Mesela öğrencilerin dinlemesi ve seslendirmesi için eser seçiminde bu değerlere vurgu yapanlar tercih edilerek programda bazı eser/şiir isimleri zikredilmelidir.

- Müzik eğitimi programları düzenli olarak değerlendirilmeli ve güncellenmelidir. Bu değerlendirmeler, öğrencilere kazandırılmak istenen değerlerin programın hedeflerine uygun olarak işlenip işlenmediğini değerlendirebilir. Öte yandan müzik öğretmenlerinin değerler eğitimi konusunda kapasitelerini geliştirmek için hizmet içi eğitim programlarına dahil edilmeleri önem arz etmektedir.
- Son olarak özel gereksinimli öğrencilerin müzik aracılığıyla duygusal ifade yeteneklerini geliştirmelerine yönelik kazanımlara veya kazanım açıklamalarına yer verilmelidir. Öğrencilerin yaş ve gelişim düzeyleri dikkate alınarak görme engelli (Âşık Veysel gibi) veya başka tür özel gereksinimi olan sanatçıların hayatları ve eserlerine yer verilerek “kapsayıcılık” değeri ön plana çıkarılmalıdır.
- Değerlerin makul ve adil bir şekilde dağıtılabilmesi için hangi öğrenme alanı, ünite veya kazanımda hangi değer verileceği açıkça yazılmalıdır. Böylece kitap yazarları, öğretmenler ile kitapların kabul ve basımı süreçlerinde kitabın öğretim programına uygunluğunu denetleyenler için makul bir adım atılmış olur. Milli, manevi ve evrensel değerlerin hayata geçirilmesindeki kritik rolü nedeniyle ders kitaplarının da incelenmesi gerekir.

**FEN BİLİMLERİ VE
BİYOLOJİ DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMLARI
(3-8. VE 9-12. SINIF) VE
ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Bu çalışmada milli, manevi ve evrensel değerlerin Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (3.-8. Sınıflar) ile Biyoloji Dersi Öğretim Programında (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) yer alma durumu incelenmiştir. Fen Bilimleri 3, 4, 5 ve 6. sınıflarda birer değere, 8. sınıfta ise iki farklı değere rastlanmıştır. 7. sınıf düzeyinde herhangi bir değere rastlanmamıştır. Genelde ise ilkokul ve ortaokul düzeyinde sadece iki değer varlığı tespit edilmiştir. Evrensel değerler kategorisinde yer alan çevreye duyarlılık değeri, manevi değerler sınıfında yer alan tasarrufa göre daha çok zikredilmiştir. Değerler daha çok dolaylı olarak aktarılmıştır.

Biyoloji Dersi Öğretim Programı 10 ve 12. sınıflarda birer değere ve 11. sınıfta ise iki farklı değere rastlanmıştır. Programda 9. sınıf düzeyinde herhangi bir değere yer verilmemiştir. Program genelinde sadece dört değer varlığı tespit edilmiş olup bunlar; evrensel değerler kategorisinde yer alan çevreye duyarlılık ve kapsayıcılık değerleri ile milli değerler sınıfında yer alan kültürel mirasa sahip çıkma ve vatanseverlik değerleridir. Değerlerin tamamı dolaylı olarak aktarılmıştır.

Çalışmanın sonunda her iki program için de değer çeşidi ve sayısının artırılması, değerlerin açıkça ifade edilmesi, değer listesi oluşturularak hangi değerlerin hangi ünite/kazanımda nasıl verileceğinin belirtilmesi, değerlerin dersin özelliği dikkate alınarak dengeli bir şekilde dağıtılması, kapsayıcılığa daha fazla önem verilmesi önerilerinde bulunulmuştur.

Odak grup görüşmesinde her iki grup öğretmenin de dile getirdiği hususlar birbiriyle örtüşmektedir. Görüşmeden elde edilen bulgulara göre hem fen bilimleri hem de biyoloji öğretmenlerinin gündemlerinin birinci sırasında öğrencilerini sınava hazırlamak vardır. Bu kapsamda ders kitabındaki konuları kapsamak, öğrencilerinin test becerilerini geliştirmek önemsenmektedir. Değer eğitimi ise gündemlerinin nispeten gerilerinde yer almaktadır. Öğretmenlerin sınava odaklanmaları nedeniyle öğretim programı hakkındaki farkındalıkları düşüktür. Ancak belirttiklerine göre ders kitaplarında değerlerle ilişkili yönlendirmeler olmadığı için değer eğitimi genellikle telkin yaklaşımıyla; derste gündeme gelen konular üzerinden öğrencilere nasihat vererek ya da tartışma yoluyla yapmaktadırlar.

GİRİŞ

3. sınıftan 8. sınıfa kadar ilkokul ve ortaokulda zorunlu ders olarak okutulan fen bilimleri dersine ait öğretim programı 2018 yılında güncellenmiştir. Ders, öğrencilere doğa olaylarını ve bilimsel kavramları keşfetme fırsatı sunan kapsamlı bir müfredat sunmaktadır. Program, temel fen bilimleri alanlarını, yani biyoloji, fizik, kimya ve çevre bilimleri konularını içermekte ve öğrencilere çok yönlü bir bilimsel bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Program, öğrencilerin bilimsel düşünce becerilerini geliştirmelerine ve günlük hayatta karşılaştıkları sorunları çözmelerine yardımcı olacak temel bilgi ve becerileri içermektedir.

Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) başlangıç kısımlarında diğer programlarla ortak bir şekilde öğretim programlarının amaçları, perspektifi, değerler, yetkinlikler, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı, programın özel amaçları, programda yer alan beceriler, programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar gibi konulara yer verilmiştir. Ardından “Öğretim Programının Yapısı” kısmına ve sınıflar düzeyinde öğretim programına geçilmiştir. 3. sınıf için 36, 4. sınıf için 46, 5. sınıf için 36, 6. sınıf için 59, 7. sınıf için 67, 8. sınıf için 61 kazanım yazılmıştır.

9. sınıftan 12. sınıfa kadar lise düzeyinde okutulan biyoloji dersine ait öğretim programı da tıpkı Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı gibi 2018’de güncellenmiştir. Biyoloji, yaşamın temel prensiplerini inceleyen bir bilim dalıdır ve lise düzeyinde öğrencilere yeryüzündeki yaşamla ilgili geniş bir perspektif sunmaktadır. Ders, öğrencilere yaşamın en küçük birimi olan hücreden başlayarak, canlıların çeşitli özelliklerini ve organizasyon düzeylerini keşfetme fırsatı tanımaktadır. Programın başlangıç kısımlarında fen bilimleri dersi ile aynı başlıklara yer verilmiştir. Programda 9. sınıf için 11, 10. sınıf için 17, 11. sınıf için 34, 12. sınıf için ise 29 kazanım bulunmaktadır.

Bu çalışmada fen bilimleri ve biyoloji öğretim programları ayrı ayrı ele alınarak incelenmiş, ulaşılan bulgular aşağıda sunulmuştur.

1. FEN BİLİMLERİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI BULGULARI

1.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar

Programın başlangıç kısımlarında “değerlerimiz” başlığı altında bütün diğer programlarda olduğu gibi “kök değerler”den bahsedilerek “Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başarılarına hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.” şeklinde ifade edilmiştir. İlave olarak “Öğretim Programı’nın Özel Amaçları” başlığı altında öğrencilerin “Evrensel ahlak değerleri, milli ve kültürel değerler ile bilimsel etik ilkelerinin benimsenmesini sağlamak.” ifadelerine yer verilmiştir. “Öğretim Programı’nın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlığı altında ise öğretmene düşen görev kısmında “Öğretmen, öğrencilerinde araştırma ruhu ve duygusunu ve bilimsel düşünce tarzını geliştirmek için onları cesaretlendirir ve uygulamalarda evrensel ahlak değerleri, milli ve kültürel değerler ve bilimsel etik ilkelerinin benimsenmesini sağlar.” şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur.

Sonuç olarak, programın başlangıç kısımlarında tıpkı diğer programlarda olduğu gibi fen bilimleri dersine ait programda da kazanımlar aracılığı ile “kök değerler”in verileceği ifade edilmiş ancak “alt değerler”in nelerden ibaret olduğuna yer verilmemiştir. İlave olarak değişik başlıklar altında değer öğretiminin önemine ve ders aracılığı ile aktarılacak değerlere yer verilmiştir. Bu kapsamda “Evrensel ahlak değerleri, milli ve kültürel değerler” öğrencilere benimsetilecek diğer değerler olarak zikredilmiştir. Programın başlangıç kısımlarındaki bu hedeflere ulaşıp ulaşılamadığını kazanım ve kazanım açıklamaları kısmından öğrenmek mümkün olacaktır. Bu nedenle aşağıda sınıf düzeylerine göre kazanım ve kazanım açıklamalarından elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1.2. Programlarda Değerlerin Kazanım Düzeyinde Verilme Şekli

Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı ilkökul 3. sınıftan ortaokul 8. sınıfa kadar sürmektedir. Tablo 1’de tüm programda yer alan milli, manevi ve evrensel değerler belirtilmiştir.

Tablo 1. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında (1-8. Sınıflar) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

Sınıf	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
3	Çevreye duyarlılık	3	2	1	Evrensel
4	Tasarruf	2	1	1	Manevi
5	Çevreye duyarlılık	4	2	2	Evrensel
6	Çevreye duyarlılık	1	-	1	Evrensel
7	-	-	-	-	-
8	Çevreye duyarlılık	2	1	1	Evrensel
	Tasarruf	3	-	3	Manevi
Toplam		15	6	9	Evrensel: 4 (f=10) Manevi: 2 (f=5)

Tablo 1 incelendiğinde program girişinde zikredilen 10 kök değerden herhangi birine yer verilmediği görülmüştür. Öte yandan tüm program boyunca çeşit bakımından 4 farklı evrensel değere karşılık 2 manevi değere yer verilmiş, milli değerlere hiç yer verilmemiştir. Sınıf bazında 3, 4, 5 ve 6. sınıfta birer; 8. sınıfta iki değere yer verilmişken 7. sınıf programında herhangi bir değere rastlanmamıştır.

Frekanslar itibarıyla evrensel değerlerin ilk sırada olduğu bunu manevi değerlerin takip ettiği anlaşılmaktadır. Toplam 15 frekansın 10'u evrensel, 5'i ise manevi değerlerden oluşmaktadır. Sınıf bazında ise 3. sınıfta üç, 4. sınıfta iki, 5. sınıfta dört, 6. sınıfta bir, 8. sınıfta beş frekans bulunmaktadır. Tablo 1 dikkate alındığında 3-8. sınıflar düzeyindeki programlarda evrensel değerlerden olan "çevreye duyarlılık"ın %67 oranıyla manevi değerlerden "tasarruf"a (%23) belirgin bir üstünlüğünün olduğu anlaşılmaktadır.

Fen Bilgisi Dersi Öğretim Programında "çevreye duyarlılık" ve "tasarruf" olmak üzere toplamda sadece iki çeşit değere yer verilmiştir. Evrensel değerler arasında yer alan ve en fazla tekrar eden "çevreye duyarlılık" değeri sınıf düzeyine göre farklı şekillerde dile getirilmiştir. 3. sınıf programında "Yaşadığı çevrenin temizliğinde aktif görev alır." (F.3.6.2.2.), "Doğal çevreyi korumak için araştırma yaparak çözümler önerir." (F.3.6.2.6.) kazanımlarıyla; 5. sınıfta "İnsan ve çevre arasındaki etkileşimin önemini ifade eder." kazanımı, "Çevre kirliliğinin insanların sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine değinilir." (F.5.6.2.1.) şeklindeki bir kazanım açıklamasında ve "Yakın çevresindeki veya ülkemizdeki bir çevre sorununun çözümüne ilişkin öneriler sunar." (F.5.6.2.2.) kazanım ifadesinde dile getirilmiştir. İlgili değer 8. sınıfta ise "Çevre sorunlarının dünyanın geleceğine nasıl bir etkisinin olabileceğine yönelik öngörülerini"

sanatsal yollarla ifade etmeleri istenir.” “Öğrencilerin ekolojik ayak izini hesaplaması (uzantısı edu, org ve mil gibi güvenli sitelerden yararlanılabilir) sağlanır.” ve “Dünya ülkelerinin küresel iklim değişikliğini önlemek için aldıkları önlemlere (ör. Kyoto Protokolü) değinilir.” (F.8.6.3.3.) şeklindeki kazanım açıklamasında dile getirilmiştir.

Programda çevreye duyarlılık değerinden sonra yer alan tasarruf değeri ise daha çok kaynakların kullanımı bağlamında ele alınmıştır. Sadece iki sınıf düzeyinde yer alan değere ilk olarak 4. sınıf programında “Kaynakların kullanımında tasarruflu davranmaya özen gösterir.” kazanımı ile “a. Elektrik, su, besin gibi kaynakların tasarruflu kullanılmasının önemi vurgulanır. b. Yeniden kullanmanın önemi üzerinde durulur.” (F.4.6.1.1.) şeklindeki kazanım açıklamasında dile getirilmiştir. Yine aynı değer bir başka 4. sınıf kazanımında “Aydınlatma araçlarının tasarruflu kullanımının aile ve ülke ekonomisi bakımından önemini tartışır.” (F.4.5.2.2.) cümlesiyle ifade edilmiştir. 8. sınıf düzeyinde üç farklı kazanımda zikredilen tasarruf değeri ilk olarak “Kaynakların kullanımında tasarruflu davranmaya özen gösterir.” ifadeleriyle F.8.6.4.1. no’lu kazanımda ve “Kaynakların tasarruflu kullanımına yönelik proje tasarlar.” (F.8.6.4.2.) kazanımında dile getirilmiştir.

Programda yer alan alarak 15 kez tekrar eden değerlerin 9’u dolaylı 6’sı ise doğrudan verilmiştir. Mesela 3. sınıftaki “Doğal çevrenin canlılar için önemini farkına varır.” cümlesiyle çevreye duyarlılık değeri dolaylı olarak verilmiştir. Aynı değer 5. sınıfta “İnsan-çevre etkileşiminde yarar ve zarar durumlarını örnekler üzerinde tartışır.” (F.5.6.2.4.) ve 6. sınıfta “Farklı türdeki yakıtların ısı amaçlı kullanımının, insan ve çevre üzerine etkilerini tartışır.” (F.6.4.4.2) cümleleriyle ifade edilmiştir.

Programda doğrudan aktarılan değerlere de örnekler verebiliriz. Mesela 3. sınıf programında “çevreye duyarlılık” değerine “Doğal çevreyi korumak için araştırma yaparak çözümler önerir.” ifadeleriyle atıf yapılmıştır. Yine aynı sınıfa ait programdaki “Yaşadığı çevrenin temizliğinde aktif görev alır.” (F.3.6.2.2.) cümlesinde doğrudan aktarım söz konusudur. “Tasarruf” değeri 4. sınıf programında “(a) Kaynakların kullanımında tasarruflu davranmaya özen gösterir.” kazanımı ve “Elektrik, su, besin gibi kaynakların tasarruflu kullanılmasının önemi vurgulanır” ve “(b) Yeniden kullanmanın önemi üzerinde durulur.” (F.4.6.1.1.) şeklindeki kazanım açıklamasında doğrudan verilmiştir. Aynı değer 8. sınıf programında “Kaynakların tasarruflu kullanılmaması durumunda gelecekte karşılaşılabilecek problemleri belirterek çözüm önerileri sunar.” (F.8.6.4.1.) ifadeleriyle dile getirilmiştir.

2. BİYOLOJİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI BULGULARI

2.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar

Programın başlangıç kısımlarındaki “değerlerimiz” başlığı altında bütün diğer programlarda olduğu gibi ortak metin ve kök değerler yer almaktadır. Biyoloji Dersi Öğretim Programının Özel Amaçları başlığı altında ise öğrencilerin “Bilimsel çalışmalarda ve toplumsal hayatta etik değerlere sahip olmanın ve bu değerlere uygun davranmanın gerekliliğini ve önemini kavramaları” amaçlandığı belirtilmiştir. Dersin özel amaçları kısmında ise değerle ilişkili tek gönderme “bilim tarihine Türk-İslam bilim insanlarının katkılarına yer verilmiştir.” şeklindedir.

2.2. Programlarda Değerlerin Kazanım Düzeyinde Verilme Şekli

Biyoloji Dersi Öğretim Programında her bir sınıf düzeyindeki kazanımlar ile kazanım açıklamaları incelendiğinde çalışmaya esas oluşturan değerlerden bazılarının ulaşılmıştır (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Biyoloji Dersi Öğretim Programında (9-12. Sınıflar) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

Sınıf	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
9	-	-	-	-	-
10	Çevreye duyarlılık	5	-	5	Evrensel
11	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	-	2	Milli
	Kapsayıcılık	1	-	1	Evrensel
12	Vatanseverlik	1	-	1	Milli
Toplam		9	-		Evrensel: 2 (f=6) Milli: 2 (f=3)

Tablo 2.'ye göre değerlere 10, 11 ve 12. sınıf düzeyinde rastlanmış olup bunlar çoktan aza doğru çevreye duyarlılık (f=5), kültürel mirasa saygı (f=2), kapsayıcılık (f=1) ve vatanseverlik (f=1) değerleridir. Değerlerden çevreye duyarlılık, kapsayıcılık evrensel; diğerleri ise milli değerler kategorisinde yer almaktadır. Çevreye duyarlılık sadece 10. sınıf programında yer alırken kültürel mirasa sahip çıkma ve kapsayıcılık 11. sınıf programında vatanseverlik ise 12. sınıfta yer almaktadır. Şu hâlde çeşitlilik bakımından eşit temsil edilseler de evrensel değerlerin milli değerlerden daha fazla tekrar edildiği görülmektedir. Söz konusu değerlerin tamamı dolaylı olarak aktarılmıştır.

Değerlerin kazanım ve kazanım açıklamalarında nasıl yer aldığını görme adına örnekler vermek yerinde olacaktır. Çevreye duyarlılık değeri 10. sınıf programında “Güncel çevre sorunlarının sebeplerini ve olası sonuçlarını değerlendirir.” kazanımı ile “(a) Güncel çevre sorunları (biyolojik çeşitliliğin azalması, hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, radyoaktif kirlilik, ses kirliliği, asit yağmurları, küresel iklim değişikliği, erozyon, doğal hayat alanlarının tahribi ve orman yangınları) özetlenerek bu sorunların canlılar üzerindeki olumsuz etkileri belirtilir.” ve “(b) Çevre sorunları nedeniyle ortaya çıkan hastalıklara vurgu yapılır.” (10.3.2.1.) şeklindeki kazanım açıklamasında dile getirilmiştir. Adı geçen değer yine aynı sınıf programındaki 10.3.2.2. no’lu kazanım ve kazanım açıklamasında “Birey olarak çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki rolünü sorgular.” ifadesi “(a) Ekolojik ayak izi, su ayak izi ve karbon ayak izi ile ilgili uygulamalar yaptırılır.” ve “(b) Ekolojik ayak izi, su ayak izi ve karbon ayak izini küçültmek için çözüm önerileri geliştirmesi sağlar.” ifadeleriyle dile getirilmiştir.

Kültürel mirasa sahip çıkma değeri “(e) İbn Sina’nın insan fizyolojisi ile ilgili yaptığı çalışmalarına ilişkin okuma metni verilir.” (11.1.1.1.) şeklindeki kazanım açıklamasında; vatanseverlik değeri de “(b) Aziz Sancar’ın biyoloji bilimine katkısı, vatanseverliği ve bilim insanının genel özellikleri bağlamında şahsına vurgu yapılan bir okuma parçası verilir.” (12.1.1.1.) ifadeleriyle dile getirilen kazanım açıklamasında verilmektedir. Değerler arasında en dikkat çekici olanı kapsayıcılık olup değer, “(b) Görme ve işitme engelli kişilerin karşılaştığı sorunlara dikkat çekmek ve çevresindeki bireyleri bilinçlendirmek amacıyla sosyal farkındalık etkinlikleri (proje, kamu spotu, broşür vb.) hazırlamaları sağlar.” (11.1.1.6.) şeklindeki kazanım açıklamasında dile getirilmiştir.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Bu bölümde fen bilimleri ve biyoloji dersi veren beş öğretmenle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmaktadır.

2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci

Görüşme 23 Ekim 2023 akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. Yaklaşık 60 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okulunda görev yapan üç fen bilimleri ve iki biyoloji öğretmeni katılmıştır. Fen bilimleri öğretmenleri ortaokulda, biyoloji öğretmenleri ise Anadolu lisesinde görev yapmaktadır. Katılımcı öğretmenlerin hepsi de 12 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahiptir. Fen bilimleri öğretmenlerinden birisi yüksek lisans mezunudur.

2.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde fen bilimleri ve biyoloji derslerinde değer öğretime etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik konular hakkında tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıda tema başlıkları altında belirtilmiştir.

2.2.1. Öğretmenin Rolü

Hem fen bilimleri hem de biyoloji öğretmenleri kendi derslerinde değer öğretiminin temel olarak öğretmenin inisiyatifinde olduğunu, ancak içinde buldukları MEB kültürü ve buna bağlı olarak geliştirdikleri alışkanlıklar nedeniyle değer eğitiminin öncelikleri arasında yer olmadığını belirtmektedirler. Ancak fen bilimleri alan itibarıyla çevre konularına değindiğinden fen bilimleri öğretmenleri özellikle çevre ve küresel ısınma gibi konularda öğrencilerine mutlaka değer kazandırdıklarını belirtmektedirler. Biyoloji öğretmenleri de benzer şekilde özellikle kültürümüzdeki canlı yaşamının kutsallığı nedeniyle tüm yaratılanlara saygı duymak ve korumak gerektiği değerini öğrencilerine aşlamaya çalıştıklarını belirtmektedirler. Öğretmenler değer öğretiminde mesleki tecrübenin de önemli olduğunu, ilk yıllarında tüm dikkatleri konuları bitirmek üzerine yoğunlaştırdıklarını ancak yıllar içinde farklı okullarda görev yapınca, aslında eğitimin esasının bilgiden ziyade değerleri kazandırmak olduğunu anladıklarını belirtmişlerdir. Bu sebeple, artık derste gündeme gelen konular ve olaylar üzerinden öğrencilerine değer aktarımı için vakit ayırmakta olduklarını ifade etmişlerdir.

2.2.2. Programda ve Ders Kitaplarında Değerler

Yüksek lisans mezunu olan fen bilimleri öğretmeni haricinde diğer katılımcılar öğretim programını genelde incelemediklerini belirtmişlerdir. Programı inceleyen fen

bilgisi öğretmeni ise yüksek lisans tezinden dolayı programı ayrıntılı bir şekilde incelediğini öncesinde kendisinin de sadece ders kitabını takip ettiği belirtmiştir. Katılımcılar zümrelerinin uygulamalarından da hareketle genel olarak fen bilgisi ve biyoloji öğretmenlerinin ders kitabı ve alanlarıyla ilgili çevrim içi kaynakları kullanarak ders işlediklerini, konu sırası ve işlenecek konular gibi hususları ise ders kitabından takip ettiklerini belirtmektedirler. Yıllık planları da kendileri bizzat hazırlamadıkları için öğretim programlarında değerlerin ne derece yazıldığı hakkındaki farkındalıkları düşüktür. Bu sebeple ancak ders kitapları üzerinden bir değerlendirme yapabileceklerini bu kapsamda da ders kitaplarının değerlere yönelik ek açıklamalar içermediğini, kitapta geçen metinler üzerinden kendi tecrübe ve inisiyatiflerine bağlı olarak değer eğitimi yaptıklarını dile getirmektedirler.

2.2.3. Değer Aktarım Yöntemi

Katılımcılar esasında eğitimin en birincil amacının değerlerle donanmış ve bunları davranış haline getirmiş bir nesil yetiştirmek olduğunu dile getirmiş olmalarına rağmen, sınav ve buna bağlı olarak idareci, veli, öğrenci ve zümre baskıyla değer eğitiminde zaman alacağını düşündükleri yöntem ve teknikleri kullanmamaktadırlar. Temel değer öğretim yaklaşımı telkin ve zaman zaman kullandıkları tartışma yöntemi olarak belirtilmiştir.

2.2.4. Kurumsal İşleyiş

Tüm katılımcılar ülkedeki sınav baskısının çocuklara nasıl eğitim verileceğinin temel belirleyicisi olduğunu, şehir merkezindeki tüm okulların da bu baskıyı idareciler ya da veliler üzerinden hissettiklerini belirtmektedirler. Sınavlarda ders kitaplarındaki konulardan sorular geldiğinden ders kitaplarını takip etmeyi bir tür vicdani sorumluluk olarak da görmektedirler. Kendilerine öğrencilerine sınava hazırlık testi mi çözdürmek değer mi öğretmek ikilemi yöneltildiğinde, değere nasihat vermek şeklinde değinebileceklerini ve devamında sınava hazırlık testini çözdüreceklerini belirtmişlerdir.

2.2.5. Katılımcıların Önerileri

Katılımcılar sınav sistemi ve buna bağlı olarak idareci ve velilerin baskısı ile öğretmenlerin geçmişten getirdiği alışkanlıkların değişmesi halinde değer eğitimiyle ilişkili değişimlerin de söz konusu olabileceğini dile getirmişlerdir. Ayrıca değerlerin verilmesi isteniyorsa bunun bir şekilde öğrenciye not olarak yansması gerektiğini (liseye ya da üniversiteye giriş sınavında kullanılabilecek şekilde), böylece hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin konuya dikkat kesileceklerini belirtmektedirler.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

3.1. Fen Bilimleri Öğretim Programına Yönelik Sonuç ve Öneriler

- Bulgulara göre programın başlangıcında zikredilen kök değerlere yer verilmediği anlaşılmaktadır. Yine öğrencilere benimsetilmesi hedeflenen “Evrensel ahlak değerleri, milli ve kültürel değerler”e de çok sınırlı bir şekilde rastlanmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki değerler açısından programın açıklamalar kısımlarında yer alan hedeflerin sınıflar düzeyindeki kazanımlara aktarılmasında eksiklikler bulunmaktadır. Öte yandan başlangıç kısımlarında zikredilmeyen değerlerin kazanım veya kazanım açıklamalarına yansıtıldığı görülmektedir.
- “Kök değerler”in kazanımlara hiç yansıtılmadığı düşünüldüğünde programların başlangıç kısımlarına yazılan değerlerin kazanımlara yansıyor yansımadığı kontrol edilmeli ya da her program için ortak değerler yazma yerine derse özgü değerler verilmelidir. Programda geçen “alt değerler” ve “evrensel ahlak değerleri, milli ve kültürel değerler” şeklindeki hangi değerlerin zikredildiği belli olmayan ifadeler yerine öğretmen, kitap yazarı hatta öğrencilerin anlayabileceği şekilde açık ve net bir şekilde değerler ifade edilmelidir. Yine belirlenen değerlerin hangi kazanımlarda nasıl verileceği de açıkça yazılmalıdır.
- Programda yer alan değerlerin daha çok dolaylı olarak verildiği görülmektedir. Değerlerin daha çok dolaylı olarak verilmiş olması, onların derslerde öğretmenler, ders kitaplarında da yazarlar tarafından gündeme getirilme şansını nispeten azaltacaktır. Öte yandan bulgular dikkate alındığında kazanımların daha çok “anlama” düzeyinde olduğu böylece öğrencilerin bilgiyi anlaması, yorumlaması ve açıklamasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile öğrencilerin fen bilimleri konularında temel kavramları anlamasına, bu kavramları birleştirmesine ve genel bir anlayış geliştirmesine odaklanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde kazanım ve kazanım açıklamalarındaki ifadeler dikkate alındığında daha çok bilişsel alana vurgu yapıldığı söylenebilir. Kazanımların bu yönü düşünüldüğünde bilişsel ve duyuşsal alanlar arasında daha iyi bir denge kurulması önemlidir. Program, öğrencilere sadece bilgiyi anlamakla kalmayıp, aynı zamanda değerleri içselleştirmeleri ve bu değerlere uygun davranışlar geliştirmeleri için fırsatlar sunmalıdır. Son olarak belirtmek gerekir ki değerlerin sadece çevreye duyarlılık ve tasarruf ile sınırlı olduğu dikkate alındığında değerlerin çeşitlendirilmesi ve dengeli bir şekilde dağıtılması uygun olacaktır. Bu yapılırken dersi oluşturan disiplinlerin özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

3.2. Biyoloji Öğretim Programına Yönelik Sonuç ve Öneriler

- Sonuç olarak, programın başlangıç kısımlarında tıpkı diğer programlarda olduğu gibi biyoloji dersine ait programda da “kök değerler”den bahsedilmiş ancak “alt değerler”in neler olduğuna yer verilmemiştir. Yine “Bilimsel çalışmalarda ve toplumsal hayatta etik değerlere sahip olmanın ve bu değerlere uygun davranmanın gerekliliğini ve önemini kavramaları”nın amaçlandığı belirtilmiş olmasına rağmen bu amacın kazanımlara yansıtılmasına yeterince özen gösterilmemiştir. Dersin özel amaçları kısmında ise “bilim tarihine Türk-İslam bilim insanlarının katkılarında yer verilmiştir.” hedefine sınırlı ölçüde ulaşıldığı tespit edilmiştir.
- Yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde Biyoloji programında “alt değerler” ve “etik değerler” gibi belirsiz ifadeler yerine bahsedilen değerlerin alt boyutları açıkça yazılmalı, ders kapsamında verilecek değerler tespit edilerek bunların hangi kazanımlarla ilişkilendirileceği ifade edilmelidir.
- Program girişinde bahsedilen 10 kök değerden sadece vatanseverlik değerine yer verilmiş diğerleri görmezden gelinmiştir. Çeşitlilik bakımından evrensel ve milli değerler arasında bir denge görülmektedir. Bununla birlikte evrensel değerlerin milli değerlerden daha fazla tekrar edildiği tespit edilmiştir. Dersin özelliği dikkate alınarak manevi değerlere de yer verilmesi söz konusu olabileceken bu durum gözatılmemiştir. Genel itibarıyla dört yıllık program boyunca değerlere çok az atıf yapılmıştır. Biyoloji bir fen bilimi olmasına karşın, canlı yaşamını ele aldığından, tüm canlıların haklarına saygı duyma, [doğayı] sevme, kanaatkarlık, öz denetim, sorumluluk gibi birçok değer bu derste kendine anlamlı bir şekilde yer bulabilirdi.
- Biyoloji programında değerlerin tamamı dolaylı bir şekilde aktarılmıştır. Program, öğrencilere çevreye duyarlılık, kültürel mirasa saygı, kapsayıcılık ve vatanseverlik değerlerini kazandırmak için çeşitli biyolojik konular üzerinden uygulamalı öğretim yöntemlerini benimsemiştir. Değerlerin bu yöntemlerle aktarılması, öğrencilere soyut değerleri somut durumlarla ilişkilendirme fırsatı tanıyacaktır. Bununla birlikte dolaylı olarak ifade edilen değerlerin nasıl yorumlandığı meselesi söz konusudur. Öğretmenler gündelik ders yoğunluğu içinde doğrudan verilmeyen değerlere dikkat kesilmeme eğiliminde olabilirler. Programda kapsayıcılık değerine yer verilmesi son derece önemli olmakla birlikte öğrencilere farklı bakış açılarına saygı gösterme ve toplumun geniş bir yelpazesini anlama fırsatını sağlamak amacıyla daha fazla vurgulanabilir.

- Biyoloji, fen bilimlerinin bir dalı olarak kategorize edilse bile, içerdiği konular bakımından güçlü bir sosyal boyutu vardır. Bu kapsamda değerlerin biyoloji konularıyla ilişkilendirilmesi, öğrencilere bilimle değerlerin nasıl birleştirilebileceğini gösterir. Özellikle gen çalışmalarının arttığı, insan dahil olmak üzere canlı organizmaların gelecekteki durumlarıyla ilişkili kötümser olabileceğimiz senaryoların konuşulduğu bir çağda, biyoloji derslerinin değerlerle ilişkilendirilmesi çok önemlidir.
- Odak grup görüşmesinde her iki grup öğretmenin de dile getirdiği hususlar birbiriyle örtüşmektedir. Esasında çalışmadaki diğer tüm branş öğretmenlerinin de konuyla ilgili söyledikleri arasında oldukça ortak yön bulunmaktadır. Görüşmeden anlaşıldığına göre hem fen bilimleri hem de biyoloji öğretmenlerinin gündemlerinin birinci sırasında öğrencilerini sınava hazırlamak vardır. Bu kapsamda ders kitabındaki konuları kapsamak, onların test becerilerini geliştirmek önemsenmektedir. Değer eğitimi ise gündemlerinin nispeten gerilerinde yer almaktadır. Öğretmenlerin sınava odaklanmaları nedeniyle öğretim programı hakkındaki farkındalıkları düşüktür. Ancak belirttiklerine göre ders kitaplarında değerlerle ilişkili yönlendirmeler olmadığı için değer eğitimi genellikle telkin yaklaşımıyla; derste gündeme gelen konular üzerinden öğrencilere nasihat vererek ya da tartışma yoluyla yapmaktadırlar.

**SOSYAL BİLGİLER DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMI
(4.-7. SINIF) VE
ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Bu çalışmada milli, manevi ve evrensel değerlerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında (4.-7. Sınıflar) yer alma durumu incelenmiştir. Programda kazanımlar incelendiğinde 24 farklı değer tespit edilmiştir. Çeşit bakımından evrensel değerlerin (13) ilk sırayı aldığı, onu manevi (7) ve milli (4) değerlerin takip ettiği programda, frekans bakımından da yine en fazla evrensel değerlere (41) yer verilirken, manevi değerlere (10) en az değinildiği görülmüştür. Sosyal Bilgiler dersi bu yönüyle milli ve manevi değerleri içselleştirerek kendi özgün kimliğiyle evrensel olanla münasebet kurabilen bireyler yetiştirme noktasında nispeten yetersiz bir içeriğe sahiptir. Kazanım ve açıklamalarında değerler çoğunlukla doğrudan, zaman zaman da dolaylı şekilde ifade edilmiştir. Değerlerin program kapsamında hem bilişsel hem de duyuşsal düzlemde kendine yer bulması öğrencilerde tutum ve davranış geliştirebilme potansiyeli açısından önem arz etmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin odak grup görüşmesinde konuya ilişkin değerlendirmeleri sonucunda ulaşılan bulgular şu şekildedir: Öğretim programında ve ders kitaplarında milli ve özellikle de manevi değerlere yeterince yer verilmemektedir. Müfredatın yoğun oluşu, değerler eğitime ayrılan vakti sınırlandırarak değer aktarımını güçleştirmektedir. Ancak değer eğitimi bakımından program ve ders kitabı değerlerle dolu olsa da en önemli etken bizatihi öğretmenin kendisidir. Ders kitaplarında mevcut yoğun içeriğin yerine etkinliklerin daha fazla yer aldığı ve değer aktarımının da etkinliklerle ilişkilendirildiği bir muhteva değerler eğitimi açısından daha faydalı olacaktır.

GİRİŞ

4, 5, 6, ve 7. sınıflarda yer alan sosyal bilgiler dersi kapsadığı konular itibarıyla değer aktarımı açısından aynı kademede yer alan diğer bazı derslere nazaran daha önemli bir ders olarak öne çıkmaktadır. Sosyal bilgiler dersi ulus-devletlerin ulus inşa etme süreci içerisinde topluma hem ulus ülküsünü benimsetmek hem de vatandaşlık bilinci kazandırmak amacıyla tasarlanmıştır (Kurttaş ve Ulukaya, 2021; Öztürk, 2009). Ders Türkiye’de 4-7. sınıflar arasında bireye vatandaşlık bilinci aşılayanın yanı sıra sosyal bilimleri tanıtıcı işleviyle de öne çıkmaktadır. Geleneksel olarak daha çok Tarih ve Coğrafya ağırlıklı olan Sosyal Bilgiler dersi son dönemlerde sosyoloji, antropoloji ve ekonomi gibi disiplinlere de daha fazla alan ayırmaktadır.

Sosyal bilgiler dersinin öğrenme alanları içerisinde tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler alanına ait oldukça geniş bir yelpazenin yer aldığı dikkate alındığında dersin değer aktarımı açısından teşkil ettiği önem daha iyi anlaşılabilir. Örneğin tarih disiplini milli mirasın ve ortak yaşama bilincinin, coğrafya disiplini vatan sevgisinin, sosyoloji disiplini ise ailenin öneminin, toplumsal bütünleşmenin ve millet oluşumuzun payandasını teşkil eden ortak kültürel değerlerimizin varlığını ortaya koyar. Özetle, sosyal bilgiler dersinin öğrencinin fiziki ve toplumsal çevresiyle olan ilişkisini ele alan konuları ihtiva ediyor oluşu değerlerin doğrudan ilişkili olduğu bireysel ve toplumsal alanlara yönelik verilmesini de ders dahilinde oldukça önemli kılmaktadır.

Sosyal bilgiler dersinin oldukça geniş bir disiplin yelpazesini ihtiva ediyor oluşu, onu aynı zamanda değer aktarımında daha hassas bir yerde konumlandırmaktadır, zira ders kapsamında ele alınan kültürel varlığımız, örf ve adetlerimiz, inancımız, toplumsal birlikteliğimiz, tarihsel olgu ve olaylar, birey ve toplum ilişkisi, üretim ve tüketim dengesi, etkin vatandaşlık, yerel ve küresel ilişkiler, demokrasi deneyimlerimiz, insan ilişkileri ve iletişim gibi konular bireyin kimliğini ve geleceğini makul bir zemin üzerinde inşa edebilmesi ve topluma sağlıklı bir şekilde entegre olabilmesi adına hayati önem arz eder. Öğrenciler bu düzlemde kendi kültürünü ve çevresindeki kültürleri konumlandırabilme ve bu doğrultuda değerlerimize uygun ilişkiler tesis edebilecek davranış geliştirebilme imkânı elde ederler.

Bahsi edilen öneminden ötürü bu çalışma Sosyal Bilgiler Öğretim Programını (4.-7. Sınıf) değerler eğitimi açısından ele alarak programda “milli, manevi ve evrensel değerlere” ne kadar yer verildiği meselesine odaklanmıştır. İlaveten sosyal bilgiler öğretmeni olarak görev yapan öğretmenlerle gerçekleştirilen odak grup görüşmeleri bulguları da çalışmada yer almaktadır, zira değer eğitimi sadece programda ve ders kitaplarında yer alan teorik içerik dikkate alınarak sahadaki uygulamalardan bağımsız bir şekilde düşünülemez.

1. SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI

1.1. Bulgular

En son 2018 yılında güncellenen öğretim programı milli, manevi ve evrensel değerler açısından analize tabi tutularak aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

1.1.1. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Değerlere Yönelik Açıklamalar

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda (SBDÖP) değerlerle ilişkili olarak diğer programlarla ortak açıklamalar mevcuttur. Dolayısıyla raporun giriş bölümünde zikredilen değerlendirmelerin birçoğu SBDÖP için de geçerlidir. Ancak SBDÖP'nin diğer programlardan farklılaştığı alanlar mevcuttur. Programda değerlerin aktarımında esas alınan usul net bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre değerlerin öğretim programında ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmediğinin, bilakis değerlerimizin bütün bir eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olduğunun ve bu yüzden de öğretim programının her yerinde değerlere yer verildiğinin altı kalınca çizilmektedir. Ancak sosyal bilgilerde sayısı az olmakla birlikte bazı değerlere kazanım düzeyinde yer verildiği görülmektedir. Örneğin;

Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır. (SBDÖP, 4.5.5)

Milli egemenlik ve bağımsızlık sembollerimizden Bayrağımıza ve İstiklâl Marşına değer verir. (SBDÖP, 5.6.4)

Bu çelişkinin sebebi muhtemelen değerlerle ilgili açıklamaların programlar yazıldıktan sonra hepsine otomatik bir şekilde monte edilmesinden kaynaklanmaktadır. Programlar sonraki bir zamanda ortak metne göre gözden geçirilmeyince değerler bakımından iç tutarlılığı nispeten düşük bir program ortaya çıkmıştır. İç tutarlılık bakımından bir diğer önemli sorun da kök değerlerle ilişkilidir. Diğer programlarla ortak olarak yer alan kök değerler adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverliktir. Bu değerlerin programda "hem kendi başlarına hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte" ele alınacağı da vurgulanmaktadır. Programın ilerleyen sayfalarında da kök değerlere ilaveten SBDÖP'te 18 değere yer verilmektedir:

Tablo 1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Verilen Değerler

1. Adalet	10. Estetik
2. Aile birliğine önem verme	11. Eşitlik
3. Bağımsızlık	12. Özgürlük
4. Barış	13. Saygı
5. Bilimsellik	14. Sevgi
6. Çalışkanlık	15. Sorumluluk
7. Dayanışma	16. Tasarruf
8. Duyarlılık	17. Vatanseverlik
9. Dürüstlük	18. Yardımseverlik

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer verilen 18 değer, program kapsamında değerlere yönelik yaklaşımın kendi içerisinde çelişkileri olduğunu göstermektedir. Zira adalet, dürüstlük, vatanseverlik, yardımseverlik, saygı ve sevgi değerleri hem kök değerlerin içerisinde hem de Tablo 1’de belirtilen 18 değer içinde yer alırken, dostluk, öz denetim ve sabır kök değerleri sosyal bilgiler dersinde yer verildiği ifade edilen 18 değer içerisinde yer almamaktadır. Bu durum da SBDÖP’ün yazımı sürecindeki koordinasyon eksikliğine işaret etmektedir.

SBDÖP’te diğer birçok dersten farklı olarak özel amaçlara da yer verilmiş ve burada da değer eğitimi söz konusu edilmiştir. Örneğin programın girişinde genel amaçlardan bahsedilirken değerler hususuyla vurgulanmış ve ilkokulu tamamlayan öğrencilerin “ahlaki bütünlük ve öz farkındalık çerçevesinde, öz güvene ve öz disipline sahip” bireyler olmalarını, ortaokulu tamamlayan öğrencilerin de “milli ve manevi değerleri benimsemiş, haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren” bireyler olmalarını sağlamanın programın ana amaçlarından olduğu vurgulanmıştır. Buna ilave olarak sosyal bilgiler dersi özelinde özel amaçlara da yer verilerek burada milli ve manevi değerler ön plana çıkartılmış olup 16. amaç olarak öğrencilerin “milli, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri”nin hedeflendiği ifade edilmektedir.

1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

SBDÖP’te diğer derslerin öğretim programlarından farklı olarak değerler her öğrenme alanının giriş kısmındaki kısa açıklamada belirtilmiştir. Örneğin Şekil 1’de verilen Etkin Vatandaşlık öğrenme alanının girişinde “Bu öğrenme alanı işlenirken özgürlük ve bağımsızlık gibi değerlerle araştırma ve sosyal katılım gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi gerekmektedir.” ifadesine yer verilerek öğren-

me alanındaki değerler özellikle belirtilmiştir. Ancak programın başında verilen 18 değer ile öğrenme alanlarının başında yer verilen değerler kıyaslandığında “etik” değerinin 5. sınıfın Bilim, Teknoloji ve Toplum isimli öğrenme alanında (SBDÖP, 5.4) yer aldığı görülürken aynı değere 18 değerlik listede yer verilmediği görülmektedir.

Şekil 1. SBDÖP'te Öğrenme Alanında Değerlere Yönelik Açıklamalar

6. ETKİN VATANDAŞLIK

Bu öğrenme alanı işlenirken özgürlük ve bağımsızlık gibi değerlerle araştırma ve sosyal katılım gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

SB.5.6.1. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir.

Günlük yaşantısında karşılaştığı kurumlar ele alınarak bu kurumların yurttaşların haklarını koruma ve geliştirme, vatandaşlara çeşitli hizmetler sunma ve onların ihtiyaçları ile güvenliklerini sağlamaya yönelik sorumlulukları olduğu vurgulanır.

Çevresindeki kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin araştırılması sağlanır.

Kazanım kapsamında e-devlet portalı ve bu portal üzerinden sağlanan hizmetlere değinilir.

SB.5.6.2. Yaşadığı yerin yönetim birimlerinin temel görevlerini açıklar.

Yönetim birimlerinde görev yapan birey ve kurumları görevlerini yerine getirirken çeşitli kararlar aldıkları ve bu bağlamda karar verme becerilerini kullandıkları belirtilir.

SB.5.6.3. Temel hakları ve bu hakları kullanmanın önemini açıklar.

Temel haklardan katılım ve düşünce özgürlüğü hakkı üzerinde durulur.

SB.5.6.4. Milli egemenlik ve bağımsızlık sembollerimizden Bayrağımıza ve İstiklâl Marşına değer verir.

7. KÜRESEL BAĞLANTILAR

Bu öğrenme alanı işlenirken kültürel mirasa duyarlılık değeriyle araştırma ve yaratıcılık gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

SB.5.7.1. Yaşadığı yer ve çevresinin ülkemiz ile diğer ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerdeki rolünü araştırır.

Tarım, sanayi, turizm, ulaşım, eğitim, kültür endüstrisi gibi ekonomik faaliyet alanlarından uygun olanlara değinilir.

Öğretim programında yer verilen kazanımlar ve açıklamaları bir bütün olarak incelenerek değerlerle alakalı bulgulara erişilmiştir. Programda yer alan değer sayıları, bunların tekrar etme sıklığı (frekans), doğrudan ya da dolaylı verilme durumu ve yer aldığı kategori Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Sorumluluk	8	5	3	Evrensel
2	Etkin vatandaşlık	2	2	-	Evrensel
3	Saygı	4	3	1	Evrensel
4	Çevreye duyarlılık	4	2	2	Evrensel
5	Akılcılık ve bilimsellik	5	3	2	Evrensel
6	Estetik	2	1	1	Evrensel
7	Etik davranış	3	3	-	Evrensel
8	Dayanışma	4	2	2	Evrensel
9	Özgürlük	3	3	-	Evrensel
10	Eşitlik	1	1	-	Evrensel
11	Barış	1	-	1	Evrensel
12	Demokrasi ve katılımçılık	3	3	-	Evrensel
13	Kapsayıcılık	1	1	-	Evrensel
14	Aile birliğine önem verme	2	1	1	Manevi
15	Tasarruf	2	1	1	Manevi
16	Dürüstlük	2	-	2	Manevi
17	Nezaket	1	1	-	Manevi
18	Kul hakkı gözetme	1	1	-	Manevi
19	Öz denetim	1	1	-	Manevi
20	Yardımsızlık	1	-	1	Manevi
21	Vatanseverlik	3	-	3	Milli
22	Kültürel mirasa sahip çıkma	7	5	2	Milli
23	Milli bağımsızlık	1	1	-	Milli
24	Milli egemenlik	1	1	-	Milli
Toplam		63	41	22	Evrensel: 13 (f=41) Manevi: 7 (f=10) Milli: 4 (f=12)

Tablo 2 incelendiğinde 13'ü evrensel, 4'ü milli ve 7'si de manevi olmak üzere programda 24 farklı değer yer aldığı görülmektedir. Bu veriler ışığında öğretim programında vurgu yapılan değerlerin çeşitliliği göz önüne alındığında milli ve manevi değerlerin programda evrensel değerler kadar yer almadığı görülmektedir. Değerlerin frekansları göz önüne alındığında da evrensel değerlerin milli ve manevi değerler karşısında programa egemen olduğu gözlenmektedir. Bu minvalde evrensel değerlerin 41 farklı kazanımda, milli değerlerin 12 farklı kazanımda ve ma-

nevi değerlerin ise 10 farklı kazanımda kendine yer bulduğu görülmektedir. Bunların yanında öğretim programının başında altı çizilerek verilen kök değerlerin de programda ağırlık teşkil etmediği gözlenmektedir. Örneğin kök değerlerden adalet, dostluk, sabır ve sevgi değerlerine hiç yer verilmediği, yer verilen diğer kök değerlerin de programda çok da etkili olmadığı görülmektedir, zira dürüstlük değerine 2 yerde, öz denetim değerine 1 yerde, saygı değerine 4 yerde, vatanseverlik değerine 3 yerde yer verilirken kök değerler içerisinde en fazla yer verilen sorumluluk değerine ise 8 farklı kazanımda yer verilmiştir. Bu doğrultuda değerler frekansı (f=63) göz önüne alındığında kök değerler programda sadece 18 kazanımla sınırlı kalmıştır.

Değerlerin frekans ağırlıkları incelendiğinde sorumluluk (f=8) değerini kültürel mirasa sahip çıkma (f=7) değeri takip ederken akılcılık ve bilimsellik (f=5) değerini de 4'er frekansla dayanışma, çevreye duyarlılık ve saygı değerleri takip etmektedir. Bu bağlamda en fazla frekansa sahip 6 değerden sadece kültürel mirasa sahip çıkma değerinin milli değer olduğu görülürken diğer 5 değeri evrensel değerler oluşturmaktadır. Bu da programdaki evrensel değer egemenliğini ortaya koyan bir diğer göstergedir.

Evrensel bir değer olan sorumluluk, programda en fazla yer verilen değer olmuştur. Çoğunlukla (f=5) doğrudan verilen bu değer 3 kez de dolaylı olarak verilmiştir. Örneğin 4. sınıfın 5. öğrenme alanındaki 3. kazanımda "Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler." (SBDÖP, 4.5.3.) ve aynı sınıfın 6. öğrenme alanındaki 2. kazanımda "Aile ve okul yaşamında söz ve eylemlerinin sorumluluğunu alır." (SBDÖP, 4.6.2.) ifadesiyle doğrudan verilen sorumluluk değeri 5. sınıfın 5. öğrenme alanı 6. kazanımındaki "Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır." (SBDÖP, 5.5.6.) ifadesinde de dolaylı olarak verilmiştir, çünkü bu kazanım kapsamındaki sorumluluk değeri bilinçlilik kapsamında ele alınmıştır. Frekans değeri en yüksek ikinci değer olan ve milli bir değere tekabül eden kültürel mirasa sahip çıkma ise çoğu yerde doğrudan verilmiştir. Örneğin 5. sınıfın 2. ünitesinin 1. kazanımında "Somut kalıntılardan yola çıkarak Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının insanlık tarihine önemli katkılarını fark eder." (SBDÖP, 5.2.1.) ifadesiyle aynı sınıfın 7. öğrenme alanının 4. kazanımında "Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras öğelerine örnekler verir." (SBDÖP, 5.7.4.) yargısı ve kazanımında "Ülkemizden ve dünyanın farklı ülkelerinden örnekler seçilerek ortak mirasın anlamı üzerinde durulur." açıklamasında kültürel mirasa sahip çıkma değeri karşılık bulmaktadır. En yüksek frekansa sahip üçüncü değer ise evrensel bir değer olan akılcılık ve bilimseliktir. Akılcılık ve Bilimsellik değeri 5. sınıfın 4. öğrenme alanının 4. kazanımındaki "Buluş yapanların ve bilim insanlarının ortak özelliklerini belirler." (SBDÖP, 5.4.4.) ifadesiyle aynı ifadenin "Bilimsel düşünmenin önemine vurgu yapılır." açıklamasında ve 7.

sınıfın 4. öğrenme alanının 3. kazanımındaki “XV-XX. yüzyıllar arasında Avrupa’da yaşanan gelişmelerin günümüz bilimsel birikiminin oluşmasına etkisini analiz eder.” (SBDÖP, 7.4.3.) ifadesiyle yine aynı kazanımın “Matbaanın icadı, Dünya’nın yuvarlak olduğunun bilimsel olarak ispat edilmesi, kütle çekim kanununun keşfedilmesi, buhar makinesinin icadı vb. gelişmeler ile bunların etkileri ele alınır.” açıklamasında kendine detaylıca yer bulmuştur.

Programda dikkat çeken bir diğer durum ise değerlerin duyuşsal ve bilişsel boyutta dengeli olarak verilmiş olmasıdır. Örneğin “Farklı kültürlere saygı gösterir.” (SBDÖP, 4.7.4.), “Milli egemenlik ve bağımsızlık sembollerimizden Bayrağımıza ve İstiklâl Marşına değer verir.” (SBDÖP, 5.6.4.), “Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik ön yargıları sorgular.” (SBDÖP, 6.1.3.) ve “Çeşitli kültürlere yönelik kalıp yargıları sorgular.” (SBDÖP, 7.7.3.) gibi ifadelerin yer alması değerlerin duyuşsal boyutta edinimini söz konusu etmektedir. Öte yandan “Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğü arasındaki ilişkiyi açıklar.” (SBDÖP, 4.6.4.), “Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras öğelerine örnekler verir.” (SBDÖP, 5.7.4.), “Toplumsal hayatımızda demokrasinin önemini açıklar. (SBDÖP, 6.6.4.) ve “Osmanlı kültür, sanat ve estetik anlayışına örnekler verir.” (SBDÖP, 7.2.5.) ifadeleri ise bilişsel boyuttaki değer edinimine işaret etmektedir. Bu doğrultuda programda değer aktarımında duyuşsal ve bilişsel boyutta bir dengenin gözetilmiş olması öğrencilerin değerlere yönelik tutum ve davranış kazanmasını kolaylaştıracak bir etkiye sahiptir.

Tablo 3’teki verilere bakıldığında dikkate değer bir diğer bulgu da programda kendine çok az yer bulan değerlerdir. Örneğin programda sadece bir kez yer verilen yardımseverlik-hayırseverlik değerinin 6. sınıfın 1. öğrenme alanının 4. kazanımındaki “Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır.” (SBDÖP, 6.1.4.) gibi oldukça kolektif bir zeminde ele alınarak işlendiği görülmektedir. Buna paralel olarak ötekini hesaba katan ve daha çok diğerkâmlığa tekabül eden, fakat çalışma kapsamında kul hakkı gözetme değeri altında kodlanan manevi değer 4. sınıfın 1. öğrenme alanının 4. kazanımında yer alan “Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar.” (SBDÖP, 4.1.4.) ifadesinde ve aynı ifadenin altındaki “Farklı yeteneklere, beğenilere ve kişilik özelliklerine sahip bireylerin yanı sıra dezavantajlı (engelli, devlet bakımına muhtaç veya kronik sağlık sorunları yaşayan) bireylerin durumlarına da değinilir.” açıklamasında karşılık bulmaktadır. Aynı kazanımda dezavantajlı gruplara yer verilmesi çok sınırlı olmakla birlikte kapsayıcılık değerinin de programda kendine yer bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (4. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Sorumluluk	3	2	1	Evrensel
2	Saygı	2	2	-	Evrensel
3	Akılcılık ve bilimsellik	1	-	1	Evrensel
4	Çevreye duyarlılık	2	1	1	Evrensel
5	Kapsayıcılık	1	1	-	Evrensel
6	Kul hakkı gözetme	1	1	-	Manevi
7	Aile birliğine önem verme	1	1	-	Manevi
8	Tasarruf	1	1	-	Manevi
9	Öz denetim	1	-	1	Manevi
10	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	2	-	Milli
11	Vatanseverlik	1	1	-	Milli
12	Milli bağımsızlık	1	1	-	Milli
Toplam		17	13	4	Evrensel: 5 (f=9) Manevi: 4 (f=4) Milli: 3 (f=4)

Tablo 3'ten hareketle Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının 4. sınıf ünitelerine bakıldığında programda toplam 12 değere yer verildiği; bu değerlerin 5'inin evrensel, 4'ünün manevi ve 3'ünün de milli değerler olduğu görülmektedir. Değerlerin frekansları göz önüne alındığında ise evrensel değerlerin 9 kazanımla, milli ve manevi değerlerin ise 4'er kazanımla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda 4. sınıf programının verilerinin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının tamamıyla paralellik arz ettiği söylenebilir. Bu doğrultuda evrensel değerlerin başı çektiği, milli ve manevi değerlerin ise evrensel değerlere göre nispeten programda daha az yer aldığı ifade edilebilir.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (5. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Akıcılık ve bilimsellik	2	1	1	Evrensel
2	Sorumluluk	2	1	1	Evrensel
3	Aile birliğine önem verme	1	1	-	Manevi
4	Estetik	1	-	1	Evrensel
5	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	1	1	Milli
6	Çevreye duyarlılık	1	1	-	Evrensel
7	Dürüstlük	1	-	1	Manevi
8	Etik davranış	1	1	-	Evrensel
9	Dayanışma	2	1	1	Evrensel
10	Özgürlük	1	1	-	Evrensel
11	Milli bağımsızlık	1	1	-	Milli
12	Milli egemenlik	1	1	-	Milli
Toplam		16	10	6	Evrensel: 7 (f=10) Milli: 3 (f=4) Manevi: 2 (f=2)

Tablo 4'te verilen bilgilere göre Sosyal Bilgiler Dersi 5. Sınıf Öğretim Programına bakıldığında ders kapsamında toplam 12 değere yer verildiği ve bu değerlerin 7'sinin evrensel, 3'ünün milli ve 2'sinin de manevi değerler olduğu görülmektedir. Değer frekansları göz önüne alındığında ise evrensel değerlerin 10 farklı kazanımla, milli değerlerin 4 farklı kazanımla ve manevi değerlerin de 2 farklı kazanımla ilişkilendirildiği görülmektedir. 4. sınıf gibi 5. sınıf bulgularında da programla uyumlu bir şekilde evrensel değerlerin daha başat bir rol oynadığı, milli ve manevi değerlerin ise çok daha az yer bulduğu görülmektedir.

Tablo 5. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (6. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Saygı	1	1	-	Evrensel
2	Dayanışma	1	1	-	Evrensel
3	Doğal çevreye duyarlılık	2	1	1	Evrensel
4	Akılcılık ve bilimsellik	1	-	1	Evrensel
5	Sorumluluk	2	1	1	Evrensel
6	Etik davranış	1	1	-	Evrensel
7	Demokrasi ve katılımçılık	1	1	-	Evrensel
8	Etkin vatandaşlık	1	1	-	Evrensel
9	Eşitlik	1	1	-	Evrensel
10	Yardımseverlik	1	1	-	Manevi
11	Kültürel mirasa duyarlılık	2	1	1	Milli
12	Vatandaşlık	2	-	2	Milli
Toplam		16	10	6	Evrensel: 9 (f=11) Manevi: 1 (f=1) Milli: 2 (f=4)

Tablo 5'deki verilere göre Sosyal Bilgiler Dersi 6. Sınıf Öğretim Programında toplam 12 değere yer verildiği ve bu değerlerin 9'unun evrensel, 2'sinin milli ve 1'inin de manevi değerlerden oluştuğu görülmektedir. Değerlerin frekans aralıkları dikkate alındığı takdirde ise evrensel değerlerin 9 farklı kazanımla, milli değerlerin 2 farklı kazanımla, manevi değerlerinse 1 kazanımla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu verilere göre evrensel değerlerin 4 ve 5. sınıflarda olduğu gibi 6. sınıf programında da milli ve manevi değerlere kıyasla daha egemen bir pozisyona sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (7. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Sorumluluk	1	1	-	Evrensel
2	Estetik	1	1	-	Evrensel
3	Özgürlük	2	2	-	Evrensel
4	Akıcılık ve bilimsellik	1	1	-	Evrensel
5	Dayanışma	1	-	1	Evrensel
6	Demokrasi ve katılımçılık	1	1	-	Evrensel
7	Etkin vatandaşlık	1	1	-	Evrensel
8	Barış	1	-	1	Evrensel
9	Saygı	1	1	-	Evrensel
10	Etik davranış	1	1	-	Evrensel
11	Nezaket	1	1	-	Manevi
12	Dürüstlük	1	-	1	Manevi
13	Kültürel mirasa duyarlılık	1	1	-	Milli
Toplam		14	11	3	Evrensel: 10 (f=11) Milli: 1 (f=1) Manevi: 2 (f=2)

Tablo 6'ye göre Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı kapsamında toplam 13 değer yer aldığı görülmekte olup bu değerlerin 10'unun evrensel, 2'sinin manevi ve 1'inin de milli değerlerden oluştuğu görülmektedir. Değer frekanslarına bakıldığında ise 11 kazanımda evrensel değerlerin, 2 kazanımda manevi değerlerin ve 1 kazanımda da milli değerlerin kendine yer bulduğu görülmektedir. 7. sınıf programı da 4, 5 ve 6. sınıfların programlarına paralel olarak evrensel değerlerin ağırlık teşkil ettiği bir tabloyu ortaya koymaktadır.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ BULGULARI

Bu bölümde sosyal bilgiler derslerine giren dört öğretmenin program ve değerler hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir.

2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci

Görüşme 20 Ekim 2023 Cuma günü online olarak yapılmıştır. 60 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında görev yapan dört sosyal bilgiler öğretmeni katılmıştır. Öğretmenler 12, 15, 16 ve 20 yıllık mesleki deneyimlere sahiptirler.

2.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde değer öğretimine etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlere ulaşılmıştır. Görüşler gerçekleştirilen analiz sonucunda değer eğitiminde öğretmenin rolü, program ve ders kitaplarına yer verilme durumu, değer aktarım yöntemleri, kurumsal işleyiş ve öneriler başlığı altında temalaştırılarak aşağıda sunulmuştur.

2.2.1. Değer Eğitiminde Öğretmenin Rolü

Ders ne olursa olsun ve program ile ders kitabı ne kadar değerle dolu olursa olsun değer aktarımında en önemli faktör öğretmenin kendisidir. Öğretmen dilerse ders kitabını olduğu gibi işleyebilir, dilerse ders kitabını baypas ederek ders dışı kaynaklar aracılığıyla konuları ele alabilir ya da ders kitabındaki içeriğin bir kısmını işleyip bir kısmını göz ardı edebilir. Bu sebeple öğretmenin sınıf içi otoritesi ve sahip olduğu inisiyatif değerler eğitiminde etkin bir rol oynamasını sağlamaktadır. Öğretmenin değer aktarabileceği en etkili yöntem değerlerin hikâyeleştirildiği anlatıları ders kapsamındaki konularla ilişkilendirerek kullanmaktır. Velilerin öğrencilerin sınavlara yönelik hazırlanmasına dair beklentileri öğretmenleri sıkça çoktan seçmeli sınavların yapıldığı ve yardımcı kaynakların da sınav odaklı kullanıldığı bir tür baskı ortamına sevk etmektedir. Böylesi bir atmosferde öğretmen değer aktarımını öncelikli bir mesele olarak görememektedir.

2.2.2. Programda ve Ders Kitaplarında Yer Verilme Durumu

Öğretim programında ve ders kitabında yer alan değerler yeterli olsa da özellikle milli ve manevi değerlere hak ettiği oranda yer verilmemektedir. Sosyal bilgiler dersi milli ve manevi değerlerin verilebilmesi için oldukça uygun bir konu muhtevasına sahiptir. Buna rağmen ders kapsamında daha çok evrensel değerlere verilmektedir.

Öğretim programı çoğu zaman öğretmenler tarafından göz ardı edilmekte ve daha çok ders kitabına odaklanılmaktadır. Bu yüzden ders kitabının değer aktarımına uygun bir şekilde daha fazla etkinlik ve hikâye içeren bir tarzda tasarlanması gerekmektedir. Fakat bu durum da birçok öğretmenin müfredatı yetiştirmek ya da sınavlara odaklanmak gibi sebeplerden ötürü önem vermeyeceği bir tarz olabilir. Bu yüzden değerler eğitimi sistemsel sorunlar göz önüne alınarak tanzim edilmek durumundadır.

2.2.3. Değer Aktarım Yöntemleri

Ders kitaplarında yeterince etkinliğe yer verilmediğinden değerlerin aktarımında zorluklarla karşılaşmaktadır. Müfredatın yoğun bir içeriği öğretmeyi gerekli kılması etkinlik eksikliği ile birleştiğinde değer aktarımı daha da güçleşmektedir. Bu durumda öğretmen daha çok kendi kullandığı örnekler üzerinden telkin yoluyla değer aktarımı gerçekleştirmektedir.

2.2.4. Kurumsal İşleyiş

Kurumsal işleyiş eğitim ve öğretimde değer aktarımını merkeze almamaktadır. Daha çok sınav merkezli bir kaygı ortaya koyan kurumsal mekanizma müfredatın daha teknik boyutlarına değer vermekte ve çoktan seçmeli testlere odaklanmaktadır.

2.2.5. Öneriler

Değerlerin tıpkı sınavlar gibi öğretmen tarafından merkeze alınabilecek bir öneme sahip olması gerekmektedir. Bu doğrultuda değerlerin programın ve ders kitabının merkezinde yer alması ve içeriğine değer aktarımına yönelik belirlenmesi gerekmektedir. Ders kitabı yazarlarının programda yer alan değerleri kazanımlarla ilişkilendirerek ders kitabında özenle vermesi önem arz etmektedir. Sınav içeriğinin de değerlere yönelik tasarlanması ders işleyişini daha değer odaklı kılacak bir etken görevi görebilir. Hakeza müfredatın seyreltilmesi değerlerin işlenebilmesi adına daha uygun bir ortamı tesis edebilecektir.

3. SONUÇLAR

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı analizi neticesinde programdaki toplam 131 kazanımın 63'ünün milli, manevi ve evrensel değerlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle programda kazanımların %48'inde değerlerle bir ilişki tespit edilebilmektedir. Fakat bu ilişkilendirmelerin 3'te 1'inin dolaylı olarak kurulduğu dikkate alındığında doğrudan yer verilen değerlerin bu oranın altında bir yerde olduğu söylenebilir. İlaveten programda engelli haklarının söz konusu edildiği kapsayıcılık gibi oldukça silik bir şekilde kendine yer bulan değerlerin sınıf ortamında ne derece yer edinebildiği meselesi de büyük bir muamma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Programın girişinde değerler bahsinde hususi bir vurgu yapılan kök değerlerin programda tam olarak yansıtılmıyor oluşu önemli bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Zikredilen 10 kök değerden 4'üne hiç yer verilmemesi ve bu değerlerin adalet, dostluk, sabır ve sevgi gibi sosyal bilgiler dersi konuları ile kolaylıkla ilişkilendirilebilecek önemli değerleri teşkil etmesi kayda değer bir bulgu olarak tezahür etmektedir. Örneğin 4. sınıfın 1. öğrenme alanı olan Birey ve Toplum'da dostluk ve sevgi değerlerine, yine aynı sınıfın 6. öğrenme alanı Etkin Vatandaşlık'ta ise adalet değerine yer verilebilir. Kök değerlerin yanı sıra Sosyal Bilgiler dersi programında var olduğu ifade edilen 18 değerden de çalışkanlık ve sevgi değerlerinin programda yer almadığı görülmektedir.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı incelemesi neticesinde ulaşılan en önemli bulgu hiç şüphesiz evrensel değerlerin milli ve manevi değerlere göre programda kendine daha çok yer bulmasıdır. Program genelinde mutlak bir egemenliğe sahip olan evrensel değerlerin sınıflar düzeyinde de 4. sınıftan 7. sınıfa gittikçe programdaki ağırlığının arttığı gözlenmektedir. 4. sınıfta 5 evrensel değere yer verilirken bu rakam 5. sınıfta 7'ye, 6. sınıfta 9'a ve 7. sınıfta da 10'a çıkmaktadır. Evrensel değerler artış gösterirken ters orantılı bir şekilde milli ve manevi değerler de sınıf düzeyi değiştikçe daha üst sınıflara doğru azalma göstermektedir. 4. sınıfta 7 milli ve manevi değer yer alırken bu rakam 5. sınıfta 5'e, 6. ve 7. sınıflarda ise 3'e kadar inmektedir. Bu durum vatandaşlık mefhumunun öğretildiği bir ders olan sosyal bilgiler dersi dahilinde yetiştirilmesi beklenen makbul vatandaş tipinin değerlere yaklaşım bakımından daha çok "evrensel vatandaşlığa" uyum sağlayabilecek bir potansiyele sahip olabileceğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda sosyal bilgiler dersi kapsamında yer verilen değerlerin ortaya koyduğu kişilik özelliklerinin küresel kapitalizmin var ettiği "aynıyet cehennemi"nin (*a hell of sameness*) gönüllü üyesi olabilecek bir tipolojiye kapı aralayabileceğini söylemek mümkün gözükmektedir (Han, 2018, s.

10). Küresel kapitalizmin hemen herkesi aynılaştırma iştıyakı karşısında bir antidot görevi görebilecek milli ve manevi değerlerin azlığı bir yandan evrensel değerler üzerinde egemenlik tesis eden küresel kapitalist hegemonyayı daha da güçlendirmekte, öte yandan da öğrencileri mevcut hegemonyanın milli ve manevi değerlere aykırı da olsa “türedi değerler” oluşturma gücü karşısında (Bauman ve Donskis, 2013, s. 198) savunmasız bırakmaktadır.

Odak grup görüşmelerinde öğretmenler tarafından yapılan yorumlar da yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir. Öğretmenler gerek milli eğitimin genel ve özel amaçlarında, gerekse de sosyal bilgiler dersinin özel amaçlarında çokça zikredilen, “milli ve manevi değerlere sahip bireyler yetiştirme” ülküsünün programda ve ders kitabında bir karşılığının olmadığını, bunun yerine programda daha çok evrensel değerlerin öncelendiğini ifade etmektedirler.

Sonuç olarak, sosyal bilgiler dersinin kendinden beklenen düzlemde milli, manevi ve evrensel değerleri Türkiye'nin kültürel birikimi ve tarihsel tecrübesi dahilinde harmanlayarak veremediği bulgusu bu çalışmanın en temel sonucu olarak öne çıkmaktadır. Milli ve manevi değerlerin ağırlık teşkil etmediği, öğrencinin daha çok evrensel değerlere eğilimli hâle getirildiği ve küresel kapitalist hegemonyanın mutlak egemenliğine karşı savunmasız bir tipolojinin hâkim kılındığı bir programın, Türkiye'nin kendine özgü kültürünün/medeniyetinin ben idrakini içselleştirmiş bir kişiliğin oluşumuna çok da izin veremeyeceği açık bir şekilde görülmektedir.

3.1. Öneriler

- Sosyal bilgiler dersi kültürel varlığımız, örf ve adetlerimiz, inancımız ve toplumsal birlikteliğimiz gibi değerlerle doğrudan ilişkili alanları esas alan bir ders olduğundan programda milli ve manevi değerlere daha fazla yer verilmelidir. Bireyin evrensel bir kimlik kazanması önem arz etmekle beraber, evrensel olana kendi kimliğiyle iştirak edebilmesi ve evrensel insani birikime kendi kültürel birikiminin ona sunduğu imkânlarla katkı sunabilmesi de bir o kadar önem arz etmektedir. Bu doğrultuda örneğin programda sorumluluk değeri örtük bir şekilde daha çok ekonomik ilişkiler düzleminde verilirken Türk iktisadi hayatının önemli unsurlarından kabul edilebilecek değerler olarak kanaatkârlık ve helal kazanç hiçbir kazanımda yer almamaktadır. Kapitalist tüketimciliğin toplumsal hayatın tamamını ihata eden yapısı karşısında (Bauman, 2021a) yeni nesle çılgınlığa varan tüketim kültürüne karşı mukavemet bahsedebilecek olan kanaatkârlık ve helal kazanç gibi değerlerin programda yer almaması bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

- Sosyal bilgiler dersi öğretim programında kazanımlarla ilişkilendirilen değerlerin aktarımında duyuşsal boyut daha fazla vurgulanabilir. Çünkü insanın diğer insanlarla ve genel anlamda toplumla olan ilişkisi temelinde duyuşsal zemin fazlasıyla ehemmiyetlidir. Sosyal bilgiler dersinin doğası gereği insan ve toplum ilişkisi programın merkezinde yer aldığından değerler eğitiminin de daha çok tutum ve davranış odaklı duyuşsal düzlemde gerçekleştirilmesi daha faydalı bir değer aktarımını mümkün kılabilir.
- Programda bireyin öteki ile kurduğu ilişkilere yönelik değerlere daha fazla ağırlık verilmelidir. Örneğin diğerkâmlığı ve empati becerisini ihtiva eden bir kazanım olarak 4. sınıfın 1. öğrenme alanının 4. kazanımındaki “Kendisini farklı özelliklere sahip bireylerin yerine koyar.” gibi ifadelerin programda daha fazla yer alması insani ilişkiler açısından hayati gözükmektedir. Hususiyle insanın öteki ile ilişkilerinin akamete uğradığı bir atmosferde (Han, 2018) en önemli değerlerin başında öteki ile müspet ilişkilerin tesis edilmesi gelmektedir. Zira medeniyet de en temelde öteki ile medeni ilişkilerin tesis edildiği bir zemini ifade etmektedir. Fakat içinde yaşadığımız çağda etnosentrizmin yükselişi ve ötekine karşı olan hasmane bakış açısının toplumlar nezdinde kabul görmesi (Bauman, 2021b), öteki ile kurulacak olumlu ilişkilerin toplumsal hayatın sağlığı açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilerin sayısı hesaba katıldığında gençliğin öteki ile sağlıklı ilişkiler kurma becerisinin Türkiye özelinde daha da önemli olduğu görülmelidir. Bu doğrultuda yine öteki ile olan ilişkilerde insani duruşu pekiştiren fakat programda hiç yer almayan alçakgönüllülük/tevazu, cömertlik, nezaket, merhametli olma gibi ve programda kendine çok az yer bulan kul hakkı gözetme, yardımseverlik/hayırseverlik gibi manevi değerlerin Sosyal Bilgiler öğretim programında daha fazla yer alması gerekmektedir. Buna paralel olarak engelli bireylerin toplumsal hayata katılması noktasında da yine öteki ile olan ilişkileri pekiştirecek bir değer olarak (programda sadece bir kazanımda yer verilen) kapsayıcılığın da programda daha fazla yer alması gerekmektedir.
- Toplumsal barışın tesisi ve korunması adına Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında toplumsal ilişkileri önceleyen milli değerlere da ağırlık verilmesi beklenmelidir. Örneğin milli birlik ve beraberlik ve bağımsızlık gibi önemli milli değerlerin yanı sıra programda kendine hiçbir kazanımda yer bulamayan misafirperverlik ve büyüklere saygı gibi değerlere daha fazla yer ayrılması kuşak çatışması ve yabancı düşmanlığı gibi revaçta olan çağdaş sosyolojik sorunları azaltabilmek adına önem arz etmektedir.

- Odak grup görüşmelerinde de ifade edildiği üzere değerlerin hikâyeleştirilerek verilmesi daha güçlü bir değer aktarımını mümkün kılabilir. Özellikle modern dönemde karşı karşıya kaldığımız anlatsızlaşma (*denarrativization*) eğilimi bireylerin salt kendilerine sunulan teorik çerçeve dahilinde anlamdan yoksun bir şekilde daha teknik bir zeminde yaşam sürebileceği kanısını hâkim kılmıştır. Bu atmosferde “dünya bilgiden ziyade hikâye açısından zayıflamakta ve hikâyelerin zayıfladığı yerde, erkeklerin ve kadınların geniş tarihsel bağlam içinde yaşamlarını anlamlandırma becerileri de zayıflamaktadır” (Jacobsen ve Tester, 2021, s. 14). Dolayısıyla milli, manevi ve evrensel değerlerin hikâyelerle ilişkilendirilerek verilmesi öğrencinin değerleri hem emrivaki olarak telakki etmemesi adına hem de daha kolay içselleştirebilmesi adına önem arz etmektedir.
- Sonsöz olarak, sosyal bilgiler dersi öğretim programının, sahip olduğu medeniyetin farkındalığına sahip, güçlü bir ben idrakini içselleştirmiş ve bu zeminde evrensel olanla kendi kimliğiyle sağlıklı bir şekilde iletişim kurabilen bir şahsiyeti yetiştirebilmek adına milli, manevi ve evrensel değerleri yukarıda bahsi edilen öneriler çerçevesinde bir denge gözeterek verecek olması dersin amaçları düşünüldüğü takdirde fazlasıyla önemlidir.

**DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
ÖĞRETİM PROGRAMLARI
(4-8 VE 9-12. SINIF) VE
ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Bu çalışmada, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi 4-12. sınıflardaki öğretim programlarının ilk aşamada programın başlangıcında yer verilen programın temel felsefesi ve genel amaçlarının ortaya konduğu bölüm esas alınarak, değerlere ilişkin perspektifin nasıl oluşturulduğu ve niteliği noktasında analizlere tabi tutulmuştur. Bu analizlerden, öğretim programının değerler perspektifiyle ilgili ilkelerin her düzey için aynı içerikle oluşturulması ve belirlenen 10 kök değerlerin ilkökul 4'ten, lise 12. sınıfa kadar ön plana çıkarılan değerler olmasının, öğrenciler arasındaki ahlak ve kişilik gelişimi farklılıklarını göz ardı eder nitelikte olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. 10 kök değeri barındıran ve diğer değerleri dışarıda bırakan değer hiyerarşisinin ne tür psikolojik, sosyal, kültürel gerekçelerle belirlendiğinin gerekçesi de programlarda yer almamaktadır. DKAB programlarında farklı sınıf düzeylerinde doğrudan değerleri konu edinen ünitelerin varlığının, değerlere ilişkin oluşturulan perspektifte dile getirilen "...değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir." açıklamasıyla çeliştiği ve konuya herhangi bir açıklama getirilmediği tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci aşamasında komisyon tarafından oluşturulan değerler skalası esas alınarak milli, manevi ve evrensel değerler şeklinde kategorize edilen toplam 57 değer, öğretim programı kazanımlarında yer alma durumu incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, 4-8. sınıflar düzeyinde 131 değer tespit edilmiştir. Bunlardan 63 defa kazanımlarda yer bulan manevi değerlerin ilk sırayı aldığı, onu 50 defa ile evrensel ve 18 kez kazanımlarda yer bulan milli değerlerin takip ettiği verisine ulaşılmıştır. Tespit edilen 131 adet değerden yalnızca 57 adedinin, bakanlıkça belirlenen kök değerler olduğu, bunun da %43,51'lik bir orana tekabül ettiği, dolayısıyla programın kök değerlere kazanımlarda yer verme oranının bu düzey için düşük kaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. 9-12. sınıflar düzeyinde ise 108 farklı değer tespit edilmiştir. Bunlardan 45 defa kazanımlarda yer bulan evrensel değerlerin ilk sırayı aldığı, onu 43 defa ile manevi ve 20 kez kazanımlarda yer bulan milli değerlerin takip ettiği verisine ulaşılmıştır. Tespit edilen 108 adet değerden yalnızca 22'sinin, bakanlıkça belirlenen kök değerler olduğu, bunun da %20,4'lük bir orana tekabül ettiği görülmüştür. Bu veriden hareketle programın kök değerlere ilişkin olarak sunduğu "Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır." iddiasını gerçekleştirmekten uzak olduğu tespitine ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen bir diğer bulgu ise, komisyonun belirlediği değerler skalasından aralarında tevazu ve kanaatkarlık gibi manevi

değerlerin; milli bağımsızlık, milli egemenlik gibi milli değerlerin; öz güven ve vicdanlı olmak gibi evrensel değerlerin de olduğu pek çok önemli değere, DKAB öğretim programları kazanımlarında, etkili bir değer aktarımı ya da değer geliştirmeye konu olabilecek şekilde yer verilmemesidir.

Değerler eğitimine yönelik sahadaki durumu tespit maksadıyla çalışma öncesinde meslekteki kıdemleri ve lisansüstü eğitimleri esas alınarak tespit edilen yedi DKAB öğretmeni ile yapılan odak grup görüşmesi sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır: Öğretim programlarında yer bulan değerlerin aktarımı noktasında öğretmenin merkezi öneme haiz bir rolü vardır, ancak tüm sorumluluk öğretmene yüklenmemelidir. Özellikle de değerler eğitimi sadece DKAB öğretmenlerinin sorumluluğuymuş şeklinde düşünülmemelidir. Öğretim programları, değerleri ele almada nicel anlamda yeterli olduğu algısı oluştursalar da program kazanımları, değerler eğitimi yöntem ve yaklaşımlarını belirleme ve açıklama noktasında eksik kalmaktadırlar. Ders süresi içerisinde yetersiz kalabilen değerler eğitimi faaliyetleri, öğretmenin rol modeliği ve okul içinde-dışında yürütülecek sosyal faaliyetlerle desteklenmelidir. Bu yaklaşım, kazandırılmak istenen değerın öğrenci tarafından içselleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

GİRİŞ

Raporun giriş bölümünde belirtildiği gibi değerler hem birey hem de toplum için amaç tayin etme, yön belirleme fonksiyonu icra eder. Bu kapsamda inanç ve normlarla sıkı sıkıya ilişkilidirler. İnançların değerleri pekiştirdiği, mensuplarını belirli değer perspektiflerini izleme noktasında teşvik ettiği, birey ve toplum arasındaki uyuma katkı sağladığı, değerlerin kendi içerisinde uyumlu bir hiyerarşi oluşturmalarına katkı sunarak değer çatışmalarının önüne geçtiği, değerlerin sonraki nesillere aktarımına hizmet ettiği ve böylece onların varlıklarını koruma işlevi gördüğü (Keskin, 2016, s. 132) dikkate alınınca, sosyal yapının dinle bütünleştiği en temel alanlardan birisinin değerler olduğu görülecektir. Varoluşa, kâinata anlam verme noktasında insanı derinden etkileyen yapılar olarak inançlar, zihniyet ve dünya görüşü inşa etme yönünden de taşıdıkları referans değeri göz önüne alındığında aile, ekonomi, eğitim ve siyaset gibi pek çok alanda etkisini göstererek toplumsal ahlakın ve değerlerin oluşum süreçlerine de tesir etmektedir. Bu anlamda dini inançlar, yaşamın anlamlandırılması, bireysel tutum ve davranışlara kaynaklık etmeleri yönüyle kişilik oluşumunda önemli bir fonksiyona sahiptirler (Keskin, 2016, s. 145).

Ana referans kaynağı Kur'an-ı Kerim'de, "Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür." (el-İsrâ, 17/9); "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." (en-Nahl, 16/28) gibi pek çok ayette genel ilke ve detay boyutunda değerlere verdiği önemi ortaya koyan İslam dini, tarihi süreç içerisinde kendine has bir ahlak felsefesi ve değerler manzumesi inşa etmiştir. "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim." (Müsned, 2001) diyen, yaşantısıyla da Kur'an'ın işaret ettiği şekliyle üsve-i hasene (en güzel örnek) olarak sunulan (el-Ahzab, 33/21) Hz. Muhammed (as), İslam'ın söz konusu değerler manzumesini hayatla ilişkilendirme noktasında bir peygamber olarak üzerine düşen sorumluluğu gerçekleştirmiştir. Öğretim programında öğrenciler için, "Dinî ve ahlaki kavramları tanımaları ve bunlar arasında ilişkileri fark etmeleri; Milli, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimsemeleri; İslam dininin temel kaynaklarını tanımaları; Hz. Muhammed'in İslam dinindeki konumunu kavramaları; İslam dininin iman, ibadet ve ahlak esasları arasındaki ilişkiyi analiz etmeleri..." DKABÖP, 2018; s.8) vb. spesifik hedefler belirleyen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin de ifadeye çalışılan bireysel ve toplumsal faydaları zemininde değerler konusuna, inançlar kanalıyla bir derinlik kazandırması beklenmektedir.

Bu çalışmada Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları (4-12. sınıflar), değerler eğitimi açısından incelenmiş, programlarda "milli, manevi ve evrensel değerlerin" yer alma durumu tespiti için çalışılmıştır. Ayrıca, MEB tarafından oluşturulan öğretim programlarının değerler perspektifinde kullanılmak üzere belirlenen 10 kök değerlerin sınıflar düzeyinde ne derece yer bulduğu da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bir başka aşaması olarak, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleriyle odak grup görüşmesi yapılmış olup, raporda görüşmeden elde edilen bulgulara da yer verilmiştir.

1. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI (4-12. SINIFLAR)

1.1. Bulgular

Son olarak 2018 yılında güncellenen öğretim programı milli, manevi ve evrensel değerler açısından analize tabi tutularak aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

1.1.1. DKAB Öğretim Programlarında Değerlere Yönelik Açıklamalar

Değerlerimiz başlığı altında eğitim sisteminin temel amacı üzerine şu açıklamalara yer verilmektedir: “Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir.” (DKABÖP, 2018; s. 2). Eğitim sistemimizin değer kazandırmaya dair perspektifi de şu şekilde çizilmektedir: “Eğitim sistemi değerleri kazandırma amacı çerçevesindeki işlevini, öğretim programlarını da kapsayan eğitim programıyla yerine getirir. “Eğitim programı”; öğretim programları, öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler, mevzuat gibi eğitim sisteminin tüm unsurları göz önünde bulundurularak oluşturulur. Öğretim programlarında bu anlayışla değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir. Tam aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır. Öğretim programlarında yer alan “kök değerler” şunlardır: Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.” (DKABÖP, 2018; s.2-3). Ayrıca “Öğretim programlarında bu anlayışla değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir. Tam aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır.” ifadeleriyle çizilmeye çalışılan değer kazandırma perspektifinde, DKAB öğretim programlarında yer alan üniteler incelendiğinde bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Örneğin; 7. sınıf öğretim programında “Ahlaki Davranışlar”, 9. sınıf öğretim programında “Gençlik ve Değerler”; 10. sınıf öğretim programında da “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” konulu, doğrudan değerler temalı ünitelerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu durum, değerlerin öğretim programında ayrı bir öğrenme alanı olarak verilmediği, öğretim programlarının her

yerinde ve her biriminde verildiği yönündeki iddiayla çelişir görünmektedir. Üstelik değerlerin öğretim programında neden müstakil bir öğrenme alanı olarak verilmediği gerekçelendirilmemiştir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının temel felsefesi ve genel amaçlarının ele alındığı bölümde, 1739 sayılı Milli Eğitim Kanunu temelinde programın hedefleri olarak şunlar sıralanmaktadır:

- (1) Dini ve ahlaki kavramları tanımaları ve bunlar arasında ilişkileri fark etmeleri,
- (2) Milli, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimsemeleri,
- (3) İslam dininin temel kaynaklarını tanımaları,
- (4) Hz. Muhammed'in İslam dinindeki konumunu kavramaları,
- (5) İslam dininin iman, ibadet ve ahlak esasları arasındaki ilişkiyi analiz etmeleri,
- (6) İslam dininin; kültürümüz, dilimiz, sanatımız, örf ve âdetlerimiz üzerindeki etkisini fark etmeleri,
- (7) Türk-İslam kültürünün oluşmasına etki eden bazı önemli şahsiyetleri tanımaları,
- (8) İslam düşüncesinin farklı anlayış ve yorum biçimlerini tanımaları,
- (9) Yaşayan dünya dinlerini tanımaları,
- (10) Farklı din, inanç ve yorumlara saygı duymaları,
- (11) İnsanlar, toplumlar ve milletlerarası ilişkilerde dinin önemli bir unsur olduğunu fark etmeleri amaçlanmaktadır. (DKABÖP, 2018; s.8-9)

Yukarıda aktarılan hedeflerin çoğunluğu doğrudan, bazıları da örtük biçimde değerlere atıfta bulunmaktadır. Her sınıf düzeyinde beş ünite yer almakta ve bu üniteler söz konusu amaçlara yönelik içerikler barındırmayı vadetmektedirler. Ancak bu amaçlardan bazılarının içerikleri, kazanımlar düzeyinde yeterince doldurulmamış görünmektedir. Örnek vermek gerekirse 7. sınıf 5. ünite "İslam Düşüncesinde Yorumlar", 11. sınıf 5. ünite "Yahudilik ve Hristiyanlık", 12. sınıf 5. ünite "Hint ve Çin Dinleri" şeklinde diğer dünya dinlerini tanıtmaya yönelik üniteler yer almaktadır. Söz konusu ünitelerin kazanımlarının öğrenmenin daha çok bilişsel basamağına yönelik oldukları, "Farklı din, inanç ve yorumlara saygı duymaları," hedefine yönelik herhangi bir kazanımın mevcut olmadığı dikkat çekmektedir.

DKAB ilköğretim, ortaokul ve ortaöğretim programları karşılaştırıldığında öğretim programlarının amaçları ortaya konurken değer kazandırmaya yönelik perspektifin birebir aynı cümlelerle oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Oysaki ahlak eğitiminin temel ilkelerinden bir tanesine göre on yaş altındaki bir çocuk Piaget'in de belirttiği üzere ahlak gelişimi noktasında dışa bağımlıdır, ancak ergenlikle birlikte bağımsız evreye adım atar. Piaget, çocuğun ahlak gelişiminin zihinsel gelişimle paralellik arz ettiğini, on yaşına kadar kuralları taklit yoluyla uygulayan ve tartışmaksızın kabul eden çocuğun ancak bu yaştan sonra kuralları tartışmaya başlayarak bir ahlaki yargı geliştirmeye başladığını belirtir (Arı, Üre, ve Yılmaz, 1999, s. 76). Doğaldır ki çocukla bir ahlaki değeri konuşmak, ona bu noktada mesaj yüklü konuşmalar yapmak yerine özellikle oyun ortamlarında; ailede, okulda uygun rol modelleri yaklaşımlarıyla ve karakter kazandırma temelli okul sistemi üzerinden değer aktarımına yönelik çalışmalar yapmak önem arz etmektedir. Kişilik gelişim kuramında ergenlik dönemini insan hayatının en önemli dönemi olarak nitelendiren Erikson, bu dönemi kişinin "Ben kimim?" sorusuna cevap bulmaya çalıştığı "Kimlik kazanmaya karşı rol karmaşası" dönemi olarak adlandırmaktadır (Bacanlı, 2012, ss. 129-130). Dolayısıyla ergenlik döneminde öğrencileri olası rol karmaşalarından ve kimlik duygusu yoksunluğundan korumak için öğretmenlerin bu yaş grubuna yönelik, ihtiyaç odaklı değerler eğitimi yaklaşımı sergilemeleri önem kazanmaktadır. Ayrıca öğretim programlarında değerler eğitimi noktasında dönemsel ahlak gelişimi farklılıklarına vurgu yapılması, eğitim-öğretim sürecinde kullanılacak yöntem ve tekniklerin buna uygun olarak seçilmesi ve uyarıda bulunulması da isabetli olacaktır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarının temel felsefesi ve amaçları arasında, bakanlığın hemen hemen tüm öğretim kademelerinde oluşturduğu yeni öğretim programlarına dâhil ettiği on adet değere (kök değerler) vurgu yapılmaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında bu kök değerlere toplu halde iki farklı yerde vurgu yapılmaktadır. İlk olarak "1. 1. 1. Değerlerimiz" başlığı altında, "Öğretim programlarında yer alan "kök değerler" şunlardır: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır." (DKABÖP, 2018; s.3) denilmektedir. İkinci olarak da "2. 1. Programın Temel Felsefesi ve Genel Amaçları" başlığı altında, "Öğretim programında; Öğrencilerin adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik gibi değerlere sahip olmaları amaçlanmıştır. Bu çerçevede, öğrencilerin temel değerleri anlamaları, benimsemeleri, sahip oldukları değerler ile uyumlu hareket etmeleri hedeflenmiştir." (DKABÖP, 2018; s.8) vurgusu yapılmaktadır. Ancak bu on kök değerlerin hangi kıstaslarla belirlendiği yeterince ortaya konmamaktadır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ortaöğretim Programının değerlere ilişkin temel yaklaşımı ortaya konurken, “Bu çerçevede, öğrencilerin temel değerleri anlamaları, benimsemeleri, sahip oldukları değerler ile uyumlu hareket etmeleri hedeflenmiştir.” (DKABÖP, 2018; s.8) vurgusu yapılmaktadır. Programın değerlere ilişkin öğrenci davranışına yönelik hedeflerini ortaya koyan bu yargıyla olan bağlantısı sebebiyle bir hususa temas edilmesi gerekmektedir. Ülkemizde din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, mezhepler üstü bir yaklaşıma uygun olarak hazırlanmış ve bu model üzere okutulmaktadır. Program geliştirme sürecinde gerek İslam gerekse ele alınan diğer dinler hakkında araştırmaya dayalı, bilimsel bir üslup ön planda tutulmuş; her hangi bir dini yorumun birisini telkin edip diğerini dönüştürme gayreti gütmeyen; bireylerin dini kültür ve ahlaki değerler hakkında doğru bilgilendirilmelerini amaç edinen bir model benimsenmiştir (Altaş, 2022, s. 16). Din eğitimi yaklaşımı hakkında genel resim bu olunca, programın değerler eğitiminin öğrenci davranışına yönelik ortaya koyduğu, “...öğrencilerin temel değerleri anlamaları, benimsemeleri, sahip oldukları değerler ile uyumlu hareket etmeleri...” hedefini nasıl anlamalı? Çünkü din eğitimi süreçlerinde verilmeye çalışılan bir değer öğrenci tarafından anlanması, benimsenmesi, sahip olduğu değere uygun hareket etmesi, doğrudan dindarlığa işaret etmektedir. Dini terminolojide “mütedeyyin” olarak karşılık bulan dindar, TDK sözlüğünde “ Din inancı güçlü, din kurallarına bağlı, dinin emirlerini yerine getiren (kimse); mütedeyyin” şeklinde tanımlanmaktadır. Öğretim programı, büyük resimde yer alan mezhepler üstü din eğitimi yaklaşımıyla, yine programda öngörülen öğrencinin temel değerleri anlaması, benimsemesi ve ona uygun davranış sergilemesi şeklinde özetlenebilecek değerler eğitimi yaklaşımını, akla gelebilecek bir çelişki düşüncesinden şu ara formülle kurtarmaya çalışmıştır: “2.3. Programın Uygulanmasına/Kitap Yazımına İlişkin İlke ve Açıklamalar” başlığı altında 16. maddede “Öğrenciler insana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı çerçevesinde davranmaya teşvik edilir.” (DKABÖP, 2018; s.10) denilmektedir.

Din eğitimi bilimi çerçevesinden bakıldığında Tanzimatla birlikte başlatılabilecek, Cumhuriyetle devam eden Batılılaşma eksenli reform hareketlerinin etkin olduğu alanlardan bir tanesi de eğitim kurumuydu. Eğitim dili, eğitim içerikleri ve eğitim kurumları modelleriyle köklü değişikliklere tanıklık edilen bu dönemin en sorunlu alanlarından bir tanesi, imam hatip okulları ve ilahiyat fakülteleri gibi dini ağırlıklı eğitim veren kurumların varlıkları ve işleyişleriydi. Ayrıca yakın tarihimiz bu okul türleri dışında kalanlarda din derslerinin okutulup okutulmayacağı, şayet okutulurlarsa hangi düzeyde, kaç ders saati ve ne tür müfredatla yer alacağı ekseninde uzun süreli tartışmalara sahne olmuştur. Ülkemizde geçmişte, 1930’lu yıllarda imam hatip okullarının öğrenci bulamaması, Darulfünûn İlahiyat Fakültesi’nin farklı gerekçelerle kapatılması sonrası; çok partili sisteme geçişle birlikte 1949 yılında yeniden Ankara

Üniversitesi bünyesinde ilahiyat fakültesinin ve 1951 yılında imam hatip okullarının açılışına kadar geçen, ülkede din dersi okutulan bir kurumun olmadığı, yirmi yıla uzanan bir sürece tanıklık edilmiştir. Resmedilmeye çalışılan krizin derinliğini göstermesi açısından Cihat Baban'ın 1948 tarihli yazısından şu satırlar hatırlanabilir: "Biz laiklik prensibinden zerre kadar ayrılacak değiliz. Ama din, sadece Allah'la kul arasında bir bağ değil, aynı zamanda sosyal bir gerçeklik, bir cemaat işidir. Köylerde çoğu zaman, ölüleri gömmek için bir hoca bulunamamaktadır. Eğer biz din adamı yetiştirmesek batıl mutaassıp inançlar yayılır..." (Aydın, 2019, s. 225). Son olarak, 28 Şubat postmodern darbesi şeklinde toplumsal hafızada yer tutan, din ve dini temsillere karşı duruşla sembolleşen bir dönemde, öğrencileri üniversiteye girişte katsayı engeliyle karşılaşan imam hatip liseleri ve mezunları iş bulma, mesleğe yerleştirme konusunda sorun yaşayan ilahiyat fakülteleri, neredeyse kapanmaya yüz tutmuştu. Bu dönemde geçilen sekiz yıllık zorunlu eğitimin arkasında yatan temel sebep de imam hatip liseleri, Kuran kursları ve İlahiyat Fakültelerinin önünü kesmekti (Köylü, 2018, s. 27).

Kurumsal ve politik boyutta din eğitiminde bunlar yaşanırken dahi Türkiye'nin tarihsel ve kültürel kodlarına derinden nüfuz eden din ve dindarlık, halkın kişilik ve kimlik katmanları ile gündelik hayatın rutinlerine kadar tüm ilişkiler ve süreçlere yön veren bir referans değer olarak varlığını korumuştur. Ülkemizin yakın tarihinde din olgusu, kimlik-kişilik inşa sistemlerinde, kültürel vasat ve süreçlerde, modernlikle karşılaşma ve onun getirdikleriyle baş etme sorunsalıyla sürekli bir uyum ve çatışma ekseninde yer almıştır. Modernlik ve postmodern durum karşısında sürekli gerilim yaşayan mütedeyyinin durumu yalnızca korumaya çalıştığı geleneğe sığınmak şeklinde olmamış aynı zamanda kendisinin zaman zaman öznesi haline geldiği sosyo-ekonomik ve politik değişimlerle iletişim ve teknolojiye meydana gelen kaotik değişimlere karşı duyarlı bir etik ve estetik tavır geliştirme sorunuyla da karşılaşmıştır. Yeni durum, "kent dindarlığı", "seküler dindarlık" gibi kavramsallaştırmaların eşlik ettiği yeni dindarlık tiplerini ortaya çıkarmıştır (Çelik, 2023, s. 158). Doğaldır ki bugün için "Dindar/mütedeyyin kime denir?" sorusuna dair net bir cevap vermek güçleşmektedir. Dolayısıyla son dönemde hedef olarak belirlenen "Dindar bir gençlik yaratma" idealinin sınırlarını da belirlemek kolay görünmemektedir. Sözlük anlamıyla "Dinin yapılmasını istediklerini yapma, yasaklarından kaçınma hali, tedeyyün" (Doğan, 1996, s. 284) şeklinde tanımlanan dindarlık (tedeyyün) için Fazlıoğlu şu tespitte bulunur: "Temeddünün meydana gelebilmesi için en temel ilke, mümkün ve muhtemel her tür beşeri ve insani ilişkiyi belirleyen erdem ve yasa yani ahlak ve hukukun kendinden sökün ettiği belirli bir anlam-değer dizgesinin varlığıdır. Söz konusu anlam değer dizgesine din, bu anlam diğer dizgesinin yani dinin yaşama-yı yönlendirmesine tedeyyün adını veriyoruz." (Fazlıoğlu, 2023, s. 86). Görüldüğü

üzere Fazlıoğlu (2023) dini ve dindarlığı bir anlam ve değerler dizgesiyle ilişkilendirmektedir. Bahsi geçen din İslam olunca dindarlığın özü, inançta tevhid, ibadette ihlas, ahlakta adalet şeklinde kendini gösterir. Devletin eğitim politikalarıyla din eğitimi süreçlerinden geride durduğu dönemlerde halkın bir anlamda kendi çözümünü üretmeye çalıştığı, bir başka deyimle bazen merdiven altı din eğitimi çözümleri üreterek (Aydın, 2019, s. 225) bu inisiyatifi kendi uhdesine aldığı göz önüne alınırsa, doğru olanın toplumsal beklenti ve talepleri de dikkate alan devletin, kurumlarıyla ve ürettiği politikalarla bizzat din eğitimi süreçlerinin içerisinde yer almasıdır. Bu maksatla Milli Eğitim Bakanlığı ve öğretim programlarından sorumlu Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı gibi birimlerin alandan uzman sosyolog, din sosyoloğu, din psikoloğu, din eğitimcileri gibi dindarlık, dindarlık tipleri vb. olguları çalışan paydaşların görüş ve önerilerine başvurmaları, toplumu ve sosyal gerçekliği doğru okunmaları gerekmektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programının (9.-12. Sınıflar) değerlere ilişkin temel yaklaşımı ortaya konurken, “Bu çerçevede, öğrencilerin temel değerleri anlamaları, benimsemeleri, sahip oldukları değerler ile uyumlu hareket etmeleri hedeflenmiştir.” (DKABÖP, 2018; s.8) vurgusunu, öğrencilerin söz konusu değerleri benimsemeleri, davranışlarına yansıtmaları noktasında, “dindar gençlik” kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirilmesine itiraz eden kesimler olacaktır. Bu durumda, “Söz konusu itirazı haklı çıkarabilecek bir durum tespiti yapılmış mıdır?” sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Aslında soruya yönelik somut bir veri olarak 1981 yılından itibaren yaklaşık 100 ülkede uygulanan, farklı toplumların kültürel değerlerini ve siyasal eğilimlerini saptamaya çalışan Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey) verilerine göz atılabilir. Bu araştırmayla farklı toplumların değer yargıları, inançları ve “öteki” kabul edilen farklı sosyal grup ve kişilere bakış açıları ölçülmeye çalışılmaktadır. Söz konusu araştırmanın Türkiye kısmını Bahçeşehir Üniversitesinden Prof. Dr. Yılmaz Esmer yürütmektedir. Dünya Değerler Araştırması’nın 2017-2020 dönemini kapsayan 7. dalga veri setine göre ülkemizde dine verilen önem bir önceki veri setine (2010-2014) göre, %68,1’den %60’lara gerilemiştir. Yine aynı araştırmanın bulgusuna göre Türk halkının yeni nesillere aktarılması noktasında en çok önem verdiği konular arasında dini inanç %40,6 oranıyla dikkat çekmektedir. Aynı araştırma bir önceki veri setine göre aileye verilen önemde nispi gerileme olurken arkadaş grubuna verilen değerde artış gözlemlenmektedir. Araştırmanın bulgularında dikkat çeken husus, dindarlık eğilimindeki azalışa rağmen yeni nesle aktarılması gereken önemli konular arasında inancın yüksek bir yüzdeyle yer aldığıdır (Uluslararası Politika Akademisi, 2023). Henüz Kasım 2023’te yayınlanan yeni bir araştırmanın verileri de Türk toplumunun dindarlık algısı ve dindarlık ile ahlaki değerler arsında kurduğu ilişki noktasında anlamlı veriler içermektedir. Örneğin, katılımcıların %46’sının “ah-

laklı olduğum sürece neye inandığının bir değeri yoktur” önermesine katılmayarak inançlar ve ahlak arasındaki ilişkiye yaptıkları vurgu dikkat çeken bulgular arasında yer almaktadır (Ete ve Yargı, 2023, s. 28). Sıralanan örneklerden hareketle ilkokuldan, yükseköğretime uzanan çizgide farklı yaş gruplarından ve gelişim düzeyinden öğrencilerin değerler ve dindarlık algıları üzerine yapılan yerel ya da küresel ölçekli araştırmaların verilerinin, öğretim programlarında hangi değerlerin ya da dindarlık yaklaşımının ön plana çıkarılacağı noktasında kılavuzluk etmesi önem arz etmektedir.

Gençliğin değerlerle buluşturulması ya da dindarlıkları hususunda yapılan vurguların tonu, üretilen projelerin sayısı, bu maksatla verilen mesajların sıklığı ve üslubu da ayrıca analiz edilmesi ve üzerine çalışılması gereken bir durumdur. Belirli sosyo-kültürel ve sosyo-politik ihtiyaçlara dayalı üretilen gençlik projelerinin sosyal psikolojinin ilkeleri doğrultusunda hazırlanması, özellikle dini ve ahlaki değerleri merkeze alan çalışmalarda hedef kitleden dönütler alınması önem arz etmektedir. Örneğin, konu gençliğin değerlerle buluşturulması ve dindarlıkları olunca bu konularda fazlaca mesaja maruz kalan gençlerin duygu ve düşüncelerini dinlemek, anlamak önem ifade etmektedir. “Din yorgunluğu” kavramsallaştırmasıyla literatüre giren dini mesaj yoğunluğu ve bunlara maruz kalmanın yarattığı sözde yorgunluk nedeniyle, yalnızca endüstriyel ritüel ve seremonilere indirgenmiş bir din anlayışına bel bağlayarak kendini gösteren duruma yol açmamak için din ve değerler konusunda verilen mesajların sıklık oranı ve dili önemlidir (Subaşı, 2023, s. 129). Birey ve toplum için öneminden kaynaklı sebeplerle, doğal olarak toplumumuzda da değerlerin yeni nesillere aktarımı için farklı bakanlıklar ve devlet kurumları düzeyinde çalışmalar, projeler yürütülmektedir. Bu çalışmaların en etkili değer eğitimi yaklaşımları olan aileden-akrana, öğretmenden-okul sisteminin tüm paydaşlarına kadar etkin rol modelliğinin benimsendiği, çocuğun fiziksel ve duygusal doyumunun ihmal edilmediği bir değer eğitimi anlayışıyla yürütülmesi, projelerin etkinliklerini artıracaktır. Öğretim programlarının da değerler eğitiminde öğrencinin fiziksel ve duygusal doyumunu gözeten, öğrenme öğretme süreçlerini işbirliğine dayalı öğrenme, ahlaki ikilem tartışmaları, değerleri açıklama, diğer insanlara hizmet etme vb. akran etkileşimine dayalı yaklaşımlarla ortaya koyması, programın değerler eğitimi etkisini artıracaktır (Akbaş, 2015, s. 253). Bu doğrultuda öğretim programlarında, tıpkı programın uygulanmasına ve ders kitaplarının yazımına ilişkin ilke ve açıklamaların belirtildiği gibi, değerler eğitimine ilişkin ilke ve prensiplerin, üniteler ve kazanımlarla birlikte değerler eğitiminin hangi yaklaşım ve yöntemle yapılacağına, hangi grupla öğrenme etkinliklerine başvurulabileceğinin öğretmeni kılavuz sunabilecek bir şekilde belirlenmesi yerinde olacaktır.

1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

Programa yukarıda açıklandığı şekilde yansıtılmış olan değerler, uzmanlar tarafından proje amaçlarına uygun olarak “milli,” “manevi” ve “evrensel” değerler olarak tasnif edilmiştir. Bulgulara programın “kazanımlar ve açıklamalar” kısmının bir bütün olarak incelenmesiyle ulaşılmıştır. Programda yer alan değer sayıları, bunların tekrar etme sıklığı (frekans), doğrudan ya da dolaylı verilme durumu ve yer aldığı kategori Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (4. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Sevgi	2	1	1	Evrensel
2	İnsan haklarına saygı	2	-	2	Evrensel
3	Nezaket	2	-	2	Manevi
4	Dürüstlük	2	-	2	Manevi
5	Büyüklerle saygı	2	1	1	Milli
6	Saygı	1	-	1	Evrensel
7	Cesaret	1	-	1	Evrensel
8	Barış	1	-	1	Evrensel
9	Bakımlı/temiz olma	1	1	-	Manevi
10	Öz denetim	1	1	-	Manevi
Toplam		15	4	11	Evrensel:5 Manevi: 4 Milli: 1

Tablo 1 incelendiğinde 5’i evrensel, 4’ü manevi ve 1’i de milli olmak üzere 10 farklı değer, bir değer aktarma potansiyeliyle öğretim programında yer aldığı görülmektedir. Buna göre programda atıf yapılan değer kategorilerinin frekansları bakımından evrensel değerlerin milli ve manevi değerlere göre daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin evrensel (f=6) ve manevi değerlerin (f=6) olduğu, milli değerlerin ise (f=1) kere yer aldığı görülmektedir. Öte yandan programda zikredilen 10 kök değerden beşinin (sevgi, saygı, dürüstlük, cesaret, barış) kazanımlarda yer aldığı tespit edilmiştir.

4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında özellikle “Güzel Ahlak”, “Din ve Temizlik” ve “Hz. Muhammed’i Tanıyalım” ünitelerinde değerler eğitime yönelik kazanımların yüksek olduğu görülmektedir. İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin

gelişim düzeyleri dikkate alındığında, programda özellikle iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik sevgi, insan haklarına saygı, büyüklere saygı, nezaket ve dürüstlük gibi değerlerin kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Örneğin “İnsani ilişkilerin gelişmesinde sevgi ve saygının önemini ve gerekliliğini savunur.” (DKAB 4.3.2.) şeklindeki kazanım “sevgi ve saygı” değerini birlikte içermektedir. “Bakımlı/temiz olma” değeri “İslam dininin temizliğe verdiği öneme örnekler verir.” (DKAB 4.5.2.) ve “Temiz ve düzenli olmaya özen gösterir.” (DKAB 4.5.2.) şeklinde iki kazanımla ifade edilmektedir. Milli değerlerden “Büyüklere saygı” değerine ise “Anne baba, kardeşler, akraba, komşu, arkadaş ve öğretmenlerle ilişkiler ayet ve hadislerle açıklanır.” (DKAB 4.3.2.a) kazanım açıklamasında yer almaktadır.

4. sınıf DKAB öğretim programında yer alan kazanımların belirli konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin değerler eğitiminde önemli bir potansiyele sahip olan “Günlük hayattaki dinî ifadeler” ünitesindeki kazanım ve açıklamalarında değerlere yer verilmemesi, önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (5. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Estetik	3	-	3	Evrensel
2	Nezaket	3	2	1	Manevi
3	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	1	1	Milli
4	Merhametli olma	2	-	2	Manevi
5	Yardıms severlik	2	1	1	Manevi
6	Öz denetim	1	-	1	Manevi
7	Allah sevgisi	1	1	-	Manevi
8	Sabır	1	-	1	Manevi
9	Helal kazanç	1	1	-	Manevi
10	Emeğe saygı	1	-	1	Evrensel
11	Aile birliğine önem verme	1	-	1	Manevi
12	Cömertlik	1	-	1	Manevi
13	İyiliği emredip kötülükten sakındırmak	1	-	1	Manevi
14	Sevgi	1	-	1	Evrensel
15	İnsan haklarına saygı	1	-	1	Evrensel
Toplam		22	6	16	Evrensel: 4 Manevi: 10 Milli: 1

Tablo 2 incelendiğinde programda, 3 frekansla “estetik” ve “nezaket”, değerlerine yer verildiği, bunları 2 frekansla “kültürel mirasa sahip çıkma”, “merhametli olma” ve “yardımseverlik” değerlerinin takip ettiği görülmektedir. Belirlenen 15 farklı değerden geriye kalan 10 değer frekansının ise 1 olduğu görülmektedir. 5. sınıf DKAB öğretim programında 10’u manevi, 4’ü evrensel ve 1’i de milli olmak üzere 15 farklı değer bir değer aktarma potansiyeliyle programda yer bulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından manevi değerlerin, evrensel değerlere göre daha fazla yer aldığı, milli değerlerin ise son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin manevi değerler (f=13) olduğu, bunu (f=6) ile evrensel değerlerin takip ettiği ve milli değerlerin de sadece 2 defa (f=2) yer aldığı tespit edilmiştir. Öte yandan programda esas alınan kök değerlerden yardımseverlik (f=2), öz denetim (f=1), sevgi (f=1) ve sabır (f=1) değerleri kazanımlarda yer almıştır. Bu durumda 5. sınıf DKAB öğretim programında kök değerlerden 4 tanesinin kendine yer bulduğu tespit edilmiştir.

5. sınıf DKAB Öğretim Programında değerler eğitime yönelik yer alan kazanımların özellikle “Adap ve Nezaket”, “Hz. Muhammed ve Aile Hayatı”, “Çevremizde Dinin İzleri” ünitelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Söz konusu programda yer alan değerlerin kapsamının dar olduğu, değer türlerine dengeli bir şekilde yer verilmediği söylenebilir. Ayrıca “Allah inancı” ve “Ramazan ve Oruç” ünitelerinin bazı kazanım ve açıklamaları değerler eğitimiyle ilişkilendirilebilir.

İlgili programda belli ünitelerde, “.....(a.s.) hayatını ana hatlarıyla tanır.” ya da “Hz. Lokman’ın (a.s.) öğütlerini hayatına yansıtmaya özen gösterir.” biçiminde ifade edilen peygamberlerin örnek hayatlarının tanıtılmasına yönelik kazanımlara yer verilmektedir. Bütün peygamberlerin örnek hayatları değerler manzumesi içermektedir. Bu değerler peygamber kıssalarından hareketle somutlaştırılarak öğrenci seviyesine uygun hale getirilerek sunulabilir. Bunun için değerler eğitimi kapsamında doğrudan ya da dolaylı olarak verilmek istenen değerlere ilgili kazanım ve açıklamalarında yer verilmesi, hem öğrenme öğretme süreçlerine hem de öğrencilerin söz konusu değerleri içselleştirmesine katkı sağlayacaktır. Benzer şekilde ünite sonlarında yer alan “Anahtar Kavramlar” başlığı altında ünite kapsamında verilmek istenen değerlere daha fazla vurgu yapılabilir.

Tablo 3. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (6. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Milli birlik ve beraberlik	4	2	2	Milli
2	Öz denetim	3	-	3	Manevi
3	Kültürel mirasa sahip çıkma	3	1	2	Milli
4	Şehitlik ve gazilik	2	1	1	Milli
5	İyiliği emredip kötülükten sakındırmak	2	-	2	Manevi
6	Dürüstlük	1	-	1	Manevi
7	Şefkatli/merhametli olma	1	-	1	Manevi
8	Yardımsaverlik	1	-	1	Manevi
9	Kul hakkı gözetme	1	-	1	Manevi
10	Sabır	1	-	1	Manevi
11	Dayanışma	1	-	1	Evrensel
12	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	1	-	Milli
13	Barış	1	-	1	Evrensel
14	Saygı	1	-	1	Evrensel
15	Sorumluluk	1	-	1	Evrensel
16	Özgürlük	1	-	1	Evrensel
Toplam		25	5	20	Evrensel: 5 Manevi: 7 Milli: 4

Tablo 3 incelendiğinde programda, en fazla 4 frekansla “milli birlik ve beraberlik” değerine yer verildiği, bu değeri 3 frekansla “öz denetim” ve “kültürel mirasa sahip çıkma” değerlerinin takip ettiği görülmektedir. “Şehitlik ve gazilik”, “iyiliği emredip kötülükten sakındırmak” değerleri ise iki defa (f=2) yer almışlardır. Belirlenen 16 farklı değerden geriye kalan 11 değerın frekansının ise 1 (f=1) olduğu belirlenmiştir. 6. sınıf DKAB öğretim programında 7’si manevi, 5’i evrensel ve 4’ü de milli olmak üzere 16 farklı değerın programda yer bulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından manevi değerlerin, evrensel ve milli değerlere göre daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin manevi değerler (f=10) olduğu, bunu (f=9) ile milli değerlerin takip ettiği ve evrensel değerlerin (f=5) ise diğer değer türlerine oranla daha az yer bulduğu belirlenmiştir. Öte yandan programda esas alınan kök değerlerden öz denetim (f=3), dürüstlük (f=1), yardımsaverlik (f=1), sabır (f=1), saygı (f=1) ve sorumluluk (f=1) değerleri kazanım-

larda yer almıştır. Bu durumda 6. sınıf DKAB öğretim programında kök değerlerden 4 tanesinin dolaylı olarak kendine yer bulduğu tespit edilmiştir.

6. sınıf DKAB Öğretim Programında özellikle “Zararlı Alışkanlıklar” ve “Temel Değerlerimiz” üniteleri kazanımlarında doğrudan değerler eğitimine yer verilmesi milli ve manevi değerlerin yoğun bir şekilde programda yer almasında etkili olduğu görülmüştür. “Temel Değerlerimiz” başlığında müstakil bir ünitenin varlığı, programın değerler eğitimini ne kadar önemli gördüğünün bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak üniteler bazında kazanımlara bakıldığında değerlerin dengeli olarak kazanımlara yansıtılmadığı görülmektedir. Nitekim “Namaz” ve “Hz. Muhammed’in Hayatı” ünitelerinde doğrudan bir değere yer verilmemesi bu tespiti destekler niteliktedir.

Tablo 4. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (7. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Öz denetim	4	1	3	Manevi
2	Dostluk	3	1	2	Manevi
3	Sabır	3	1	2	Manevi
4	Sorumluluk	3	1	2	Evrensel
5	Yardımsızlık	2	1	1	Manevi
6	Dürüstlük	2	1	1	Manevi
7	Adalet	2	1	1	Evrensel
8	Sevgi	2	1	1	Evrensel
9	Akılcılık ve bilimsellik	2	1	1	Evrensel
10	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	-	2	Milli
11	Merhametli olma	1	-	1	Manevi
12	İyiliği emredip kötülükten sakındırmak	1	-	1	Manevi
13	Kul hakkı gözetme	1	1	-	Manevi
14	Allah sevgisi	1	-	1	Manevi
15	Saygı	1	1	-	Evrensel
16	İnsan haklarına saygı	1	-	1	Evrensel
17	Eşitlik	1	-	1	Evrensel
18	Gelişime açık olma	1	-	1	Evrensel
19	Vatanseverlik	1	1	-	Milli
Toplam		34	12	22	Evrensel: 8 Manevi: 9 Milli: 2

Tablo 4 incelendiğinde programda, en fazla 4 frekansla “öz denetim” değerine yer verildiği, bu değeri 3 frekansla “dostluk”, “sabır” ve “sorumluluk” değerlerinin takip ettiği görülmektedir. “Yardımsızlık”, “dürüstlük”, “adalet”, “sevgi”, “akılcılık ve bilimsellik”, “kültürel mirasa sahip çıkma” değerleri ise iki defa (f=2) yer almışlardır. Belirlenen 19 farklı değerden geriye kalan 9 değerın frekansının ise 1 (f=1) olduğu belirlenmiştir.

7. Sınıf DKAB Öğretim Programında 9’u manevi, 8’i evrensel ve 2’si de milli olmak üzere 19 farklı değerin programda yer bulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından manevi değerlerin, evrensel ve milli değerlere göre daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin manevi değerler (f=18) olduğu, bunu (f=13) ile evrensel değerlerin takip ettiği ve milli değerlerin (f=3) ise diğer değer türlerine oranla daha az yer bulduğu belirlenmiştir.

Öte yandan programda esas alınan kök değerlerin tamamı kazanım düzeyinde yer almıştır. Bu durumda 7. Sınıf DKAB Öğretim Programında kök değerler doğrudan ya da dolaylı olarak kendine yer bulduğu tespit edilmiştir. 7. Sınıf DKAB Öğretim Programının doğrudan değerler eğitimiyle ilgili 3. ünitesi olan “ahlaki davranışlar” ünitesinin 1 numaralı “Güzel ahlaki tutum ve davranışları örneklerle açıklar.” şeklindeki kazanımının açıklamasında “Kazanımda; “adalet”, “dostluk”, “dürüstlük”, “öz denetim”, “sabır”, “saygı”, “sevgi”, “sorumluluk”, “vatanseverlik” ve “yardımsızlık” değerleri, ilişkili oldukları tutum ve davranışlarla birlikte ele alınır.” yer alan ifadelerle programda temel alınan bütün kök değerlerin verilmesi vurgulanmaktadır. Ancak bu kadar yoğun bir değer aktarımının tek bir kazanım içerisine sıkıştırılması, öğrenme öğretme süreçleri açısından sadece bilişsel düzeyde kalabileceği gibi hedef kitlenin de söz konusu değerleri içselleştirememesine neden olabilir. Bu durumda değer aktarımının sadece telkin düzeyinde olacağı, davranışa ve alışkanlığa dönüşebilme potansiyelinin zayıf kalacağı söylenebilir.

7. Sınıf DKAB Öğretim Programı değerler eğitimi açısından genel olarak değerlendirildiğinde, değerlerin ünitelere dengeli olarak dağıtılmadığı görülmektedir. Değerler eğitimi açısından önemli bir potansiyele sahip olan “İslam Düşüncesinde Yorumlar” ünitesi kazanımlarının teorik bilgiyi öne çıkarması ve yeterince değer öğretimiyle ilişkilendirilmemesi, değerler eğitimi açısından bir eksiklik olarak görülmektedir. Nitekim din öğretimi yaklaşımlarından mezheplerüstü anlayışın benimsendiği 2018 DKAB Öğretim Programının vizyonunda, farklı inanç ve yorumlara saygı duyan, farklılıklarla bir arada yaşama becerisi kazanmış hoşgörülü bireyler yetiştirmenin amaçlandığı vurgulanmıştır (MEB, 2018, s. 9). Dolayısıyla “İslam Dü-

şüncesinde Yorumlar” ünitesi kazanımlarında “hoşgörü” ve “saygı” değerlerine yer verilmesi bu amacın gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır.

Tablo 5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (8. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Yardımsızlık	4	2	2	Manevi
2	Sabır	3	-	3	Manevi
3	Akılcılık ve bilimsellik	3	-	3	Evrensel
4	Sorumluluk	2	1	1	Evrensel
5	Azım	2	-	2	Evrensel
6	Adalet	2	1	1	Evrensel
7	Dayanışma	2	1	1	Evrensel
8	İnsan haklarına saygı	2	1	1	Evrensel
9	Dürüstlük	2	1	1	Manevi
10	Allah sevgisi	2	-	2	Manevi
11	Açık fikirlilik	1	1	-	Evrensel
12	Cesaret	1	1	-	Evrensel
13	Emeğe saygı	1	-	1	Evrensel
14	Eşitlik	1	-	1	Evrensel
15	Çalışkanlık	1	-	1	Evrensel
16	Başarı	1	-	1	Evrensel
17	Kültürel mirasa sahip çıkma	1	-	1	Milli
18	Öz denetim	1	-	1	Manevi
19	Aile birliğine önem verme	1	-	1	Manevi
20	Merhametli olma	1	1	-	Manevi
21	İyiliği emredip kötülükten sakındırmak	1	1	-	Manevi
Toplam		35	11	24	Evrensel: 12 Manevi: 8 Milli: 1

Tablo 5 incelendiğinde programda, en fazla 4 frekansla “yardımsızlık” değerine yer verildiği, bu değeri 3 frekansla “sabır”, “akılcılık ve bilimsellik” değerlerinin takip ettiği görülmektedir. “Sorumluluk”, “azım”, “adalet”, “dayanışma”, “insan haklarına saygı”, “dürüstlük” ve Allah sevgisi” değerleri ise iki defa (f=2) yer almışlardır.

Belirlenen 21 farklı değerden geriye kalan 11 değerın frekansının ise 1 (f=1) olduğu belirlenmiştir.

8. Sınıf DKAB Öğretim Programında 12'si evrensel, 8'i manevi ve 1'i de milli olmak üzere 21 farklı değerın programda yer bulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerlerin, manevi ve milli değerlere göre daha fazla yer aldığı görölmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin evrensel değerler (f=19) olduğu, bunu (f=15) ile manevi değerlerin takip ettiği ve milli değerlerin de sadece 1 defa (f=1) yer aldığı tespit edilmiştir. Öte yandan programda esas alınan kök değerlerden yardımseverlik (f=4), sabır (f=3), sorumluluk (f=2), adalet (f=2), dürüstlük (f=2) ve öz denetim (f=1) değerleri kazanımlarda yer almıştır. Bu durumda 8. sınıf DKAB öğretim programında kök değerlerden 6 tanesinin doğrudan ya da dolaylı olarak kendine yer bulduğu tespit edilmiştir.

8. Sınıf DKAB Öğretim Programında özellikle "Hz. Muhammed'in Örnekliliği" ünitesi kazanımlarının değerler eğitimine yönelik yoğun bir içeriğe sahip olması, belirlenen değer sayısının yüksek çıkmasında etkili olmuştur. Ancak söz konusu ünitenin "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İnsanlara Değer Vermesi" şeklinde ifade edilen 6. kazanımında engellilere yönelik açıklamalara yer verilmesi beklenirdi. DKAB Öğretim Programında dezavantajlı gruplardan engellilere yönelik doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir kazanıma yer verilmemesi önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

8. Sınıf DKAB Öğretim Programının "Zekât ve Sadaka" başlıklı 2. ünitesinin 4. kazanımı, "Hz. Şuayb'in (a.s.) hayatını ana hatlarıyla tanır." biçimindedir ve açıklamasında "Hz. Şuayb'in, (a.s.) "ölçü ve tartıda hile yapmama" konusunda ortaya koyduğu duyarlılıkla ilgili Kur'an-ı Kerim'den örneklere yer verilir." denilerek belli bir değerın kazandırılmasına odaklanılması değerler eğitimi açısından yararlı olmuştur. Ancak DKAB öğretim programının bütün sınıf düzeylerinde peygamberlerin hayatlarıyla ilgili kazanımlarda sadece ".....(a.s.) hayatını ana hatlarıyla tanır." ifadesinin yer alması, kazanım açıklamalarına yer verilmeyerek hayatı tanıtılan peygamber üzerinden bir değerın belirlenmemesi ya da öne çıkarılmaması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. 8. Sınıf DKAB Öğretim Programını genel olarak değerlendirdiğimizde değerler eğitimine yönelik kazanımların ünitelere dengeli bir şekilde dağıtıldığı görölmektedir.

DKAB Öğretim Programı üzerine yapılan analizlerden, DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) en çok yer verilen değerın, manevi değerlerden farklı sınıflar düzeyinde 10 kez yer verilen "öz denetim" değeri olduğu, bu değeri "yardımlaşma" (f=9),

“sabır” (f=8) ve “dürüstlük” (f=7) değerlerinin takip ettiği görülmektedir. Evrensel değerlerden “İnsan haklarına saygı” ve “sorumluluk” (f=6), milli değerler grubundan “kültürel mirasa sahip çıkma” (f=8) değerleri de farklı sınıflar düzeyinde programda kendi kategorisi içinde en çok yer bulan değerler olarak belirlenmiştir. Ayrıca komisyonca oluşturulan değerler grubunda yer alan 19 manevi değerden 5’ine, 25 evrensel değerden 7’sine, 13 milli değerden 7’sine, yönelik doğrudan ya da dolaylı kazanıma programda yer verilmediği tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 6). Bu durumda DKAB 4-8. sınıflar Öğretim Programı kazanımlarının bilişsel öğrenmelere öncelik verdiği, değerlerin edindirilmesine ilişkin olarak duyuşsal kazanımlara istenilen düzeyde yer vermediği görülmektedir.

Tablo 6. Komisyon Tarafından Oluşturulan Değerler Çizelgesinden DKAB (4-8. Sınıflar) Öğretim Programında Kazanım Düzeyinde Yer Almayanlar

MİLLİ DEĞERLER	MANEVİ DEĞERLER	EVRENSEL DEĞERLER
Kahramanlık	Alçakgönüllü/tevazu	Çevreye duyarlılık
Milli bağımsızlık	İzzet-i nefis (öz saygı)	Demokrasi ve katılımçılık
Milli egemenlik	Kanaatkârlık ve şükür	Etik davranış
Milli galibiyet/zafer	Tasarruf	Etkin vatandaşlık
Millet sevgisi	Vefa	Kapsayıcılık
Misafirperverlik		Öz güven
Şan ve şeref		Vicdanlı olmak

1.1.2.1. DKAB Öğretim Programında Doğrudan ve Dolaylı Şekilde Verilen Değerler

DKAB dersleri, eğitim sistemi içerisinde doğrudan değerler eğitimini öncelmesi bakımından değerler eğitimine en fazla katkısı olan derslerin başında gelmektedir. İncelenen DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) değer kavramının doğrudan tanımlaması, kazandırılacak kök değerlerin belirlenmesi nedeniyle söz konusu programın, değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımına yakın durduğu söylenebilir. Kazanımlarda doğrudan yer verilen değerlerin yanı sıra bazılarında da dolaylı olarak yer verilmiştir. DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) tespit edilen toplam 131 değerden 38’i doğrudan 93’ü ise dolaylı olarak verilmiştir. Doğrudan verilen değerler kazandırılmak istenen değerlerin belirlenmesini kolaylaştırırken dolaylı verilen değerlerin belirlenmesi daha fazla bilgi ve beceri gerektirmektedir. Bunun için programda yer alan kazanım ve açıklamaların, ders kitaplarının derin analizine ihtiyaç duyulmaktadır. Bazen aynı değere bir ünitenin kazanımında doğrudan yer verilirken bir başka ünite de dolaylı olarak yer verilebilmektedir. Örneğin kök değerler arasında da yer alan “yardımseverlik” değerinin, DKAB Öğretim Programı (4-8. Sınıflar)

kazanımlarında doğrudan 5, dolaylı olarak 4 olmak üzere toplam 9 defa kendisine yer bulduğu belirlenmiştir. “Yardımseverlik” değerine, 7. sınıf öğretim programında 3 numaralı kazanımın açıklamalarının “a” maddesinde “Kazanımda; “adalet”, “dostluk”, “dürüstlük”, “öz denetim”, “sabır”, “saygı”, “sevgi”, “sorumluluk”, “vatanseverlik” ve “yardımseverlik” değerleri, ilişkili oldukları tutum ve davranışlarla birlikte ele alınır.” biçiminde doğrudan temas edilirken; 5. sınıf öğretim programında “Ramazan ayı ve oruçla ilgili kavramları örneklerle açıklar.”¹ numaralı kazanımın açıklamalarının “a” maddesinde “Ramazan ve oruçla ilgili sahur, imsak, iftar, teravih ve fitre kavramları açıklanır.” şeklindeki ifadelerde yer alan özellikle fitre kavramının yardımlaşmayı çağrıştırmaya sebebiyle dolaylı olarak değinildiği düşünülmüştür. DKAB Öğretim Programı (4-8. Sınıflar) kazanımlarında belirli sure ya da ayetlere yer verilerek doğrudan ya da dolaylı olarak değerlerle ilişkilendirilmektedir. Mesela 5. sınıf öğretim programında yer alan “Adap ve Nezaket” ünitesinin 5. kazanımı “Hz. Lokman’ın (a.s.) öğütlerini hayatına yansıtmaya özen gösterir.” biçimindedir. Duyuşsal alanla ilgili anlaşılan ayetlerin verdiği mesajlardan dolaylı olarak “İyiliği emredip kötülükten sakındırmak” değerine temas edildiği anlaşılmıştır.

2. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (9. - 12. SINIFLAR)

2.1. Bulgular

2.1.1. DKAB Öğretim Programlarında Değerlere Yönelik Açıklamalar

DKAB Öğretim Programının başlangıcında, “Programın Genel Felsefesi ve Genel Amaçları” ile “Değerlerimiz” başlığı altında, değerler eğitimi perspektifi ortaya konmaya çalışılmıştı ve buna dair analizlere yukarıda yer verilmişti. Bu noktadan sonra çalışmada, girişte perspektifi oluşturulan değerlerin, DKAB programının kazanımlarına nasıl yansıtıldığına odaklanılmaktadır. Programda göndermede bulunan on kök değer ve bunlar dışında kalan milli, manevi ve evrensel değerlerden bazılarının kazanımlarda doğrudan yer bulunduğu görülmektedir. Programda değerlere yönelik kazanımların “10.3.1. İslam dininin aile kurumuna verdiği önemi fark eder.” (DKABÖP, 2018; s.22) örneğinde olduğu gibi bazen tek cümlelik bir yargı şeklinde verildiği bazen de kazanımın açıklama kısmında yer alan bir ifade ile aktarıldığı görülmektedir. Örneğin, 9. sınıf öğretim programında yer alan “Gönül coğrafyamız” isimli ünitenin “9.5.2. İslam medeniyetinin, dünyanın farklı bölgelerindeki etkilerini fark eder.” şeklindeki 2. kazanımının altında, “İslam medeniyetinin bu havzalara İslam’ın taşınmasına öncülük eden âlimler, komutanlar ve tüccarlara kısaca yer verilir.” (DKABÖP, 2018; s.19) açıklaması yer almaktadır. Dolayısıyla bu açıklama cümlesinde dolaylı olarak “büyüklere saygı” milli değerine temas mevcuttur. Örneklerden de anlaşılacağı üzere Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının (9-12. Sınıflar) değerler kapsamında analizinde gerek kazanım cümlelerine gerekse kazanım açıklamalarına odaklanılmaya gayret edilmiştir.

2.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

Programa yukarıda açıklandığı şekilde yansıtılmış olan değerler, uzmanlar tarafından proje amaçlarına uygun olarak “milli,” “manevi” ve “evrensel” değerler olarak tasnif edilmiştir. Bulgulara programın “kazanımlar ve açıklamalar” kısmının bir bütün olarak incelenmesiyle ulaşılmıştır. Programda yer alan değer sayıları, bunların tekrar etme sıklığı (frekans), doğrudan ya da dolaylı verilme durumu ve yer aldığı kategori tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 7. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (9. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Akıcılık ve bilimsellik	5	3	2	Evrensel
2	Allah sevgisi	3	1	2	Manevi
3	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	1	1	Milli
4	Öz denetim	2	-	2	Manevi
5	Büyükklere saygı	1	1	-	Milli
6	Gelişime açık olma	1	-	1	Evrensel
7	Millet sevgisi	1	1	-	Milli
8	Özgürlük	1	1	-	Evrensel
9	Sorumluluk	1	1	-	Evrensel
10	Adalet	1	1	-	Evrensel
11	Kahramanlık	1	-	1	Milli
12	Aile birliğine önem verme	1	-	1	Manevi
13	Yardımsızlık	1	-	1	Manevi
14	Tasarruf	1	-	1	Manevi
Toplam		22	10	12	Evrensel:5 Manevi:5 Milli:4

Tablo 7 incelendiğinde 5'i evrensel, 5'i manevi 4'ü de milli olmak üzere 14 farklı değer, bir değer aktarma potansiyeliyle programda yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değer kategorilerinin frekansları bakımından evrensel değerlerin milli ve manevi değerlere göre daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin evrensel değerler (f=9) olduğu, bunu (f=8) ile manevi değerlerin takip ettiği ve milli değerlerin de (f=5) kere geçtiği görülmektedir. Öte yandan programda zikredilen 10 kök değerden dördünün (adalet, öz denetim, sorumluluk, yardımsızlık) programda kendine yer bulduğu tespit edilmiştir. Bu durumda kök değerler esas alındığında 9. Sınıf öğretim programında bu değerlerden 4 tanesi yer bulmuş, toplamda 5 kez tekrarlanan (f=5) kök değerlerin, kazanımlarda yer bulan toplam değerlere oranı %22,8 olarak tespit edilmiştir.

İncelenen programın kazanımlarından hareketle oluşturulan yukarıdaki tablodaki değerler, kazanımın işaret ettiği içeriğin etkili bir değer aktarımı ya da değer geliştirmeye konu olabileceği düşüncesiyle tespiti çalışılmıştır. Din kültürü ve ahlak

bilgisi dersi öğretim sürecinde başvuru bir ayet-i kerime veya hadis-i şerif ya da dini içerikli bir metnin oldukça farklı değerlere temas etmesi, göndermeler barındırması doğal bir durumdur. Bu nedenle programın kazanımlarının doğrudan veya dolaylı yolla temas ettiği öncelikli değerlerin tespiti bu anlamda önem arz etmektedir. Örnek verilecek olursa, 9. sınıfın “Bilgi ve İnanç” başlıklı 1. ünitesinin ilk kazanımında, “Bilgiyi sevme, doğru bilgiye ulaşma ve faydalı bilgi ile bilgi ahlakı, bilginin kullanımı ve muhafazası gibi konulara da değinilir.” denilmektedir. Dolayısıyla kazanımın “akılcılık ve bilimsellik” değeriyle doğrudan ilişkili olduğu ortadadır. Benzer şekilde DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) , bütün üniteler Kur’ân-ı Kerim’den bir ayetin ya da ayet grubunun yorumuyla tamamlanmakta ve bu ayet grubuyla ilgili kazanım olarak, “.....ayetlerinde verilen mesajları değerlendirir.” ifadesine yer verilmektedir. Bazı durumlarda söz konusu ayet grubunda birden fazla değere temas edildiği olmaktadır. Bu durumda ayet grubunda yer alan değerlerden ön plana çıkan, ünite öğrenme alanıyla ilgili olanı “doğrudan” şeklinde, diğerlerini ise “dolaylı” olarak tespit etmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu ayet gruplarında dolaylı olarak temas edilen değerlerle ilgili değer kazandırma ya da değer aktarımı yöntemleriyle yapılacak çalışmalar öğretmenin yaklaşımına kalıyor görünmektedir. Örnek verilecek olursa DKAB 9. Sınıf Öğretim Programında doğrudan değerler temalı, “Gençlik ve Değerler” başlıklı bir ünite yer almaktadır. Bu üniteye toplam dört kazanım belirlenmiş ve 3. kazanıma, “İslam düşünce geleneğinde öne çıkan temel “insani erdem ve değerlerden hikmet, adalet, iffet ve şecaat konularına yer verilir. İnsanın düşünme, arzu ve gazap gibi konularda ölçülü olması, itidal üzere hareket etmesi, bedeni ve maddi hazlara aşırı düşkünlükten korunması, gönül tokluğu gibi anlamlara gelen iffet kavramı, ahlaki ve felsefi boyutlarıyla ele alınır.” ifadeleriyle açılım kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu kazanımda ahlaki ve felsefi içeriğiyle ele alınması gereği vurgulanan iffetin, “İnsanın düşünme, arzu ve gazap gibi konularda ölçülü olması, itidal üzere hareket etmesi, bedeni ve maddi hazlara aşırı düşkünlükten korunması, gönül tokluğu” gibi anlamlara hamledilmesi, onu öz denetim değerinin kapsamına sokmaktadır. Dolaylı da olsa öz denetime yapılan vurgular nedeniyle, komisyonun oluşturduğu değerler skalasında yer almayan bu kavramı, öz denetim değeriyle ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Yine aynı ünitenin 9.4.4. numaralı kazanımında “İsrâ suresi 23-29. ayetlerde verilen mesajları değerlendirir.” denilmektedir. Toplam yedi ayetten oluşan bu bölümde, Allah’tan başkasına kulluk edilmemesi, anne babaya şefkatle davranılması, manevi anlamda temizlik, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa yardımda bulunulması, cömertlik yapayım derken büsbütün savurgan davranılmaması vb. peş peşe bir takım ahlaki buyruk sıralanmaktadır. Doğaldır ki öğretim programında tüm öğrenme-öğretme etkinliklerine 12 ders saati ayrılması önerilen bir ünitenin yalnızca bir kazanımında ifade edilen ayet

grubunda kendisine temas edilen tüm dini-ahlaki değerleri, öğrencinin söz konusu değerleri içselleştirip, davranışa ve alışkanlığa dönüştürebileceği bir yöntemle ele almak mümkün görünmemektedir. Bu tür ayet gruplarında dolaylı olarak temas edilen alt değer gruplarına öğretmen tarafından temas edilmesi, öğretim süreçlerinde değerler eğitimi kapsamına alınması; farklı sınıflar ve şubeler düzeyinde derse giren öğretmen tarafından takibinin yapılması güç görünmektedir.

Tablo 8. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (10. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1.	Açık fikirlilik	3	2	1	Evrensel
2.	Akılcılık ve bilimsellik	3	2	1	Evrensel
3.	Allah sevgisi	3	3	-	Manevi
4.	Öz denetim	3	3	-	Manevi
5.	Aile birliğine önem verme	2	2	-	Manevi
6.	Gelişime açık olma	2	2	-	Evrensel
7.	İyiliği emredip kötülükten sakındırma	2	2	-	Manevi
8.	Kul hakkı gözetme	2	2	-	Manevi
9.	Adalet	1	1	-	Evrensel
10.	Çevreye duyarlılık	1	1	-	Evrensel
11.	Dayanışma	1	1	-	Evrensel
12.	Dürüstlük	1	1	-	Manevi
13.	Estetik	1	1	-	Evrensel
14.	Helal kazanç	1	-	1	Manevi
15.	İnsan haklarına saygı	1	-	1	Evrensel
16.	Kahramanlık	1	1	-	Milli
17.	Kapsayıcılık	1	-	1	Evrensel
18.	Kültürel mirasa sahip çıkma	1	-	1	Milli
19.	Milli birlik ve beraberlik	1	-	1	Milli
20.	Nezakat	1	-	1	Manevi
21.	Sevgi	1	1	-	Evrensel
22.	Sorumluluk	1	1	-	Evrensel
23.	Şefkatli ve merhametli olma	1	-	1	Manevi
24.	Yardımsızlık	1	-	1	Manevi
Toplam		36	26	10	Evrensel:11 Manevi:10 Milli:3

Tablo 8 incelendiğinde, 3 frekansla “açık fikirlilik”, “akılcılık ve bilimsellik”, “Allah sevgisi”, “öz denetim” değerlerine yer verildiği, bunları 2 frekansla “aile birliğine

önem verme”, “gelişime açık olma”, “iyiliği emredip kötülükten sakındırma”, “kul hakkı gözetme” değerlerinin takip ettiği görülmektedir. Tespit edilen 24 farklı değerden geriye kalan 16 tanesinin frekansı ise 1 olduğu görülmektedir. 10. Sınıf DKAB Öğretim Programında 11’i evrensel, 10’u manevi ve 3’ü de milli olmak üzere 24 farklı değer, bir değer aktarma potansiyeliyle programda yer bulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerlerin, manevi değerlerle eş düzeyde yer aldığı ve milli değerlerin diğer iki değer grubuna nazaran daha az yer bulduğu görülmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin manevi değerler (f=17) olduğu, bunu (f=16) ile evrensel değerlerin takip ettiği ve milli değerlerin de 3 defa (f=3) geçtiği görülmektedir. Programın değerler perspektifi oluşturulurken esas alınan kök değerlerden öz denetim üç kez tekrarlanan (f=3) bir değer olarak dikkat çekmektedir. Bu değerlerden adalet 1 (f=1), dürüstlük 1 (f=1), sevgi 1 (f=1), sorumluluk 1 (f=1), yardımseverlik de 1 defa (f=1) yer almışlardır. Bu durumda kök değerler esas alındığında 10. Sınıf DKAB Öğretim Programında bunlardan 6 tanesi yer bulmuş, toplamda 8 kez tekrarlanan (f=8) bu kök değerlerin komisyonca belirlenen ve 10. Sınıf DKAB Öğretim programında yer alan değerler yelpazesinden tespit edilenlere oranı %22,2 olarak tespit edilmiştir.

10. sınıf öğretim programında özellikle “Ahlaki Tutum ve Davranışlar”, “Din ve Hayat” gibi ünitelerin varlığının kazanımlarda tespit edilen değer sayısının yüksek çıkmasında etkili olduğu, “Hz. Muhammed ve Gençlik” ünitesinin de buna katkı sağladığı görülmektedir. Dört farklı sınıf düzeyinde doğrudan ve dolaylı en fazla değer tespit edilen sınıf düzeyi 10. sınıf olarak ön plana çıkmaktadır.

10. sınıf öğretim programının 2. ünitesi olan “Hz. Muhammed ve Gençlik” ünitesinin 4 numaralı kazanımında, “Bazı genç sahabilerin öne çıkan özelliklerini örnek alır.” denilmektedir. Kazanım kapsamında sorumluluk sahibi bir genç olarak Esmâ binti Ebî Bekir’in hayatına değinilmesi istenmektedir. Hz. Muhammed ve Gençlik ünitesinde örnek gençler arasında Hz. Ali, Hz. Ayşe, Hz. Fatıma vb. örneklerin verilmesi olumlu bir yaklaşımken, dezavantajlı gruplardan özellikle engelli sahabilerden bir örnek seçilmemesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

10. sınıf öğretim programının 4. ünitesi olan “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” ünitesinin 3 numaralı kazanımında, “İslam ahlakında yerilen bazı davranışları ayet ve hadislerle açıklar.” denilmekte ve “Kazanım kapsamında yalan ve iftira, mahremiyetin ihlali (tecessüs), gıybet, haset, suizan, hile ve israf konularına değinilir.” açıklaması yapılmaktadır. Bu açıklamada yerilen kötü davranışların hepsi kul hakkı değeri kapsamında değerlendirilmiştir. Özellikle internet ve sosyal medya kanalıyla tecessüs-

sün, mahremiyet ihlallerinin arttığı günümüzde bu türden davranışların kötülüğüne dair daha çok içerik üretilmesi önerilebilir.

Tablo 9. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (11. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1.	İyiliği emredip kötülükten sakındırma	3	2	1	Manevi
2.	Akıcılık ve bilimsellik	2	-	2	Evrensel
3.	Allah sevgisi	2	-	2	Manevi
4.	Şehitlik ve gazilik	2	1	1	Milli
5.	Cesaret	1	-	1	Evrensel
6.	Kahramanlık	1	-	1	Milli
7.	Kültürel mirasa sahip çıkma	1	1	-	Milli
8.	Öz denetim	1	1	-	Manevi
9.	Sabır	1	1	-	Manevi
10.	Sorumluluk	1	-	1	Evrensel
11.	Vefa	1	-	1	Manevi
Toplam		16	6	10	Manevi:5 Milli:3 Evrensel:3

Tablo 9 incelendiğinde, en çok 3 frekansla “iyiliği emredip kötülükten sakındırma” manevi değerine değinildiği, bunu 2’şer frekansla “akıcılık ve bilimsellik”, “Allah sevgisi” ve “şehitlik ve gazilik” değerlerinin takip ettiği gözlemlenmektedir. Geriye kalan 7 tanesinin frekansı ise 1 olarak gerçekleşmiştir. 11. Sınıf DKAB Öğretim Programında 5’i manevi, 3’ü evrensel ve 3’ü de milli olmak üzere 11 farklı değer, bir değer aktarma potansiyeliyle programda yer bulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından manevi değerlerin, evrensel ve milli değerlere nazaran daha çok yer bulduğu görülmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin manevi değerler (f=8) olduğu, evrensel ve milli değerlerin 4 defa (f=4) şeklinde yer aldıkları görülmektedir. Programın değerler perspektifi oluşturulurken esas alınan kök değerlerden öz denetim 1 (f=1), sabır 1 (f=1), sorumluluk 1 (f=1) değerleri yer almıştır. Bu dağılım esas alındığında 11. Sınıf DKAB Öğretim Programında bu değerlerden 3 tanesi yer bulmuş, toplamda 3 kez tekrarlanan (f=3) bu kök değerlerin komisyonca belirlenen değerler yelpazesinden, 11. Sınıf DKAB programında yer alanlara oranı %18,8 olarak tespit edilmiştir.

11. Sınıf DKAB Öğretim Programının “Kur’an’da Bazı Kavramlar” başlıklı 3. Ünite-sinin 1. Kazanımı, “*Kur’an’ı Kerim’de geçen bazı kavramları yorumlar.*” şeklindedir ve açıklamasında “*Cihat kavramı; anlam genişliği göz önünde bulundurularak salt savaş ile sınırlandırılmadan tüm boyutlarıyla ve Mekki-Medeni ayetlerin bu kavrama yüklediği anlamlar bağlamında ele alınır. Cihadın bir ibadet olarak farzı ayın ve farz-ı kifaye olduğu durumlara değinilir. Bu kapsamda ceht, mücahede, davet, tebliğ, irşat, emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker, kıtal/mukatele ve şehadet kavramlarına yer verilir.*” denilmektedir. Cihat kavramının öğretim programında yer bulması ve içeriğinin Kur’an eksenli bir analizle ele alınması, cihat kavramına yüklenen yanlış anlamlar ve yorumlar nedeniyle terörizmle ilişkilendirilmeye çalışan İslam’ın doğru anlaşılması açısından önemlidir. Dolayısıyla kavramın “iyiliği emredip kötülükten sakındırma, irşat vb. farklı anlamlarıyla programda yer bulması kıymetlidir, öğretim programında gerekirse farklı sınıflar düzeyinde de yer verilmesi uygun olacaktır.

Tablo 10. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında (12. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1.	Akılcılık ve bilimsellik	5	3	2	Evrensel
2.	Kültürel mirasa sahip çıkma	4	1	3	Milli
3.	Adalet	2	1	1	Evrensel
4.	Emeğe saygı/alın teri	2	1	1	Evrensel
5.	Etik davranış	2	-	2	Evrensel
6.	Helal kazanç	2	1	1	Manevi
7.	Kapsayıcılık	2	1	1	Evrensel
8.	Kul hakkı gözetme	2	-	2	Manevi
9.	Öz denetim	2	-	2	Manevi
10.	Açık fikirlilik	1	-	1	Evrensel
11.	Büyükklere saygı	1	1	-	Milli
12.	Cömertlik	1	-	1	Manevi
13.	Dostluk	1	-	1	Manevi
14.	Dürüstlük	1	-	1	Manevi
15.	Gelişime açık olma	1	-	1	Evrensel
16.	İnsan haklarına saygı	1	-	1	Evrensel
17.	Kahramanlık	1	-	1	Milli
18.	Milli birlik ve beraberlik	1	-	1	Milli
19.	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	-	1	Milli
20.	Vefa	1	-	1	Manevi
Toplam		34	9	25	Evrensel:8 Manevi:7 Milli:5

Tablo 10 incelendiğinde, en çok 5 frekansla “akılcılık ve bilimsellik” evrensel değerine değinildiği, bunu 4 frekansla “kültürel mirasa sahip çıkma” milli değerinin takip ettiği görülmektedir. “Adalet”, “emeğe saygı/alınları”, “etik davranış” ve “kapsayıcılık” ise evrensel değerler olarak iki defa (f=2) şeklinde yer bulmuşlardır. Aynı şekilde manevi değerlerden kabul edilen “helal kazanç”, “kul hakkı gözetme” ve “öz denetim” ikiser defa (f=2) programın kazanımlarında yer bulan değerler olarak dikkat çekmektedirler. Yukarıda sayılan değerlerden 11 tanesi ise listede bir defa yer bulmuşlardır.

Tablo 10 incelendiğinde, 12. sınıf DKAB Öğretim Programında 8’i evrensel, 7’si manevi ve 5’i de milli olmak üzere 20 farklı değer, bir değer aktarma potansiyeli barındırdığı düşüncesiyle programda yer bulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerlerin manevi değerlerle denk sayılabilecek bir düzeyde yer aldığı, milli değerlerin ise diğer değer gruplarına nazaran daha az yer bulduğu görülmektedir. Bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin evrensel değerler (f=16) olduğu, manevi değerlerin (f=10), milli değerlerin ise (f=8) şeklinde yer buldukları görülmektedir. Programın değerler perspektifi oluşturulurken esas alınan kök değerlerden adalet 2 (f=2), öz denetim 2 (f=2), dostluk 1 (f=1), dürüstlük 1 (f=1) değerlerinin yer aldığı görülmüştür. Bu dağılım esas alındığında 12. sınıf DKAB Öğretim Programında bu değerlerden 4 tanesi yer bulmuş, toplamda 6 kez tekrarlanan (f=6) kök değerlerin komisyonca belirlenen değerler yelpazesinden, 12. Sınıf DKAB Programında tespit edilenlere oranı %17,60 olarak tespit edilmiştir.

12. Sınıf DKAB Öğretim Programının dikkat çeken yönü, ünitelerin daha çok dinin kültürel boyutuyla ilgili olduğudur. Ünite isimlerine odaklanılınca bu durum fark edilecektir. Üniteler ve konu başlıkları şu şekildedir: “12. 1. İslam ve Bilim”, “12. 2. Anadolu’da İslam”, “12. 3. İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar”, “12. 4. Güncel Dini Meseleler”, “12. 5. Hint ve Çin Dinleri”. Güncel dini meseleler isimli ünitenin özellikle adalet, açık fikirlilik, akılcılık ve bilimsellik gibi evrensel değerlerin ön plana çıktığı bir ünite olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır ki dinin yorumlanması noktasında öğrencilerin İslam düşünce tarihi boyunca ortaya çıkan metodolojileri ve bu metodolojilere dayalı farklı mezhepleri tanımaları açısından önemli olan bu tür konuların nitelikli içeriklerle ve etkin bir yöntemle sunulması önem arz etmektedir. Bu türden konulara öğretmen tarafından ayrılan zaman, kazanımların sağlanması için yapılan öğrenme öğretme etkinlikleri, öğretim materyalleri noktasında programın daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Öğretim yılının sonuna yakın bir zamanda, öğrencilerde üniversite sınavına yönelik kaygının arttığı dönemlerde 12. sınıf düzeyinde ele alınan bu ünitelerin, işaret edilen gerekçelerle ihmal edilme riskinin yüksek olduğu ortadadır.

DKAB Öğretim Programları (9.-12. Sınıflar) üzerine yapılan analizler incelendiğinde, programda kazanımlar düzeyinde en çok vurgulanan değer olarak, farklı sı-

nıflar düzeyinde 15 kez konu edinilen, evrensel değerler grubu arasında yer alan “akılcılık ve bilimsellik” olduğu görülmektedir. Bu değeri farklı sınıflar düzeyinde 8 tekrarlar, manevi değerler grubunda yer alan “Allah sevgisi” ve “öz denetim” takip etmektedir. Milli değerler grubundan “kültürel mirasa sahip çıkma” değeri de 8 kez tekrarlanmaktadır. Uzman tarafından yapılan derin okumalar sonucunda bir değeri, değer eğitimi konusu yapabilecek derinlikte kazanımların tespitiyle oluşturulan bu tasnifte dikkat çeken bir diğer husus da, komisyon tarafından oluşturulan değerler skalasında yer alan 13 milli değerden 6’sına, 19 manevi değerden 4’üne, 25 evrensel değerden 10 tanesine yönelik kazanımın, programda yer almadığı tespitidir (Bkz. Tablo 11). Elbette kazanımlara yönelik öğrenme-öğretme süreçlerinde gerek ders kitaplarının sağladığı gerekse öğretmen tarafından oluşturulan içerikler ve üretilen materyallerde programda yer verilmediği düşünülen değerlere, birtakım temaslar da bulunması mümkündür. Ancak bir değer karakter eğitimine konu edilecek ya da o değer öğrencide alışkanlık boyutunda yer etmesini sağlayacak derinlikte öğrenme-öğretme etkinliklerine konu edilmesi için bizzat kazanımın o değere temas etmesi, ders kitaplarını hazırlayan komisyonlara ve öğretmenlere bu anlamda kılavuzluk etmesi önem taşımaktadır.

Tablo 11. Komisyon Tarafından Oluşturulan Değerler Çizelgesinden DKAB (9-12. Sınıflar) Öğretim Programında Kazanım Düzeyinde Yer Almayanlar

MİLLİ DEĞERLER	MANEVİ DEĞERLER	EVRENSEL DEĞERLER
Milli bağımsızlık	Alçakgönüllü/tevazu	Azim
Milli egemenlik	Bakımlı/temiz olma	Başarı
Milli galibiyet/zafer	İzzet-i nefis (öz saygı)	Barış
Millîet sevgisi	Kanaatkârlık ve şükür	Cesaret
Misafirperverlik		Çalışkanlık
Şan ve şeref		Demokrasi ve katılımçılık
Vatanseverlik		Estetik
		Eşitlik
		Etik davranış
		Etkin vatandaşlık
		Öz güven
		Saygı
		Vicdanlı olmak

2.1.3. DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) Doğrudan ve Dolaylı Şekilde Verilen Değerler

Eğitim bilimleri literatüründen elde edilen veriler, okul müfredatının tüm alanlarında bir miktar da olsa sınıf içerisinde, ders bağlamında değerlere yer verilmesi gerektiği yönündedir. İnançlarla arasındaki sıkı bağ nedeniyle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi gibi dini merkezine alan bir dersin doğrudan ya da dolaylı verilen pek çok değer

grubuyla ilişkilendirilmesi mümkün görünmektedir. Literatürde kabul gören bir diğer yaklaşım ise değerler eğitiminin doğrudan bir ders ya da program şeklinde verilmesinin yanlışlığıdır. Ailenin, okul ikliminin ve formal-informal eğitim süreçlerinin tamamına yayılmış değerler eğitimi faaliyetlerinden daha etkin sonuçlar beklenmektedir (Akbaş, 2015, s. 251). DKAB Öğretim Programının (9.-12. Sınıflar) değerler açısından incelendiği bu çalışmada kazanımlarda doğrudan yer bulan değerler ile kazanım ve açıklama cümlelerinin alt metninde dolaylı olarak tespit edilen değerlerden biri diğerine göre daha değerli olduğu için doğrudan ya da dolaylı verilmiş addedilmemelidir. Bazen aynı değer bir ünitenin kazanımında doğrudan konu edilirken bir başka üniteye dolaylı bir şekilde konu edilebilmektedir. Örneğin çalışma boyunca birey ve toplum için önemi tartışmasız, kök değerler arasında da yer alan adalet değerini DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) doğrudan 3, dolaylı olarak 1 olmak üzere toplam 4 defa kendisine yer bulduğu tespit edilmiştir. Kazanımda “İslam düşünce geleneğinde öne çıkan temel “insani erdem ve değerlerden hikmet, *adalet*, iffet ve şecaat konularına yer verilir.” şeklinde yer aldığı 9. sınıf öğretim programında doğrudan temas edilirken; 12. sınıf öğretim programında 2 numaralı kazanımın “b” alt boyutunda “*İslam’da işçi ve işveren haklarına yer verilir. Ayrıca “İş Sağlığı ve Güvenliği” kapsamında “güvenli yaşam” hususuna da değinilir.*” vurgusuyla işçiye karşı adil davranma çağrışımı nedeniyle dolaylı olarak değinildiği düşünülmüştür.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin herhangi bir aşamasında referans olarak başvurulan bir ayet ya da hadis-i şerif dahi içeriğiyle hem doğrudan hem de dolaylı birkaç değere temas edebilmektedir. Örnek vermek gerekirse “Kur’an’da Bazı Kavramlar” başlıklı 11. sınıf öğretim programında yer alan 3 numaralı kazanım “*Kehf suresi 107-110. ayetlerde verilen mesajları değerlendir*” şeklindedir. Öğretimin daha çok bilişsel boyutuyla ilgili olduğu görülen, Kur’an’dan bazı kavramları öğretmeyi amaçlayan bu üniteye yer verilen ayet grubunda, Allah’a kavuşacağına ve ahiret gününe inanan birisinin iyilikte bulunması ve Allah’a şirk koşmaması tavsiyesi yer almaktadır. Ahiret düşüncesinin ve dünyadaki eylemlerden hesaba çekileceğinin bilinciyle iyiliklere yönelen ve kötülüklerden uzak duran birisinin ihtiyaç duyduğu değer, “öz denetim” olsa gerektir. Bu durumda ayet grubunda dolaylı olarak da olsa öz denetim değerine temas edilmektedir.

Değerlerin doğrudan verildiği durumların, kazandırılmak istenen değerlerin tespitini kolaylaştırdığı söylenebilir. Dolaylı aktarılan değerlerle ilgiliyse özellikle ders öğretmeni tarafından dersin içeriğini oluşturan metinlerin anlamsal katmanlarına eğilmeyi zorunlu kılan, derinlikli okuma ve analizlerin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda öğretmenin düşünce stili, muhayyilesi ve muhakeme yeteneği önem kazanmaktadır.

3. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Bu bölümde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda DKAB öğretmeni olarak görev yapan yedi öğretmenle yapılan odak grup görüşmesinin ayrıntılarına ve bulgularına yer verilmiştir.

3.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci ve Analizi

Görüşme 27 Eylül 2023 Çarşamba akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. 120 dakika süren görüşmeye İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Nevşehir, Bayburt, Erzurum gibi farklı illerde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okulunda görev yapan yedi Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni katılmıştır. Katılımcıların seçiminde mesleki kıdem ve tecrübeleriyle, yüksek lisans ya da doktora düzeyinde eğitim almaları esas alınmıştır. Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerden yüksek lisans ve doktora öğrencisi olanların yanı sıra bir adet de din eğitimi bilim dalında doktora yapmış öğretmen yer almıştır.

3.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde değer öğretimine etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlere ulaşılmıştır. Görüşler, gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda değer eğitiminde öğretmenin rolü, program ve ders kitaplarına yer verilme durumu, değer aktarım yöntemleri ve öneriler başlığı altında temalaştırılarak aşağıda sunulmuştur. Tema içeriklerinin birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçen özelliklerinin olduğu anlaşılmıştır.

3.2.1. Öğretmenin Rolü

Odak grup görüşmesinde konu hakkında görüşlerini açıklayan öğretmenlerin beyanlarından değerler eğitimi süreçlerinde öğretmenin rolünün önemine fazlaca temas edildiği görülmüştür: Katılımcıların öğretmenin rolüne yaptıkları vurguyu hemen arkasından değerler eğitimi sorumluluğunun yalnızca öğretmenlere havale edilmemesi gerektiği düşüncesi takip etmektedir. Erkek katılımcılardan K2 bu konudaki görüşünü, "... Ama değerler eğitimi böyle verilmez. Az önce arkadaşlarımızın bahsettiği gibi aile bunların başında gelir. Altı yaşına kadar çocuğun kişiliği, karakteri zaten büyük oranda (%80) oturuyor, geriye çok bir şey kalmıyor. Burada tamamen öğretmenlerin becerisine kalmış bir durum söz konusu." şeklinde ortaya koyarken aile etkisinin göz ardı edilmemesi, değerler eğitiminin yalnızca öğretmenlere tahsis edilmemesi hassasiyetini dile getirmeye çalışmıştır. K6 ise konu hakkındaki düşüncesini, "Değerler yalnızca din kültürü dersine aitmiş gibi davranılmamalı.

Değerlerle ilgili şu an MEB’de yürütülen neredeyse bütün projelerde görevler din kültürü öğretmenlerine verilmekte. Bu da sadece DKAB öğretmenlerinin değil diğer öğretmenlerin de tepkisine sebep olmakta.” şeklinde dile getirmiştir. Dolayısıyla değerler eğitiminin karakter temelli bir yaklaşımla, okul ikliminin tümüne yaygınlaştırılarak, tüm branş öğretmenlerinin ve başta öğrenci velileri olmak üzere okul sisteminin tüm paydaşlarının ortak sorumluluğunda yürütülmesine yapılan vurgular dikkat çekmektedir.

3.2.2. Programda Değerler

Görüşmenin bütününde, programın değerleri yeterli düzeyde barındırıp barındırmadığı konusunda katılımcı öğretmenlerin, ortak bir görüş geliştiremedikleri tespit edilmiştir. Örneğin K1, “Kök değerlere öğretim programında yer verilmiş. Öğrenme alanlarının açıklama kısmında hangi değerlerin verilmesi gerektiğinden bazı ünitelerde bahsedilmiş ancak nasıl kazandırılacağı hakkında daha detaylı bilgi verilebilir ve örnekler sunulabilir. Her üniteye verilmesi gereken değerler ayrıntılı olarak yer almamakta. Doğrudan ünitelerdeki konularda yer alan değerler belirtilebilirdi.” derken, K2, “9. ve 10. sınıfta daha çok değerlere yer verilirken ya da o alanda ünite kapsamında değerlerden bahsedilirken 11. ve 12. sınıfta özellikle de 12. sınıfta pek fazla değinilmiyor.” demektedir. Odak grup görüşmesinin öğretim programlarının değerler basamağıyla ilgili yeterliği hakkında bir bulgusu da programın değerler eğitimi noktasında öğrenciye değerler doğrultusunda bir davranış kazandırma potansiyelinden uzak olduğu, ancak fikir verme düzeyinde olduğu, programın değer kazandırma etkisinin öğretmenin bilgi ve becerisine bırakıldığı yönündedir.

3.2.3. Ders Kitaplarında Değerler

Odak grup görüşmesinde değerlerin ders kitaplarında ne derece etkili ele alındığı, kitap içeriklerinde milli, manevi ve evrensel değerlerle çelişen bir durum olup olmadığı noktasında katılımcılar görüşlerini, “Ders kitaplarında eksiklikler var ancak aykırı bir durum yok bence. (K3)”; “Müfredat da ders kitapları da değerler açısından zenginleştirilmeli. (K6)”; “Nicel olarak değerler ders kitaplarında yeterli düzeyde yer almıştır, ancak değer kazandırma noktasında problem yaşanmaktadır. (K7)”, ifadeleriyle ortaya koymuşlardır.

3.2.4. Değer Aktarım Yöntemi

Odak grup görüşmesinde öğretim süreçlerinde değerler eğitimine ilişkin yaklaşımlarından hangilerine başvurdukları sorulan katılımcıların konuya dair söylediklerinden şu bulgulara ulaşılmıştır:

Katılımcılardan K5, “Genellikle anlatım yöntemini kullanıyorum. Gerek peygamber hayatları gerekse gündelik hayattan örnekler veriyorum. Akıllı tahtadan video açıyorum. Maalesef bu uygulamaların öğrencide yeteri kadar farkındalık oluşturmadığını görüyorum. Müfredat, zaman ve çevresel imkânlar her zaman etkinlik yaparak öğretim gerçekleştirmeye uygun olmuyor.” ifadeleriyle öğretmenler arasında yaygın kullanılan değer aktarım yöntemi olan telkine ve neden buna başvurduğuna göndermede bulunmuştur. Bir diğer katılımcı ise (K2) ders süresi içerisinde değer aktarımının güçlüğüne temas ettikten sonra değer oluşturma yaklaşımını çağrıştıran şu ifadelere başvurmuştur. “Değer kazandırma dediğimiz şey yaparak yaşayarak olan bir şey. Ailede bu değerler yok toplumda da yok büyük oranda. Biz bunu ders saatinde kazandırmaya çalışırsak bizim bir şeyler yapmamız gerekiyor. Bu nedenle ben sınıftan çok sahada bulunuyordum. Örneğin yardımlaşma değerini işliyorsak yüzlerce yardım kolisi hazırlıyorduk ve ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla iletişime geçiyorduk. Yani sınıfın içinde değer kazandırmak çok zor bir şey.”. Öğretmenlik tecrübesinden ve sahada öğrenci davranışları üzerine yaptığı gözlemlerden hareketle bir diğer katılımcı (K6), değerler eğitiminde etkisi sürekli vurgulanan rol modellğe göndermeler barındıran şu ifadeleri kullanmıştır: “Anlattıklarını yaşayan insanlara kulak veriyorlar. Dinlenen bir insan olmak zaman alıyor tabi. Bu nesil dinliyor fakat onları sarsacak düşündürecek şeyler yapacağız.”.

3.2.5. Katılımcıların Önerileri

Odak grup görüşmesine katılan öğretmenlerin beyan ve açıklamalarından değerler eğitimine yönelik olarak şu önerileri ön plana çıkmaktadır:

Öğretim programlarında değerler eğitimi kapsamında yer verilen değerlerin belirtildiği bilgi kutucuklarına yer verilebilir. Değerler eğitimi yalnızca öğretmenlerin özellikle de Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sorumluluğu altındaymış algısına kapılmamalı, bu sorumluluk aileden başlayarak okul sisteminin tüm paydaşlarının hatta siyasetin ve eğitim politikaları üretenlerin sorumluluğu olarak görülmeli. Öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarının geliştirilmesinin değer eğitimi süreçlerine katkı sunacağı gerçeğinden hareketle kitap okuma kültürünü geliştirmeye dönük çalışmalar yapılmalı, okul kütüphaneleri zenginleştirilmeli. Öğretim programları ve ders kitapları değerler eğitimi bağlamında zenginleştirilmeli. Etkili bir değerler eğitimi için yaşadığımız dünyadaki ve gençliğin değerler anlayışındaki değişimleri yakalayan bir yaklaşım geliştirilmeli. Özellikle öğretim programları bu hususlar dikkate alınarak geliştirilmelidir.

4. SONUÇ

4.1. DKAB Öğretim Programlarına İlişkin Sonuçlar

DKAB Öğretim Programında tespit edilen toplam 131 değerden 63 tanesinin manevi değerler kapsamında olduğu, bunun da %48,09'luk bir orana karşılık geldiği görülmektedir. Bu durumda DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) en fazla yer verilen değerler grubunun manevi değerler olduğu dikkat çekmektedir. DKAB Öğretim Programında en fazla yer verilen manevi değerlerin, 2 kez doğrudan 8 kez de dolaylı olmak üzere toplamda 10 defa yer alan "öz denetim" değerinin olduğu tespit edilmiştir.

DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) tespit edilen toplam 131 değerden 50 tanesinin evrensel değerler kapsamında olduğu, bunun da %38,16'lık bir orana karşılık geldiği görülmektedir. DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) en fazla yer verilen evrensel değer, 1 kez doğrudan 5 kez dolaylı olarak "insan haklarına saygı" değeri ile 1 kez doğrudan 5 kez dolaylı olmak üzere toplamda 6 frekansla "sorumluluk" değerinin olduğu tespit edilmiştir. Yine DKAB Öğretim Programında öğretim programında tespit edilen toplam 131 değerden 18 tanesinin milli değerler kapsamında olduğu, bunun da %13,74'lük bir yüzdeye tekabül ettiği görülmektedir. 4-8. Sınıflar DKAB Öğretim Programında en fazla yer verilen milli değer, 1 kez doğrudan 7 kez dolaylı olmak üzere toplamda 8 defa tekrarlanan "kültürel mirasa sahip çıkma" değeri olduğu görülmektedir.

DKAB Öğretim Programlarında (4-8. Sınıflar) en fazla yer verilen kök değer, 2 kez doğrudan 8 kez dolaylı olmak üzere toplamda 10 frekansla "öz denetim" değeri olduğu görülmektedir. Bu değeri 3 defa doğrudan 6 defa da dolaylı olmak üzere toplam 9 frekansla "yardımseverlik" takip etmektedir. Diğer kök değerlerden "sabır" (f=8), "dürüstlük" (f=7), "sorumluluk" (f=6), "sevgi" (f=5), "adalet" (f=4), "saygı" (f=3), "dostluk" (f=3), "vatanseverlik" (f=1) kere programın kazanımlarında yer almışlardır. Bu durumda DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) esas alındığı belirtilen on kök değer, hepsine kazanımlarda yer verildiği görülmektedir. Bu durumda kök değerlere yönelik kazanımlar, öğretim programında tespit edilen 131 toplam değer, 57 tanesinin kök değerler kapsamında olduğu, bunun da %43,51'ine karşılık gelmektedir. Ancak programda kök değerlerin programda eşit olarak yer alması, kazanımlara dengeli olarak dağıtılması gerekirdi. Ayrıca kök değerlerin kazanımlarla yeterince ilişkilendirilmemesi ve değerlerin hangi yöntem ve tekniklerle öğretileceğine dair açıklamalara yer verilmemesi, öğrenme-öğretme süreçlerine ilişkin olarak değerlerin nasıl yansıtılacağı hususunda belirsiz ve yetersizliğe yol açacaktır.

MEB DKAB Öğretim Programı (4-8. Sınıflar) kazanımlarının değerler eğitimi perspektifinden incelenmesinden çıkarılabilecek sonuçlar şu şekildedir:

Yapılan analizlerden DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) en çok yer verilen değer, manevi değerlerden farklı sınıflar düzeyinde 10 kez yer verilen “öz denetim” değeri olduğu, bu değeri “yardımlaşma” (f=9), “sabır” (f=8) ve “dürüstlük” (f=7) değerlerinin takip ettiği görülmektedir. Evrensel değerlerden “İnsan haklarına saygı” (f=6), milli değerler grubundan “kültürel mirasa sahip çıkma” (f=8) değeri de farklı sınıflar düzeyinde programda kendine yer bulan değerler olarak belirlenmiştir. Ayrıca komisyonca oluşturulan değerler grubunda yer alan 19 manevi değerden 5’ine, 25 evrensel değerden 7’sine 13 milli değerden 7’sine, yönelik doğrudan ya da dolaylı kazanıma programda yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu durumda DKAB Öğretim Programı (4-8. Sınıflar) kazanımlarının bilişsel öğrenmelere öncelik verdiği, değerlerin edindirilmesine ilişkin kazanımlara istenilen düzeyde yer vermediği görülmektedir.

DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) tespit edilen toplam 120 değerden 64 tanesinin manevi değerler kapsamında olduğu, bunun da %53,33’lük bir orana karşılık geldiği görülmüştür. Bu durumda 4-8. sınıflar DKAB öğretim programında en fazla yer verilen değerler grubunun manevi değerler olduğu dikkat çekmektedir.

DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) en fazla yer verilen evrensel değerlerin, 1 kez doğrudan 5 kez dolaylı olmak üzere toplamda 6 frekansla “insan haklarına saygıdeğeri” ve 2 kez doğrudan 4 kez dolaylı, toplamda 6 frekansla verilen “sorumluluk” değerleri olduğu görülmüştür. Kazanımlarda tespit edilen toplam 120 değerden 47 tanesinin evrensel değerler kapsamında olduğu, bunun da %39,7’lik bir orana karşılık geldiği tespit edilmiştir.

DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) en fazla yer verilen milli değerlerin, 3 kez doğrudan 5 kez dolaylı olmak üzere toplamda 8 defa tekrarlanan “kültürel mirasa sahip çıkma” değeri olduğu görülmüştür. Bu durumda tespit edilen toplam 120 değerden 19 tanesinin milli değerler kapsamında olduğu, bunun da %15,8’lik bir orana tekabül ettiği tespit edilmiştir.

DKAB Öğretim Programlarında (4-8. Sınıflar) en fazla yer verilen kök değerlerin 2 kez doğrudan 8 kez dolaylı olmak üzere toplamda 10 frekansla “öz denetim” değeri olduğu görülmektedir. Bu değeri 3 defa doğrudan 6 defa da dolaylı olmak üzere toplam 9 frekansla “yardımseverlik” takip etmektedir. Diğer kök değerlerden “sabır” (f=8), “dürüstlük” (f=7) “sorumluluk” (f=6), “sevgi” (f=5), “saygı” (f=5), “adalet” (f=4), “dostluk” (f=3), “vatanseverlik” (f=1) kere programın kazanımlarında yer

almışlardır. DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) esas alındığı belirtilen on kök değerinin hepsine kazanımlarda yer verildiği görülmektedir. Bu durumda kök değerlere yönelik kazanımlar, öğretim programında tespit edilen 120 toplam değerinin %46,6'sına karşılık gelmektedir.

4.2. DKAB Öğretim Programlarına İlişkin Öneriler

Program açıklamalarından hareketle kök değerlerin programda mümkün mertebe eşit olarak yer alması, kazanımlara nispeten dengeli olarak dağıtılması beklenirken, gerçekleştirilen analizlerde durumun bu şekilde olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kök değerlerin kazanımlarla yeterince ilişkilendirilmemesi ve değerlerin hangi yöntem ve tekniklerle öğretileceğine dair açıklamalara yer verilmemesi, öğrenme-öğretme süreçlerine ilişkin olarak değerlerin nasıl yansıtılacağı hususu öğretmenlerin profesyonelliğine bırakılmıştır. Bu durum teoride doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Ancak odak grup görüşmesinden de anlaşıldığı üzere öğretmenler sahada genellikle telkin yoluyla değer öğretimi yapmaktadırlar. Öyleyse mevcut durumu geliştirmek için programda değer öğretimi yöntemleriyle ilişkili yönlendirmeler yapıp öğretmenlerin değer öğretimiyle ilişkili kapasitelerini artırıcı önlemler alınabilir.

DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) değerlerin yer aldığı kazanımların ağırlıklı olarak bilişsel alana yönelik olduğu, duyuşsal alana ilişkin kazanımların göz ardı edildiği, değerlere ilişkin kazanımların ünitelere dengeli olarak dağıtılmadığı bazen de değerlerin tek bir kazanımda yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Ayrıca değerler eğitimi açısından önemli potansiyele sahip olan konu kazanımlarının teorik bilgiyi öne çıkardığı ve yeterince değer eğitimiyle ilişkilendirilmediği tespit edilmiştir.

DKAB Öğretim Programında (4-8. Sınıflar) ünite sonlarında yer alan “Anahtar Kavramlar” başlığı altında ünitenin odaklandığı değerlere yeterince yer verilmediği görülmüştür. Benzer şekilde programda yer alan ayet, sure ve peygamberlerin örnek hayatlarının tanıtılmasına yönelik kazanımların büyük bir bölümü değerler eğitimiyle ilişkilendirilmemiştir. Konuyla ilgili verilmek istenen değerlere, kazanım ve açıklamalarında yer verilmesi, ders kitabı yazımı ve öğrenme-öğretme süreçlerine önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca Tablo 6’da belirtilen DKAB Öğretim Programı üzerine yapılan analizlerde kazanımlarda kendilerine hiç değinilmeyen değerlerden, “alçakgönüllük/tevazu”, “izzet-i nefis/öz saygı”, “kanaatkarlık ve şükür” manevi değerlerin ya da “millet sevgisi”, “kahramanlık”, “misafirperverlik” gibi milli değerlerin yine “çevreye duyarlık”, “vicdanlı olmak”, “etik davranış” gibi evrensel değerlerin de dolaylı yollardan öğretmenin çabası ile ele alınmaktan öte kazanımlarda doğrudan yer bulacak şekilde bir planlama yerinde olacaktır.

4.3. DKAB Öğretim Programlarına (9.-12. Sınıflar) İlişkin Sonuçlar

DKAB Öğretim Programı üzerine yapılan inceleme sonrasında 9-12. Sınıflar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında tespit edilen toplam 108 değerden 20 tanesinin milli değerler kapsamında olduğu, bunun da %18,51'lik bir yüzdeye tekabül ettiği; DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) en fazla yer verilen milli değer, 3 kez doğrudan 5 kez dolaylı olmak üzere toplamda 8 defa tekrarlanan “kültürel mirasa sahip çıkma” değeri olduğu görülmektedir.

DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) tespit edilen toplam 108 değerden 43 tanesinin manevi değerler kapsamında olduğu, bunun da %39,8'lik bir yüzdeye tekabül ettiği görülmektedir. Kendisine en fazla yer verilen manevi değerlerin, 4 kez doğrudan 4 kez dolaylı olmak üzere toplamda 8 defa tekrarlanan “Allah sevgisi” benzer şekilde 4 kez doğrudan 4 kez dolaylı tekrarlanan “öz denetim” değerlerinin olduğu görülmektedir. DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) tespit edilen toplam 108 değerden 45 tanesinin evrensel değerler kapsamında olduğu, bunun da %41,7'lik bir yüzdeye tekabül ettiği görülmektedir. Bu durumda 9-12. Sınıflar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında en fazla yer verilen değerler grubunun evrensel değerler olduğu, en fazla yer verilen evrensel değer de 8 kez doğrudan 7 kez dolaylı olmak üzere toplamda 15 frekansla “akılcılık ve bilimsellik” değeri olduğu görülmektedir.

DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) en fazla yer verilen kök değer, 4 kez doğrudan 4 kez dolaylı olmak üzere toplamda 8 frekansla “öz denetim” değeri olduğu görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında (9-12. Sınıflar) aldığını belirttiği 10 kök değerden saygı ve vatanseverlik değerlerinin değer aktarımı ya da değer kazandırma konusu yapabilecek derinlikte kazanımlarda yer bulmadığı görülmektedir. Söz konusu kök değerler, 9-12. sınıf öğretim programlarında doğrudan ya da dolaylı olarak 22 kez kazanımlara konu edilmektedirler ki bu durumda kök değerlere yönelik kazanımlar, DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) değerlere yönelik tespit edilen 108 toplam değer, %20,8'ne karşılık gelmektedir. Bu oran, iddia edildiği gibi kök değerleri ön plana çıkaran bir yaklaşımın sergilenmediğini göstermektedir.

DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) kendisine en fazla vurgu yapıldığı gözlemlenen değer, “akılcılık ve bilimsellik” olması, ne anlama gelmektedir?” şeklinde bir soru yöneltilebilir. Bu noktada ilk akla gelen cevabın, genel anlamda din olgusunun özelde ise İslam dininin akılcılığı önemsediği, İslam'ın ilme ve alime değer veren bir din olduğu gerçekliğini vurgulamak olduğu veya dinin yanlış yorumlarından kaynaklı sapkın düşünce ve yapılarla karşı akla ve bilime dayalı bir bilinç geliştirme gayretini ön plana çıkarmak olarak yorumlanabilir. Ancak ne var ki bu durumun

bir nedeninin de ülkemizde din eğitimi süreçlerinde yaşanan, halkla devlet ve halkla okul arasındaki mesafedeki dalgalı seyrin de etkili olduğu görülmektedir. Modernizmin ürettiği pozitivist ve seküler dünya görüşü karşısında, Tanzimat'tan bugüne kendini modern Batı karşısında konumlandırmaya çalışan toplumumuzda, dönem dönem dine karşı olumsuz tutum geliştirilmiş, dinin kamusal alandan ve toplum hayatından uzaklaştırılarak yalnızca özel alana hapsedilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir. Gerçekte toplumun merkeze aldığı değerler sistemini temsil etmesi, zaman içerisinde belirli bir istikrar içerisinde toplumu ve toplumun değerler sistemini geliştirmesi beklenen iktidar, kendi değerlerini merkezileştirerek bunları millete dayatmaya çalışmış bunun sonucunda da merkezde yer alması gereken millet, değiştirilmesi, ıslah edilmesi gereken taşra konumuna itilmiş oldu (Aydın, 2019, ss. 219-223). Cumhuriyet öncesinde başlayan ve özellikle tek parti döneminde hız kazanan dini düşünce ve hayatı derinden etkileyen, dönüştüren pozitivist, materyalist ve bilimci düşüncenin ülkemize intikali için yapılan hamleler karşısında halk pasif bir direniş sergilemiş, sonucunda da din eğitime ilişkin haklarının birer birer ellerinden alındığı dönemlere tanıklık edilmiştir. Bu durum taklitçi Batılılaşma karşısında kendisini konumlandırmaya çalışan dindar halkın, "Durum sizin zannettiğiniz gibi değil, benim dinim akla, bilime, ilerlemeye karşı değildir." özet ifadesine benzer, İslam'ı ve temsil ettiği değerleri toplumun ilerlemesi, modernleşmesi önünde bir engel olarak gören laik kesimlere karşı kendisini savunma refleksleri geliştirmelerine neden olmuştur. İnsanın ontolojik sorularına yönelik anlam alanı oluşturmaya çalışan, özellikle de temel insani değerleri koruma altına alan bir dinin modernleşme, Batılılaşma, pozitivism vb. küresel anlamda pek çok kültürü, geleneği ve dini yok sayan ideolojik bakış açıları karşısında direnç göstermemesi beklenemez. Bu bağlamda İslam gibi birey ve toplum hayatında, kendi inanç ve değerler sistemi doğrultusunda dönüşüm talep eden bir dinin vadettiklerini gerçekleştirebilmesi, tevhide dayalı dünya görüşünü; adalet, hikmet, şecaat gibi olmazsa olmaz değerlerini kendi anlam zemininde ortaya koymasına bağlıdır. Dolayısıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında gerek içeriklerin gerekse kazanımların tespitinde öncelikli hareket noktası farklı ideolojiler karşısında İslam'ın savunusu olmamalıdır. Odaklanılması gereken temel husus, ders kitapları dahil olmak üzere, öğrenme-öğretme süreçlerine yön veren öğretim programlarını, kökeni yüzyılların derinliğinde yatan İslam düşüncesini, onun insan ve evren tasavvurunu yansıtan içeriklerle, zamanın ruhunu yakalayan yöntem-tekniklerle ve güncel bir değerler hiyerarşisi kurmak suretiyle yeniden oluşturmak olmalıdır.

DKAB Öğretim Programının (9.-12. Sınıflar) başlangıcında, programların hazırlanış felsefesi ile genel amaçlarını ortaya koyan ve özellikle değerler perspektifinin açıklandığı bölümlere yer verilmiştir. Bu bölümün analizinden çıkarılabilecek sonuçlar şu şekildedir:

Öğretim programlarının değerler perspektifi, “Öğretim programlarında bu anlayışla değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir. Tam aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır.” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak 9. sınıf düzeyinde “Gençlik ve Değerler”; 10. Sınıf DKAB Öğretim Programında da “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” başlıklı ünitelerin varlığı bu iddiayla çelişir görünmektedir. Değerlerin neden müstakil bir ders, öğrenme alanı ve ünite de verilmediğinin gerekçelendirilmediği de dikkat çeken bir başka husustur. Şayet bu hassasiyet değer eğitimi yöntemlerinden telkine ve değer kazandırmaya dayalı değer aktarma yaklaşımı yerine öğrencinin daha aktif biçimde dâhil olduğu değer geliştirme yaklaşımını tercih ise bu durum neden öğretim programında belirtilmemiş ve açıklama getirilmemiştir? Akıllara gelen bir diğer soru da ders kitaplarının hazırlanışına dair ilkeleri belirleyen ve içerdiği kazanımlarla öğretmenlerin öğretme etkinliklerine yön veren öğretim programı, okullarda yürütülecek değerler eğitimi süreçlerine yönelik yöntem ve teknikleri neden eksik bıraktığıdır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları (4-8 ve 9-12. Sınıflar) karşılaştırıldığında, öğretim programlarının amaçları ortaya konurken değer kazandırmaya yönelik perspektifin birebir aynı cümlelerden oluşturulduğu dikkat çekmektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında da diğer pek çok dersin öğretim programı için belirlediği 10 adet kök değeri esas almıştır. Bu kök değerler şunlardır: Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Ancak bu kök değerlerin ne tür kıstaslarla belirlendiğinin gerekçeleri ve söz konusu değerler hiyerarşisinin oluşturulma aşamaları programda açıklanamamaktadır. Söz konusu değerler hiyerarşisinin oluşturulmasında ne tür bireysel ve toplumsal ihtiyaçların esas alındığı; hiyerarşinin oluşturulmasında aktüel hangi yerel ve küresel gelişmelere dayanıldığı gibi hususlara ise değinilmediği dikkatlerden kaçmamaktadır. Yine bu hiyerarşi oluşturulurken inançlar, ideolojiler ve dünya görüşleri bağlamında dünyada yaşanan gelişmelerin, buna bağlı olarak yaşanan değer yitimi olaylarının hesaba katılıp katılmadığının bilgisi de verilmemektedir.

DKAB Öğretim Programının (9.-12. Sınıflar) değerlere ilişkin temel yaklaşımı ortaya konurken, “Bu çerçevede, öğrencilerin temel değerleri anlamaları, benimsemeleri, sahip oldukları değerler ile uyumlu hareket etmeleri hedeflenmiştir.” (DKABÖP, 2018; s.8) vurgusu yapılmaktadır. Bu yargı aklı, “Programın değerler eğitiminin öğrenci davranışına yönelik ortaya koyduğu, öğrencilerin temel değerleri anlamaları, benimsemeleri, sahip oldukları değerler ile uyumlu hareket etmeleri şeklindeki hedefini nasıl anlamalı sorusunu getirmektedir. Çünkü din eğitimi süreçlerinde

verilmeye çalışılan bir değer öğrenci tarafından benimsenmesi, sahip olduğu değere uygun hareket etmesi, doğrudan dindarlığa işaret etmektedir. Ülkemizin yakın tarihinde din ve dindarlık merkezli tartışmalar dikkate alındığında bugün için “Dindar/mütedeyyin kime denir?” sorusuna dair net bir cevap vermek güçleşmektedir. Dolayısıyla son dönemde hedef olarak belirlenen “Dindar bir gençlik yaratma” idealinin sınırlarını da belirlemek kolay görünmemektedir. Mezheplerüstü bir din eğitimi yaklaşımının benimsendiği ülkemizde değerler eğitiminin amaç ve kapsamı din eğitimi çerçevesinden bakıldığında nedir sorusuna program üzerinden net bir cevap vermek mümkün görünmemektedir.

DKAB Öğretim Programı (9.-12. Sınıflar) kazanımlarının değerler eğitimi perspektifinden analizinden çıkarılabilecek sonuçlar ise şu şekildedir:

Yapılan analizler sonucunda ortaöğretim DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) en çok vurgulanan değer olarak, farklı sınıflar düzeyinde 15 kez konu edinilen, evrensel değerler grubu arasında yer alan “akılcılık ve bilimsellik” olduğu görülmektedir. Bu değeri farklı sınıflar düzeyinde 8 tekrarla, manevi değerler grubunda yer alan “Allah sevgisi” ve “öz denetim” takip etmektedir. Milli değerler grubundan “kültürel mirasa sahip çıkma” değeri de 8 kez tekrarlanmaktadır. Uzman tarafından yapılan derin okumalar sonucunda bir değeri, değer eğitimi konusu yapabilecek derinlikte kazanımların tespitiyle oluşturulan bu tasnifte dikkat çeken bir diğer husus da, komisyon tarafından oluşturulan değerler skalasında yer alan 13 milli değerden 6’sına, 19 manevi değerden 4’üne, 25 evrensel değerden 10 tanesine yönelik kazanımın, programda yer almadığı tespitidir. Elbette kazanımlara yönelik öğrenme-öğretme süreçlerinde gerek ders kitaplarının sağladığı gerekse öğretmen tarafından oluşturulan içerikler ve üretilen materyallerde programda yer verilmediği düşünülen değerlere, birtakım temaslarda bulunulması mümkündür. Ancak bir değer karakter eğitimine konu edilecek ya da o değer öğrencide alışkanlık boyutunda yer etmesini sağlayacak derinlikte öğrenme-öğretme etkinlikleri için bizzat kazanımın o değere temas etmesi, ders kitaplarını hazırlayan komisyonlara ve öğretmenlere bu anlamda kılavuzluk etmesi önem taşımaktadır.

DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) en fazla yer verilen milli değer, 3 kez doğrudan 5 kez dolaylı olmak üzere toplamda 8 defa tekrarlanan “kültürel mirasa sahip çıkma” değeri olduğu görülmektedir. Öğretim programında tespit edilen toplam 108 değerden 20 tanesinin milli değerler kapsamında olduğu, bunun da %18,51’lik bir yüzdeye tekabül ettiği tespit edilmiştir.

DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) en fazla yer verilen kök değer, 4 kez doğrudan 4 kez dolaylı olmak üzere toplamda 8 frekansla “öz denetim” değeri

olduğu görülmektedir. Bu değeri 3 defa doğrudan 1 defa da dolaylı olmak üzere toplam 4 frekansla “adalet” ve 2 defa doğrudan 1 defa da dolaylı olmak üzere toplam 3 frekansla “sorumluluk” değerleri takip etmektedir. Diğer kök değerlerden “dostluk” (f=1), “sevgi” (f=1), “yardımseverlik” (f=2), “sabır” (f=1), “dürüstlük” (f=2) iki defa programın kazanımlarında yer almışlardır. Bu durumda bakanlığın DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) esas aldığı on kök değerden saygı ve vatanseverlik değerlerinin değer aktarımı ya da değer kazandırma konusu yapabilecek derinlikte kazanımlarda yer bulmadığı görülmektedir. Söz konusu kök değerler, 9-12. sınıf öğretim programlarında doğrudan ya da dolaylı olarak 22 kez kazanımlara konu edilmektedirler ki bu durumda kök değerlere yönelik kazanımlar, DKAB Öğretim Programında (9.-12. Sınıflar) değerlere yönelik tespit edilen 108 toplam değerlerin %20,4’üne tekabül etmektedir.

4.4. DKAB Öğretim Programlarına İlişkin Öneriler

- Günümüz çocukları ve gençleri, gerek öğretim süreçlerinde gerekse değer eğitimi noktasında yetişkinlerin kendilerine yönelik emir veren, ahlak dersi veren, öğreten, kendi davranışları hakkında öznel değerlendirmelerde bulunan tavırlarından hoşlanmamaktadırlar. Bu nedenle, değerlerin müstakil öğrenme alanları olarak ele alınması doğrudan telkin veya değer aktarımına kapı aralayan bir değer eğitimi yaklaşımı anlamına gelebilmektedir. Dolayısıyla öğretim programlarının değerler eğitimi perspektifinin daha çok örtülü içeriklerle, bizzat öğrencinin öğrenme öğretme süreçlerine aktif katılımı, problemi tanımlama, tartışma, araştırma, analiz-sentez gibi üst düzey bilişsel etkinliklerle değer geliştirmesine aracılık etmesine katkı sunacak bir içerikle düzenlenmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle öğretim programları, okullarda değerler eğitimi süreçlerinde kullanılabilecek etkin değerler eğitimi yaklaşımlarını belirtir kazanım ve içerik tavsiyeleri barındırmalıdır. Hangi değerlerin hangi değer eğitimi yaklaşımıyla verilmesi gerektiği, gerek ders kitaplarını hazırlayan komisyonlara gerekse öğretim sürecini kazanımlar doğrultusunda düzenleyen öğretmenlere kılavuzluk edecek şekilde öğretim programında yer almalıdır.
- Değer kazandırma veya değer geliştirme süreçlerinin fazlasıyla önem kazandığı günümüzde, öğretim programlarının değer eğitimine ilişkin perspektifinin bu konuda yapılmış bilimsel çalışmaları, uygulama ve kuramları göz ardı etmeden, öğrencinin gelişim düzeyi ve ihtiyaçlarını dikkate alan bir yaklaşımla yazılması gerekmektedir. Dolayısıyla farklı öğretim kademelerine ait öğretim programlarının değerler perspektifini, aynı değerler grubu üzerinden ve bire bir aynı ifadelerle oluşturmaktan vazgeçilmelidir.

- Öğretim programlarında ön plana çıkarılacak değerlerin listesi oluşturulurken göz ardı edilmemesi gereken bir husus da bir toplumda normların etkisiz hale geldiği, bazı değerlerde karşıtlık ve çöküntülerin yaşandığı, normlarla toplum arasında psikolojik bir düzensizlik ve anlam kaybı şeklinde ortaya çıkan anomilerin var olup olmadığıdır. Bir toplumun sosyal düzeni o toplumu oluşturan bireylerle toplumun sahip olduğu değerler sistemi arasındaki bağın gücüne dayanmaktadır. Şayet bu bağ zayıflar ya da bozulursa toplumda “anomi” ortaya çıkmaktadır. Bu tür durumlara maruz kalan bireyleri psikolojik huzursuzluklar, gruptan ayrılma eğilimi ve yalnızlık hissi beklemektedir. Çocuklar arasında artan şiddetin sosyal medya aracılığıyla bir reyting aracına dönüştüğü, fiziksel ve psikolojik şiddetin her türlüşününün akran zorbalığı şeklinde arttığı gibi bir sosyal gerçeklikle karşı karşıyayız. Kadınlar, çocuklar ve engelli bireyler gibi dezavantajlı insan gruplarına karşı artan şiddet olayları; rekabeti ön plana çıkaran, insani zeminini yitirmiş, fahiş fiyat artışlarıyla yoksul kesimleri zora sokan bir ticaret anlayışı vb. sosyal olguları göz ardı etmeyen bir değerler hiyerarşisi oluşturmak gerekmektedir.
- Ülkemizin yakın tarihine bakıldığında devletin eğitim politikalarıyla din eğitimi süreçlerinden geride durduğu dönemlerde halkın bir anlamda kendi çözümünü üretmeye çalıştığı, bir başka deyimle bazen merdiven altı din eğitimi çözümleri üretmek bu inisiyatifi kendi uhdesine aldığı göz önüne alınırsa, doğru olanın toplumsal beklenti ve talepleri de dikkate alan devletin, kurumlarıyla ve ürettiği politikalarla bizzat din eğitimi süreçlerinin içerisinde yer almasıdır. Bu maksatla Milli Eğitim Bakanlığı ve öğretim programlarından sorumlu Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı gibi birimlerin alandan uzman sosyolog, din sosyoloğu, din psikoloğu, din eğitimcileri gibi dindarlık, dindarlık tipleri vb. olguları çalışan paydaşların görüş ve önerilerine başvurulması, bu sayede toplumun ve sosyal gerçekliğin doğru okunması gerekmektedir.
- Ülkemizde son dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı, Gençlik ve Spor ve Milli Eğitim Bakanlıkları gibi pek çok farklı resmi kurum ve sivil toplum örgütleri tarafından gerek “dindar gençlik” gerekse “gençlik ve değerler” kavramsallaştırmalarıyla gençliğe yönelik çalışma ve projeler yürütülmektedir. Gençliğin değerlerle buluşturulması ya da dindarlıkları hususunda yapılan vurguların tonu, üretilen projelerin sayısı, bu maksatla verilen mesajların sıklığı ve üslubu da din yorgunluğuna yol açmayacak bir yönetime dayalı oluşturulmalıdır.
- Milli Eğitim Bakanlığı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (9-12. Sınıflar) kazanımlarının değerler eğitimi perspektifinden analizine dayalı öneriler ise şu şekildedir:

- DKAB Öğretim Programı (9.-12. Sınıflar) kazanımlarının tüm sınıflar düzeyinde incelenmesi sonucunda tespit edilen toplam 108 adet değer eğitime kaynaklık edebilecek kazanımın yalnızca 22 adedinin bakanlıkça belirlenen kök değerlere yönelik olması dikkat çekmektedir. Bunun da %20,4'lük bir orana işaret etmesi programın değerler perspektifinde kök değerlere ilişkin söylenen iddiaları boşa çıkarır mahiyettedir. Bu durumda Bakanlık, konuya verdiği öneme binaen tespit ettiği, ön plana çıkardığı değerleri programa hangi düzeyde dağıttığına ve hangi değere ne derece ağırlık verdiğiine dikkat etmelidir.
- Yine değerler eğitimi perspektifinden bakıldığında DKAB Öğretim Programında en fazla yer bulan değerler grubunu % 41,7 ile evrensel değerler grubunda yer aldığı görülmektedir. Evrensel değerlerin kapsamı dikkate alındığında, gelişmişlik ve kaynakların kullanımı noktasında yerkürenin doğusu ile batısı, kuzeyi ile güneyi arasında oluşan derin farkın arttığı; darbeler, savaşlar yoluyla dünyanın birçok coğrafyasında emperyalist güçlerin beslediği, büyüttüğü küresel krizlerin yaşandığı günümüzde yara alan adalet, özgürlük, insan haklarına saygı ve kapsayıcılık gibi değerlerin İslam'ın bu tür evrensel değerlere yönelik derin irfanını ortaya koyan içerik ve yöntemlerle öğretim programlarında yer bulması önem arz etmektedir. Bu içerikler oluşturulurken, dini bilgilerin yanı sıra geçmişten bugüne Amerika ve Afrika kıtalarının Batı tarafından sömürgeleştirilmesi süreci ve bizzat onlar eliyle gerçekleştirilen katliamlarla, insan hakları ihlallerinin ortaya konduğu tarihi verilerin de yer alması, öğrencilerin milli-dini kimlik oluşturma ve yaşadıkları dünyayı anlama, anlamlandırma süreçlerine katkı sağlayacaktır. Yakın tarihte, Bosna Hersek'te, Irak'ta, Afganistan'da yaşanan, halihazırda Doğu Türkistan'da, Gazze'de ve yaşanmakta olan insan hakları ihlalleri, soykırıma varan cinayetler karşısında Batı'nın ve Birleşmiş Milletler gibi yapıların takındıkları tavrın yarattığı olumsuz adalet anlayışı, kapsamı dar insan hakları yaklaşımı, gelişim dönemi olarak dini ideolojik kimliğin oluşumunun hız kazandığı, yetişkinlik öncesinde kendisine bir anlam zemini arayan gençlerin bulunduğu ortaöğretim öğrencilerine, bilgi ve belgelerle, uygun bir yöntemle aktarılmalıdır. Öğretim programlarında, bir taraftan İslam dininin Müslüman olsun olmasın herkese karşı adil olmayı, isterse bir yakınımız aleyhinde olsa dahi doğru şahitlikte bulunmayı emreden değerler yaklaşımını; çocuklar, kadınlar, yaşlılar gibi dezavantajlı gruplara karşı kapsayıcılık ifade eden ahlaki emirlerini ortaya koyarken, bir taraftan da kim ya da hangi din mensubunun yaptığına bakılmaksızın gerçekleşen insan hakları ihlallerini anlama, analiz etme, yorumsama yeteneklerini geliştirici öğrenme-öğretme etkinliklerine kılavuzluk eden kazanım ve içeriklere yer verilmelidir.

**T.C. İNKILAP TARİHİ VE
ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMLARI
(8. ve 12. SINIF) VE ODAK
GRUP GÖRÜŞMELERİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Bu çalışmada milli, manevi ve evrensel değerlerin T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programında (8. ve 12. Sınıf) yer alma durumu incelenmiştir. 8. sınıf programında 24 farklı değer tespit edilmiştir. Çeşit bakımından evrensel değerlerin ilk sırada yer aldığı, onu milli ve manevi değerlerin takip ettiği programda, frekans bakımından en fazla milli değerlere yer verilirken, manevi değerlere çok az değinilmiştir. Kazanım ve açıklamalarında değerler çoğunlukla doğrudan zaman zaman da dolaylı şekilde ifade edilmiştir. 12. sınıf programında 19 farklı değer tespit edilmiştir. Çeşit bakımından evrensel değerlerin ilk sırayı aldığı onu milli ve manevi değerlerin takip ettiği programda, frekans bakımından en fazla milli değerlere yer verilirken, manevi değerler kendine çok az yer bulmuştur. Kazanım ve açıklamalarında değerlerin dolaylı veya doğrudan verilme oranları birbirine yakındır.

8. ve 12. sınıf T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersine giren sırasıyla sosyal bilgiler ve tarih öğretmenleriyle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde elde edilen bulgular hemen hemen aynı olduğu için ortak bir şekilde paylaşılmaktadır. Bu derste değer aktarımı hususunda öğretmenler, öğretim programı ve ders kitabına göre daha ön plandadır. Katılımcılara göre, kitaplar ve öğretim programı bilgi aktarımına odaklanmış olup değer aktarımı göz ardı edilmektedir. Öğretim programı ve ders kitaplarında değerlere yeterince yer verilmemektedir. Ders kitapları değer aktarımının öğrenci düzeyine uygun şekilde kazandırılmasına uygun bir pedagojik anlayışla yazılmamıştır. Öğretim programındaki kazanım yoğunluğu ve sınav kaygısı derslerde değer eğitimini olumsuz etkileyen diğer hususlardır. Değer aktarımında sadece telkin yöntemi esas alınmaktadır. Milli simgelere saygı en fazla üzerinde durulan değerdir. Bu örnek, kazanımlara yazılması halinde değer aktarımının etkili bir şekilde verilebileceğini göstermektedir. Bu nedenle öğretim programında kazanımların açıkça yer alması son derece önemlidir. Değer aktarımındaki kritik rolü nedeniyle öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi gerekir.

GİRİŞ

Ortaokul 8. sınıf ve lise (ortaöğretim) T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük derslerine ait öğretim programları büyük oranda örtüşen bir içeriğe sahiptir. Her iki program da Osmanlı son döneminde yaşanan siyasal gelişmelerle başlayıp özellikle Milli Mücade-

le ve Atatürk dönemine odaklanır. 1946'ya kadarki dönemi içeren kısım iki programda benzer kazanımlarla ilerlerken ortaokul 8. sınıf programı bu tarihten sonraki olayları ele almamış, ortaöğretim programı ise 2010'lu yıllara kadar getirilmiştir.

8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programı, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından Cumhuriyet dönemine ve 1946'da çok partili hayata geçişe kadarki süreçte Türkiye siyasi, sosyal ve ekonomik tarihine odaklanır. Derste Osmanlı son döneminde yapılan savaşlar, Milli Mücadele, Cumhuriyet'in kuruluşu ve Atatürk'ün liderliğinde gerçekleşen inkılaplar ile iç ve dış gelişmelere değinilir. Bu içerik kazanım ve kazanım açıklamaları ile programa yansıtılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı ile başlayan Ortaöğretim T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı, Türkiye tarihinin 100 yıldan uzun süren dönemine odaklanır. Bu zaman diliminde ülkede yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değişme ve gelişmelere yer verilir. Uzun dönemde yaşanan birçok tarihi tecrübe aynı zamanda çeşitli değerlerin aktarılması için de fırsat sunar.

Ortaöğretim programı, Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı'na kadarki eğitim ve askerlik hayatını içeren kazanımla başlar. Devamında II. Meşrutiyet'i hazırlayan şartlar ile Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşına değinilir. I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan işgallere karşı oluşan Kuvayı Milliye hareketi, bütünüyle Milli Mücadele dönemi ile bu dönemde yaşanan savaşlar ve zaferler programın başlangıç kısımlarında ele alınan konuların genel çerçevesini oluşturur.

İlerleyen kazanımlarda yurdun düşmandan arındırılması sonrasında ülkede yapılan köklü inkılap hareketlerine yer verilir. Yeni rejimi Osmanlı'dan farklılaştıran siyasi ve hukuki yenilikler ile eğitim ve kültür hayatındaki gelişmelere değinilir. Toplumsal ve ekonomik alanda yaşanan değişim ve dönüşümler, Cumhuriyete geçişte ele alınan önemli konular arasındadır.

Atatürk'ün sağlıklı dönemindeki iç siyasi gelişmeler bağlamında çok partili hayata geçiş denemelerine, dış politikada ise Lozan Antlaşmasında çözülemeyen bazı problemler ile yabancı devletlerle gerçekleşen çeşitli siyasi münasebetlere yer verilir. Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya çıkan II. Dünya Savaşı ve Savaşın Türkiye'ye etkileri çeşitli boyutlarıyla ele alınır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmeler Türk tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturur. Programda Avrupa'da ortaya çıkan diktatörlüklerin Savaşta dünyayı felakete sürüklemesi sonucunda esen demokrasi rüzgârlarının Türkiye'ye etkisine, bu kapsamda savaşın son yılında başlayan demokratikleşme sürecine yer verilir. Ortaokul programı 1946 seçimleriyle sona ererken ortaöğretim programı ülkede yaşanan iç ve dış siyasi gelişmelerden seçimler yaparak 2010'lu yıllara kadar gelir.

Ortaöğretim programında Türkiye tarihinin dış ilişkilerde yaşadığı önemli dönüm noktalarına yer verilir. Devletin Soğuk Savaş döneminde SSCB ve müttefikleri karşısında demokratik devletlerin safında yer almasını sağlayan Marshall yardımları, Kore Savaşı, NATO üyeliği, Avrupa Konseyi'ne girişi ele alınan öncelikli konulardandır. Arap-İsrail savaşları, Kıbrıs ve Ege adaları sorunu ile Ermeni terör örgütünün (ASALA) faaliyetleri dış politikada değinilen diğer hususlardır.

Programda 1960'lardan itibaren Türkiye'de meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelere yer verilir. Bu kapsamda 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat ve 15 Temmuz darbeleri ile bunların sonuçları ele alınır. Yine bu dönemde ülkede faaliyet gösteren bölücü terör örgütleriyle bunların faaliyetlerine değinilmektedir. İç politikada yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmelere, bu kapsamda ekonomik kriz dönemlerine yer verilmektedir.

Son olarak 1990 sonrasında uluslararası alanda meydana gelen ilişkilerin Türkiye'ye olan etkilerine yer verilmektedir. SSCB'nin dağılması, Türkiye-AB ilişkileri, Bosna-Hersek ve Körfez Savaşı, Siyonizm Sorunu ile Arap Baharı kapsamında Suriye'de yaşananlar ve bunların Türkiye'ye etkileri ele alınmaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere gerek ortaokul ve gerekse lise (ortaöğretim) düzeyi için hazırlanan öğretim programları, milli, manevi ve evrensel değerlerin aktarılması için uygun bir içeriğe sahiptir. Milli değerler, kronolojik bir yaklaşımla düşünüldüğünde öncelikle Osmanlı son dönemi ile Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşanan iç ve dış siyasal olaylar üzerinden verilebilir. Bu bağlamda Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı; I. Dünya Savaşı sonrasında vatan topraklarının işgaline karşı gösterilen tepki, Milli Mücadelenin başlatılması ve organizasyonu, Kurtuluş Savaşının safhaları ve bu süreçte Türk milletinin yaşadığı zorluklara dair tarihsel bilgi ile verdiği mücadele ve gösterdiği fedakârlıklara yer verilebilir. Çünkü Türk milleti, işgal ve savaş şartları gibi bir milletin karşılaşabileceği en zor dönemlerin üstesinden gelirken gelecek nesillere sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda en az onun kadar kıymetli olan vatana sahip çıkma, onu geliştirme ve yüceltme ideali ile özgürlük, bağımsızlık, kuva-yı milliye ruhu, millet sevgisi, emperyalist güçlere karşı savaşıma, yardımlaşma ve dayanışma, fedakârlık gibi daha birçok değeri de miras bırakmıştır.

Sahip olduğu içerik itibarıyla tarih dersleri milli, manevi ve evrensel değerlerin aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Aynı geçmişe sahip insanlarda ortak bir kimlik oluşturma kapasitesi nedeniyle tarih, milletlerin hayatında adeta bir çimento rolü oynar. Tarih, temel değerler ile kültürün geçmişteki olayların etkisi altında nasıl şekillendiğini anlatarak milli değerlere bağlılık oluşturur. Geçmişte yaşanan zorluk ve mücadelelerin öğrenilmesi, milleti oluşturan fertler arasında güçlü bir duygusal bağın oluşmasına, başka bir deyişle milli birlik ve beraberliğin sağlanmasına önemli katkılar sunar.

T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi aracılığı ile öğrenciler Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte ülkede yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri neden sonuç ilişkileri içinde ve değişim ve süreklilik bağlamında öğrenme şansına sahip olurlar. Bu vesile ile öğrenciler, bir yandan milleti millet yapan, ona ruh ve kimlik kazandıran milli ve manevi değerleri öğrenirken diğer taraftan evrensel değerleri içselleştirmiş olurlar. İnkılap tarihi ve Atatürkçülük dersleri, milletin tarihine ve kökenlerine dair verdiği bilgi ile milli kimliğin inşası, kültürel mirasın aktarılması ve korunması; milli şuurun ve toplumsal aidiyetin oluşumu ve geliştirilmesi; geçmişte yaşanan acı ve tatlı olay ve hatıralardan yola çıkılarak milli birlik ve beraberliğin sağlanması ve bir arada yaşama idealinin verilmesi bakımlarından oldukça büyük ve önemli bir potansiyele sahiptir. Bu derslerde öğrenciler, tarihsel öneme sahip liderleri, olayları, toplumsal değişim ve dönüşümleri analiz etme ve bunların barındırdığı değerleri öğrenme ve içselleştirme imkânı elde ederler.

Değinilen öneminden dolayı bu çalışmada Ortaokul ve Ortaöğretim T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programları değerler eğitimi açısından ele alınarak ayrı ayrı incelenmiş ve programlarda “milli, manevi ve evrensel değerlerin” yer alma durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak çalışmada inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersine ortaokul düzeyinde girmekte olan sosyal bilgiler öğretmenleri ve lise düzeyinde giren tarih öğretmenleriyle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin bulgularına yer verilmiştir. Öğretmenler bütün eğitim sisteminin ve elbette değer öğretiminin asli unsurlarıdır. Değerlerin programlar ve ders kitaplarında yer alma durumu ile sahadaki uygulamaya dair görüşleri, meselenin bütün yönleriyle ortaya konması ve izahı açısından son derece önemlidir.

Çalışmada önce ortaokul 8. sınıf ve ortaöğretim (lise) programlarının giriş kısmında yer alan açıklamalar kısmına yönelik bulgular ortak metin halinde; programlardaki kazanımlara dair bulgular ile iki düzeyde görev yapan öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmelerine ayrı ayrı yer verilecek, sonuç ve öneriler kısmı ise ortak olarak sunulacaktır.

1. T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI (8. VE 12. SINIF)

En son 2018 yılında güncellenen öğretim programları milli, manevi ve evrensel değerler açısından analize tabi tutulmuştur. Bu kapsamda öncelikle programların giriş kısmında çoğu ortak olan ifadelerle dair bulgulara yer verildikten sonra değerlerin kazanım düzeyinde ne şekilde ve derecede yansıtıldığı belirtilecektir.

1.1. Bulgular

1.1.1. Programlarda Değerlere Yönelik Açıklamalar

Milli, manevi ve evrensel değerlerin programda yer alma durumu incelenirken programın bütünü ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle başlangıç kısımları analiz edilmiş, ardından kazanım ve kazanım açıklamaları incelenmiştir. Programların başlangıç kısımlarında “kök değerler” olarak adlandırılan değerlere yer verilmiş, ilave olarak “milli, manevi, insani ve evrensel” değerlerin öğretileceğinden bahsedilmiştir. Ortaokul programında bunların alt boyutlarına değinilmezken 12. sınıf programında bu değerlerden bazılarına yer verilmiştir.

Değerler, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında (8. ve 12. Sınıf) doğrudan bir kazanım olarak yazılmamış, olay ve olgular vasıtasıyla verilme çalışılmıştır. Bütün programlarda olduğu gibi bu derslerin başlangıç kısımlarında “Değerlerimiz” başlığı altında “kök değerler” olarak adlandırılan 10 değer zikredilmiştir. Bunlar “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” değerlerinden oluşmaktadır. “8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programının Özel Amaçları” başlığı altında öğrencilerin; “Milli Mücadele örneğinden hareketle Türk milletinin milli birlik ve beraberlik anlayışı içerisinde özgürlük, bağımsızlık ve vatanseverlik duyguları ile her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğini anlamaları,” “İnsan hakları, ulusal egemenlik, tam bağımsızlık, milliyetçilik, demokrasi, çağdaşlık, laiklik ve cumhuriyet kavramlarının Türk milleti için ifade ettiği anlam ve önemi kavramaları” ve yine “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, milli bilince sahip, milli, manevi ve evrensel değerleri benimseyen birer vatandaş olarak yetismeleri,” amaçlanmıştır. Yine 8. sınıf programının özel amaçlarının son kısmında da “T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında dersin doğasına uygun olarak milli, manevi, insani ve evrensel değerlere yer verilmiştir.” ifadelerine yer verilmiştir.

Böylece 8. sınıf programı bu ders aracılığı ile öğrencilere kazandırılacak değerler hakkında fikir vermekte, hatta bazı değerleri zikretmekte ancak yeterince ayrıntıya girmemektedir. Ek olarak programda değerlerin nasıl kazandırılacağı, derslere ve ders kitaplarına nasıl entegre edilebileceğine yönelik de herhangi bir açıklama yapılmamaktadır.

12. sınıf programındaki “Öğretim Programının Temel Felsefesi ve Genel Amaçları” başlığı altında değerlerin önemiyle ilgili “Tarih dersleri; milli ve evrensel değerleri benimsemiş, milli birlik ve beraberlik şuuru kazanmış bir nesil yetiştirmeyi amaçlar.” ifadelerine yer verilmiştir. Yine aynı başlık altında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin; “Milli Mücadele örneğinden hareketle Türk milletinin milli birlik ve beraberlik anlayışı içerisinde özgürlük, bağımsızlık ve vatanseverlik duyguları ile her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğini anlamaları” ve “İnsan hakları, ulusal egemenlik, milliyetçilik, demokrasi, çağdaşlık, laiklik ve cumhuriyet kavramlarının ifade ettiği anlamları ve bunların Türk milleti için önemini kavramaları,” yine “milli ve evrensel değerleri yaşatmaya istekli olmaları” ile “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren milli bilince sahip vatandaş olarak yetişmeleri”nin amaçlandığı belirtilmektedir. 12. sınıf programındaki “Alana Özgü Yeterlilik ve Beceriler” başlığı altında tarihsel düşünme becerilerine yer verilmiş değerlere dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

İki programın başlangıç kısımları birçok hususta aynıdır. Ancak ayrılan noktalar da bulunmaktadır. 8. sınıf programındaki “T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı’nın Özel Amaçları”na karşılık 12. sınıfta “Öğretim Programının Temel Felsefesi ve Genel Amaçları” ve “Alana Özgü Yeterlilik ve Beceriler”e yer verilmiştir. Farklı başlıklara rağmen her ikisinde de milli, manevi ve evrensel değerlerin verileceğinden bahsedilmiş, bunlardan bazılarının isimlerine değinilmiştir. Her iki programda da milli birlik ve beraberlik, özgürlük, bağımsızlık, vatanseverlik, insan hakları, ulusal egemenlik, milliyetçilik, demokrasi, çağdaşlık, millet sevgisi, sorumluluk değerleri zikredilmiştir. Yukarıda bahsedilen kök değerler ise yine ortak değerler olarak kabul edilmiştir. Ancak ister kök değerler ve isterse diğerleri olsun bunların üniteler bazında yer alma durumlarına dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu nedenle değerlerin kazanımlara nasıl ve ne oranda yansıtıldığının bilinmesi gerekmektedir.

1.1.2. Programlarda Değerlerin Kazanım Düzeyinde Verilme Şekli

Programda değerlerin kazanım düzeyinde nasıl yansıtıldığı önemlidir. Bunu anlamak için kazanımların nasıl yazıldığını izah etmek gerekecektir. Programda her iki sınıf düzeyindeki kazanımların yazım tarzının ve dolayısıyla değerleri verme yöntemlerinin benzer ve farklı yanlarının olduğu anlaşılmaktadır.

Önce 8. sınıf programından örneklere yer verelim. Burada kazanımlar bazen tek başına verilmişken çoğu kez de kazanım cümlesine açıklamalar eklenerek sınırları çizilmiş veya genişletilmiştir. Dolayısıyla değerlere doğrudan kazanım metinlerinde veya açıklamalar kısmında rastlanılmaktadır. “Misakımilli’nin kabulünü ve Büyük Millet Meclisinin açılışını vatanın bütünlüğü esası ile ‘ulusal Egemenlik’ ve ‘tam bağımsızlık’ ilkeleri ile ilişkilendirir.” (İTA.8.2.6.) şeklindeki kazanımda “milli egemenlik” ve “milli bağımsızlık” değerlerine doğrudan yer verilmiştir. Oysa “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin durumu hakkında çıkarımlarda bulunur.” (İTA.8.2.2.) şeklindeki kazanım herhangi bir değer içermemekte, değere açıklama kısmında rastlanmaktadır. Açıklamanın b maddesinde “milli zafer” değeri “Çanakkale Cephesi’ndeki deniz ve kara zaferleri ile Irak Cephesi’ndeki Kut’ül-Amâre Zaferi’ne ve Kafkas Cephesi’ndeki Sarıkamış Harekâtı’na değinilir.” (İTA.8.2.2.b) şeklinde verilmiştir.

12.sınıf programındaki kazanımların verilme şekli, 8. sınıf programından büyük oranda farklılık göstermektedir. Bu programda biri hariç bütün kazanımların açıklamalarına yer verilmiştir. Dolayısıyla değerlere ya kazanımın gövde metninde ya da açıklama metinlerinde rastlanmaktadır. Mesela “milli egemenlik” ve “milli birlik ve beraberlik” değerleri “Havza ve Amasya Genelgeleri, yerel kongreler ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinin milli hâkimiyet ve milli birliğin sağlanması açısından önemi vurgulanır.” (T.C.İ.T.A.Ö.P. 2.1.ç) şeklindeki kazanım açıklamasında yer almaktadır. Yine “ulusal simgelere saygılı olma” değeri “Mehmet Akif Ersoy’un Milli Mücadele’deki yeri ile İstiklal Marşı’nın kabulü ve önemi üzerinde durulur.” (T.C.İ.T.A.Ö.P. 2.5.ç) ifadeleriyle dile getirilen açıklamada vurgulanmıştır. “Demokrasi ve katılımçılık değeri” şu örnekte yine açıklama kısmında dile getirilmiştir: “Çok partili hayata geçişin ve Demokrat Parti’nin kurulmasının Türk demokrasi tarihi açısından önemi üzerinde durulur.” (T.C.İ.T.A.Ö.P. 6.1.a). Bazen değerler açıklamada maddeler halinde değil tek bir açıklama cümlesinde zikredilebilmektedir. Örneğin “milli birlik ve beraberlik,” “vatanseverlik”, “millet sevgisi” “milli egemenlik” gibi değerleri içeren “Milli tarih bilinci, vatan ve millet sevgisi, milli dil, bağımsızlık ve özgürlük, egemenliğin millete ait olması, milli kültürün geliştirilmesi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarma, milli birlik ve beraberlik, ülke bütünlüğü çerçevesinde ele alınır.” (T.C.İ.T.A.Ö.P. 3.8.) şeklindeki açıklama tek bir cümle halinde verilmiş kazanım cümlesidir.

İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programları bir bütün olarak incelendiğinde değerlere yer verme bakımından iki farklı yaklaşımın sergilendiği görülmektedir. Ancak her iki durumda da kazanımların ve açıklamaların yazılış şekliyle çoğunlukla bilişsel amaçlı kazanımlar olduğu görülmektedir. Esasında tüm programda doğ-

rudan değer verilmesini gerektirecek şekilde duyuşsal boyuta gönderme yapacak nispeten az sayıda ifadeye rastlanmıştır. Bu kapsamda, kazanımlar ve açıklamalarının temel olarak bilişsel amaçları öncelediği, duyuşsal kazanımların genellikle bir yan ürün olarak ortaya çıkabileceği değerlendirilmektedir. Ancak programda doğrudan değer kazandırmayı önceleyen bazı kazanımların da olduğu belirtilmiştir. Nitekim ders kitabı yazarlarının bu kazanımları yorumlama şeklinden de bu durum anlaşılabilir. Bahse konu kazanımların farklı ders kitaplarında nasıl işlendiği incelendiğinde, milli egemenlik, bağımsızlık ve zafer değerlerini aktarmaya yönelik bir vurgunun olmadığı, bu değerlerin teorik konu anlatımı sırasında dolaylı olarak verildiği görülmektedir. Çalışmada programa yukarıda açıklandığı şekilde yansıtılmış olan değerlere “kazanımlar ve açıklamalar” kısmının bir bütün olarak incelenmesiyle ulaşılmıştır. Bu kısımda önce 8. sınıf kazanımlarına dair bulgulara yer verilecektir.

2. T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (8. SINIF)

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı (8. Sınıf) milli, manevi ve evrensel değerler açısından analize tabi tutularak aşağıdaki başlıkta verilen bulgulara ulaşılmıştır.

2.1. Kazanım Düzeyinde Değerler

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında (8. Sınıf) yer alan değer sayıları, bunların tekrar etme sıklığı (frekans), doğrudan ya da dolaylı verilme durumu ve yer aldığı kategori Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında (8. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Milli egemenlik	4	2	2	Milli
2	Milli bağımsızlık	4	4	-	Milli
3	Milli zafer	3	2	1	Milli
4	Milli birlik ve beraberlik	3	2	1	Milli
5	Akıcılık ve bilimsellik	3	2	1	Evrensel
6	Başarı	3	2	1	Evrensel
7	Vatanseverlik	3	1	2	Milli
8	Kahramanlık	2	1	1	Milli
9	Sorumluluk	2	2	-	Evrensel
10	Kültürel mirasa sahip çıkma	2	-	2	Milli
11	Millet sevgisi	2	-	2	Milli
12	Demokrasi ve katılımcılık	1	1	-	Evrensel
13	Şan ve şeref	1	-	1	Milli
14	Barış	1	1	-	Evrensel
15	Açık fikirlilik	1	1	-	Evrensel
16	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	1	-	Milli
17	Estetik	1	-	1	Evrensel
18	Eşitlik	1	1	-	Evrensel
19	Tasarruf	1	1	-	Manevi
20	Özgürlük	1	1	-	Evrensel
21	Etkin vatandaşlık	1	-	1	Evrensel
22	Dostluk	1	-	1	Manevi
23	Dayanışma	1	1	-	Evrensel
24	Özgürlük	1	1	-	Evrensel
Toplam		44	28	16	Evrensel:12 Milli:10 Manevi:2

Tablo 1 incelendiğinde 12'si evrensel, 10'u milli ve 2'si de manevi olmak üzere programda 24 farklı değer yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerlerin milli değerlere göre daha fazla yer aldığı, manevi değerlerin ise son derece sınırlı olarak yer aldığı görülmektedir. Ancak bu üç kategori bakımından değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin milli değerler (f=25) olduğu, bunu f=17 ile evrensel değerlerin

takip ettiği ve manevi değerlerin de sadece 2 kere geçtiği görülmektedir. Öte yandan programda zikredilen 10 “kök değer”den sadece üçünün (dostluk, sorumluluk ve vatanseverlik) programda kendine yer bulduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde 4’er frekansla “milli egemenlik” ve “milli bağımsızlık” değerinin ilk sırada yer aldığı, bunu 3’er frekansla “milli zafer”, “milli birlik ve beraberlik”, “akılcılık ve bilimsellik,” “başarı” ve “vatanseverlik” değerlerinin takip ettiği görülmektedir. İlk 10 sırada bulunan değerlerden 7’si milli, 3’ü ise evrensel değerlerdir. Buradaki milli değerlerin frekansı 21 iken evrensel değerlerin frekansı 8’dir.

Tablo 1’de en fazla çeşitliliğe sahip olan değer grubu evrensel değerlerdir. En fazla frekansa sahip evrensel değerlerden “akılcılık ve bilimsellik” ve “başarı” üçer frekansa sahipken “sorumluluk” iki kez tekrarlanmıştır. “Akılcılık ve bilimsellik” değeri “Atatürk’ün kişilik özelliklerinden; çok yönlülüğü, akılcılığı, bilimselliği ve çağdaşlığı vurgulanır.” (İTA.8.4.8.c) ve “1933 Üniversite Reformu’ndan hareketle Atatürk’ün bilimsel gelişme ve kalkınmaya verdiği önem vurgulanır” (İTA.8.4.4.b) şeklindeki kazanım açıklamalarında dile getirilmiştir. Yine aynı kategorideki “başarı” değeri “Doğu Cephesi’nde kazanılan başarılar ve bunların siyasi önemi açıklanır.” (İTA.8.3.1.a) ve “Mustafa Kemal Paşa ve diğer önemli şahsiyetlerin cephelerdeki görev ve başarıları çeşitli alıntılar üzerinden ele alınır.” (8.2.2.c.) şeklinde ifade edilmiştir. “Demokrasi ve katılımcılık” değeri ise “Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçişi hızlandıran gelişmeleri, demokrasinin gerekleri açısından analiz eder. Konu işlenişi, 1946 yılında gerçekleştirilen ilk çok partili genel seçime değinilerek bitirilir.” (İTA.8.7.5.) ifadeleri ile programdaki yerini almıştır.

Tablo 1’de en fazla frekansa sahip ilk dört değere dair örnekler vermek yerinde olacaktır. Bu kapsamdaki ilk iki değer “milli bağımsızlık” ve “milli egemenlik”tir. “Milli bağımsızlık” değeri başka bazı kazanımlarla birlikte İTA.8.6.1. no’lu kazanımda “Atatürk Dönemi Türk dış politikasının temel ilkelerini ve amaçlarını açıklar. Tam bağımsızlık, gerçekçilik, akılcılık, mütekabiliyet, barış, milli menfaatleri esas alma, Türk ve dünya kamuoyunu dikkate alma ilkeleri, Atatürk dönemi Türk dış politikası çerçevesinde işlenerek Atatürk’ün ileri görüşlülüğü vurgulanır.” ifadeleriyle dile getirilmiştir. “Atatürk ilkeleri; milli tarih bilinci, bağımsızlık ve özgürlük, egemenliğin millete ait olması, milli kültürün geliştirilmesi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarma ideali, milli birlik ve beraberlik ile ülke bütünlüğü bağlamında açıklanır.” (İTA.8.4.9.) şeklindeki kazanım açıklaması ise iki değeri birden içermektedir. Aynı kazanım açıklaması milli değerler kategorisinde yer alan “milli birlik ve beraberlik” değerine de vurgu yapmaktadır. “Milli zafer” değeri Sarıkamış’ta yaşanan mağlubiyetle aynı cümle içerisinde yer alsa da “Çanakkale Cephesi’ndeki deniz ve kara zaferleri ile Irak Cephesi’ndeki Kut’ül-Amâre Zaferi’ne ve Kafkas Cephesi’ndeki Sa-

rıkamış Harekâtı'na değinilir." (İTA 8.2.2.b.) şeklindeki kazanım açıklamasıyla dile getirilmiştir.

Programda sınırlı sayıda yer verilen manevi değerlerden "tasarruf", İTA.8.4.6. no'lu kazanımın a bendindeki açıklama kısmında "İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar milli iktisat anlayışı ve tasarruf bilinci açılarından incelenir." ifadeleriyle yazılmıştır. Yine aynı kategorideki "dostluk" değeri ise bir kazanım açıklamasında diğer bazı kazanımlarla birlikte "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi, Londra Konferansı, Afganistan ile Dostluk Antlaşması, İstiklal Marşı'nın kabul edilmesi ve Moskova Antlaşması'na değinilir." (İTA.8.3.2.c.) şeklinde dile getirilmiştir.

2.2. Değerlerin Doğrudan ve Dolaylı Verilme Durumu

Eğitim açısından değerlerin doğrudan ya da dolaylı olarak verilmesi önem arz etmektedir. Doğrudan aktarımların yapıldığı metinlerde değerler açıkça ifade edilir veya kavramlarla dile getirilir; verilen diğer mesajların önüne geçer. Dolaylı aktarılan değerlerin tespiti doğrudan aktarılan değerlerin tespitine göre daha fazla çaba gerektirmektedir. Bunun için metinlerdeki anlatımların katmanları ve derinliklerine eğilme, değerlerin kendi bağlamı içerisinde anlaşılması, kavramsal düşünme yeteneğinin kullanılması gibi çabalara gerek vardır. Gerçekleştirilen analizde Tablo-1'deki değerlerden bazılarının doğrudan, bazılarının ise dolaylı olarak verildiği tespit edilmiştir. 24 çeşit ve 44 frekanstan oluşan değerlerden 28'i doğrudan 16'sı ise dolaylı olarak verilmiştir. Burada her iki şekilde verilen değerlere dair örnekler sunmak yerinde olacaktır. Mesela doğrudan verilen "vatanseverlik" ve "kahramanlık" değerleri İTA.8.3.1 kazanımının b bendindeki açıklamasında; "Güney Cephesi'nde vatanseverlik duygularıyla hareket eden Türk milletinin örgütlenmesi vurgulanarak milli ve yerel kahramanlara değinilir" (İTA 8.3.1.b) ifadeleriyle dile getirilmiştir. Yine "milli birlik ve beraberlik", "dayanışma" ve "sorumluluk" değerleri "Milli birlik, beraberlik ve dayanışma için sorumluluk almanın önemi vurgulanır." (İTA.8.3.4) kazanımında doğrudan ifade edilmiştir. Yine "sorumluluk" değeri İTA.8.4.8 no'lu kazanımın b maddesinde "Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nden hareketle Cumhuriyet'in korunmasında ve sürekliliğinin sağlanmasında gençliğe verilen görev ve sorumluluklar vurgulanır." (İTA.8.4.8.b) cümlesi ile doğrudan verilmiştir. Bir başka örnekte ise "Atatürk'ün kişilik özelliklerinden; çok yönlülüğü, akılcılığı, bilimselliği ve çağdaşlığı vurgulanır." (İTA.8.4.8.c) şeklindeki ifadelerle "akılcılık ve bilimsellik" değeri doğrudan dile getirilmiştir.

Dolaylı yoldan dile getirilen değerlerin frekansı doğrudan verilenlere göre daha azdır. Örneğin "kahramanlık" değeri şu kazanımda dolaylı olarak verilmiştir: "Sakarya Meydan Savaşı'nın kazanılmasında ve Büyük Taarruzun başarılı olmasında

Mustafa Kemal'in rolüne ilişkin çıkarımlarda bulunur." (İTA.8.3.5.). Çünkü burada iki farklı savaşın kazanılmasında Mustafa Kemal'in rolü üzerinde durulmuş ve milli bir "kahraman" olduğu örtülü olarak verilmiştir. "Doğu Cephesi'nde kazanılan başarılar ve bunların siyasi önemi açıklanır." (İTA.8.3.1.a) şeklindeki kazanım açıklamasında "milli zafer" değeri dolaylı olarak verilmiştir. Bir başka örnekte "milli egemenlik" değeri ile bazı başka değerler "Cumhuriyet'in sağladığı kazanımları ve Atatürk'ün Türk milleti için gösterdiği hedefleri analiz eder." (İTA.8.4.8.) kazanımında dolaylı olarak ifade edilmiştir. Şu hâlde kazanımlar ve kazanım açıklamalarında doğrudan veya dolaylı değer aktarımlarına rastlamak mümkündür.

Daha çok milli tarih kapsamında değerlendirilebilecek dersin programında evrensel değerlere milli değerlerden daha çok yer verilmesi ilgi çekici bir noktadır. Yine manevi değerlerin son derece az olması da dikkate değer bir başka durumdur. Programda yer verilen değerlerin sayıları ve tekrar etme düzeyleri bir yana bunların ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı ayrıca önem arz etmektedir. Doğrudan veya örtük şekilde verilmesi öngörülen milli, manevi ve evrensel değerlerin kitap yazarlarınca ne kadar dikkate alındığı bilinmelidir. Böylece değerlerin uygulamada ele alınma durumunu bir bütün olarak görüp kanaate varmak mümkün olabilecektir.

8. sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi programında 23 değer bulunmakta olup frekansı ise 40'tır. Programdaki değerlerin doğrudan verilme oranı %70'tir. Programdaki evrensel değerlerin diğerlerine nispi bir üstünlüğe sahip olup oranı %52'dir. 8. sınıf öğretim programında yer alan 39 kazanımın 22 tanesinde (%56) milli, manevi ve evrensel değerlerden en az bir tanesine yer verildiği görülmektedir. Programdaki değerlerin bazıları kazanım metninde bazıları ise açıklamalar kısmında yer almaktadır.

2.3. Sosyal Bilgiler Öğretmenleri Odak Grup Görüşmesi

Bu bölümde 8. sınıf T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersine giren dört sosyal bilgiler öğretmeniyle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmaktadır.

2.3.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci

Görüşme 26 Ekim 2023 Çarşamba akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. 80 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okulunda görev yapan dört sosyal bilgiler öğretmeni katılmıştır. Katılımcı öğretmenlerin iki tanesi 20 yıl ve üzeri, iki tanesi 10 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahiptir. 10 yıl ve üzeri tecrübeye sahip

olanlardan biri kadın olup aynı zamanda sosyal bilgiler eğitimi alanında doktora öğrencisidir.

2.3.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde değer öğretimine etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlere ulaşılmıştır. Görüşler gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda değer eğitiminde öğretmenin rolü, program ve ders kitaplarına yer verilme durumu, değer aktarım yöntemleri, kazanım yoğunluğu ve öneriler başlığı altında temalaştırılarak sunulmuştur. Tema içeriklerinin birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçen özelliklerinin olduğu anlaşılmıştır. Görüşmeden elde edilen bulgular şu şekilde sıralanabilir:

2.3.2.1. Öğretmenin Rolü

T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinde değerlerin verilmesi neredeyse tamamen öğretmenlerin inisiyatifindedir. Öğretmenin kültürel alt yapısı, hassasiyeti, öğretmenlik bilgi ve becerisi, öğretim programı ve ders kitaplarının yapısal özelliği gibi daha birçok etkenden dolayı değerlerin aktarılması öğretmenin inisiyatifine kalmıştır. Öğretmenlerin değerleri aktarmada telkin yöntemini kullandıkları anlaşılmıştır.

2.3.2.2. Programda Değerler

Öğretmenlerden biri hariç diğerlerinin dersin öğretim programını sistematik bir şekilde incelemedikleri ve burada değerlerin nasıl verildiği ve verilmesi gerektiği konusunda fazla bir bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Öğretmenlerden biri kazanımların program girişinde genel ifadelerle geçirildiğini ünite ve kazanım bazında verilmediğini belirtmiştir.

2.3.2.3. Ders Kitaplarında Değerler

Öğretmenlere göre programda olduğu gibi ders kitaplarında da değerlere yeterince yer verilmemektedir. Değerler kazanıma dayalı ana metin, bilgi notu, okuma parçası ve görseller aracılığı ile verilmeye çalışılmaktadır. Ancak buralardaki veriliş şekli ve yöntemi anlamlı olmaktan uzaktır. Düz ansiklopedik bir anlatım vardır. Yazı puntosu, şekiller, resimler, metnin sunum şekli yaş düzeyi itibarıyla öğrenci ilgisini çekecek ve öğrenciyi aktif kılacak özelliklerde değildir. Mesela M. Kemal Atatürk'ün hayatı üzerinden başarı, fedakârlık, vatanseverlik gibi daha birçok değer etkili bir şekilde verilebileceği halde bu kısımlar öğrencinin sorgulamasına ve aktif kılınmasına imkân vermemektedir. Öğretmenlerin bir kısmı ders kitabı yerine çeşitli sosyal medya platformlarında veya web sitelerde hazırlanan hazır materyalleri kullanmak-

tadır. Bu materyaller özet mahiyetinde olup sadece bilgiye odaklanmaktadır. Öte yandan öğrencileri sınava yetiştirme kaygısı ve süre yetersizliği kitaplarda var olan değerlere yeterince odaklanmayı engellemektedir. Öğretmenler, ders kitaplarında milli, manevi ve evrensel değerlere aykırı herhangi bir bilgi yahut görselin bulunmadığını dile getirmişlerdir.

2.3.2.4. Değer Aktarım Yöntemi

Öğretmenler değer aktarımında telkin yöntemini kullanmaktadırlar. Onların böyle davranmasında ders kitaplarının değer aktarımında bu yöneme odaklanması etkilidir. Öğretmenlerin daha çok İstiklal Marşının önemine odaklandıkları ve milli simgelere saygı değerini çeşitli videolar aracılığı ile verdikleri anlaşılmaktadır. Bunun sebebi muhtemelen doğrudan bu değere yönelik bir kazanımın bulunmasıdır.

2.3.2.5. Kazanım Yoğunluğu

Katılımcı öğretmenlerin tamamı öğretim programındaki kazanımların değer aktarımına zaman ayıramayacak kadar yoğun olduğunu, bu şartlar altında değer aktarımına zaman ayırmanın mümkün olmadığını belirtmişlerdir.

2.3.2.6. Katılımcıların Önerileri

Görüşmeye katılan öğretmenler mevcut ders saati-kazanım uyumsuzluğu nedeniyle bilgi aktarımına odaklandıklarını, ders kitabındaki metinleri okutmaya ve ayrıntılı bir şekilde analiz etmeye zamanlarının olmadığını, bu nedenle ders saatlerinin artırılması veya kazanımların azaltılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Ders kitaplarının öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun hale getirilmesi gerektiğini, özellikle mevcut metinlerin telkin yöntemiyle değer aktarımı yapmaya çalıştığını, diğer değer aktarma yöntemlerine yer verilmediğini dile getirmişlerdir. Verilen bir okuma parçasına çeşitli sorular sorularak öğrencilerin aktif hale getirilmesi ve değerleri içselleştirmelerinin sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır. Metinler öğrencilerin sorgulama, muhakeme, buluş ve yorumlama gibi yöntem ve stratejilerle inceleyebilecekleri bir hale getirilmelidir. Öğretmenler ders kitaplarına, Türk milletinin I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadelede yaptığı fedakârlık ve gayretleri yansıtabilecek şekilde ayrıntılı ve ilgi çekici örneklerin konulması gerektiğini belirtmişlerdir. Yine ders kitaplarındaki görsellerin öğrenci düzeyine uygun, öğretici ve ilgi çekici olması gerektiğini belirtilmiştir.

Mevcut halde sınav kaygısı ve program yoğunluğu nedeniyle öğretmenler değerlere yeterince önem verememektedir. Değer aktarımı, öğretmenlerin kişisel inisiyati-

fine bırakılmayacak kadar önemli olduğundan program ve ders kitabında yer alma durumu netleştirilmelidir. Bu bağlamda öğretim programında ünite veya kazanım bazında değerler yazılmalı ve nasıl verileceği açıkça belirtilmelidir. Kazanım-değer eşleştirmesi yapılmalıdır. Kazanım ve ders kitapları yapılandırmacı anlayışın ruhuna ve gereklerine uygun bir şekilde hazırlanmalıdır.

Kitaplarda birinci elden tarihsel kanıtlara yer verilmeli bu kapsamda belge ve görseller kullanılmalıdır. Hatta değer içeren atasözü, deyim, özlü sözler gibi Türk kültürünün kültürel mirası yeri geldikçe ve uygun bir şekilde ders kitaplarına yansıtılmalıdır. Öğrenci ilgisini çekebilecek dijital içeriklere yer verilmelidir.

3. T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (12. SINIF)

En son 2018 yılında güncellenen öğretim programı milli, manevi ve evrensel değerler açısından analize tabi tutularak aşağıdaki başlıkta verilen bulgulara ulaşılmıştır.

3.1. Kazanım Düzeyinde Değerler

Analiz edilerek değerlendirilen T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programına dair bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında (12.Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Milli zafer	4	2	2	Milli
2	Demokrasi ve katılımçılık	4	3	1	Evrensel
3	Milli egemenlik	4	2	2	Milli
4	Kahramanlık	4	2	2	Milli
5	Dayanışma	3	3	-	Evrensel
6	Milli birlik ve beraberlik	3	1	2	Milli
7	Vatanseverlik	2	1	1	Milli
8	Barış	2	-	2	Evrensel
9	Şan ve şeref	2	-	2	Milli
10	Milli bağımsızlık	2	-	2	Milli
11	Millet sevgisi	2	2	-	Milli
12	Akılcılık ve bilimsellik	2	1	1	Evrensel
13	Açık fikirlilik	1	-	1	Evrensel
14	Ulusal simgelere duyarlı olma	1	1	-	Milli
15	Estetik	1	1	-	Evrensel
16	Eşitlik	1	-	1	Evrensel
17	Tasarruf	1	1	-	Manevi
18	Özgürlük	1	-	1	Evrensel
19	İnsan haklarına saygı	1	1	-	Evrensel
Toplam		41	21	20	Evrensel:10 Milli:8 Manevi:1

Program genelinde toplam 19 farklı değere yer verilmiş olup bunların frekansı 44'tür. Tablo 2 incelendiğinde tespit edilen toplam 19 değerın 10 tanesinin evrensel, 8 tanesinin milli ve bir tanesinin de manevi değerler kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Buradaki değerler programda yer alan kök değerlerin sadece biri ile (vatanseverlik) örtüşmektedir. Değerlerin sıklığına bakıldığında, programda en sık geçen değerlerin milli değerler (f=25) olduğu, bunu f=18 ile evrensel değerlerin takip ettiği ve manevi değerlerin de sadece bir kere geçtiği görülmektedir.

Dörder frekans ile ilk beş sırayı alan değerlerden üçü milli (milli zafer, milli egemenlik ve kahramanlık), ikisi ise (demokrasi ve katılımcılık, dayanışma) evrensel değerlerdir. İlk 12 sırada bulunan değerlerden 8'i milli, 4'ü ise evrensel değerlerdir. Buradaki milli değerlerin frekansı 24 iken evrensel değerlerin frekansı 13'tür.

Tablo 2'de en fazla çeşitliliğe sahip olan değer grubu evrensel değerlerdir. Evrensel değerlerden demokrasi ve katılımcılık, barış ile dayanışma, en fazla frekansa sahip değerlerdir. "Demokrasi ve katılımcılık" değeri kazanım açıklamalarında "Çok partili hayata geçiş çerçevesinde partileşme çabaları ele alınır." (4.1.b) "Bu dönemde çok partili siyasi hayatın devamlılığının sağlanamamasının nedenleri üzerinde durulur." (4.1.c) "Çok partili hayata geçişin ve Demokrat Parti'nin kurulmasının Türk demokrasi tarihi açısından önemi üzerinde durulur." (6.1.a) gibi ifadelerle yer almaktadır.

"Dayanışma" değerine "Tekâlif-i Milliye Emirleri'ne, bu emirlerin uygulanmasına ve Milli Mücadele sürecinde dış ülkelerden gelen yardımlara değinilir." (2.5.e), "1.1. Marshall yardımlarının Türk ekonomisine etkisi (tarımda makineleşmeye bağlı olarak köyden kente göç ve sonuçları, demir yolu yapımından kara yolu yapımına dönüş) üzerinde durulur." (6.3.) ve "Truman Doktrini'nin Türkiye'nin dış politika yönelimleri üzerindeki etkisine ve bu etkilerin yansımalarına (Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO üyeliği) değinilir." (6.2.b) şeklindeki kazanımları ve kazanımlarında rastlanmaktadır.

"Barış" değeri ise kazanım açıklamalarında "Birleşmiş Milletler Teşkilatının kuruluş amacına ve günümüzdeki misyonuna değinilir." (5.1.c) ve "Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üyeliği, Balkan Antantı, Sadabat Paktı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay'ın ana vatana katılması üzerinde durulur." (4.2.c) gibi ifadelerle yer alır.

Tablo 2'deki değerlerden ilk beş sıradaki 4 frekansa sahip milli değerlerden "milli zafer" kazanım açıklamaları ve kazanımlarda "Çanakkale Cephesi'ndeki deniz ve kara zaferleri ile Irak Cephesi'ndeki Kut'ül-Amâre Zaferi'ne, Kafkas İslam Ordusuna ve Medine Müdafası'na değinilir." (1.3.c), "Batı Cephesi'nde elde edilen askerî başarılar ve bu başarıların siyasi etkileri vurgulanır." (2.5.b), "Doğu ve Güney Cephelelerinde Türk milletinin elde ettiği başarıların ulusal ve uluslararası sonuçları üzerinde durulur." (2.4.) gibi ifadelerle dile getirilmiştir.

Milli değerlerden olup 4 frekanslı “milli egemenlik” de “Havza ve Amasya Genelgeleri, yerel kongreler ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinin milli hâkimiyet ve milli birliğin sağlanması açısından önemi vurgulanır.” (2.1.ç), “Milli tarih bilinci, vatan ve millet sevgisi, milli dil, bağımsızlık ve özgürlük, egemenliğin millete ait olması, milli kültürün geliştirilmesi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarma, milli birlik ve beraberlik, ülke bütünlüğü çerçevesinde ele alınır.” (3.8.) ve “Saltanatın kaldırılması, Ankara’nın başkent oluşu, Cumhuriyet’in ilan edilmesi, Halifeliğin kaldırılması, Şer’iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, Erkân-ı Harbiye Vekâletinin kaldırılması, 1924 Anayasası’nın kabulü konularına neden ve sonuçlarıyla yer verilir.” (3.2.a) şeklindeki kazanım ve kazanım açıklamalarında dile getirilmektedir. “Kahramanlık” ise “a) Halide Onbaşı, Şerife Bacı, Fatma Seher Erden, Gördesli Makbule, Tayyar Rahmiye gibi kadın kahramanların Milli Mücadele’ye katkılarına değinilir.” (2.7.a) ve “a) Milli Mücadele’nin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Şahin Bey, Sütçü İmam gibi kahramanların şahsiyetleri hakkındaki anekdotlara yer verilir.” (2.7.b) gibi kazanım açıklamalarında dile getirilmiştir.

“Milli tarih bilinci, vatan ve millet sevgisi, milli dil, bağımsızlık ve özgürlük, egemenliğin millete ait olması, milli kültürün geliştirilmesi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarma, milli birlik ve beraberlik, ülke bütünlüğü çerçevesinde ele alınır.” (3.8) kazanım açıklaması “vatanseverlik,” “millet sevgisi,” “milli birlik ve beraberlik”, “milli bağımsızlık” gibi ilk 12 sırada yer alan birden çok değeri içermektedir. Yine “milli birlik ve beraberlik” değeri “Havza ve Amasya Genelgeleri, yerel kongreler ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinin milli hâkimiyet ve milli birliğin sağlanması açısından önemi vurgulanır.” (2.1.ç) şeklindeki kazanım açıklamasında dile getirilmiştir. “Milli bağımsızlık” değeri ise “Türkiye’nin bağımsız bir devlet olarak tanınmasında Lozan Barış Antlaşması’nın önemi vurgulanır.” (2.6.b) ifadeleri ile dile getirilen kazanım açıklamasında yerini almıştır.

Programda manevi değer kategorisinde değerlendirilebilecek sadece “tasarruf” değeri yer almaktadır. Bu değer 3.6 no’lu kazanımın a bendinde “İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar milli iktisat anlayışı ve tasarruf bilinci açılarından ele alınır.” (3.6.a) ifadeleri ile dile getirilmiştir.

Sonuçta, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programında (12. Sınıf) evrensel ve milli değerler nispeten birbirine yakın sayıda yer alırken manevi değerler ile kök değerlerden sadece birer adet yer almaktadır. Programda bulunan 33 kazanımın 22’si (%66) en az bir değer içermektedir. Müfredatta evrensel değerlerin diğerlerine nispeti bir üstünlüğü (%52) bulunmaktadır. Frekanslar dikkate alındığında

ise milli değerlerin (%58,5) evrensel değerlere (%39) göre daha fazla olduğu ancak burada da manevi değerlerin son derece sınırlı düzeyde yer aldığı görülmektedir.

3.2. Değerlerin Doğrudan ve Dolaylı Verilme Durumu

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programındaki (12. Sınıf) değerler doğrudan veya dolaylı bir şekilde verilmektedir. Doğrudan verilen değerler ilgili değerlerin metinde yazılması veya kuvvetli bir şekilde ifade edilmesi suretiyle verilmektedir. Oranlar ise hemen hemen birbirine denktir.

Tablo 1 incelendiğinde 41 frekanstan 21'nin doğrudan 20'sinin ise dolaylı olarak verilen değerlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Önce doğrudan verilen değerlere örnekler sunalım. "Milli egemenlik" ve "milli birlik ve beraberlik" değerleri "Havza ve Amasya Genelgeleri, yerel kongreler ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinin milli hâkimiyet ve milli birliğin sağlanması açısından önemi vurgulanır." (2.1.ç) şeklindeki kazanım açıklamasında dile getirilmiştir. "Bağımsızlık" değeri "Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele'deki yeri ile İstiklal Marşı'nın kabulü ve önemi üzerinde durulur." (2.5.ç) açıklamasında ve "tasarruf" değeri de "İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar milli iktisat anlayışı ve tasarruf bilinci açısından ele alınır." (3.6.a) açıklamasında belirtilmiştir. "Vatanseverlik", "millet sevgisi", "milli bağımsızlık", "özgürlük", "milli egemenlik" ve "milli birlik ve beraberlik" değerleri "Milli tarih bilinci, vatan ve millet sevgisi, milli dil, bağımsızlık ve özgürlük, egemenliğin millete ait olması, milli kültürün geliştirilmesi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarma, milli birlik ve beraberlik, ülke bütünlüğü çerçevesinde ele alınır." (3.8.) ifadeleri ile dile getirilen kazanım açıklamasında vurgulanmıştır. Yine "demokrasi ve katılımcılık" değeri "Çok partili hayata geçişin ve Demokrat Parti'nin kurulmasının Türk demokrasi tarihi açısından önemi üzerinde durulur." (6.1.a) şeklindeki kazanım açıklamasında zikredilmiştir.

Dolaylı olarak verilen değerler genellikle daha derin analiz yapılması halinde ve bağlam içerisinde aranarak ortaya çıkabilecek değerlerdir. 12. sınıf programında bu değerlerden bazılarını ele alacak olursa; "milli egemenlik" değeri "BMM'nin açılış gerekçeleri vurgulanarak bu meclisin genel özelliklerine değinilir." (2.2.a) ifadeleriyle zikredilirken "milli zafer" değeri "Doğu ve Güney Cephelerinde Türk milletinin elde ettiği başarıların ulusal ve uluslararası sonuçları üzerinde durulur." (2.4.) şeklinde ifade edilmiştir. "Kahramanlık" değeri "Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'un Milli Mücadele'deki önemi üzerinde durularak Mustafa Kemal'in bu muharebelerin kazanılmasındaki rolü vurgulanır." (2.5.f) şeklinde dile getirilen kazanım açıklamasında dolaylı olarak ifade edilmiştir. "Dayanışma" ve "milli birlik ve beraberlik" değerleri "Tekâlif-i Milliye Emirleri'ne, bu emirlerin uygulanmasına ve Milli Mücadele sürecinde dış ülkelerden gelen yardımlara değinilir." (2.5.e); "eşitlik"

değeri “Türk kadınına siyasi, sosyal ve eğitim alanlarında sağlanan haklar üzerinde durulur. Türk kadınına sağlanan siyasi haklar ile diğer ülkelerin kadınlara sağladığı siyasi hakların karşılaştırılması yapılır.” (3.5.b); “demokrasi ve katılımcılık” değeri ise “Çok partili hayata geçiş çerçevesinde partileşme çabaları ele alınır.” (4.1.b) şeklindeki kazanım açıklamalarına dair cümlelerde dolaylı olarak ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere programda değer türü fark etmeksizin değerler doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ele alınmıştır. Değerlerin çoğunluğu (%51) doğrudan ifade edilmiş, kalanı ise (%49) dolaylı olarak verilmiştir. Bu durum dolaylı verilen değerlerin aktarımında daha zengin bir içeriğe ve yöntem-teknığe ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

3.3. Tarih Öğretmenleri Odak Grup Görüşmesi

Bu bölümde 12. sınıf T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersine giren dört tarih öğretmeniyle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmaktadır.

3.3.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci

Görüşme 4 Ekim 2023 Çarşamba akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. 80 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında görev yapan dört tarih öğretmeni katılmıştır. Öğretmenlerden biri fen lisesinde, ikisi sosyal bilimler lisesinde ve biri de anadolu lisesinde görev yapmaktadır. Katılımcılardan biri aynı zamanda görev yaptığı okulun müdürüdür. Katılımcı öğretmenlerin üç tanesi 30 yıl ve üzeri, bir tanesi 20 yıllık mesleki tecrübeye sahiptir.

3.3.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde değer öğretimine etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlere ulaşılmıştır. Görüşler gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda değer eğitiminde öğretmenin rolü, program ve ders kitaplarına yer verilme durumu, değer aktarım yöntemleri ve öneriler başlığı altında temalaştırılarak sunulmuştur. Tema içeriklerinin birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçen özelliklerinin olduğu anlaşılmıştır. Görüşmeden elde bulgular şu şekildedir:

3.3.2.1. Öğretmenin Rolü

12. sınıf T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersindeki değer aktarımında inisiyatif neredeyse tamamen öğretmenlerdedir. Bir öğretmenin deyimiyle “ders öğretmeni, öğretim programları ve ders kitaplarından çok daha önemli olup öğretmenin biza-tihi kendisi bir değerdir.” Öğretmenler zaman zaman ders kitabı yerine alternatif

kaynakları kullanmakta böylece ders kitaplarında özellikle belirli metinler aracılığı ile aktarılması muhtemel değerler de aktarılmamaktadır. Özellikle öğrencilerini sınav hazırlayan öğretmenler, ders kitaplarındaki bu tür metinleri çoğu zaman göz ardı etmektedirler.

3.3.2.2. Programda Değerler

Öğretim programlarında değerlere yeterince yer verilmemektedir. Katılımcı öğretmenlerin programda değerlerin nasıl organize edildiğine ilişkin genel olarak net bir söyleme sahip olmadıkları gözlemlenmiştir. Bazıları kök değerlere referans vermiştir. Ancak bunların programa nasıl yerleştirildiği ile ilgili fikirlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Derslerinde zaman zaman değer aktarımına yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetler olduğu ancak bunun tamamen kendi inisiyatifleri doğrultusunda programdan bağımsız bir şekilde yürütüldüğü dile getirilmiştir. Bununla birlikte önceliklerinin değer aktarımı olmadığı, program yoğunluğu nedeniyle konuyu yetiştirme kaygısından değer öğretimine zaman ayıramadıklarını belirtmişlerdir. Esasen birçok öğretmen için ders kitabı, öğretim programı olarak da görülmektedir. Bu sebeple birçok öğretmenin öğretim programını incelemeyeceği belirtilmiştir.

3.3.2.3. Ders Kitaplarında Değerler

Programlarda olduğu gibi ders kitaplarında da değerlere yeterince yer verilmemektedir. Öğretmenlere göre değerler, ders kitaplarındaki okuma parçalarına serpiştirilmiştir. Okuma parçaları, öğretmen ve öğrenciler tarafından sınav odaklı yaklaşım ve zaman darlığı gibi gerekçelerle zaman kaybı olarak görüldüğünden genellikle okunmadan ve üzerinde herhangi bir tartışma yapılmadan geçilmektedir. Öte yandan özellikle yeni kuşak öğretmenlerin birçoğu ders kitabı kullanma yerine kısa bilgi notu ve slayt kullanmakta dersleri bunlar üzerinden işlemektedirler. Genellikle sınav odaklı olduklarından bu tür materyallerde değerlere yer verilmemektedir.

3.3.2.4. Değer Aktarım Yöntemi

Katılımcıların tamamı değerlerin aktarılmasında diğer yöntemlere başvurulmadığını sadece telkin yönteminin kullanıldığını dile getirmişlerdir. Dersi planlarken hangi değeri nasıl aktaracağı üzerinde düşünmeyen katılımcılar, bu konuda irticalen hareket etmektedir.

3.3.2.5. Kurumsal İşleyiş

Liselerin son sınıfında okuyan öğrencilerin Yüksek Öğretim Kurumları Sınavına (YKS) girecek olması genelde T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinin işlenişini

ve hedeflerini özelde ise değer aktarımını olumsuz etkilemektedir. Zira öğrencilerin çoğu okul yöneticilerinin ve Milli Eğitim Bakanlığının sağladığı kolaylıklar nedeniyle derslere katılmamakta, devamsızlık yaparak sınava hazırlanma eğiliminde olmakta ve dolayısıyla ders ya sınırlı ölçüde işlenmekte ya da hiç işlenmemektedir. Şu hâlde bu ders özelinde değer öğretimi mükemmel verilse bile hemen hemen yarısının öğretimi ve hayata geçirilmesi olası görünmemektedir.

3.3.2.6. Katılımcıların Önerileri

Katılımcılar değerlerin öğretim programına yansıtılarak öğretmenlerin görmezlikten gelemeyeceği bir hale getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Öğretim programlarının birçok öğretmen tarafından incelenmediği de göz önüne alınarak değerlerin ders kitabında kazanımlarla ilişkilendirilerek verilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu sayede bazı derslerde değerler ön plana çıkartılarak konu işlenebilir. Bu uygulama bağımsız değerler eğitimi derslerinden çok daha etkili olacaktır. Değerler ayrı bir ders olarak verilme yerine ilgili derslerin içerisine yedirilmelidir. Üniversiteye giriş sınavında sorulan soruların değer yüklü okuma parçalarından seçilmesi uygun olacaktır. Milli ve manevi değerlerin aktarılmasında kritik rolü nedeniyle Çanakkale gibi savaş alanlarıyla somut kültürel miras unsurlarının bulunduğu toplumsal hafıza mekânlarına (müzeler, camiler, külliyeler vs.) ziyaretlerin yapılması kolaylaştırılmalıdır. Bu bağlamda programa yeni kazanımlar ilave edilmelidir.

4. SONUÇLAR

İncelenen programlarda değerler doğrudan duyuşsal boyutta bir kazanım olarak yazılmamış, ders içeriğini oluşturan bilişsel boyuttaki kazanımlar aracılığı ile yahut kazanım açıklamaları kısmında verilmiştir. Amaçlar kısmında programın bir bütün olarak değerleri kapsadığı ve bu değerlerin ayrı bir program veya öğrenme alanı olarak görülmediği dile getirilmiştir. Bütün bir eğitim sistemi ve öğrenme-öğretme süreçleri ile bunları etkileyen faktörlerin değer kazandırma amaçlı olduğu gerekçe gösterilerek doğrudan kazanım yazılmasına gerek duyulmadığı ifade edilmiştir. Buna rağmen “kök değerler” adı altında çoğu evrensel değerlerden oluşan 10 değere yer ile alt boyutlarına girilmeden “milli, manevi, insan ve evrensel değerler” başka değerlere yer verildiği ifade edilmiştir. Program yazarları, doğrudan değer içeren kazanım vermemekle birlikte programın uygulayıcısı olan kitap yazarları ile öğretmenleri tamamen serbest bırakma taraftarı da olmamışlardır. Buna rağmen mevcut haliyle söz konusu değerlerin kitaba ve derse yansıtılma durumu öğretmenlerin bireysel inisiyatifine kalmış durumdadır.

8. sınıf öğretim programında yer alan 39 kazanımdan 22 tanesinde (%56) milli, manevi ve evrensel değerlerden en az bir tanesine yer verildiği görülmektedir. Programda, uzmanlar tarafından belirlenen 12 milli değerden 10’una; 25 evrensel değerden 12’sine; 20 manevi değerden ise 2’sine yer verildiği görülmektedir. Programda toplam 24 farklı değer yer aldığı ve programın çeşitlilik bakımından daha çok evrensel, frekans bakımındansa milli değerlere odaklanıldığını, manevi değerlere ise çok az yer verildiğini söylemek mümkündür. Programın giriş kısmında kök değerlere özel bir önem verildiği halde yapılan incelemede bunların kazanım ve kazanım açıklamalarında çok sınırlı düzeyde yer aldığı görülmüştür.

33 kazanımın 22’sinin (%66) en az bir değer içerdiği, daha çok milli tarih kapsamında değerlendirilebilecek 12. sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi programında sayısal olarak evrensel değerlere milli değerlerden daha fazla yer verilmesi ilgi çekici bir noktadır. Evrensel değerler sayısal olarak daha fazla yer almış olsa da frekans bakımından milli değerlerin gerisinde kalmıştır. Programda, uzmanlar tarafından belirlenen 12 milli değerden 8’ine; 25 evrensel değerden 10’una; 20 manevi değerden ise sadece 1’ine yer verildiği görülmektedir.

8. sınıf programında bulunan değerlerin ifade ediliş biçimi, bir başka deyişle nasıl aktarıldığı, programın etkisi ve öğrenme sürecindeki rolü açısından önemlidir. Doğrudan verilen değerlerin oranı (%63), dolaylı verilenlere göre (%37) daha fazladır. Bu durum programın öğrencilere belirli değerleri açıkça ve net bir şekilde ifade

etme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Lise programında değerlerin doğrudan verilme oranı nispeten yüksek olsa da (%51'e %49) yine de bir dengenin olduğu söylenebilir. Ancak her iki programda da kazanımın ifade edilmiş tarzından bilişsel amaçların duyuşsal amaçlara göre daha çok öncelendiği değerlendirilmektedir. Bu sebeple programda yer alan değerlerin sayıları ve tekrar etme düzeyleri bir yana bunların ders kitabı yazarları tarafından nasıl yorumlandığı ve ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı ayrıca önem arz etmektedir.

8. sınıf öğretmenleriyle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinde program analizinde ulaşılan birçok sonucu doğrulayacak şekilde verilere ulaşılmıştır. Odak grup görüşmesi bulguları, değer aktarımının büyük ölçüde öğretmenlerin kişisel inisiyatifine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu durumun temel sebebi öğretim programlarında ve ders kitaplarında değerlere yeterince yer verilmemesidir. Katılımcılar programların öğretmenler tarafından yeterince iyi bilinmediğini, bu sebeple ders kitaplarına yansıtılmayan değerlerin programda var olsa bile uygulamada karşılık bulamayacağını dile getirmişlerdir. Buna karşın, bir değerın ders kitabında somut olarak var olabilmesinin yolunun da programda yazılmış olmasına bağlı olduğunu belirtmişlerdir.

Ortaokul öğretmenleri, değerlerin ders kitaplarındaki verilmiş şeklinin etkili bir değer aktarımına uygun olmadığını, yazı puntosu, şekil, resim, metin gibi unsurların öğrenciyi aktif kılacak özellikler içermediğini belirtmişlerdir. Konu yoğunluğu, sınav kaygısı ve ders saatlerinin yetersizliği nedeniyle ders kitaplarındaki değer içeren detaylara dahi odaklanılmadığı ifade edilmiştir. Ders kitabının yapısal özelliğinin de etkisiyle öğretmenler değer aktarımında hemen tamamen telkin yöntemini kullanmaktadırlar. Neticede mevcut haliyle bu ders kapsamında değerler etkili bir şekilde verilememektedir.

Lise tarih öğretmenleriyle yapılan odak grup görüşmesinde program analizinde ulaşılan birçok sonucu doğrulayacak şekilde bilgilere ulaşılmıştır. Odak grup görüşmesi bulguları, değer aktarımının büyük ölçüde öğretmenlerin kişisel inisiyatifine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu durumun temel sebebi öğretim programlarında ve ders kitaplarında değerlere yeterince yer verilmemesidir. Katılımcılar programların öğretmenler tarafından yeterince iyi bilinmediğini, bu sebeple ders kitaplarına yansıtılmayan değerlerin programda var olsa bile uygulamada karşılık bulamayacağını dile getirmişlerdir. Benzer şekilde, ortaokul öğretmenleriyle benzer ifadelerle yer vererek bir değerın ders kitabında somut olarak var olabilmesinin yolunun programdan geçtiğini belirtmişlerdir.

Tarih öğretmenleri, muhatap oldukları öğrencilerin yaş ve gelişim düzeyleri itibarıyla doğrudan telkine kapalı oldukları gerekçesiyle değerlerin okuma parçalarına serpiştirilmiş olmasını uygun görmüşlerdir. Değerlerin açık ve sıkça dile getirilmesi-

nin öğrenciler üzerinde beklenen olumlu etkiyi oluşturmadığından konunun gereği olarak örtük bir şekilde verilmesi daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu sebeple dolaylı anlatımlarla öğrencilerin çıkarımda bulunabileceği türden kaynak ve etkinliklerin değer kazandırmada daha etkili olacağına inanılmaktadır. Ancak katılımcı öğretmenlerin güçlü bir yöntem olarak gördüğü, metinler aracılığı ile değer aktarımı uygulamada bizzat amaca ket vuran bir özellik de göstermektedir. Çünkü özellikle sınav odaklı ders yapan öğretmenler bu tür okuma parçalarını derste işlemektedir. İşleyen öğretmenler ise sadece parçanın okunmasıyla yetinmekte, parça hakkında öğrencilere yeterince düşünme ve tartışma fırsatı vermemektedirler. Ayrıca, öğretmenlerin ders kitabı yerine alternatif kaynaklar kullanma eğilimi ve değer aktarımında sadece telkin yönteminin kullanılması eksikliğin daha da artmasına yol açmaktadır. Böylece değer öğretimi ağırlıklı bir şekilde öğretmenin istediği zaman istediği mesajları telkin yoluyla verdiği bir araç haline gelmektedir.

12. sınıf T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersini lise son sınıfta alan öğrencilerin üniversite giriş sınavına hazırlanma baskısı altında oldukları, ikinci dönemki derslere bir şekilde devam etmedikleri ve değer eğitimine yeterince odaklanamadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mevcut ölçme ve değerlendirme sisteminin değer eğitimini engelleyen yapısının sorgulanması gereklidir. Netice olarak mevcut haliyle bu ders kapsamında değerlerin etkili bir şekilde verilemediği görülmektedir.

4.1. Öneriler

- İncelenen program dikkate alındığında programda yer aldığı farz edilen kök değerlerin bile son derece sınırlı olarak ele alındığı görülmektedir. Değer çeşidi ve sıklığı, ders ve kazanım içeriği ile doğrudan bağlantılı olsa da değerlerin daha geniş bir yelpazede ele alınması gerekmektedir. Değerlerin içerikle uyumlu olmak kaydıyla sayı ve çeşitleri ile frekanslarının artırılması uygun olacaktır. Bu bağlamda milli, manevi ve evrensel değerlerin dengeli dağıtılmasına dikkat edilmelidir. Evrensel ve milli değer sayılarının birbirine nispeten yakın olduğu düşünüldüğünde manevi değerlere ağırlık verilmesi gerekir.
- Değerlerin açıkça verildiği durumlarda amaçlar ve öğrenme hedefleri net bir biçimde tanımlandığı için kitap yazarları ile öğretmenlerin işini kolaylaştırması muhtemeldir. Buna karşın farklı ders kitapları incelendiğinde doğrudan verilen değerlerde bile ortak bir yorumun olmadığı, birçoğunda kazanımın sadece bilişsel boyutuna odaklanıldığı görülmüştür. Doğrudan kazanımların çok olması, programın daha somut hedeflere odaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Buna rağmen örtük veya doğrudan verilen değerlerin ders kitaplarına yansımaya şekli önemlidir. Zira programdaki bir kazanım değer içerdiği halde bunun ders kitabına yansımaya farklı olabilmektedir. Öte yandan programda değer içermeyen bir

kazanım ifadesine dayanılarak yazılan metinde değerlere yer verilmiş olabilir. Bu hususlar göz önüne alındığında ister dolaylı ve isterse doğrudan verilmiş olsun değerlerin pedagojik ilkeler ışığında makul ve mantıklı bir şekilde sunulması gerekmektedir.

- Odak grup görüşmelerine göre öğretmenler kazanım yoğunluğu ve ders saati azlığı nedeniyle fiilen değerden çok bilgiye odaklanmaktadırlar. Bu nedenle ya ders saatlerinin artırılması veya kazanımların azaltılması yoluna gidilmelidir. Başka bir çözüm de doğrudan bir sebep, olay, kişi, sonuç bilgisinden ziyade değer yüklü bilgilerin verilmesi şeklinde olabilir. Öğretmen görüşlerine göre ders kitapları, değerlerin telkin dışında öğrencilerin sorgulama, muhakeme, buluş ve yorumlama gibi yöntem ve stratejilerle inceleyebilecekleri bir hale getirilmelidir. Ders kitabında yer alan bütün unsurlara öğrencilerin yaş ve gelişim düzeylerine uygun bir anlayışla yer verilmelidir.
- Programda ünite veya kazanım bazında değerler yazılmalı ve kazanım-değer eşleştirmesi yapılmalı, değerlerin nasıl verileceği açıkça belirtilmelidir. Kazanım ve ders kitapları öğrenciyi aktif kılacak bir ruh ve anlayışla yazılmalıdır. Öğrencilerin ilgisini çekebilecek dijital içeriklere yer verilmeli, bunların değerler eğitimi bağlamında kullanımları izah edilmelidir.
- Değer eğitimi konusunda izah edilmesi gereken bir başka konu da değer aktarımının doğrudan mı yoksa dolaylı yoldan mı yapılmasının daha etkili olduğu hususudur. Tarih eğitimi söz konusu olduğunda daha objektif ve tarafsız bir tavrın sergilenmesi, öğrenci merkezli bir yaklaşımla örnek olay, olgu ve kişiler üzerinden değerlere öğrencilerin kendilerinin ulaşması daha doğru olacaktır. Bu proje kapsamında tamamı 20 yıl üzeri tecrübeye sahip tarih öğretmenleri ile yapılan odak grup görüşmesinde öğretmenlerin çoğunluğu, değerlerin yeri geldikçe tarihi konular bağlamında dolaylı olarak verilmesinin daha uygun olacağını dile getirmişlerdir. Ancak değerlerin program düzeyinde doğrudan verilebilecek şekilde yazılması, kitap yazarları ve öğretmenler için yol gösterici olabilir ve değerlerin göz ardı edilmesini engelleyebilir. Bu tespitler programın değerleri derse daha etkili bir şekilde entegre etmesini sağlayacak şekilde organize edilmesini gerektirmektedir. Odak grup görüşmesine katılan tarih öğretmenlerinin deneyimleri ve hâlihazırdaki uygulamaları program ve ders kitaplarında yer alan değerlerin daha etkili bir şekilde aktarılması için kullanılacak yöntem ve tekniğin çeşitlendirilmesi gerektiğine de işaret etmektedir. Özellikle ders kitapları öğretmenleri telkinden daha etkili yöntem ve teknikleri kullanmaya teşvik edecek etkinlikleri içerecek şekilde tasarlanabilir. Ek olarak katılımcılar öğretim programında gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra ders kitaplarının içeriği ve metinlerinin, değerleri vurgulayan uygun materyallerle zenginleştirilmesi gerektiğine inanmaktadırlar.

Kitaplarda öğrencilere değerleri daha iyi anlayabilecekleri ve içselleştirebilecekleri metinler sunulmalıdır.

- Odak grup görüşmelerinden edinilen verilere göre öğretmenlerin öğretim programlarını inceleme ve buna göre davranma konusunda yeterli olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle öğretmenlere, programların yapısal özelliklerinin etkili bir şekilde aktarılmasını sağlayacak ortamlar hazırlanmalıdır. Değerler eğitiminin önemi, kazanım ve konuların işlenmesi bağlamında kullanılacak değer aktarım yöntemleri gibi konularda öğretmenlerin hizmet içi eğitime alınmaları gerekmektedir.
- T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinin 12. sınıfta verilmesi nedeniyle, 12. sınıfın ikinci döneminde derslere devamın sağlanması konusunda gerekli tedbirler alınmalıdır. Lise düzeyinde değerler eğitimi, bağımsız bir ders olarak verilme yerine bu ders özelinde konularla ilişkilendirilerek verilmelidir. Program ve dolayısıyla ders kitabı, telkin yöntemine ilaveten farklı değer aktarma yöntemlerini sürece dâhil edecek şekilde yazılmalıdır.
- Değerlere yer vermede şüphesiz içerik bilgisi yani tarihsel bilgi esastır. Bilgiden bağımsız, onu desteklemeyen veya ondan beslenmeyen değerler gerçekçi bir zemine oturamaz. Bu nedenle özellikle savaş dönemlerini içeren konularda değer yüklü tarihsel bilgilerin verilmesi mümkündür. Tarihi bilgilerin genelde soyut alanı temsil etmesi nedeniyle somutlaştırma önemlidir. Somutlaştırma değer içerikli örnek olaylar üzerinden yapılabilir. Böylece tarihi bilgilerin sadece zihinsel düzeyde değil, aynı zamanda duygusal ve duyuşsal düzeyde de anlamlı olmasına odaklanılmış olunur. Yine bu yolla, öğrencilerin tarihi olayları sadece soyut bir alan olarak değil, aynı zamanda empati yoluyla o dönemin insanların duygularını, hayat şartlarını ve gündelik tecrübelerini daha yakından kavramalarına yardımcı olunabilir.
- T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinde Osmanlı ülkesinin I. Dünya Savaşı sonrasında maruz kaldığı işgaller karşısında milli mücadele düşüncesinin doğuşu, organizasyonu ve başarıya ulaşması sürecinde yaşanan olaylar üzerinden değer aktarımı yapmak mümkündür. Bu ders aracılığı ile Türkiye'nin işgal edilmesinde, stratejik konumunun ve tarihsel misyonunun etkili olduğu, uluslararası birçok siyasi planın bu coğrafya üzerine kurulduğu, bu nedenle de 20. yüzyılın başlarında çok önemli tarihi olayların burada cereyan ettiği bilgisi verilerek öğrencilerde tarih şuuru, vatan ve millet sevgisi oluşturulma imkânı oluşur. Türkiye'nin stratejik konumunun öğretilmesi, milli bağımsızlık ve ülke güvenliği için duyulan sorumlulukları hatırlatır. Daha da önemlisi tarih dersleri coğrafyanın nasıl vatana dönüştüğünü ve bunun aşamalarını yeni kuşaklara örneklerle anlatabilir. Kurtuluş Savaşında Milli Mücadele liderlerinden askerlere,

din adamlarından köylülere kadar toplumun her kesiminden insanın verdiği eşsiz mücadele ve kazanılan zaferler üzerinden milli ve manevi değerlerin aktarılması mümkündür. Bu bağlamda gerek öğretim programında ve gerekse ders kitaplarında kahramanlık, milli birlik ve beraberlik, milli bağımsızlık, milli egemenlik, zafer, millet sevgisi, şehitlik ve gazilik, kültürel mirasa sahip çıkma, ulusal simgelere duyarlı olma, vatanseverlik, vefa, sabır, tasarruf ve şefkat gibi milli ve manevi değerlere yer verilebilir.

- T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi, milli ve manevi değerlere ilave olarak evrensel değerlerin aktarılması için de etkili bir araçtır. İyi işleyen ve milli iradeye dayanan demokratik sistemlerde insan hak ve hürriyetlerine verilen önem kapsamında yapılan yasal düzenlemelerle din, inanç, ibadet ve ifade hürriyeti teminat altına alınmaktadır. T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi saltanatın kaldırılması, demokratikleşme çabaları ve çok partili hayata geçiş sürecinde yaşanan birçok tarihi tecrübeyi yeni kuşaklara aktarmaktadır. 1950 sonrasında demokratik hayata geçildikten sonra belirli aralıklarla meydana gelen darbeler ve darbe girişimlerinin devlet ve millet hayatına olan olumsuz etkileri üzerinden demokratik ve insani değerlerin aktarılması mümkündür. Bu yönüyle dersin, pedagojik ilkeler ışığında etkili bir şekilde yürütülmesi halinde demokratik ve insani değerlerin benimsetilmesi ve iyi insan ve iyi vatandaş yetiştirilebilmesi için güçlü bir potansiyel sunar.
- Osmanlı dönemi ve Milli Mücadele dönemlerini içeren savaş dönemleri ile savaş sonrasında ele alındığı yenilikler döneminde de çağdaşlaşma süreç ve basamaklarına değinilirken evrensel değerlerin verilmesi mümkündür. Çağdaş uygarlık seviyesini yakalama ve hatta ötesine geçme ideali ile vatan topraklarını tehlikeye uzak tutma ve güçlü bir Türkiye'nin inşası için açık fikirlilik, adalet, akılcılık ve bilimsellik, azim, barış, cesaret, dayanışma, demokrasi ve katılımcılık, estetik, eşitlik, etkin vatandaşlık, gelişime açık olma, insan haklarına saygı, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk gibi evrensel değerlerin verilmesi uygundur.
- Programda yazılan değerler ve bunların verilme şekillerinin kitaplara yansıyor yansımıyor, yansımışsa programa uygun olup olmadığı kitap inceleme ve yayın süreçlerinde ele alınmalı, kitap inceleme ölçütleri arasına değerlerin yer alma durumları da ilave edilmelidir. Böylece sadece bilgiye odaklı bir tarih öğretiminden uzaklaşmış olunur. Öte yandan mevcut ders kitaplarının incelenmesi ile değerlerin kitaplara yansımaya durumunun ortaya konması hem kitap yazarları hem de Bakanlık yetkilileri açısından anlamlı olacaktır.

**TARİH DERSİ ÖĞRETİM
PROGRAMI (9.-11 SINIF) VE
ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Araştırmanın bulgularına göre, Tarih Öğretim Programlarında verilme düzeyi bakımından evrensel değerler ilk sırada yer alırken ikinci sırada milli değerler ve üçüncü sırada manevi değerler yer almaktadır. Fakat hem evrensel hem de milli değerlerin oldukça sınırlı olarak yer aldığı söylenebilir. Manevi değerler ise tarih öğretim programında neredeyse bulunmamaktadır. Merhametli olma ve yardımseverlik gibi değerlerle yetinen tarih öğretim programlarının özellikle manevi değerler bakımından geliştirilmesi gereklidir. Ayrıca programda değerlerin çoğunlukla dolaylı olarak verildiği, doğrudan verilen milli ve manevi değerlerin sayısının çok sınırlı olduğu belirlenmiştir. Dolaylı olarak gönderme yapılması değerlerin kitap yazarları ve öğretmenler tarafından gözden kaçırılması riskini güçlendirmektedir. Son olarak tarih öğretim programına kök değerlerin yansıtılması oldukça sınırlıdır. Kök değerlerin sadece birkaçı yıllar bazında programa yansıtılmıştır. Bunlar da çoğunlukla dolaylı şekildedir. Değerler bakımından engellilere ilişkin herhangi bir kazanım içermeyen Tarih Öğretim Programı kapsayıcı bir nitelik arz etmemektedir.

Katılımcı öğretmenlerin konuyla ilişkili odak grup görüşmesindeki değerlendirmeleri sonucunda ulaşılan bulgulara göre, Tarih Dersi Öğretim Programında (9.-11. Sınıflar) değerler oldukça yetersizdir ve dolaylı verilmektedir. Bu durumda asıl sorumluluk öğretmenlere kalmaktadır. Fakat öğretmenlerin bu sorumluluğu yerine getirebilmesi için değer eğitimi konusunda gereken bilgi ve beceriye sahip olması gereklidir. Dersin işleniş sürecinde üniversite sınavına verilen öncelik hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin değerler eğitimi ötelemesine yol açmaktadır. Değer eğitimi bilişsel boyuttan ziyade duyuşsal boyutta öğretilmelidir. Değer eğitimi destekleyecek çeşitli etkinlikler ve projeler yapılmalıdır. Kazanımlarda öğretmenlere yol gösterecek açıklamalara yer vermelidir.

GİRİŞ

Tarih, geçmiş insan topluluklarının hikayelerini ve tecrübelerini kanıtlara dayalı olarak inceleyen bir bilimdir. Carr'a (2011) göre, geçmişle bugün arasında çift yönlü bir trafik ve bitmeyen bir diyalog vardır. Bu diyalog ve tarihi birikim üzerinden toplumlar nereden geldiklerini, nerede olduklarını ve nereye yöneleceklerini belirleme imkanı elde ederler. İnsanlığın tarihi birikimi ve bunlardan çıkarılacak dersler ise

okullarda tarih derslerinde öğretilmeye çalışılmaktadır. Tarih derslerinde, insanlık mirasını aktarma, günümüz dünyasını anlama ve ahlak eğitimi gibi amaçlar kapsamında çocuklara geçmiş ile ilgili bir takım bilgi ve inançlar aktarılmaktadır (Özdemir, 2017).

Tarih öğretimi birden çok amaca hizmet etmesi bakımından değerli ve önemlidir. Tarih öğretimine yönelik beklentiler arasında, kültürel mirası aktarması, karşılaştırma, çözümlenme, sentez ve öteleme gibi becerileri geliştirmesi, geniş bir literatür kapsamında öğrencilere gerekli fikir ve kavramları vermesi, öğrencileri iyi birer vatandaş ve milletin sadık taraftarları yapması, hayata uyum sağlamada öğrencilere yardımcı olması ve ortak hafıza üzerinden toplumu kaynaştırması bulunmaktadır (Nichol, 1996). Sakaoğlu'na (1998) göre ise tarih öğretimi şu amaçları gerçekleştirmelidir: Öğrenciye, geçmiş hakkında bilmesi gereken oranda ve çerçevede bilgi vermek, içinde yaşadıkları toplumun bugünden ibaret olmadığını ve uzun bir geçmişe sahip olduğunu hissettirmek, toplumun erdemlerini, sanat ve yeteneklerini kavratmak, yeni bilgileri temel bilgilerle buluşturup öğrenciler tarafından özümsemesine yardımcı olmak.

Tarih öğretimi aracılığıyla öğrencilerin, kanıt ve belgeler üzerinden bilgiyi yapılandırma, mantıksal düşünme, sorgulama, tarihsel dil gelişimi, bilgiyi yorumlama ve ürün ortaya koyma gibi tarihçilik becerilerini edinmesi ise 20. yüzyılda önem kazanmaya başlamıştır (Özdemir, 2017). Böylece tarih öğretiminde öğrenciye kazandırılması gereken beceriler gündeme taşınmıştır.

Bilgi ve becerilerin dışında tarih derslerinde öğrenciye kazandırılması gereken en önemli ölçütler milli, manevi ve evrensel değerlerdir. Çünkü toplumdaki ideal düşünce ve davranış kalıplarını ortaya koyan değerler, toplumların varlığı, işleyişi, birliği, sürekliliği ve dayanışması için gereklidir (Ulusoy ve Arslan, 2014). Değerler, aynı zamanda insanların hayata bakış açılarını belirlemekte, kararlarını etkilemekte, inançlarını yansıtmakta ve davranış ölçülerini oluşturmaktadır (Okumuş, 2021).

Tarih dersi, değer öğretiminde güçlü bir etkiye sahiptir. Geçmiş insan topluluklarının hayatlarını, kültür ve medeniyetlerini konu edinen tarih dersinde, insanların tecrübeleri üzerinden pek çok değer açığa çıkarılması, tartışılması ve analiz edilmesi mümkün olabilmektedir. Böylece açığa çıkan değerlerin yeni nesile aktarılması sağlanabilmektedir. Hatta tarihte yaşanan olaylar değerlendirilirken, bazı ahlaki açıklamalara ihtiyaç hissedileceği için değerleri ortaya çıkarmak ve olayları değerlerle anlamlandırmak gereklidir. Bu şekilde öğrenciler değerlerle örülü bir bilinç kazanırken toplumun ahlaklı bireyleri haline gelecektir. Çünkü tarih bilinci ile değerler arasında güçlü bir ilişki söz konusudur (Okumuş, 2021; Tokdemir, 2017).

Tarih öğretiminde öğrenciye kazandırılacak bilgi, beceri ve değerlerin çerçevesi tarih öğretim programlarıyla belirlenmektedir. Mevcut tarih öğretim programına göre, “bilgiyi üreten, hayatta işlevsel olarak kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan vb. niteliklere sahip bireyler” yetiştirilmesi öngörülmektedir (MEB, 2018). Bilim ve teknolojide yaşanan hızlı değişimler, bireyin ve toplumun değişen ihtiyaçları, öğrenme öğretme teori ve yaklaşımlarındaki gelişmeler bunu zorunlu kılmaktadır. Çağın öngördüğü bireylerin yetiştirilebilmesi için tarih öğretim programlarının salt bilgi aktaran bir yapıdan ziyade bireysel farklılıkları dikkate alan, değer ve beceri kazandırma hedefli, sade ve anlaşılır bir yapıda hazırlandığı belirtilmektedir (MEB, 2018). Türk eğitim sisteminin de amacı “değerlerimiz ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmektir” (MEB, 2018).

Tarih Öğretim Programında (2018), değerlere dikkat çekildiği görülmektedir ve değerlerle ilgili; “değerlerimiz toplumumuzun milli ve manevi kaynaklarından damıtılarak dünden bugüne ulaşmış ve yarınlarımıza aktaracağımız öz mirasımızdır” açıklaması yer almaktadır. Kökleri geçmişte ve gelenek içinde saklı olan değerler, öğretim programının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır. Dalları ise bugünümüze ve yarınlarımıza ulaşmaktadır. “Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz, hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağıdır” (MEB, 2018). Tarih programında belirtildiği üzere “temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek” eğitim sisteminin asli görevidir. Bu sorumluluk üzerinden kök değerler belirlenerek öğretim programlarına yerleştirilmiştir. “Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” öğretim programlarında yer alan kök değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih öğretim programında, verilen bu kök değerlerin öğrenme öğretme sürecinde “hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alındığında” (MEB, 2018. s. 5) hayat bulacağı vurgulanmaktadır. Program, öğrencilere kazandırılacak değerler hakkında fikir verirken değerlerin nasıl kazandırılacağı, derslere ve ders kitaplarına nasıl entegre edilebileceğine yönelik herhangi bir açıklama sunmamaktadır.

Tarih programının felsefesi ve amaçları çerçevesinde tarih derslerinin değer eğitimi konusunda güçlü bir potansiyele sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat teorik olarak eğitim öğretim sürecindeki önemi ve gerekliliği vurgulanan değerlerin, tarih öğretim programlarındaki kazanımlara ne düzeyde ve nasıl yansıtıldığı önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Tarih Dersi Öğretim Programında (9.-11. Sınıflar) yer alan kazanımların hangi değerleri, ne ölçüde içerdiğini ortaya koymaktır. Bu çalışma, aynı

zamanda kazanım boyutunda eksik bırakılan değerlere de ışık tutacaktır. Çalışmanın amacı çerçevesinde öğretim programında yer alan kazanımlar milli, manevi ve evrensel değerler esas alınarak analiz edilmiştir. Konuyla ilgili sahadaki öğretmenlerin görüşleri önemli olduğundan, rapora onlarla gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin bulguları da yansıtılmıştır.

Odak grup görüşmesinin analizi sürecinde, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi yazılı metinlerin sistematik olarak incelenmesini, araştırma konusu kapsamında metnin kodlanmasını ve sıklıklarının tespit edilmesini, sonrasında ilişkili kodların bir araya getirilerek metindeki ana ve alt temaların ortaya çıkartılmasına dayanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmada odak grup görüşmelerinin bulguları ilgili temalar altında sunulmuştur.

1. TARİH DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI

1.1. Bulgular

2018’de güncellenen Tarih Dersi Öğretim Programı milli, manevi ve evrensel değerler açısından, 9. sınıf, 10. sınıf ve 11. sınıf bazında ayrı ayrı analiz edilerek elde edilen bulgular aşağıdaki başlıklar altında sunulmuştur.

1.1.1. Tarih Dersi Öğretim Programında Değerlere Yönelik Açıklamalar

Tarih öğretim programında Türk, İslam ve Anadolu tarihine ağırlık verilmektedir. Programda, insanlık tarihi birikimi Türk ve Türkiye tarihi merkezinde ele alınmaktadır. Tarih öğretimi programının felsefesi ve amaçları arasında öğrencilerin “*Medeniyetimizin dayandığı temel değerleri kavramaları, benimsemeleri ve bunları davranışlarına yansıtmaları*” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Programda öngörülen şekliyle öğrenciler, Türkiye’nin küreselleşen dünya içindeki yerini ve rolünü kavrayarak milli kimlik ve aidiyet duygularını geliştirecektir. Aynı zamanda “*Toplumsal birlik ve dayanışmanın sağlanması ve sürdürülmesinin yanı sıra milli kimliğin oluşmasında ortak tarihin rolünü kavrayarak kültürel ve tarihi mirasa sahip çıkan bireyler olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır*” (MEB, 2018).

1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

Tarih Öğretimi Programının kazanım düzeyinde içerdiği değerleri analiz etmeden önce, programda yer alan ünitelere ve kazanım sayılarına bakmak yararlı olacaktır. Tarih Dersi Öğretim Programı’nda (MEB, 2018), 9., 10. ve 11. sınıf düzeyinde yer alan üniteler, kazanım sayıları, kazanımların işleniş için ayrılacak yaklaşık süre ile bunların ders saatlerine oranı aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Ünite, Kazanım Sayısı ve Süre Tablosu

9. SINIF			
Ünite	Kazanım Sayısı	Ders	Oran (%)
1. Tarih ve Zaman	3	8	11
2. İnsanlığın İlk Dönemleri	6	16	23
3. Orta Çağ'da Dünya	4	10	15
4. İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası	4	10	15
5. İslam Medeniyetinin Doğuşu	5	14	18
6. Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve İlk Türk İslam Devletleri	5	14	18
Toplam	27	72	100

10. SINIF			
Ünite	Kazanım Sayısı	Ders	Oran (%)
1. Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Türkiyesi	5	12	17
2. Beylikten Devlete Osmanlı Siyaseti (1302-1453)	4	10	14
3. Devletleşme Sürecinde Savaşçılar ve Askerler	3	8	10
4. Beylikten Devlete Osmanlı Medeniyeti	3	8	10
5. Dünya Gücü Osmanlı (1456-1595)	7	18	24
6. Sultan ve Osmanlı Merkez Teşkilatı	2	4	7
7. Klasik Çağda Osmanlı Toplum Düzeni	5	12	18
Toplam	29	72	100

9. SINIF			
Ünite	Kazanım Sayısı	Ders	Oran (%)
1. Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774)	4	16	22
2. Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı	3	12	17
3. Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri	4	16	22
4. Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914)	4	16	22
5. XIX ve XX. Yüzyılda Değişen Sosyo-Ekonomik Hayat	3	12	17
Toplam	18	72	100

Tablo 1 genel olarak değerlendirildiğinde, Tarih Öğretim Programının tarih ve zaman ünitesiyle başladığı ve 11. sınıf düzeyinde 20. yüzyıla kadar getirildiği görülmektedir. Türk tarihinin ve önemli ölçüde dünya tarihinin uzun bir sürecini kapsayan programın değer aktarımı bakımından oldukça yüksek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Fakat bu potansiyelin ne kadar kullanıldığını görebilmek için kazanımlara değer eğitimi açısından bakmak gereklidir.

Bu amaçla, programda yer alan kazanım ve kazanım açıklamaları sınıf düzeyi esas alınarak analiz edilmiştir. Değerler uzmanlar tarafından proje amaçlarına uygun olarak “milli,” “manevi” ve “evrensel” değerler olarak tasnif edilmiştir. Bulgular ise sınıf düzeyleri çerçevesinde aktarılmıştır. Programda yer alan değer sayıları, bunların tekrar etme sıklığı (frekans), doğrudan ya da dolaylı verilme durumu ve yer aldığı kategori Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4’de gösterilmiştir. Bahse konu değerlerin programda yer alma durumu 9.sınıf programında şu şekildedir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Tarih Öğretim Programında (9. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Vatanseverlik	1	1		Milli
2	Kültürel mirasa sahip çıkma	1		1	Milli
3	Barış	1	1		Evrensel
4	Cesaret	1	1		Evrensel
5	Estetik	2		2	Evrensel
6	Akılcılık ve bilimsellik	1		1	Evrensel
7	Açık fikirlilik	1		1	Evrensel
Toplam		8	3	5	Evrensel:5 Milli:2 Manevi: -

Tablo 2 incelendiğinde 5’i evrensel, 2’si milli olmak üzere programda 7 farklı değer yer aldığı görülmektedir. Tablo 2’ye göre 9. Sınıf Tarih Öğretim Programında iki milli değer bulunmaktadır. Bunlar “vatanseverlik” (f=1) ve “kültürel mirasa sahip çıkma” (f=1) değerleridir. “Vatanseverlik” değeri aynı zamanda tarih programı içinde yer alan kök değerlerden biridir. Tablo 2’de yer alan barış (f=1), cesaret (f=1), estetik (f=2), açık fikirlilik (f=1), akılcılık ve bilimsellik (f=1) evrensel değerlerdir. Programda sadece estetik değerine iki kere atıf yapılmıştır.

9. sınıf tarih programında manevi değerler tespit edilememiştir. “Vatanseverlik” dışında “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik” kök değerleri kazanımlarda dikkat çekmemektedir.

Tablo 2’ye yansıtılan milli ve evrensel değerlerden başka, 9. Sınıf Tarih Öğretim Programında “Tarih Bilincinin” bir değer ve gereklilik olarak sunulduğu görülmektedir. 9.1.2. numaralı kazanımda yer alan şu kazanım açıklaması buna örnek gösterilebilir: “c) *Günümüzde olup bitenleri anlayabilmek ve gelecek hakkında gerçekçi ve akılcı planlamalar yapabilmek için geçmişte meydana gelenlerin farkındalığına dayanan bir tarih bilincine sahip olmak gerektiği kısaca vurgulanır.*” (MEB, 2018, s. 19).

Tarih Öğretim Programında (9. Sınıf) değerlere toplamda 8 kere gönderme yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan 3'ü doğrudan 5'i dolaylı verilmektedir. Bu durumda, dolaylı ve doğrudan verilen değerlere örnekler sunmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Doğrudan verilen değerlere 9.5.4. no'lu kazanımın şu maddesi örnek verilebilir: “a) *Abbasiler Dönemi'ndeki başlıca siyasi gelişmelere değinilerek Halife Me'mun ve Mu'tasım Dönemlerinde Türk asker ve devlet görevlilerinin Abbasi devlet yönetiminde artan etkisi ve bu durumun sonuçları kısaca açıklanır. Bu bağlamda öğrencilerin, Cahiz'in eserinden (Türklerin Faziletleri) hareketle Türk imajı/algısını (vatanseverlik, cesaret, savaşıklık vb.) yorumlamaları sağlanır.*” Bu maddede vatanseverlik ve cesaret değerlerine açıkça vurgu yapıldığı ve bu değerlerin Türklerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Maddede geçen “Savaşıklık” bir değer olmakla birlikte savaşın sebebine bağlı olarak “vatanseverlik” ve “cesaret” değerleri ile ilişkilendirilebilir. Siyasi tarihe yoğunlaşan tarih programları içinde “savaşıcı olmanın” bir değer olarak sunulduğu düşünülebilir.

Dolaylı verilen değerlere ise “estetik” örnek gösterilebilir. Estetik değerine “9.5.5. VIII ve XII. yüzyıllar arasında İslam medeniyeti çerçevesindeki ilmî faaliyetleri medeniyete katkısı bakımından değerlendirir.” kazanımı altında yer alan şu madde örnek verilebilir: “ç) *İslam medeniyetinde sanata verilen önem ve öne çıkan sanat dallarına değinilir.*” Bu kazanımda, estetik değerine gönderme yapıldığı değerlendirilmektedir.

Dolaylı verilen değerlerden biri de “Akılcılık ve Bilimselliktir.” 9.5.5 no'lu kazanımda yer alan şu ifadeler bu durumu ortaya koymaktadır: “d) *Öğrencilerin, Orta Çağ hakkındaki “Karanlık Çağ” algısının Avrupa özelinde geçerli olduğu vurgulanır ve aynı dönemde İslam dünyasının ulaştığı bilim ve medeniyet seviyesi hakkında çıkarımlarda bulunmaları sağlanır.*” İslam dünyasının Avrupa'nın karanlık çağında ulaştığı medeniyet seviyesi ve bilimsel başarıları üzerinden “Akılcılık ve bilimsellik” değerine dolaylı ulaşılabilmektedir. Öğrenciye İslam medeniyeti içinde bilimselliğe verilen önem hissettirilmektedir.

Tabloda ortaya konan bulgulara göre Tarih Öğretim Programında (9. Sınıf) çok daha fazla değer doğrudan kazanım olarak eklenebileceği farkedilmektedir. Örneğin; 9.3.4. *İlk Çağ'ın sonlarından itibaren gerçekleştirilen hukuki düzenlemelerin günümüzün evrensel hukuk ilkelerine etkisini değerlendirir*” kazanımın şu açıklaması açık bir şekilde “adalet” değeriyle ilişkilendirilebilir: “*Öğrencilerin, kanun metinlerindeki (Roma Hukuku, Justinianus Kanunları, Cengiz Yasası) seçme örnek ve uygulamalarından (aile ve iş akitleri, ceza infaz yöntemleri) hareketle insan topluluklarının kültür ve gelişmişlik düzeyleri ile hukuk sistemleri arasındaki ilişkiyi irdelemeleri sağlanır.*”

Öğrencilerin hukuk sistemlerini incelerken, hukuk ve adalet değeri arasındaki ilişkiyi farketmeleri de sağlanabilir. Benzer şekilde, 9.4.4. *Kavimler Göçü'nün sebep ve sonuçlarını siyasi ve sosyal açılardan analiz eder*" şeklinde ifade edilen kazanım altında yer alan "c) *Öğrencilerin, günümüzde yaşanan kitlesel göçleri sebep ve olası sonuçları bakımından Kavimler Göçü ile mukayese etmeleri sağlanır.*" açıklamasıyla ilişkili olarak, cömertlik, yardımseverlik, dayanışma, merhametli olma, vicdanlı olma gibi manevi değerler vurgulanabilir. Fakat bu değerlerin ayrıca kazanım olarak ifade edilmesi daha uygun olacaktır. Yaşanan savaşlar ve ekonomik koşullar neticesinde sürekli göç olaylarıyla yüzleşmek zorunda kalan dünyada bu değerler gittikçe önem kazanmakta ve insanlığın bu değerlere ihtiyacı günden güne artmaktadır.

9.5.2. no'lu kazanım kapsamında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) savaşlarda ortaya koyduğu insani uygulamalar, insan haklarına verdiği değer, etik ve adil tutumuna dikkat çekilebilir. Fakat programda "a) *Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi'nde Müslümanların kendilerini korumak ve İslam'ı yaymak üzere gerçekleştirdikleri muharebelere değinilir. Muharebelerin sadece önem ve amaçları vurgulanarak diğer ayrıntılara girilmez (9.5.2)*" açıklaması yer almaktadır. Bu açıklama hem kitap yazarlarını hem de öğretmenleri sınırlamaktadır. Hz. Muhammed'in rol modelliğini öne çıkarmayı zorlaştırmaktadır.

Farklı bilim alanlarındaki çalışmaları ile düşünce ve bilim tarihine geçmiş önemli Müslüman âlimlerle ilgili kazanıma (9.5.5), alimlerin görüşleri aracılığıyla manevi ve evrensel değerler eklemek mümkündür. Dönemlerinde Türk-İslam kültürüne hatta dünyaya yön vermiş olan Farabi, İbn Sina, İmam Gazali, İbn Rüşd gibi alimlerin, programda ifade edilen haliyle, öne çıkan çalışmalarının, fikir ve eserlerinin kısaca ele alınması değer eğitimi açısından önemli bir kayıptır. Aynı şekilde Türk âlim ve mutasavvıflarının (Ahmet Yesevî, Ahî Evran, Mevlânâ Celâleddîn-î Rumî, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî) görüşleri üzerinden bazı değerler rahatlıkla kazanımlara eklenebilir. Örneğin Mevlana'nın 7 öğüdü cömertlik, yardımseverlik, merhamet, tevazu, alçakgönüllük, affetme, hoşgörü gibi çok sayıda değeri içermektedir. Kazanımlara "*Mevlana'nın 7 öğüdü üzerinden yardımseverlik, merhamet, tevazu, alçakgönüllük, affetme, hoşgörü gibi değerlerin önemi tartışılır*" şeklinde ekleme yapılabilir.

Milli, manevi ve evrensel değerlerin 10. sınıf düzeyinde yer alma durumu Tablo 3'de belirtildiği şekildedir.

Tablo 3. Tarih Öğretim Programında (10. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Milli bağımsızlık	1		1	Milli
2	Ulusal simgelere duyarlı olma	1		1	Milli
3	Şehitlik ve gazilik	1	1		Milli
4	Kültürel mirasa sahip çıkma	4		4	Milli
5	Yardımselik/hayırseverlik	1		1	Manevi
6	Adalet	3		3	Evrensel
7	Estetik	1		1	Evrensel
8	Akılcılık ve bilimsellik	1		1	Evrensel
9	Azim	1		1	Evrensel
10	Cesaret	1		1	Evrensel
11	Başarı	1		1	Evrensel
12	Dayanışma	1		1	Evrensel
Toplam		17	1	16	Evrensel:7 Milli:4 Manevi:1

10. Sınıf Tarih Öğretim Programında “Şehitlik ve Gazilik” dışındaki değerlerin dolaylı verildiği görülmektedir. 10.3.1. no’lu kazanımın şu maddesinde özellikle “Gazilik ve alplik” değeri öne çıkmaktadır: “a) Bir devlete bağlı olmayan savaşçı topluluklar (aşiret savaşçıları, ücretli savaşçılar, inanç ve din uğruna savaşanlar) ile devlet askerleri arasındaki farklar kısaca açıklanarak Türk tarihindeki “alplik” ve “gazilik” kavramlarına değinilir.” Bu maddede şehitlik doğrudan vurgulanmasa da öğrencilerin “şehitlik” değerine ulaşması oldukça mümkündür.

Tablo 3 incelendiğinde 7’si evrensel, 4’ü milli ve 1’i manevi olmak üzere programda 12 farklı değer yer aldığı görülmektedir. Tablo 3’e belirtildiği gibi, 10. Sınıf Tarih Öğretim Programında milli değerler 7 kez tekrarlanmaktadır. Bu değerlerden “kültürel mirasa sahip çıkma” en çok zikredilen (f=4) değer olarak öne çıkmaktadır. Milli bağımsızlık (f=1), ulusal simgelere duyarlı olma (f=1), şehitlik ve gazilik değerleri (f=1) tabloya yansıyan diğer değerlerdir.

Tablo 3’te dikkat çeken evrensel değerler, adalet (f=3), estetik (f=1), akılcılık ve bilimsellik (f=1), azim (f=1), cesaret (f=1), başarı (f=1), dayanışmadır (f=1). Bu değerler 9 kez tekrarlanmaktadır. 3 frekansla öne çıkan değer “adalet” değeridir.

Tabloda yer alan “yardımselik” ve “adalet” değerleri kök değerlerdendir. Ancak vatanselik, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi ve sorumluluk kök

değerleri 10. Sınıf Tarih Öğretim Programında yer alan kazanımlarda dikkat çekmektedir.

10. Sınıf Tarih Öğretim Programında geçen tek manevi değer olan yardımseverlik/hayırseverliğe sadece bir kere, dolaylı olarak yer verilmiştir. Bu değere programda 10.7.5 no'lu kazanımın şu maddesi üzerinden gönderme yapılmaktadır: “a) *Vakıfların sosyal hayatta üstlendiği rollere (imar faaliyetleri, dinî ve sosyo-ekonomik hizmetler) değinilerek faaliyet alanlarının çeşitliliği vakfiye örnekleri üzerinden kısaca ele alınır.*” Kazanımda doğrudan herhangi bir değer vurgulanmamakla birlikte, vakıfların işlevleri üzerinden “Yardımseverlik/Hayırseverlik” ve “Dayanışma” değerlerine ulaşmak mümkündür.

Tabloda en fazla frekansa sahip olan ve dolaylı olarak verilen değer ise “kültürel mirasa sahip çıkma”dır. Bu değere şu kazanım örnek gösterilebilir:

10.4.3. Osmanlı coğrafyasındaki bilim, kültür, sanat ve zanaat faaliyetleri ile bunlara bağlı olarak sosyal hayatta meydana gelen değişimleri analiz eder.

- a) Türk dünyasında yetişmiş olan bilim insanlarına (Akşemseddin, Ali Kuşçu ve Uluğ Bey) ve çalışmalarına değinilir.
- b) Ahşap ve taş işlemeciliği, dokumacılık, çinicilik, hat ve ebru sanatlarına değinilir.
- c) Sözlü halk kültürü ile saray çevresi ve belirli şehirlerde oluşan kitabî kültür ana hatlarıyla ele alınır.

Bu kazanımın alt maddelerinde Osmanlı coğrafyasındaki bilim, kültür, sanat ve zanaat faaliyetlerine vurgu yapılmaktadır. Hiç şüphesiz bu faaliyetler aynı zamanda kültürel mirasımızı oluşturmaktadır. Osmanlı coğrafyası içinde ortaya çıkan bu önemli miras üzerinden “kültürel mirasa sahip çıkma” değerine dolaylı olarak ulaşabilmektedir.

Tablo 3'te yer alan evrensel değerlerin de dolaylı verildiği görülmektedir. Evrensel değerlere 10.5.2 no'lu kazanımı örnek göstermek doğru olacaktır. Bu kazanımın altında yer alan şu maddeler üzerinden “akılcılık ve bilimsellik, azim, cesaret, başarı” gibi evrensel değerlere ulaşılabilceği düşünülebilir:

10.5.2. İstanbul'un fetih sürecini sebepleri ve stratejik sonuçları açısından analiz eder.

- a) Öğrencilerin, Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşmasında (idari, kültürel ve demografik boyutlar) İstanbul'un Fethi'nin oynadığı role ilişkin çıkarımda bulunmaları sağlanır.

- b) İstanbul'un Fethi'nin bölgesel ve küresel yansımalarına değinilir.
- c) II. Mehmet'in kara ve denizlerdeki fetihlerinin stratejik önemine değinilir.
- ç) Öğrencilerin, Haçlı Seferleri ile İstanbul'un Fethi'ni, İstanbul'a ve şehirdeki mabetlere (Ayasofya vb.) verilen değer bakımından mukayese etmeleri sağlanır.
- d) II. Mehmet'in karakteri, vizyonu, ilme verdiği önem vurgulanarak fethin gerçekleşmesinde onun kişisel özelliklerinin etkisine değinilir.

II. Mehmet'in kişiliğinin ve başarılarının ön plana çıkarıldığı bu kazanım üzerinden öğrencilerin "akılcılık ve bilimsellik, azim, cesaret ve başarı" gibi değerlere dolaylı olarak ulaşması beklenebilir.

Tarih öğretim programında, 9. sınıf ile ilgili kazanımlarda olduğu gibi 10. sınıf kazanımlarında da sınırlı sayıdaki değerler büyük oranda dolaylı olarak verilmektedir. Fakat 10. sınıf öğretim programında bazı değerlerin doğrudan verilmesi mümkün görünmektedir. Örneğin, "10.1.4. *İslam dünyasının korunması bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyubi Devleti'nin Haçlılarla yaptıkları mücadelelerin sosyo-kültürel etkilerini analiz eder.*" şeklinde ifade edilen kazanımın şu açıklaması insan hakları, kahramanlık, adalet, dürüstlük, etik davranış gibi değerlerin doğrudan vurgulanmasına ve kazanım olarak eklenmesine uygun görünmektedir: "*b) Haçlı Seferleri'nin sebeplerine, taraflarına, katılanlarına (çocuk haçlı seferi vurgulanmak üzere), Haçlılar tarafından Hristiyanlara, Müslümanlara ve Yahudilere yapılan katliamlara ve Haçlılara karşı mücadele eden komutanlara (I. Kılıç Arslan, Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi vurgulanmak üzere) değinilir.*" Özellikle "I. Kılıç Arslan, Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi gibi dünya tarafından takdir gören liderlerin İslam'a hizmet eden uygulamaları üzerinden insan hakları, kahramanlık, adalet, dürüstlük, etik davranış gibi değerler üzerinde durulur" şeklinde doğrudan kazanım eklemek, öğrencilere milli manevi ve evrensel değerlere sahip rol modeller sunmak bakımından uygun olacaktır. Türk ve dünya tarihine damgasını vurmuş bu liderlerin davranışları üzerinden aktarılacak değerlerin öğrencilerde anlamlı bir farkındalık oluşturacağı da öngörülebilir.

10. Sınıf Tarih Öğretim Programına, yardımlaşma, dayanışma, hoşgörü, gaza gibi değerlerin doğrudan verilebileceği kazanım eklemenin mümkün olduğu fark edilmektedir. Örneğin, "10.2.3. *Rumeli'deki fetihler ile iskân (şenlendirme) ve istimâlet politikalarının amaçlarını ve etkilerini analiz eder.* kazanımında *b) Rumeli'deki fetihlerin kalıcı olmasında rol oynayan demografik güçlerin (dervişler, aşiretler, akıncı uç beyleri, Ahiyân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm) ve iskân politikasının önemine değinilir.*" şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Bu kazanımdan sonra dervişlerin, Ahiyân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm teşkilatının faaliyetleri üzerinden yardımlaşma, dayanışma, hoşgörü,

gaza gibi değerleri açıkça ortaya koyan bir kazanım eklemek yararlı olacaktır. 9. Sınıf programı için önerildiği gibi, (Ahmet Yesevî, Ahî Evran, Mevlânâ Celâleddîn-î Rumî, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî) Türk âlim ve mutasavvıflarının görüşleri üzerinden alçakgönüllü/mütevazı olma, Allah sevgisi, cömertlik, dostluk, dürüstlük, helal kazanç, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, izzet-i nefis (öz saygı), kanaatkârlık ve şükür, kul hakkı gözetme, nezaket, sabır, şefkat merhametli olma, tasarruf, vefa, yardımseverlik hayırseverlik gibi pek çok manevi değer kazanım şeklinde ifade edilebilir. Değerlerin Tarih Öğretimi Programında doğrudan kazanım şeklinde ifade edilmesi, değerlerin öğrencilere bir dayatma şeklinde verileceği kaygısını ortaya çıkarmamalıdır. Çünkü doğrudan kazanım olarak sunulan değerler, daha çok kitap yazarlarına ve öğretmenlere yol gösterici olacaktır.

11. sınıf programında milli, manevi ve evrensel değerlerin dökümü Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Tarih Öğretim Programında (11. Sınıf) Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Dağılımı

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Milli bağımsızlık	2		2	Milli
2	Ulusal simgelere duyarlı olma	1		1	Milli
3	Milli Birlik ve beraberlik	1		1	Milli
4	Merhametli olmak	1		1	Manevi
5	İnsan haklarına saygı	3		3	Evrensel
6	Demokrasi ve katılımçılık	2		2	Evrensel
7	Adalet	1		1	Evrensel
8	Akılcılık ve bilimsellik	1		1	Evrensel
9	Açıkfikirlilik	1		1	Evrensel
10	Vicdanlı olmak	1		1	Evrensel
11	Etkin vatandaşlık	1		1	Evrensel
Toplam		15		15	Evrensel:7 Milli:3 Manevi:1

11. sınıf düzeyinde yapılan analizde doğrudan verilen hiçbir değere rastlanmamıştır. Tüm değerler dolaylı bir şekilde programda yer bulmuştur. Tablo 4'te toplam 11 farklı değere yer verildiği, bunlardan 7'sinin evrensel, 3'ünün milli ve birinin de manevi olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlerin tekrar etme sıklığında da sıralama değişmemektedir. Nitekim toplam 15 frekansın Tablo 4'e göre tarih öğretim programında, 7'si evrensel, 3'ü milli ve 1'i manevi değerlere aittir. Tabloya yansıyan, milli değerler şunlardır: Milli bağımsızlık (f=2), ulusal simgelere duyarlı olma (f=1), milli birlik ve beraberlik (f=1).

Tablo 4'e göre, "merhametli olmak" değeri (f=1) 11. Sınıf Tarih Öğretim Programında karşımıza çıkan tek manevi değerdir. Adalet (f=1), akılcılık ve bilimsellik (f=1), açık-fikirlilik (f=1), insan haklarına saygı (f=3), demokrasi ve katılımcılık (f=2), vicdanlı olmak (f=1), etkin vatandaşlık (f=1) değerleri Tablo 4'te yer alan evrensel değerlerdir. Tablo 4'te belirtildiği gibi, sadece "adalet" kök değeri 11. Sınıf Tarih Öğretim Programında yer bulabilmiştir. Tabloda öne çıkan değerlerden biri olan "Milli bağımsızlık" değerine 11.5.1 no'lu kazanımın şu maddesi örnek gösterilebilir: "*d) İttihat ve Terakki Hükûmetlerinin hedeflediği Milli İktisat Politikasına değinilir.*" Maddede yer alan "Milli İktisat Politikası" dolaylı olarak milli bağımsızlıkla ilişkilendirilebilir.

Tablo 4'de en fazla frekansa sahip olan evrensel değer "İnsan haklarına saygı" değeridir. Bu değere şu kazanımı örnek vermek mümkündür:

11.3.2. Sanayi İnkılabı sonrası Avrupalıların giriştiği sistemli sömürgecilik faaliyetleri ile küresel etkilerini analiz eder.

Öğrencilerin, Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetleri kapsamında yaptıkları katliamların etkileri hakkında çıkarımlarda bulunmaları sağlanır.

Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetleri kapsamında yaptıkları katliamlar üzerinden öğrencilerin dolaylı olarak "İnsan haklarına saygı" değerine ulaşması beklenebilir. Fakat bu kazanıma doğrudan kazanım eklemek değer eğitimi açısından daha faydalı görünmektedir. Sömürgecilik faaliyetlerini insan hakları, barış, adalet gibi evrensel değerlere verdiği zararlar açısından analiz ettirmek mümkündür.

Evrensel değerleri dolaylı olarak veren kazanımlardan biri de 11.5.2 no'lu kazanımdır. Bu kazanım altında yer alan şu madde bu durumu ortaya koymaktadır: "*b) Öğrencilerin, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesiyle başlayan süreçte Türk ve Müslüman ahalinin maruz kaldığı katliamları, İstanbul ve Anadolu'ya yaptıkları göçler sırasında yaşadıklarını tarihsel empati kurarak analiz etmeleri sağlanır.*"

Bu kazanım üzerinden öğrencilerin "insan haklarına saygı", "merhametli olma" ve "vicdanlı olma" değerlerine ulaşması mümkündür. Aynı zamanda kazanım programda beceri olarak verilen "tarihsel empati kurmaya" da vurgu yapmaktadır. 11. sınıf düzeyinde Tarih Öğretim Programında evrensel değerler öne çıkmaktadır. İkinci sırada milli değerler yer alırken manevi değerlerin oranı oldukça düşüktür. Programın özellikle manevi değerler bağlamındaki yetersizliği önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak 9., 10. ve 11. Sınıf Tarih Öğretim Programlarında toplam 40 frekansa (f=40) sahip 30 farklı değer %90 oranında dolaylı (f=36) ve %10 oranında doğrudan (f=4) verilmektedir. Bu durumda ise değerlerin ortaya konmasında daha çok programı kullanan kitap yazarlarına ve öğretmenlere görev düşmektedir.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Bu bölümde yedi tarih öğretmeni ile yapılan odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmıştır.

2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci

Görüşme 17 Ekim 2023 Salı akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. 80 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında görev yapan yedi tarih öğretmeni katılmıştır. Öğretmenlerden biri anadolu lisesinde, altısı imam hatip lisesinde görev yapmaktadır. Katılımcılardan üçü 30 yıllık, ikisi 20 yıl ve üzeri, ikisi 10 yıl üzeri tecrübeye sahiptir.

2.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde değer öğretimine etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlere ulaşılmıştır. Görüşler gerçekleştirilen analiz sonucunda değer eğitiminde öğretmenin rolü, program ve ders kitaplarına yer verilme durumu, değer aktarım yöntemleri ve öneriler başlığı altında temalaştırılarak aşağıda sunulmuştur.

2.2.1. Öğretmenin Rolü

Öğretmenlerin görüşlerine göre, değer eğitiminde öğretmenler güçlü bir role sahiptir. Çünkü Tarih Öğretim Programında sınırlı sayıda değer yer almaktadır. Bu değerlerin dışındaki değerleri öğrenciye aktarmak öğretmenin çabasına bağlı kalmaktadır. Fakat öğretmenlerin özellikle öğrencilerinin isteği doğrultusunda üniversite giriş sınavında çıkabilecek soru ve konulara odaklanmaları, değer eğitimini ikinci plana atmaktadır. Dolayısıyla müfredatı yetiştirmeye çalışan öğretmenler için değerleri vurgulayacak etkinliklere yönelmek zor olmaktadır.

2.2.2. Programda Değerler

Öğretmenlerden alınan görüşlere göre, 2018 ve 2023 yılı Tarih Dersi Öğretim Programında ve diğer öğretim programlarında 10 kök değere yer verilmiş ve değerlerimiz bölümünün açıklamasında “*değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir. Tam aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır.*” ifadesi bulunmaktadır. Ancak kazanım ve kazanım açıklaması incelendiğinde belirlenen on kök değerlerin hangi kazanımda öncelikli olarak

verileceği belirtilmemiş ve öğretmenin tercihine bırakılmıştır. Hatta öğretim programında, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'nde belirlenen sekiz “anahtar yetkinlik” ile “alana özgü yeterlilik ve beceriler” uzun uzun açıklanırken, “değerlerimiz” bölümü oldukça kısa tutulmuş ve 10 kök değer açıklanmadan verilmiştir. Bu da programda değerler eğitimini diğer iki alandan daha önemsiz göstermektedir. Kök değerlerin ilişkili olduğu diğer değerlere de programda yer verilmelidir. Örneğin “Adalet” değeri “Adil olma, Eşit davranma, Paylaşma” değerleriyle ilişkilendirilmelidir. Aynı şekilde, “Dostluk” değeri “Diğerkâmlık, Güven duyma, Sadık olma, Vefalı olma, Yardımlaşma” değerleriyle bağlantılı öğretilmelidir.

Öğretmenlere göre, diğer kök değerlerin ilişkili olduğu değerler aşağıdaki gibi olabilir:

- Öz Denetim** : Davranışlarını kontrol etme, davranışlarının sorumluluğunu alabilme, öz güven sahibi olma.
- Sabır** : Azimli olma, tahammül etme.
- Saygı** : Alçakgönüllü olma, başkalarına kendine davranılmasını istediği şekilde davranma diğer insanların kişiliklerine değer verme.
- Sevgi** : Aile birliğine önem verme, fedakârlık yapma.
- Sorumluluk** : Kendine, çevresine, vatanına, ailesine karşı sorumlu olma
- Vatanseverlik** : Çalışkan olma dayanışma kurallara ve kanunlara uyma, tarihsel ve doğal mirasa duyarlı olma, toplumu önemseme.
- Yardımsızlık** : Cömert olma, fedakâr olma, iş birliği yapma, merhametli olma misafirperver olma, paylaşma.

Bunun yanısıra, öğretmenler 9. ve 10. sınıf programlarının içerik olarak hafifletilerek, değerlerin ilgili ünitelerde yer almasını önermektedirler. Çünkü yoğun öğretim programları değerlerin aktarılmasının önünde bir engel oluşturmaktadır.

2.2.3. Ders Kitaplarında Değerler

Tarih öğretmenlerine göre, 9., 10. ve 11. sınıf tarih ders kitapları değer öğretimi bakımından yeterli değildir. Sınırlı orandaki değerleri “Cevaplayalım, Biliyor musunuz?”,

Araştırılmalı, Tartışılmalı, Örnek Metin, Sıra Sizde başlıklı bölümlerde, Ölçme ve Değerlendirme Sorularında ve bazen görseller de tespit etmek mümkündür. Fakat bunların çoğu örtük olarak ders kitaplarında yer almaktadır. Ders kitaplarında yer alan yanlış ya da yüzeysel bilgiler, değer eğitimi konusunda yanlış sonuçlara yol açmaktadır.

2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi

Öğretmenler, Tarih ders kitaplarında değerlerin örtük aktarıldığını belirtmektedirler. Fakat 9., 10. ve 11. sınıf Tarih ders kitaplarında örtük bile olsa değerlere az yer verildiğini düşünmektedirler. Kitaplarda etkinlikler yer almadığı için değer aktarımıyla ilişkili olarak bir yöntemden bahsetmemişlerdir. Öğretmenlerin kendi uygulamalarında ise telkin yoluyla değer aktarımı yönteminin kullanıldığı belirtilmiştir.

2.2.5. Kurumsal İşleyiş

Öğretmenlerin görüşme sırasında özellikle vurguladıkları konulardan biri eğitimin, Yüksek Öğretim Kurumları Sınavına (YKS) göre planlanmasıdır. Özellikle 11. ve 12. sınıf öğrencilerinin ve dolayısıyla öğretmenlerin sınava hazırlık sürecine odaklanması, değer eğitimi ihmal etmelerine yol açmaktadır. Bu sebepten dolayı değer eğitimi 9., ve 10. Sınıf Tarih Öğretim Programlarında daha fazla öne çıkartılmalıdır. Çünkü sınava hazırlık yapan 11. ve 12. sınıf düzeyindeki öğrencilere değer eğitimi bakımından ulaşmak oldukça zor olmaktadır.

2.2.6. Katılımcıların Önerileri

Öğretmenlerin ifadesi ile, programda adı geçen kök değerlerin açıklanmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Okullarda hazırlanan projelere değerler eklenebilir. İmkanlar ölçüsünde saha çalışması yaparak doğrudan tarihsel ve doğal çevrede karşılıklı beyin fırtınası yaparak değerler konusunda bilinç kazandırılabilir. Değerler eğitimi ile ilgili öğretmenlerin kullanabileceği bir program hazırlanarak tüm okullara gönderilebilir.

Vatanseverlik değerinin savaş, gazilik ve şehitlik üzerinden verilmesi yeterli değildir. Vatanseverliğin, milletini sevmek, sorumluluk almak, ülkesindeki kişilere ve varlıklara saygı duymak, çalışkanlık, üretken olmak gibi boyutları olduğu da öğretilmelidir. Değer eğitimi okullara hapsedilmemelidir. Okullarda ise çeşitli etkinliklerle değerlere dikkat çekilmelidir. Değerlerin önemi konusunda sadece öğrenciler değil öğretmenler de bilinçlendirilmelidir.

Özellikle imam hatip liselerinde Hz. Muhammed'in hayatını ve rol modelliğini konu edinen "Siyer" dersleri 9. sınıf düzeyinde verilmelidir. Tarih dersi özelinde ise "Tarih Şûuru" adı altında ayrı bir ders eklenmelidir. Değer eğitiminin konusunda, etkinlik videolarında menkıbe, efsane, destan ve hikayelere yer verilmelidir.

3. SONUÇLAR

Tarih Öğretim Programlarında (9., 10 ve 11. Sınıf) toplam 40 frekansa (f=40) sahip 30 farklı değer %90 oranında dolaylı (f=36) ve %10 oranında doğrudan (f=4) verilmektedir. Dolaylı olarak verilen değerlere işin doğası gereği yorum katılacağından, her öğretmenin aynı yorumu yapması beklenemez. Böylece dolaylı olarak verilen değerlerin birçoğunun ihmal edildiği ya da farklı şekilde yorumlandığı öngörülebilir. Bu durumda değerlerin ortaya konmasında daha çok programı kullanan kitap yazarlarına ve öğretmenlere görev düşmektedir. Değer eğitiminin kitap yazarlarının ve öğretmenlerin inisiyatifine bırakılması, değer eğitimi konusunda belli bir standart olmamasına yol açmakta, konuyu karmaşık bir hale getirebilmektedir. Çünkü neyin değer olup olmadığı ya da hangi değerlerin öğretilmesi gerektiği kitap yazarlarının ve öğretmenlerin bakış açısına bağlı kalmaktadır. Bu da kitap yazarlarının ve öğretmenlerin değer eğitimi konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olduklarını kabul ettiğimiz anlamına gelmektedir. Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde gerçekte durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü öğrencilerinin üniversite sınavlarındaki başarısına odaklanan öğretmenler, programdaki değerlerden ziyade test sorularıyla ilgilenmektedirler. Hatta üniversite sınavında çok fazla puan getirmeyen tarih sorularından dolayı tarih dersleri gereksiz görülmektedir. Aslında tarih dersleri milli birlik, beraberlik sağlamada, milli bir bilinç oluşturmada ve manevi değerleri kazandırmada oldukça önemli bir yere sahiptir (Mammadli, 2020). Yaşanan geçmiş olaylar ve önemli insanlar üzerinden toplumun temel değerlerini aktarmada güçlü bir potansiyele sahiptir. Eğitim sistemi içerisinde güç kaybeden tarih dersleri, değer aktarımı bakımından gittikçe işlevsiz hale gelmektedir. Bu aşamada değer eğitimi hakkında yeterli bilgi ve beceriye sahip öğretmenlere ihtiyaç artmaktadır. Öğretmenler değer eğitimi konusunda inisiyatif alarak, çalıştıkları yerin sosyal ve fiziksel koşullarına ve öğrencilerin niteliklerine göre etkinlikler hazırlamalıdır (Ekşi ve Katılmış, 2016; Okumuş, 2021).

Tarih Öğretim Programında evrensel değerlerin daha fazla vurgulandığı görülmektedir. Bu değerler arasında adalet, akılcılık ve bilimsellik, açıkfikirlilik, insan haklarına saygı, demokrasi ve katılımcılık, vicdanlı olmak, etkin vatandaşlık, barış, estetik, azim, cesaret, başarı ve dayanışma bulunmaktadır. Fakat evrensel değerler Tarih programlarında çoğunlukla dolaylı olarak verilmektedir. Kazanımlarda bu değerlerin doğrudan dikkat çekmemesi problem olarak görülmelidir.

Araştırmanın bulgularına göre, Tarih Öğretim Programlarında evrensel değerlerden sonra en çok milli değerlere yer verilmiştir. Ancak bunların çeşit ve frekans bakımın-

dan sayısının çok sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Milli değerler arasında vatanseverlik, milli bağımsızlık, ulusal simgelere duyarlı olma, milli birlik ve beraberlik, şehitlik ve gazilik ve kültürel mirasa sahip çıkma yer almaktadır. Bu değerler de evrensel değerler gibi dolaylı verilmektedir. Öğrencilere milli şuur, ülkü birliği ve milli kimlik kazandırmada belki de en önemli yere sahip olan tarih dersinde milli değerlere çok sınırlı şekilde yer verilmesi önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Tarih Öğretim Programlarında, özellikle milli değerleri doğrudan ele alan kazanımların verilmesi hiç güç olmayacaktır.

Tarih Öğretim Programlarında karşımıza çıkan manevi değerler, yardımseverlik/hayırseverlik ve merhametli olmak sadece iki tanedir. 9. Sınıf Tarih Öğretim Programında herhangi bir manevi değer dikkat çekmezken diğerlerinde manevi değerler dolaylı verilmektedir. Bu durumda Tarih Öğretim Programında, aile birliğine önem verme, alçakgönüllü olma/tevazu, Allah sevgisi, bakımlı/temiz olma, cömertlik, dostluk, dürüstlük, helal kazanç, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, izzet-i nefis (öz saygı), kanaatkârlık ve şükür, kul hakkı gözetme, nezaket, öz denetim, sabır, tasarruf ve vefa gibi manevi değerlere hiç yer verilmediği rahatlıkla söylenebilir. Bu sıralanan manevi değerlerin kişilik gelişimindeki önemini inkâr etmek mümkün değildir. Aynı zamanda manevi değerler, tarih öğretiminde yer alan “vatanseverlik, adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik” kök değerlerinin bireylere kazandırılmasını da kolaylaştırma potansiyeline sahiptir. Zengin bir maneviyata sahip insan, evrensel değerleri kendinde taşıırken, yaşadığı dünyaya sevgiyle yaklaşmakta ve kültürünü derinden benimsemektedir (Mammadli, 2020). Öğretim programlarında göz ardı edilen değerlerin, toplumların güvenli ve sağlıklı gelişiminde hayati öneme sahip olduğu, program yazarlar tarafından gözden kaçırılmamalıdır. Gelecek nesillerin milli, manevi ve evrensel değerlerle donanmış olarak yetiştirilmesi milli olduğu kadar insani bir görevdir.

Tarih Öğretim Programında dikkat çekilen “Kök değerlerin” de kazanımlar düzeyinde göz ardı edildiği fark edilmektedir. En azından kök değerlerin programda doğrudan kazanım olarak verilmesi beklenebilirdi. Fakat programda “adalet, vatanseverlik ve yardımseverlik” kök değerlerine dolaylı olarak ulaşmak mümkün iken “dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk” kök değerleri yer almamaktadır. Tarih Öğretim Programında kök değerlerin bile olmaması, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir eksikliklerdir.

Odak grup görüşmelerinde de öğretmenler kazanımlarda değerlerin doğrudan verilmediğini belirtmektedir. Kazanımlarda kök değerler olarak verilen 10 değere ilişkin açıklamaların olmaması da değer eğitimi belirsiz ve yetersiz bırakmaktadır.

Öte yandan öğretmenlerin tarih programlarını yeterince bilmediği gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. Ders kitaplarında değerlerin daha somut hale getirilmesi için değerlerin kazanım açıklamalarıyla belirginleştirilmesi faydalı olacaktır.

Tarih öğretim programının bireysel farklılıkları dikkate alan bir yapıda hazırlandığı (MEB, 2018) belirtilmiş olsa da araştırmanın bulgularına göre, değerler bakımından Tarih Öğretim Programı kapsayıcı bir yaklaşım sergilememektedir. Özellikle engellilere ilişkilendirilebilecek herhangi bir kazanım tespit edilememiştir. Gerçekte öğretim programlarının kapsayıcı olması evrensel bir beklentidir. Tarih Öğretim Programında engellilere yaklaşımın nasıl olacağına ışık tutacak ve davranışlara yön verecek değerlerin eksikliği sorgulamaya açık bir durumdur.

Tarih programında da belirttiği gibi, tarih öğretiminin tek amacı öğrenciyi geçmiş hakkında bilgilendirmek değildir. Öğrencilerin, medeniyetimizin dayandığı temel değerleri kavrayıp, benimsemeleri ve bunları davranışlarına yansıtmaları beklenmektedir. İnsanların geçmiş tecrübeleri üzerinden, insanı ilgilendiren milli, manevi ve evrensel değerlerin hepsini kapsayacak konu zenginliğine sahip olan tarih programının çok az değer içermesi, bu değerleri dolaylı vermesi ve hatta programda yer alan kök değerler üzerinde bile yeterince durmaması, kabul edilebilir bir eksiklik değildir. Değerler bir toplumun huzurunu ve mutluluğunu korurken, insanları da birbirine bağlamaktadır. İnsan ilişkilerinin sağlıklı yürütülmesinde temel faktördür. Bireyler kendilerine, ailelerine ve devlete karşı sorumluluklarını sahip oldukları değerler sayesinde yerine getirmektedirler. Milli birlik ve beraberlik ise değerler sayesinde güçlenmektedir. Günümüzde milli ve manevi değerler önem kaybına uğrarken, evrensel değerler içi boşalan kavramlar haline gelmiştir. Değerlerin erozyona uğradığı çağımızda, değerlere olan ihtiyacın arttığı inkar edilemez bir gerçektir. Fakat Tarih Öğretim Programında, öğrenciyi kazandırılacak bilgi, beceri ve değerlerde bir denge sağlanamadığı görülmektedir. Dolayısıyla Tarih Öğretim Programları değer eğitimi alanında ortaya çıkan ihtiyaca cevap verecek nitelikte değildir. Değer eğitimi kök değerlerle sınırlamak, programda değerlere yarım sayfa ayırarak bu konuda üzerimize düşeni yaptığımızı düşünmek maalesef bir yanılgıdan ibarettir. Değerlere ilişkin daha işlevsel kazanımlara ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak, Tarih Öğretim Programının evrensel, milli ve özellikle manevi değerleri yeterince kapsamadığı, değerlere ilişkin gerekli açıklamaları içermediği rahatlıkla iddia edilebilir. Kazanımlarda değerler konusundaki bu belirsizlik, değer öğretim sürecini de belirsiz hale getirmekte ve rastgele sonuçlara bırakmaktadır. Öğretmenlerden gelen öneride olduğu gibi, Tarih Öğretimi Programında yer alan değer oranının artırılması, bu değerlerin kazanımlarla güçlü bir şekilde ilişkilendirilmesi ve

Tarih Öğretim Programında bulunan “değerlerimiz” bölümüne kitap yazarlarını ve öğretmenleri yönlendirecek açıklamaların eklenmesi önemlidir.

3.1. Öneriler

- İncelenen Tarih Öğretim Programında (9., 10. ve 11. Sınıf) verilen “*Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik*” kök değerleri ile ilgili açıklamalara ihtiyaç vardır. Bu kök değerlerle ilişkilendirilebilecek değerler ortaya konmalıdır. Özellikle manevi değerler açısından eksik olduğu görülen Tarih Öğretim Programı, değerler bağlamında güncellenmelidir. Günden güne daha fazla ihtiyaç hissettiğimiz dostluk, dürüstlük, şefkatli/merhametli olma, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, kanaatkârlık ve şükür, kul hakkı gözetme, nezaket, öz denetim, sabır, helal kazanç, tasarruf, vefa, yardımseverlik hayırseverlik gibi manevi değerlere de programda yeterince yer ayrılmalıdır. Çünkü insanların geçmişteki tecrübe ve deneyimlerini aktaran tarih dersleri, milli, manevi ve evrensel değerleri göz önüne taşıyacak içeriğe sahiptir. Değerlerin insan ilişkilerindeki yeri ve önemi hissettirilmelidir. Dolaylı, örtük yaklaşımlardan ziyade öğrencilerin değere kendilerinin ulaşmalarını sağlayan yöntemler kullanılmalıdır. Bireyler değerleri bir dayatma olarak değil, ihtiyaç olarak algıladıklarında, değerleri sahiplenme yoluna gideceklerdir. Aynı şekilde kitap yazarlarının ve öğretmenlerin değer öğretimini yapılması gereken bir zorunluluk olarak görmeleri sakıncalıdır. Eğitim sürecinde yer alan bütün sorumluların değerleri benimsemiş olmaları anlamlıdır. Değer eğitimi konusunda özellikle Tarih öğretmenlerine hizmetiçi eğitim verilmelidir. Kazanımlarda ve ders kitaplarında bilişsel boyutta bırakılan değer eğitiminin topluma bir yarar sağlamayacağı da ortadadır. Bu açıdan değerler eğitimi üzerine yapılacak bütün düzenlemelerde ve güncellemelerde, duyuşsal boyutun dikkate alınması zorunluluktur.

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMI
(9.-12. SINIF) VE
ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ**

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Dil ve edebiyat eğitimi temelde kültür ve medeniyet taşıyıcısı olduğundan değer eğitimiyle doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmada, Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı değerler eğitimi açısından incelenmiştir. İnceleme sonucunda dört yıllık programda değerlerle ilgili sadece doğrudan 5, dolaylı 1 atıf yapıldığı görülmektedir. Beceri temelli ve teknik bir anlayışla hazırlanan program değerleri büyük oranda ihmal etmiş görünmektedir. Edebiyat gibi medeniyet taşıyıcısı bir zemine teknik yaklaşımdan ziyade engin birikimi ortaya koyacak daha zarif ve değerlerle dolu bir içerik gerekmektedir.

Çalışmada gerçekleştirilen odak grup görüşmesine katılan öğretmenlerin konuyla ilişkili değerlendirmeleri sonucunda ulaşılan bulgular şu şekildedir: Farklı lise türlerinde aynı ders programının okutulması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerekirse öğrencinin kullanacağı kitapla öğretmenin kullanacağı kitap liselerde de ayrı ayrı olmalıdır. Öğrenci ve öğretmen kitaplarındaki metinler özenle seçilmeli, öncelikle kendi medeniyetimizin metinleri olmalıdır. Edebiyatın gücünü, tadını öğrencinin hissedeceği güzel, etkileyici, nitelikli metinler seçilmelidir. Çeşitli sorunların oluşmasına neden olan ve ders kitaplarının yazımına rehberlik eden Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı tekrar ele alınmalı ve yeniden yazılmalıdır. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında değerler çok geri planda kalmış ve program Türk edebiyatının gücünü sergilemekten çok uzak bir hâlde kaleme alınmıştır. Öğretim programı düzeltilmeden kitapların düzelme imkânı yoktur.

GİRİŞ

Sosyal bir canlı olan insanın hayatında “dil” hayati bir önem taşımakta ve iletişim noktasında merkezi bir rol üstlenmektedir. Konfüçyüs’e ait olduğu söylenen bir sözde herhangi bir toplumu düzeltmeye başlamanın ilk adımının dil olduğu aktarılır. Bunu mefhum-ı muhalifinden okursak bir milletin bozulması söz konusu olacaksa bunun da ilk adımı dildir. Nitekim Yahya Kemal de lisan mevzuunu konuşmayı vatan mevzuunu konuşmakla eş tutar (Banarlı, 2004, s. 250).

“Edebiyat” günlük kullanılan dilin üzerinde bir dille oluşturulan estetik bir alandır. Toplumlar bir anlamda yüzyıllar süren birikimlerini edebiyatla yaşatır ve sonraki

nesillere aktarır. Denilebilir ki bir milletin maddi ve manevi gücü ne kadar yüksekse edebiyatı da o denli güçlüdür. Türk edebiyatının tarihi sürecine baktığımızda 16. yüzyılın çok güçlü şairler çıkaran bir yüzyıl olması bu bağlamda düşünülebilir.

Bir dilin sağlam bir şekilde aktarımı ve bu dilin edebiyatının neşvünema bulması ancak bunun eğitimi ile mümkündür. Değer aktarımı için en müsait alanların başında edebiyat gelmektedir. Türkler, İslamlaşmasının ilk zamanlarından itibaren dini eğitimi şiir zeminine çekmiştir. Söylemek istediklerini genellikle mensur metinlerle değil manzum olarak dile getirmişlerdir. Eğer bu nokta bugün de iyi anlaşılırsa Ahmet Yesevilerle Türkistan'da başlayıp Anadolu, Balkanlar, Kafkasya gibi coğrafyalarda asırlardır kaleme alınan ve bütün bu coğrafyanın birçok erdemle donatılmasını sağlayan eserlere nüfuz edilebilecek ve bu kazanımlar bugüne taşınabilecektir.

Edebi metinlerin, özellikle de şiirin Türk toplumunda hususi bir yeri vardır. Bu durum şairleri de ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Şairler toplumun genel olarak sözcüsü, savunucusu hatta yol göstericisi olmuştur. Yunus Emre, Mevlana, Baki, Şeyh Galib, Mehmed Akif ve daha nice şair kelimelere hayat verirken aynı zamanda topluma da hayat vermişlerdir (Koç, 2012, s. 183). Şiirden, sanattan kopuk bir toplum bu anlamda hayattan, değerlerden ve estetikten de kopuk olacaktır.

Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde içinde yaşadığımız zaman diliminden geriye doğru bir edebiyat tarihi işletilebilir. Dolayısıyla öğrenciler örnek metinlerde daha aşina oldukları kelimelerle muhatap kılınacak ve gün geçtikçe artan kelime hazneleri sayesinde daha eski metinlere de vâkıf olabileceklerdir. Örneğin, Sezai Karakoç'tan başlayıp M. Akif İnan'a, Necip Fazıl'a, oradan Mehmet Akif'e sonra Şeyh Galib, Nabi, Fuzuli, Mevlana gibi isimlere ulaşılması daha yerinde olacaktır. Bu sayılanlar ve daha nice edebiyat derslerinin öğrencilere değer aktarımı noktasında en işlevsel ders olmasını sağlayabilir. Çünkü didaktik mensur bir metin yerine estetik manzum bir metin hem daha etkili bir öğrenme sağlayacaktır hem de daha kalıcı olacaktır.

Edebi ürünlerin diğer bir çeşidi olan dergiler de Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde mutlaka konu edilmelidir. Her biri döneminin bir okulu, bir değerler atölyesi olan Dergâh, Diriliş, Edebiyat, Büyük Doğu, Hareket, Sebilürreşad gibi dergiler de öğrenciler tarafından bilinmelidir. Büyük emekler ve fedakârlıklarla çıkarılan edebî dergiler öğrenciler üzerinde heyecan uyandıracak bir etkiye de sahip olma potansiyelini kendinde barındırmaktadır.

Sanat, insana yaşamadığı tecrübeleri yaşamış gibi olma imkânı sunan bir alandır. Milletlerin hafızaları biraz da bu alanda saklıdır. Sanatın sözle bulunduğu bir nokta olan edebiyat da bu açıdan ihmal edilmemeli, bazen bir kitapla anlatılanların bir

mısra ile anlatılabilmek ihtimaline kucak açılmalıdır. İnsanın doğasında olan sanata meyiletme sayesinde değer aktarımı daha kolay bir hâle gelecektir. Asırlar boyu kaleme alınan manzum nasihatnameler bu durumun en güzel örneklerindedir.

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi edebiyat bir toplumun kültür ve medeniyet dünyasını kuran temel araçlardan birisidir. Bu sebeple edebiyat dersi de o topluma hem kendi kültür ve medeniyet dünyasını hem de evrensel olanı aktarmak için çok önemlidir. Dolayısıyla bu ders değerlerle doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda çalışmada Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programında milli, manevi ve evrensel değerlerin ne şekilde ve ne miktarda ele alındığı üzerinde durulacaktır.

1. TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI

1.1. Bulgular

Türk Dili ve Edebiyatı dersi ile ilgili 2005 yılında Dil ve Anlatım Programı ile Türk Edebiyatı Programı olarak iki yeni öğretim programı hazırlanmıştır. O yıl uygulanan ve 2011 yılında yenilenen program, 2015 yılında yeniden değiştirilmiştir. Bu iki farklı program 2018’de ise tek program hâline getirilmiştir.

2018’de güncellenen ve 9. sınıftan 12. sınıfa kadar tüm ortaöğretimde uygulanan Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı milli, manevi ve evrensel değerler açısından analiz edilerek bulgular aşağıdaki başlıklar altında sunulmuştur.

1.1.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar

Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programında diğer programlarla ortak olarak verilen metnin dışında değerlere yönelik herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Öte yandan raporun ana girişinde belirtildiği gibi ortak metinde ifade edilen “değerleri[n], öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer al[dığı]” ifadesinin Türk Dili ve Edebiyatı Programı için herhangi bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Çünkü kök değerler de dâhil olmak üzere somut anlamda “sorumluluk” haricinde programda hiçbir değer tespit edilememiştir. Bu kapsamda bu açıklamaların edebiyat programına sonradan monte edildiği değerlendirilmektedir.

1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı beceri temelli hazırlanmış bir programdır. Programda çok az yerde değerlerden izlere rastlanmıştır. Dört yıllık program boyunca toplamda yalnızca 6 maddede değerlere gönderme yapılmıştır. Onun da 4 tanesi “Okuma” üst başlığı altındaki Şiir, Öyküleyici Metinler, Tiyatro ve Bilgilendirici Metinler başlıkları altında aynı şablona sahip alt başlıklarda madde olarak (A.1.7., A.2.11., A.3.9. ve A.4.8.) geçmiştir. Dört kazanımda da ortak olarak şu metin yer almaktadır: “Metinde milli, manevi ve evrensel değerler ile sosyal, siyasi, tarihi ve mitolojik öğeleri belirler”. Bu dört kazanımın alt maddelerinde de küçük değişiklikler haricinde fark yoktur. Aşağıda 9. sınıf “Okuma” becerisi kapsamında değerle ilişkili maddenin nasıl verildiği gösterilmektedir:

A) OKUMA (METNİ ANLAMA VE ÇÖZÜMLEME)

1. ŞİİR

A.1.1. Metinde geçen kelime ve kelime gruplarının anlamlarını tespit eder.

A.1.2. Şiirin temasını belirler.

A.1.3. Şiirde ahengi sağlayan özellikleri/unsurları belirler.

A.1.4. Şiirin nazım biçimini ve nazım türünü tespit eder.

A.1.5. Şiirdeki mazmun, imge ve edebi sanatları belirleyerek bunların anlama katkısını değerlendirir.

A.1.6. Şiirde söyleyici ile hitap edilen kişi/varlık arasındaki ilişkiyi belirler.

A.1.7. Şiirde milli, manevi ve evrensel değerler ile sosyal, siyasi, tarihi ve mitolojik öğeleri belirler.

A.1.8. Şiirde edebiyat, sanat ve fikir akımlarının/anlayışlarının yansımalarını değerlendirir.

A.1.9. Şiiri yorumlar.

A.1.10. Şair ile şiir arasındaki ilişkiyi değerlendirir.

A.1.11. Türün/biçimin ve dönemin/akımın diğer önemli yazarlarını ve eserlerini sıralar.

A.1.12. Metinden hareketle dil bilgisi çalışmaları yapar.

A.1.13. Metinler arası karşılaştırmalar yapar.

Yukarıda belirtilen tüm maddelerin programda açıklamaları da mevcuttur. Değere atıf yapılan A.1.7 maddesinin açıklamaları şu şekildedir:

A.1.7. Şiirde milli, manevi ve evrensel değerler ile sosyal, siyasi, tarihi ve mitolojik öğeleri belirler.

a. Şiirde şiirin yazıldığı dönemin gerçekliğini yansıtan unsurlara ve/veya şiirin dönemin gerçekliğiyle ilişkisine değinilir.

b. Bazı metinlerde ise içeriğin/göstergelerin genel anlamda doğal, toplumsal veya bireysel gerçeklikle ilişkisi üzerinde durulur.

c. Bu hususlar değerler eğitimi çerçevesinde ele alınır.

Görüldüğü gibi kazanım açıklamasının c bendinde kazanımda belirtilen hususların değerler eğitimi çerçevesinde ele alınacağı belirtilmektedir. Ancak şiirin sosyal, siyasi, tarihi ve mitolojik öğeleri de belirleneceğinden uygulamada özellikle bilgi ak-

tarma kültürünün hâkim olduğu sınıflarda değerlere ayrılacak zaman muhtemelen çok olmayacaktır. Bu kapsamda muhtemelen öğrencilerin aktif olarak yer aldıkları bir değer eğitimi süreci yerine sadece tespit edilen değerler ismen zikredilecektir.

Ek olarak programda iki değere daha atıf yapılmıştır. Bunlardan biri A.1.10'un açıklamasında "Örnekler: Necip Fazıl'ın "Kaldırımlar Şairi", "İstiklâl Marşı"nın milli marş, Mehmet Âkif'in ise bu vesileyle "milli şair" olarak anılması; Vesilet'ün Necat'ın mevlit türünün sembol eseri olup halk arasında bir geleneğe vesile olması." ifadesiyle önemli şairleri konu edinmesi nedeniyle dolaylı olarak "ulusal simgelere saygı" değerine atıf yapılmıştır. İkinci olarak ise B.11'deki "Ürettiği ve paylaştığı metinlerin sorumluluğunu üstlenir." ifadesinde "Sorumluluk" değerine doğrudan gönderme yapılmıştır.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Bu bölümde dört Türk dili ve edebiyatı öğretmeni ile yapılan odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmıştır.

2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci ve Analizi

Görüşme 21 Ekim 2023 Cumartesi akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. Görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında görev yapan dört Türk dili ve edebiyatı öğretmeni katılmıştır. Öğretmenlerden birisi fen lisesinde görev yapmakta, ikisi imam hatip lisesinde, biri de anadolu lisesinde görev yapmaktadır. Tüm öğretmenler 15 yıl ve üzere mesleki deneyime sahiptirler.

2.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde öğretim programı, ders kitapları, değerlerin ele alınışı gibi konularla ilgili görüşlere ulaşılmıştır. Görüşler bir tasnife tabi tutularak sunulmuştur. Görüşmeden elde edilen bulgular ve öneriler şu şekildedir:

2.2.1. Öğretmenin Rolü

Türk dili ve edebiyatı derslerinin işlenişinde öğretmen merkezi bir konuma sahiptir. Öğretim programında değerler eğitimi bağlamında yer alan boşluk ders kitaplarına da ister istemez yansımakta ve zarif bir içerikten ziyade öğrenci özellikle kitapların başında teknik, kuru, donuk metinlerle karşılaşmaktadır. Bunun telafisi ancak öğretmenin gayretine düşmektedir. Bu da daha nitelikli öğretmen ihtiyacı doğurmaktadır. Öğretmenlerin niteliğinin artması için eğitim fakültelerinin gözden geçirilmesiyle beraber, mevcut hâlde görev yapan öğretmenlerin gelişimine de katkı sunacak hizmet içi eğitimlerin yapılması gerektiği söz konusu edilmiştir.

2.2.2. Programda Değerler

Çeşitli sorunların oluşmasına neden olan ve ders kitaplarının yazımına rehberlik eden Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı tekrar ele alınmalı ve yeniden yazılmalıdır. Baştan savma yapılmış bir görüntü arz eden eğitim programı lise öğrencilerinin dört yılına da hitap etmektedir ancak bu kapasitede bir mahiyetten uzaktır. Programda değerlere yönelik herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Program maalesef “değerli” görülmemektedir.

2.2.3. Ders Kitaplarında Değerler

Öğrenci ve öğretmen kitaplarındaki metinler özenle seçilmeli, öncelikle kendi medeniyetimizin metinleri olmalıdır. Ders kitapları çok fazla metne boğulmuş durumdadır. Ayrıca bu metinlerin bir kısmı öğrenci seviyesinin üzerinde akademik metinlerdir. Öğretmenler, öğrencilerinin bu seviyede daha çok ilgi çekici, onlara edebiyatı sevdirecek ve daha değer yüklü metinlere muhatap olmaları gerektiğini düşünmektedir.

2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi

Öğrencinin kullanacağı kitapla öğretmenin kullanacağı kitap liselerde de ayrı ayrı olmalıdır. Öğrencinin kitabı kitap defter şeklinde hazırlanırken öğretmenin kullanacağı kitapta dersi nasıl öğreteceği yönergelerle anlatılarak, öğretmenin her metin türü için kullanacağı anlatım yöntemleri belirtilerek öğretmene verilmelidir. Bu tutum öğretmenin konuları ortak bir yöntemle öğretme ve değerleri vermede birlik sağlayacaktır. Ayrıca teknolojinin bir araç olarak kullanılması değerler aktarımında da ihmal edilmemesi gereken bir noktadır.

2.2.5. Kurumsal İşleyiş

Farklı lise türlerinde aynı ders programının ve kitabının okutulması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Meslek liseleri, Anadolu liseleri, imam hatip liseleri, sağlık liseleri, fen liseleri gibi değişik türde liselerin olması öğrencilerin ilgi, beceri ve beklentilerinin de farklı olmasını doğal olarak doğurur. Bu sebeple farklı ilgi ve becerileri olan öğrencilerin bu ihtiyaçları göz önüne alınarak ders içeriklerinin oluşturulması öğrencinin beklentisini karşılanmasını ve edebiyat derslerinin daha verimli işlenmesini sağlayabilir.

2.2.6. Katılımcıların Önerileri

Ders kitaplarının hazırlanmasında dört becerinin (okuma-yazma-dinleme-konuşma) aktif biçimde geliştirilmesi için farklı metinler hazırlanmalı, kitap metinlere boğulmamalıdır. Kazanımlar bilgi ve kavrama düzeyinden çıkarılarak öğrencinin uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme kabiliyetlerini de ortaya çıkarmaya dönük olmalıdır.

Tüm sınıf düzeylerinde edebiyat ders kitaplarının giriş üniteleri lise öğrencisini edebiyattan uzaklaştırıyor. Öğrenci, dersin ilk ünitesinde çeşitli meselelerle ilgili akademik düzeyde seçilen makalelerden alınma metinlerle karşılaşmamalıdır. Edebiyatın gücünü, tadını hissedeceği güzel, etkileyici, nitelikli metinlerle derse girilmelidir. Edebiyat tarihiyle ilgili teorik bilgiler daha da azaltılmalıdır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

- 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı ile dil becerilerinin yanında öğrencilere edebiyatın işlevini hem bireysel hem toplumsal anlamda önemini kavratmak; edebi metinler aracılığıyla Türkçenin inceliklerini, Türk edebiyatının tarih içinde gösterdiği değişim ve gelişimi tanımlarını, milli, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamalarını sağlamak amaçlanmıştır (Eskimen, 2018, s. 55). Ancak dört seneyi kuşatan söz konusu programda değerlerin önemli bir şekilde göz ardı edildiği tespit edilmiştir. Diğer programlarla ortak olarak oluşturulan açıklamalar haricinde programın giriş bölümünde değerlere herhangi bir atıf yapılmamıştır. Ortak olarak belirlenen kök değerler de programda kendine yer bulamamıştır.
- Raporda gösterildiği gibi dört yıllık program içerisinde değerlere beşi doğrudan biri dolaylı olmak üzere toplamda altı kez gönderme yapılmıştır. Programda somut olarak tespit edilen iki değer “ulusal simgelere saygı” ve “sorumluluk”tur. Değere atıf yapılan diğer dört kazanımda ise “milli, manevi ve evrensel değerler” ifadesi kullanılmış ancak bununla hangi değerlerin kastedildiği belirtilmemiştir.
- Yukarıdaki tespitlerden hareketle programda görülemeyen değerlerin görülebilmesi için kitaplara, özellikle kitaplardaki metinlere yoğunlaşmak gerektiği açıktır. Ancak ders kitaplarının kendi içerisinde barındırdığı değerlerin yazara göre değişmesi yahut vurgusunun artıp azalması tehlikesinin giderilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda programdaki bu zaafın ders kitaplarıyla doldurulamayacağı aşikârdır. Buna bir de öğretmen faktörünü eklediğimizde açık daha da büyüyecektir. Dil ve edebiyat gibi iki muazzam meselenin, neredeyse bin yıllık birikimin değerler göz ardı edilerek ele alınması mümkün değildir. Bu sebeple programın daha net bir şekilde milli, manevi ve evrensel değerlerle ivedilikle donatılması elzemdir.
- Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı konusunda yapılan kimi çalışmalarda da görüleceği üzere iki farklı ders uygulamasının kaldırılıp tek ders hâline getirilmesi, 2005 programında yer alan ve sayıları yüzleri bulan kazanımları birleştirip azaltarak bunların işlevselliğinin artırılması ve edebiyat metinlerinin evrensele açılmayı sağlaması olumlu olarak karşılanmıştır. Ancak ünitelerin düzenlenmesi ile becerilerin ve kazanımların tanımlanması açısından yetersiz kalındığı, ayrıca yeterlilikler ve değerler adı altında yapılan eklemelerin de program bütünlüğü ile uyumlu hale getirilemediği şeklinde eleştiriler de yöneltmiştir (Cemi-

loğlu, 2018, s. 293). Dolayısıyla değerlerle ilgili yapılacak eklemelerin programla homojen hâle getirilmesi elzemdir.

- Gerek odak grup çalışmasında yine gerekse öğretmen görüşleri üzerine yapılan bir çalışmada, çalışmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğu Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programını genel olarak yetersiz bulmakta ve öğretmenler programı yoğun bulduklarından uygulanabilir görmemektedirler (Bozkırlı ve Er, 2018: 1943) Dolayısıyla müfredatta genel olarak bir sadeleşme muhakkak gerekmektedir.
- Edebiyat dersi öğretim programında ‘edeb’in daha merkezî bir rol üstlenmesi gerekmektedir. İnsanın kimlik kazanması noktasında hayatının en önemli dönemlerinden biri olan ortaöğretim çağında köklerine daha sağlam bağlanmış, geleceğe odaklanmış ancak şimdi ve burayı da ıskalamayan öz güvenli gençler yetiştirmek için isabetli bir içerik oluşturulmalıdır.
- Seçilen metinler ne kadar iyi olsa da öğretmen faktörü yadsınamaz bir gerçektir. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerden de anlaşılacağı üzere öğretmenlerin değerler ve değerlerin nasıl öğretileceği kapsamında eğitimler verilmelidir. Öğrencilere verilen performans ve proje görevleri kapsamında değerleri de içinde barındıran konular belirlenebilir. Değerler eğitimi meselesi sadece okulda bırakılmayıp öğrencilere aileleriyle birlikte izleyebilecekleri değerlerle ilgili film, belgesel önerilerinde bulunulabilir. Ayrıca değerlerin toplumdaki önemi, genç kuşaklara nasıl aktarılması gerektiği, yeni neslin değerlerinin toplum değerleriyle uyumu gibi pek çok konuda yeni çalışmalar yapılabilir (Hazım, 2019, s. 95).
- Türk Dili ve Edebiyatı dersinin kültürel işlev açısından en etkili ders olması muhtemeldir. Dolayısıyla bu dersin programının da bu öneme mebnî olarak hazırlanması gerekir. Programda Türk dünyası edebiyatlarına yer vermek, soydaşları ortak kültürel kodlarda birleştirdiği ve kültürün sürekliliğine katkı sunduğu gibi bir o kadar da Orta Doğu’dan gelen göçmenlerin edebiyat ve kültürüne de yer vermek, toplumsal uyum için Türk Dili ve Edebiyatı Dersi dışında, kültürlerarası bir edebiyat dersine müfredatta yer verilebilir (Çevirme, 2018, s. 49). Ciddi anlamda göç alan ve göçmenlerin nüfus artışına sahne olan bir ülke olarak bu gündemi sosyal uyum ve birliktelik adına önemsemeliyiz. Böyle estetik ve insani bir zeminde buluşma, saplantılı bir şekilde yapılan mülteci düşmanlığını da azaltmak bakımından katkı sunacaktır.

COĞRAFYA DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (9.-12. SINIF) VE ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

DEĞERLENDİRME
RAPORU

ÖZET

Coğrafya Dersi Öğretim Programında diğer programlarla ortak şekilde sadece kök değerler tanımlanmıştır. Bunlardan sabır hariç diğerleri dört yıllık programda 27 kez geçmektedir. Bunların doğrudan hangi kazanım dahilinde öğrencilere kazandırılacağı program tarafından belirtilmiştir. Proje kapsamındaki diğer değerlerin de eklenmesiyle dört yıl boyunca CDÖP'de toplam 51 kez bir değere referans verildiği tespit edilmiştir. Programda kategorik olarak en sık geçen değer kümesinin evrensel değerler (f=28) olduğu, bunu yaklaşık yarısı kadar bir sayıyla milli değerlerin (f=15) takip ettiği, manevi değerlere ise sadece 8 kere atıf yapıldığı görülmektedir. Buna göre dört yıl içerisinde milli değerler ortalama her dönemde iki kere, manevi değerlere ise bir kere yer verilmektedir. Değerlere yönelik atıflar genellikle kazanımların açıklamalar kısmında yapılmıştır. Yani kazanımın ana cümlesinde değere herhangi bir atıf yoktur. Öte yandan açıklamaların ifade ediliş şekline, tüm değerlerin duyuşsal boyuttan ziyade bilişsel olarak ele alınacak şekilde yazıldığı görülmektedir.

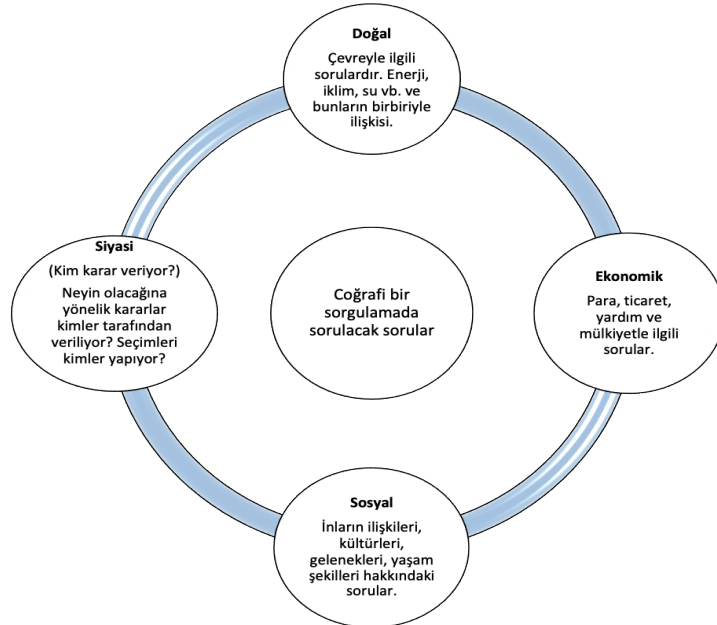
Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde katılımcılar son bir ay içerisinde herhangi bir değeri öğretmek amacıyla bir plan yaparak sınıfa girmediğini dile getirmiştir. Öğretmenler öğrencilerini sınava hazırlamak kaygısıyla programa bakmadıklarını, esas aldıkları temel kaynağın ders kitabı olduğunu ve günlük rutinlerinin ders kitabını takip etmek şeklinde sürdüğünü belirtmişlerdir. Bu sebeple hangi kazanımda hangi değer verilmesi gerektiği öğretmenler tarafından bilinmemektedir. Bu sebeple programda doğrudan kazanımla ilişkilendirilerek verilen kök değerlerin genellikle göz ardı edildiği belirtilmiştir. Programda dolaylı olarak yer alan değerlerin ise derslerde işleme ihtimali hemen hemen yok gibidir. Değer öğretimine karşı ilgisizliğin temel kaynağı, öğrencilerini sınava hazırlamaktır. Sınavda soru çıkmayan hiçbir içeriğin mevcut Türkiye şartlarında öğrenciler tarafından kabul görmeyeceği düşünülmektedir. Öğretmenler ders programından bağımsız olarak değer öğretimini spontane, durumun gerektirmesi halinde verilen bir nevi fırsat eğitimi kapsamında değerlendirmektedirler. Değerleri öğrencilere fırsat oluştuğunda nasihat vererek geliştirmeye çalışmaktadırlar.

GİRİŞ

Coğrafya en yalın şekilde mekân bilimi olarak tanımlanabilir (Mayhew, 2009; Öztürk, 2007). Daha kapsamlı tanımı ise; mekân ve çevreleri incelemek suretiyle insan ve yer arasındaki ilişkileri keşfeden disiplindir şeklinde yapılabilir (Butt, 2000). Coğrafyacılar tipik olarak bir yerin/olayın konumunun neresi olduğu, neden bu konumda olduğu, yerlerin birbirinden doğal ve beşeri özellikleri bakımından nasıl farklılaştığı, insanların çevre ile nasıl bir ilişkili kurduğu gibi sorulara cevap ararlar (Mayhew, 2009). Bu cevapları arayan bir bilim dalı olarak hem doğal hem de beşeri sistemleri araştırır; bu sebeple sıklıkla coğrafyanın fen ve sosyal bilimler arasında bir köprü vazifesi gördüğü dillendirilir. Esasında Bonnett'in (2008) belirttiği gibi coğrafya dünyanın nasıl çalıştığını bütüncül bir bakışla anlamak için kullandığımız bir yöntemdir.

Coğrafyada güçlü bir sosyal boyut vardır. Bu kapsamda öğrencilere Türkiye ve dünya hakkında daha geniş bir anlayış kazandırarak çevreye duyarlılık, yardımseverlik, kültürel farkındalık, vatan sevgisi ve vatandaşlıkla ilgili bilinç ve değer geliştirmek için ideal bir derstir. Bu durumu en iyi herhangi bir coğrafi sorgulamada kullanılabilecek sorular üzerinden göstermek mümkündür. Öztürk'ün (2008), Bailey ve Fox (1996) ile Lambert ve Balderstone'a (2000) dayanarak hazırladığı coğrafi sorgulama pusulası coğrafyanın sosyal alanla ne derecede ilişkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Coğrafi Sorgulama Pusulası

Şekil 1'de verilen ve bir coğrafi sorgulamada kullanılacak sorulara verilecek cevapları değerlerle ilişkili olabilmektedir. Örneğin, engelli bir bireyin mekanlara erişim konusunda tecrübelerinin ne olduğu, göçmen olmanın şehrin sadece belirli yerlerinde ev bulmak anlamına gelip gelmediği, gibi sorular doğrudan değerlerle ilişkilidir. Eğer coğrafya derslerinde bu sorular sorulup değerlerle ilişkilendirilmez ve sadece bilgi öğretmeye odaklanılırsa, öğrenciler -Dünya'nın özellikleri hakkında olgusal bilgiler edinmelerine karşın- insan ve çevrenin birbirine bağlılığı konusunda daha derin bir anlayış geliştiremeyebilirler.

Değerlere dayalı bir yaklaşım olmadan, öğrenciler kültür ve medeniyetinin devamlılığı, ülkenin jeopolitik özellikleri, devlet ve millet olarak var oluşunun önemini tam olarak takdir edemeyebilirler. Türkiye tarih boyunca dünyanın en önemli konularından birisi olagelmış bir coğrafyada kurulmuştur. Bu durum onun jeopolitik önemi ve jeopolitik gelişmelere karşı duyarlılığını hep yüksek tutmuştur. Günümüzde de dünyanın en kritik çatışma bölgeleri Türkiye'nin çevresinde yer almaktadır. Bu kapsamda Türk toplumunun siyasal olarak güçlü olması gerekir. Özellikle küresel emperyalist güçlere karşı milli bütünlüğü önemseyen ve vatan şuuruna sahip nesiller yetiştirmek için coğrafya eğitiminde değerlere önem vermek gerekir.

Programda değerlere yeterli ölçüde önem verilmemesi öğrencilerin iklim değişikliği ve kaynakların tükenmesi gibi küresel zorluklar ile kültür emperyalizmine karşı koymak için gereken sorumluluk duygusunu geliştirmelerine de ket vurabilir. Bu sebeple özellikle kültürü ve üzerinde yaşadığımız dünyayı gelecek nesillere yaşatabilir şekilde aktarmak için ihtiyaç duyacağımız helal kazanç, aile birliğine önem vermek, tasarruf ve adalet gibi manevi ve evrensel değerlerin CDÖP'de kendine yer bulması önemlidir. Bu tür değerlerin coğrafya eğitimine entegre edilmesi, öğrencilerin bilgiyi anlamlı eylemlerle ilişkilendirmesine yardımcı olur, olumlu tutumlar geliştirmelerine imkân tanır.

Coğrafya Dersi Öğretim Programı 9., 10., 11. ve 12. sınıflarda okutulmaktadır. 9. ve 10. sınıflarda tüm okul tiplerinde zorunlu bir dersken, 11. ve 12. sınıflarda seçmeli bir derstir. Dersin 11. ve 12. sınıflarında iki ve dört saatlik olmak üzere iki farklı versiyonu vardır. Okullar dersi norm kadro durumlarına ve okul cinsine bağlı olarak iki ya da dört saat olarak okutabilmektedir. CDÖP ünite temelli bir yapıda tasarlanmıştır. Program dört ünite üzerine inşa edilmiştir. Bunlar, Doğal Sistemler, Beşeri Sistemler, Küresel Ortam: Bölgeler ve Ülkeler ile Çevre ve Toplum'dur. Bu dört ünite 9'dan 12. sınıfa her sene aynı kalmakla birlikte içeriği değişmektedir.

Program, adı geçen üniteler kapsamında öncelikle öğrencilere temel yeterlikleri kazandırmayı amaçlar. Örneğin 9. sınıf Doğal Sistemler ünitesinde öğrencilere do-

ğ-a-insan etkileşimi, coğrafya biliminin gelişimi, koordinat sistemi, mutlak ve göreceli konum gibi hususlara değindikten sonra iklim konusuna geçiş yapılmaktadır. Her üniteye coğrafya disiplini bakımından genel yeterliklerle giriş yapılmakta, bazı ünitelerin sonuna doğru ise ele alınan konular Türkiye özeline indirgenmektedir. Örneğin, genel iklim elemanları konusu ele alındıktan sonra Türkiye’de görülen iklim tiplerine geçiş yapılmaktadır. Ya da yerleşme konusu incelendikten sonra Türkiye’de yerleşmeyi etkileyen faktörlere odaklanılmaktadır. Ancak bu şekildeki organizasyon doğal ve beşeri sistemler üniteleri için yapılmakta, bazı ünitelerde ise yaklaşıma zaman zaman yer verilmemektedir. Lise düzeyinde coğrafya dersleri ile genel olarak öğrencilerin doğa-insan etkileşimini anlayarak bunu etkili şekilde yönetmek ve dünyayı yaşanabilir bir yer olarak korumak için ihtiyaç duydukları yeterlikleri kazandırma amacı güdülmektedir.

Bu çalışmada Coğrafya Dersi Öğretim Programları hem değerler eğitimi açısından hem de incelenmiş ve farklı sınıf düzeylerinde milli, manevi ve evrensel değerlerin ne derecede ve ne şekilde yer aldığı incelenmektedir. Raporda coğrafya öğretmenleriyle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin bulguları da yer almaktadır. Öğretmenler bütün eğitim sisteminin ve elbette değer öğretiminin asli unsurlarıdır. Bu sebeple öğretmenlerin değerlerin programlar ve ders kitaplarında yer alma durumu ile sahadaki uygulamalara dair görüşleri konunun bütün yönleriyle ortaya konması ve izahı açısından önemlidir.

1. COĞRAFYA DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI

1.1. Bulgular

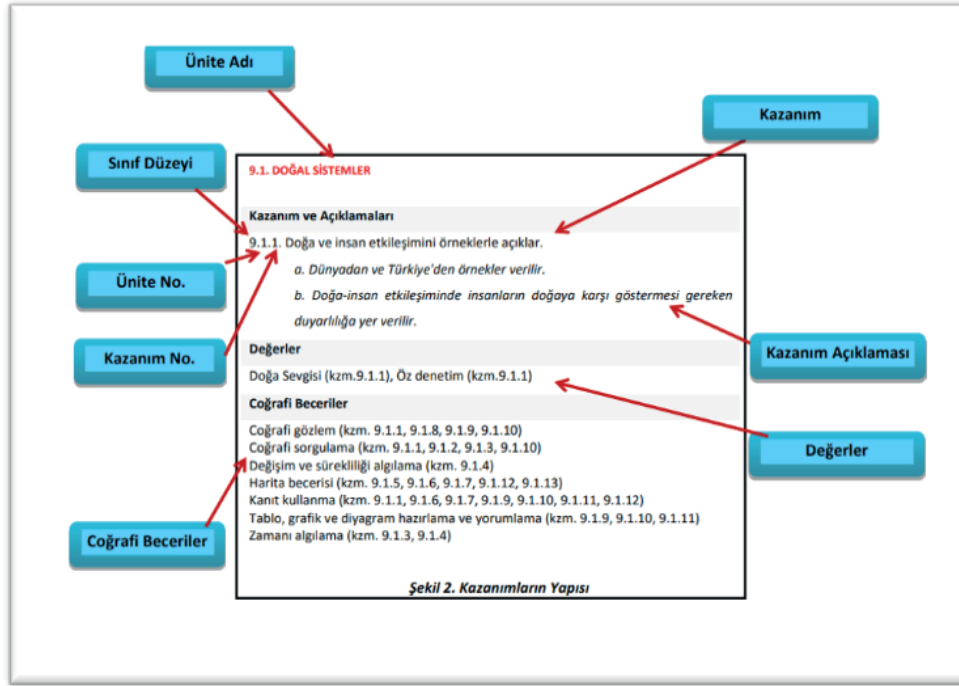
En son 2018 yılında güncellenen CDÖP milli, manevi ve evrensel değerler açısından analize tabi tutularak aşağıdaki başlıkta verilen bulgulara ulaşılmıştır.

1.1.1. Programda Değerlere Yönelik Açıklamalar

Giriş bölümünde belirtildiği gibi CDÖP’de değerlere diğer programlarla ortak olan metinde atıf yapılmıştır. Programın başlangıç kısmında “kök değerler” olarak adlandırılan değerlere yer verilmiş, ilave olarak herhangi bir değerden bahsedilmemiştir. Buna ek olarak CDÖP’nin değerlere nasıl yaklaştığını belirleyebilmek için bakılabilecek en önemli yer programın amaçlar kısmıdır. Programda 15 özel amaç belirlenmiştir. Bu amaçlar çoğunlukla bilişsel öğrenmelere gönderme yapmakla birlikte yer yer öğrencilere beceri kazandırmak amaçlı maddeler de yazılmıştır (Madde 1 ve 2). 15 madde içerisinde değerlere gönderme yapan dört maddeye de rastlanmaktadır. Bunlar “Ekosistemin işleyişine yönelik sorumluluk *bilinci kazanması*”, “Doğal ve beşeri kaynakların kullanımında tasarruf *bilinci geliştirmesi*” ve “Coğrafi bilgilere sahip olmanın *vatan bilinci* kazanılmasındaki önemini *kavraması*” şeklindedir. Bunlara ek olarak “Yakın çevresinden başlayarak ülkesine ve dünyaya ait mekânsal değerleri anlama ve bu değerlere *sahip çıkma bilinci geliştirmesi*” şeklinde maddede mekânsal değerlere atıf yapılmış ancak bundan ne anlamak gerektiği açıklanmamıştır. Bu dört maddenin de yazılış şekli itibarıyla (yukarıda italikle belirtildiği gibi), öğrencilere bir değer ve devamında tutum kazandırmak (duyuşsal anlamda edinimler) yerine, daha çok gönderme yaptığı değerle ilgili bilişsel kazanımları hedeflediği görülmektedir. Bu durum öğretim programı yazarlarının bilişsel kazanımları duyuşsal kazanımlara yeğlediği şeklinde yorumlanmıştır.

Özel amaçlarda becerilere değerlerden (en azından kavramsal anlamda) daha az gönderme yapılmış olmasına karşın, metnin devamında değerlerle ilgili açıklamalar çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Programda arazide çalışma, coğrafi sorgulama gibi coğrafi becerilerin açıklamalarına yer verilmiştir. Ancak tüm programlarda ortak olarak belirlenen kök değerlerden başka bir değer belirtilmemiş, becerilerde olduğu gibi bunlarla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Programın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar başlığı altında da öğrencilerin coğrafya dersi aracılığı ile değer edinimi hakkında bir açıklama yapılmamıştır. Bunun tek istisnası 7. maddededir. Burada bilgi, beceri, değer ve tutumların öğrencilere sadece ders

kitapları aracılığı ile değil, öğrencilerin ihtiyaçlarına göre geliştirilecek materyaller de kullanılarak geliştirilmesi gerektiğine değinilmiştir. Programda kazanımlara geçmeden önce değerlere son olarak Şekil 2’de görüldüğü gibi ünitelerin yapısının şematik anlatımında değinilmiştir.

Şekil 2. CDÖP’de Ünite Yapısı

1.1.2. Kazanım Düzeyinde Değerler

Programda değerlerin kazanım düzeyinde yansıtılıp yansıtılmadığı, ders kitabı yazarları ve öğretmenler tarafından bunların ne derece aktarılacağını belirleyen en önemli faktördür. CDÖP’de kazanımlar üniteler halinde gruplanmıştır. Üniteler Şekil 2’de gösterildiği şekilde yapılandırılmıştır.

Şekil 3. CDÖP Ünite Yapısı

9.2. DEĞERLER SİSTEMLERİ
Ünite Açıklaması Bu üniteye sırasıyla yerleşmelerin yer seçimini ve gelişimini etkileyen faktörler, yerleşme doku ve tiplerinin oluşumunda etkili olan faktörler, Türkiye’de yerleşmelerin dağılımını etkileyen faktörler ile yerleşmelerin fonksiyonel özellikleri konularına yer verilecektir.
Kazanım ve Açıklamaları
9.2.1. Yerleşmelerin gelişimini etkileyen faktörleri analiz eder. Yerleşme yeri seçiminde etkili olan faktörlere yer verilir.
9.2.2. Yerleşme doku ve tiplerinin oluşumunda etkili olan faktörleri örneklerle açıklar. a) <i>Toplu ve dağınık yerleşmelerin oluşumunda etkili olan faktörlere yer verilir.</i> b) <i>Kır ve şehir yerleşmelerinin oluşumunda etkili olan faktörlere yer verilir.</i>
9.2.3. Türkiye’de yerleşmelerin dağılımını etkileyen faktörleri örneklerle açıklar. <i>Türkiye’deki ilk yerleşme örneklerine (Göbeklitepe, Çatalhöyük, Alacahöyük) yer verilir.</i>
9.2.4. Türkiye’deki yerleşim birimlerini idari fonksiyonlarına göre ayırt eder. <i>Türkiye’nin idari yapısı verilirken ülkenin mevcut sınırlar dâhilinde bölünmez bütünlüğüne vurgu yapılır.</i>
Değerler
Vatanseverlik (kzm.9.2.4)
Coğrafi Beceriler
Arazide çalışma (kzm. 9.2.1) Coğrafi gözlem (9.2.1) Coğrafi sorgulama (9.2.2, 9.2.3, 9.2.4) Değişim ve sürekliliği algılama (kzm. 9.2.2, 9.2.3, 9.2.4) Harita becerisi (9.2.3, 9.2.4) Kanıt kullanma ((9.2.1, 9.2.2)

Şekil 2’de görüldüğü gibi önce üniteye hangi konuların ele alınacağını belirten bir Ünite Açıklaması yer almaktadır. Bunu kazanım ve açıklamaları takip etmektedir. Açıklamalar kazanımların yorumlanmasında yol gösterici olmak amacıyla kazanımın genel çerçevesini çizmektedir. Ardından o üniteye hangi kazanımda hangi kök değerlerin verileceğini belirten “Değerler” bunu takiben de hangi kazanım sırasındaki hangi becerilerin kazandırılacağını belirten “Beceriler” başlıkları yer almaktadır. Buna göre CDÖP hangi kazanım düzeyinde hangi kök değerlerin verileceğini açık bir şekilde belirleyerek birçok programdan farklılaşmaktadır. Bu hem kitap yazarlarının hem de öğretmenlerin işini kolaylaştıracak bir özelliktir. Bununla birlikte programda sadece kök değerlerin hangi kazanımlarla ilişkili olduğu belirtilmiş, diğer becerilerle ilgili herhangi bir bilgilendirme veya yönlendirme yapılmamıştır.

Gerçekleştirilen analiz sonucunda Tablo 1’de CDÖP’de dört yıl boyunca (9.-12. sınıflar) yer alan değerler, bunların doğrudan mı/dolaylı mı verildiği ve çalışma kapsamında hangi kategoriye girdiği belirtilmiştir. Bu analizde sadece kök değerlerin kullanılmamış, çalışma kapsamında geliştirilen rubrik kullanılarak daha geniş bir değer listesi havuzu işe koşulmuştur.

Tablo 1. CDÖP’de Değerlerin Dağılımı*

	Değer	Frekans	Doğrudan	Dolaylı	Kategori
1	Çevreye duyarlılık	9	-	9	Evrensel
2	<i>Sorumluluk**</i>	6	6	-	Evrensel
3	Doğa sevgisi	4	4	-	Evrensel
4	<i>Saygı</i>	2	2	-	Evrensel
5	Akılcılık ve bilimsellik	2		2	Evrensel
6	İnsan haklarına saygı	2		2	Evrensel
7	Kapsayıcılık	2	1	1	Evrensel
8	<i>Adalet</i>	1	1	-	Evrensel
9	<i>Vatanseverlik</i>	7	6	1	Milli
10	Millet sevgisi	3		3	Milli
11	Ulusal simgelere duyarlı olma	2		2	Milli
12	Kültürel mirasa sahip çıkma	1		1	Milli
13	Milli birlik ve beraberlik	1		1	Milli
14	Milli bağımsızlık	1		1	Milli
15	<i>Öz denetim</i>	5	5	-	Manevi
16	<i>Dostluk</i>	1	1	-	Manevi
17	<i>Yardıms severlik</i>	1	1	-	Manevi
18	<i>Dürüstlük</i>	1	1	-	Manevi
Toplam		51	28	23	Evrensel: 8 (f=28) Milli: 6 (f=15) Manevi: 4 (f=8)

* 11. ve 12. sınıflarda 4 saatlik program esas alınmıştır.

** Kök değerler italikle belirtilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde dört yıllık program boyunca değerlere toplamda 51 kez gönderme yapıldığı, bunlardan 28’sinin doğrudan, 23’ünün ise dolaylı olarak verildiği tespit edilmiştir. Değer kategorisi ve çeşidi bakımından değerlendirildiğinde 8’i evrensel, 6’sı milli ve 4’ü de manevi olmak üzere CDÖP’de 18 farklı değer yer aldığı tespit edilmiştir. Buna göre programda atıf yapılan değerlerin çeşitliliği bakımından evrensel değerlerin milli değerlere göre daha fazla yer aldığı, manevi değerlerin ise son sırada olduğu görülmektedir. CDÖP’de kategorik olarak en sık geçen değer kümesinin evrensel değerler (f=28) olduğu, bunu yaklaşık yarısı kadar bir sayıyla milli değerlerin (f=15) takip ettiği, manevi değerlere ise sadece 8 kere atıf yapıldığı görülmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü gibi “sabır” değeri hariç tüm kök değerlere CDÖP’de yer verilmiştir. Programda en çok doğrudan zikredilen kök değerler vatanseverlik (f=6) ve sorumluluktur (f=6). Bunları öz denetim (f=5) ve [doğa] sevgisi (f=4) takip etmek-

tedir. Çalışmada kullanılan değerler rubriği göz önüne alındığında “çevreye duyarlılık” değeri kök değerleri de geçerek CDÖP’de en çok (f=9) atıf yapılan değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu değer her seferinde dolaylı olarak programda kendine yer bulmuştur.

Programda değerlere yapılan 51 göndermenin 27’si kök değerlerle ilişkilidir. Değerlerin ünite bazında dağılımı tam anlamıyla dengeli değildir. “9.3. Küresel ortam: bölgeler ve ülkeler”, “10.3. Küresel ortam: bölgeler ve ülkeler” ve “11.2. Beşeri sistemler” ünitelerinde hiçbir kök değere yer verilmemiştir. Ortalama olarak her üniteye iki kök değere yer verildiği belirtilebilir. Yine Tablo 1’den görülebileceği gibi kök değerlerin tamamı doğrudan verilmiştir. Sadece vatanseverlikle ilişkili olarak ünite açıklamasında belirtilmemesine rağmen dolaylı olarak verildiği bir durum tespit edilmiştir. Tablo 1’de kök değerler haricindeki diğer değerlerin tamamı da dolaylı bir şekilde verilmiştir. Bunun tek istisnası kapsayıcılıktır. Buna göre CDÖP’deki tüm değerlerin yarısından fazlasının kök değerlerle ilişkili olduğu ve bunların hemen hemen tamamının da doğrudan verildiği göz önüne alınırsa, coğrafya programının diğer programlara göre kök değerleri en belirgin vurgulayan program olduğu belirtilebilir.

Değerlerin dağılımını sınıf düzeyinde analiz etmek bir denge gözetilip gözetilmediğini belirlemek bakımından faydalı olacaktır. Tablo 2’de CDÖP’de geçen değerlerin sınıf düzeyindeki dağılımı yansıtılmıştır.

Tablo 2. CDÖP'deki Değerlerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

	Değer	9. Sınıf		10. Sınıf		11. Sınıf		12. Sınıf	
		Doğrudan	Dolaylı	Doğrudan	Dolaylı	Doğrudan	Dolaylı	Doğrudan	Dolaylı
1	Çevreye duyarlılık	1			1		5		3
2	Sorumluluk			2		2		2	
3	Doğa sevgisi	2				1		1	
4	Saygı			1		1			
5	Akılcılık ve bilimsellik		2						
6	İnsan haklarına saygı						1		1
7	Kapsayıcılık			1			1		
8	Adalet							1	
9	Vatanseverlik	1		1	1	2		2	
10	Millet sevgisi		2				1		
11	Ulusal simgelere duyarlı olma						1		1
12	Kültürel mirasa sahip çıkma								1
13	Milli birlik ve beraberlik								1
14	Milli bağımsızlık								1
15	Öz denetim	2				2		1	
16	Dostluk			1					
17	Yardımseverlik			1					
18	Dürüstlük							1	
Toplam		6	4	7	2	8	9	8	8

Tablo 2'de görüldüğü gibi tüm okul tiplerinde zorunlu olarak öğretilen coğrafya derslerinde 9. sınıfta 10 değere yer verilirken 10. sınıfta dokuz değere yer verildiği, 11. ve 12. sınıflarda ise verilen değer sayısının 17 ve 16'ya çıktığı görülmektedir. Ancak burada sosyal alanlarda okutulan dört saatlik programın ele alındığı dikkatten kaçırılmamalıdır. Programın yapısı bakımından kök değerlere yer verildiğinden, kitap yazarları ve öğretmenlerin sadece kök değerlere ders planlarında yer vermeleri söz konusu olabilir. Kök değerler açısından değerlendirildiğinde, bunların 9. sınıfta 5 ve 10. sınıfta 6 kez geçtiği görülmektedir. 11. sınıfta 8 ve 12. sınıfta 8 kez geçmelerine rağmen, iki saatlik derslerde bu sayılar 7 ve 6'ya düşmektedir. Buna göre iki saatlik coğrafya dersleri için tüm yıl boyunca ortalama 6 kez değere gönderme yapılmıştır. Son olarak evrensel, milli ve manevi değerlere sınıflar düzeyinde kaç kere atıf yapıldığı da ilginç bulgular sağlamaktadır. Tüm öğrenciler için zorunlu olan 9. sınıfta sadece 3 milli ve 2 manevi değere atıf yapılmıştır. 10. sınıfta ise milli ve manevi değerlere 2 kere yer verilmiştir.

1.1.2.1. Doğrudan ve Dolaylı Şekilde Verilen Değerler

Tablo 1’de görüldüğü gibi dört yıllık CDÖP’de değerlere toplamda 51 kez gönderme yapılmıştır. Bunlar içinde bir istisna haricinde (kapsayıcılık) 27 kez kök değerlerin doğrudan verilmesi ön görülmüştür. Programın yapısı itibarıyla bu durum doğaldır. Şekil 2 ve 3’de açıkça görüldüğü gibi programda hangi kazanımda hangi kök değer verileceği açıkça belirlenmiştir. Kazanım ve kök değer eşleşmelerine bakıldığında ilgili kök değerlerin genellikle kazanımda doğrudan görülebilecek şekilde yazıldığı belirtilebilir. Tablo 1’de programdan bu kapsamdaki bazı örnekler verilmektedir:

Tablo 3. Kazanımın İşlenmesi Sürecinde Verilmesi Planlanan Kök Değerler

Kök Değer	Kazanımlar ve açıklamaları
Vatansverlik	9.2.4. Türkiye’deki yerleşim birimlerini idari fonksiyonlarına göre ayırt eder. <i>Türkiye’nin idari yapısı verilirken ülkenin mevcut sınırlar dâhilinde bölünmez bütünlüğüne vurgu yapılır.</i>
Sorumluluk	10.4.4. Afetlerden korunma yöntemlerini açıklar. a) <i>Farklı ülkelerde doğal afetlere karşı yapılan uygulamalara yer verilir.</i> b) <i>Ülkemizde depremler başta olmak üzere, afetlere karşı bilinç oluşturma önemi üzerinde durulur.</i> c) <i>Afetlerin meydana gelme sürecinde bireylere düşen sorumluluklara değinilir.</i>
Saygı	11.3.2. Farklı kültürel bölgelerin yeryüzünde yayılışına etki eden faktörleri açıklar. a) <i>Kültürü oluşturan unsurlara yer verilir.</i> b) <i>Farklı kültür bölgelerinin dağılışı ve yayılışı güzergahları (İslam, Çin, Hint, Batı, Doğu, Slav-Rus ve Afrika kültür bölgeleri) dikkate alınarak kültür ile mekân arasındaki ilişkiye yer verilir.</i> c) <i>Kültürel çeşitliliğin önemine değinilerek farklı kültürlerle karşı saygılı olmanın gerekliliği vurgulanır.</i>
Öz denetim	12.2.2. Şehirleşme, göç ve sanayileşme ilişkisini toplumsal etkileri açısından yorumlar. <i>Şehir hayatı içerisinde, birlikte yaşamın gereği olarak öz denetimin önemi vurgulanır.</i>

Tablo 3’teki örneklerden de görüldüğü gibi doğrudan aktarılması istenen değerler genellikle kazanımların açıklamalar kısmında belirtilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi programın tasarımından ötürü kök değerlerin hiçbiri dolaylı olarak zikredilmemiştir. Bu sebeple dolaylı olarak atıf yapılan değerler çalışmanın rubriğinde belirtilen değerlerdir. Bunlar içinde programda kendine en çok yer bulmuş değer çevreye duyarlılıktır. Bu değer en çok çıkması CDÖP’de Çevre ve Toplum adında bir ünitenin varlığı nedeniyle doğal karşılanabilir. Ancak belirtmek gerekir ki tüm öğrencilerin ortak olarak aldığı 9. ve 10. sınıflarda bu değer sadece bir kez geçmektedir (Bkz. Tablo 2). 10. sınıfta çevreye duyarlılık değerinin dolaylı olarak geçtiği kazanım ve ilgili açıklaması şu şekildedir:

10.1.11. Türkiye'deki su varlığını verimli kullanmanın ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerini değerlendirir.

b) *Su kaynaklarımızın sürdürülebilir kullanımı için bireylere düşen sorumluluklara değinilir.*

Bu kazanım programda kök değerlerden sorumlulukla ilişkilendirilmiştir. Buna ek olarak su varlığının verimli kullanılması ve sürdürülebilirliğe yapılan vurgu nedeniyle kazanımda çevreye duyarlılık değerinin de dolaylı olarak ele alınabileceği görülmektedir. Bir başka örnek de 12. sınıf programından verilebilir:

12.4.1. Doğal çevrenin sınırlılığını açıklar.

b) *Sınırlı kaynak, tükenebilirlik, aşırı baskı, çevre sorunu ve doğayla uyumlu kalkınma (sürdürülebilir kalkınma) kavramlarının ilişkilendirilmesi sağlanır.*

Doğal çevrenin ve buna bağlı olarak doğal kaynakların sınırlılığın odaklanan bu kazanımda dolaylı olarak öğrencilerin çevreye duyarlılığı artırılmaya çalışılmaktadır. Programda kök değerlerden hariç en çok zikredilen ikinci değer "millet sevgisi"dir (f=3). Bu değer programda geçtiği üç yerde de dolaylı olarak ifade edilmiştir. Örneğin,

9.1.3. Coğrafya biliminin gelişimini açıklar.

b) Coğrafya biliminin gelişimine evrensel ölçekte katkı sağlayan Türk ve Müslüman bilim insanlarının çalışmalarına da yer verilir.

Yukarıdaki kazanımda bilimsel gelişime katkı sağlayan Türk ve Müslüman bilim insanlarının özellikle zikredilmesi şüphesiz ki öğrencilerin millet sevgilerinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Ulusal simgelere duyarlı olma ve insan haklarına saygı değerine programda 2 kere değinilmiştir:

11.3.3. Türk kültürünün yayılış alanlarını bölgesel özellikler açısından analiz eder.

b) *Türk kültürünü temsil eden başlıca maddi ve manevi unsurlara örnekler üzerinden yer verilir.*

11.2.17. Türkiye'nin madenleri ve enerji kaynaklarının dağılışını açıklar.

c) *Ülkemizde yaşanan maden kazalarına değinilerek madenlerde alınması gereken iş sağlığı ve güvenliği önlemlerine yer verilir.*

Yukarıda belirtilen ilk kazanımın b maddesindeki açıklamada Türk kültürünün maddi ve manevi unsurlarının ele alınması dolaylı olarak ulusal simgelere duyarlı olma değeriyle ilişkilidir. İkinci kazanımın c maddesindeki açıklamada geçen "iş sağlığı ve güvenliği önlemlerine yer verilir" ifadesi temel çalışma haklarından ve dolaylı olarak da insan haklarıyla ilişkilidir.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Bu bölümde lise düzeyinde coğrafya dersi veren dört öğretmenle gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin ayrıntıları ve bulguları paylaşılmaktadır.

2.1. Odak Grup Görüşmesi Süreci

Görüşme 14 Ekim 2023 akşamı çevrim içi olarak yapılmıştır. 80 dakika süren görüşmeye Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okulunda görev yapan dört coğrafya öğretmeni katılmıştır. Öğretmenlerden ikisi anadolu lisesinde, birisi imam hatip lisesinde birisi de Bilim-Sanat Merkezinde görev yapmaktadır. Katılımcı öğretmenlerin hepsi de 20 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahiptir. Katılımcılardan birisi doktora, diğeri ise yüksek lisans çalışmalarına devam etmektedir.

2.2. Bulgular

Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde değer öğretimine etki eden faktörler ile bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlere ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda bulgular, değer eğitiminde öğretmenin rolü, program ve ders kitaplarına yer verilme durumu, değer aktarım yöntemleri ve öneriler başlığı altında temalaştırılarak sunulmuştur. Tema içeriklerinin birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçen özelliklerinin olduğu anlaşılmıştır.

2.2.1. Öğretmenin Rolü

Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı üzere coğrafya derslerinde değer eğitimi tamamen öğretmenin inisiyatifindedir. Tüm öğretmenler sınava hazırlık ve ders kitabını bitirme baskısını dile getirerek, öğrenci, veli ya da idarenin değer eğitimiyle ilişkili bir beklentisinin olmadığını belirtmişlerdir. Öğretmenler de bu durumun farkında olarak ders kitabı ve sınav odaklı bir şekilde derslerini işlediklerini söylediler. Katılımcılara son bir hafta ve ay içinde herhangi bir derse “x değerini öğretmek” niyetiyle bir plan yaparak girip girmedikleri sorulmuş ve olumsuz cevap alınmıştır. Ancak yeri geldiğinde sözel olarak onlara vatan millet sevgisiyle ilişkili nasihatler verdiklerini belirtmişlerdir.

2.2.2. Programda Değerler

Katılımcılar kazanım sayısı çok olduğundan değerlerin yeterince işlenemediğini belirtmişlerdir. Kendileri de dahil öğretmenlerden öğretim programını takip eden kimsenin olmadığını, en önemli kaygılarının kitabı bitirebilmek olduğunu dile getirmişlerdir. Çün-

kü “sınavlarda öğrencilerin karşına çıkacak konuları kapsamak” istemektedirler. Bir katılımcının ifadesi ile; “Programa yıl içinde pek bakmayız. Sadece zümremize göre ileri ya da geri kaldığımızı düşündüğümüz zamanlar bakarız”. Katılımcılar ayrıca özel olarak kazanımlara hiç bakmadıklarını onlar için önemli olanın birinci üniteyi bitirip ikinciye geçmek olduğunu dile getirmişlerdir. Bu sebeple programda ünitelerde kazanım düzeyinde hangi kök değerlerin belirtildiğini bilmemektedirler. Buna dair bir katılımcının açıklamaları şu şekildedir: “Mesela ünite bazında ya da kazanım bazında değerlerden bahsediyorsunuz. Onu bilmiyoruz biz ama yıllık planda bahsediyoruz değerlerden. Ama dönüp yıllık plana da yıl içinde bir daha bakmayız. Çünkü bu yıllık planları internetten indirip gerekli değişiklikleri yapıyoruz.”

Görüşmede MEB tarafından kök değerlerle ilgili 2022 itibarıyla okullara gönderilen yazıya sıkça referans verilmiştir. Bu yazıda her ay bir kök değer belirlenerek öğretmenlerden bununla ilgili o ay boyunca çalışmalar yapmaları beklenmektedir. Örneğin Ekim ayı için adalet değeri belirlenmişse, öğretmenler bu ay boyunca adaletle ilişkili etkinlikler yapmalıdırlar. Ancak bu uygulamanın verimli olmadığı dile getirilmiştir. Bu durum bir katılımcının ifadesiyle şöyle açıklanmıştır: “Bazen bu derste yapılıyor ama program çok yoğun olduğu için bazen de yapmış gibi gösteriliyor. Ay sonunda bir forma mesela adaletle ilgili okuma parçası okuttuğumuzu ve sınıfta 40 kişi olduğunu yazıp idareye veriyoruz. Yine burada mesele şuna gidiyor. Ekim ayı boyunca sadece adalet değerine verin deniyor. Kasıma gelince de dostluk değeri verilsin isteniyor. O zaman sanki adaleti başka bir ayda veremeyeceksin gibi bir durum ortaya çıkıyor. Zaten bu da işlemiyor. Buna hiç dikkat etmiyoruz.”

2.2.3. Ders Kitaplarında Değerler

Ders kitaplarında 11. ve 12. sınıflarda milli değerlerle ilgili gazete haberi, okuma parçalarının olduğu ancak 9. ve 10. sınıflarda bunların hemen hemen hiç olmadığı belirtilmiştir. Öğretmenlere göre değerler bakımından 11. sınıf ve 12. sınıfın daha iyi olduğu düşünülmektedir. 12. sınıfta milli ve evrensel değerlere ağırlık verilirken, 11. sınıfta milli değerlere ağırlık verildiği belirtilmiştir. Katılımcılar manevi değerlere coğrafyada çok az yer verildiğine de dikkat çekmişlerdir. Bir öğretmenin ifadesi ile; “11. ve 12. sınıflarda bu okuma parçalarını okutuyorum. TÜİK istatistiklerinden Türkiye'nin ekonomik büyüklüğüne dair değer veriyoruz ama tamamen spontane oluyor. Planlı değil.” Ama katılımcılar çocukların okuma parçalarını hiç sevmediklerinin de altını çizmişlerdir.

2.2.4. Değer Aktarım Yöntemi

Katılımcılar dersleri ders kitapları üzerinden işlediklerini buna ek olarak İnternette “coğrafya hocam” gibi insanların çalışmalarını ve yine belirli sitelerden edindikleri

slaytları kullandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar net bir şekilde sınav odaklı ders işlediklerini bu sebeple de değer eğitiminin onlar için öncelikli olmadığını, ancak fırsat oluştuğunda değerlerle ilişkili telkin yoluyla öğrencilere açıklamalar yaptıklarını söylemişlerdir. Bir katılımcının sözleriyle; “Özellikle beşinci yıldan itibaren değeri de vermeye başlıyor öğretmen. Ancak bu illa kitaba programa bağlı değil. Fırsat eğitimi şeklinde. Dürüstlükle ilgili bir konu geliyor. Okulda hırsızlık oluyor. Buradan konu açılınca onunla ilgili konuşarak nasihat veriliyor”. Katılımcılar ayrıca coğrafyanın özellikle milli değerlerin kazandırılması için uygun bir ders olduğunun altını çizmişlerdir. Bu kapsamda öğrencilere telkinlerinin olduğunu örneğin dünya ile kıyasladığımızda nasıl kalkınacağımızı, çalışkan olmamız gerektiği gibi hususlara değindiklerini belirtmişlerdir. Sonuç olarak dersi planlarken hangi değeri nasıl aktaracağı üzerinde düşünmeyen katılımcılar, bu konuda irticalen hareket etmektedir.

2.2.5. Kurumsal İşleyiş

Katılımcıların belirttiğine göre ders kitabında ya da derste bir cümleyle mesela “doğayı korumak gerektiği” ifadesi geçmektedir. Ama bu şekildeki ifadeler öğrenciler üzerinde etkili olmamaktadır. Onların öğretmenin nasihatlerini dikkate alabilmeleri için onlarla bağ kurmak gerektiği dile getirilmiştir. Belirtildiğine göre öğretmenler haftada iki ders saati girdiği öğrencilerin değer dünyaları ve ilgilerini yeterince öğrenemedikleri için onlarla bağ kurmakta zorlanmaktadırlar. Dolayısıyla da bu sınıflarda verdikleri nasihatlerin da yeterli derecede karşılık bulmadığını söylemektedirler.

Öğretmenlere göre değer ve beceriler için aynı handikap söz konusudur. Bunları kapsayabilmek için yeterli vakit bulunmamaktadır. Etkinlikler için çok fazla fotokopi çektirmek gerektiği ve buna da imkân olmadığı için telkin yolundan başka alternatifin kalmadığı belirtilmiştir. Katılımcılar sınavda değerleri ölçmediklerini ve öğrencilerin de sınavda asla çıkmayacak hiçbir şeye değer vermediğini dile getirmişlerdir.

2.2.6. Katılımcıların Önerileri

Katılımcılar müfredatın sadeleştirilerek değerlerin öğretim programına etkili bir şekilde yansıtılmasını ve buna bağlı olarak da öğretmenlerin görmezlikten gelemeyeceği bir hale getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Özellikle yeni neslin “büyüklere saygı” gibi milli ve manevi değerler bakımından “dipte” olduğunu düşünen bir öğretmen, değer eğitiminin “Kurtuluş Savaşı” olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılar ders kitapları ve kaynak kitapların farklı tasarlanması gerektiğini, değerlerin etkinlik temelli bir yaklaşımla öğretilmesinin çok daha uygun olacağını dile getirmişlerdir. Örneğin, bir katılımcı ders kitaplarının yüzde 20'sinin bilgi olması

gerektiğini geri kalanının ise etkinlikler içermesi gerektiğini söylemiştir. Başka bir katılımcı ise şu düşünceleri dile getirmiştir: “Mesela 9. sınıf 153. sayfada milli iradeden bahsediliyor. Buradaki okuma parçası çocuklar üzerinde hiç etkili olmuyor. Bunu etkinlik temelli bir şekilde verebilecek zamanımız ve becerilerimiz olsa çok iyi olurdu. Ders kitabına ek, beceri ve değer eğitimi kaynakları hazırlanabilir. Ama bu etkinliklerin mutlaka bir not karşılığı olmalı.” Görüşülen öğretmenler, öğrencilerin notla değerlendirilmeyen hiçbir şeye önem vermediğinin altını ısrarla çizmişlerdir. Bir öğretmen şu öneride bulunmuştur: “Sınıf geçme yönetmeliği değiştirilebilir. Orda sadece bilgi düzeyindeki yazılı notlar değil de performans değerlendirmede öğretmene şu yetki verilebilir: Bu değerleri öğretmen gözlemleyecek ona göre geçti notu verecek.”

Başka bir öneri ise; dijital sistem üzerinden öğrencilere ilgi çekici değer etkinliklerinin uygulanması ve sertifika verilmesidir. Bu sayede sosyal medya kullanımlarının da sınırlandırılmasının mümkün olabileceği düşünülmüştür.

3. SONUÇLAR

Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda kategorik olarak en fazla (28 kez) evrensel değerlere yer verildiği, milli değerlerin ise bunun yaklaşık yarısı kadar programda kendine yer bulduğu tespit edilmiştir. Coğrafya gibi ülkenin jeopolitik değerini ele alan bir programda milli değerlerin evrensel değerlerden çok daha az çıkması düşündürücüdür. Dört yıl boyunca milli değerlere sadece 15 kez gönderme yapılmaktadır. Manevi değerler programda kendine en az yer bulan değer grubudur. Dört yıl boyunca manevi değerlere sadece 8 kez atıf yapılmıştır. Coğrafya disiplini hem doğa hem de beşeri bilimlerle ilişkili olduğundan köprü bir disiplin olarak adlandırılır. Özellikle beşeri coğrafya, kültür ve toplumla ilişkili birçok konu içerir. Böylesi bir konu alanına sahip disiplinin dört yıllık programında sadece 8 defa manevi değerlere atıf yapılıyor olması düşündürücüdür. Evrensel, milli ve manevi değerlere sınıflar düzeyinde kaç kere atıf yapıldığı da ilginç bulgular sağlamaktadır. Tüm öğrenciler için zorunlu olan 9. Sınıfta sadece 3 defa milli ve 2 defa manevi değerlere atıf yapılmıştır. 10. Sınıfta ise milli ve manevi değerlere 2 kere yer verilmiştir. Çalışmada kullanılan değer kategorilerindeki değer çeşitliliği sayısı bakımından da durum benzer şekildedir. CDÖP'de 8 evrensel, 6 milli ve 4 manevi değere yer verilmiştir. Bu sayılar içeriği bakımından milli ve manevi değerlerin kendine çokça yer bulması beklenen bir program için çok yetersizdir.

Milletler de aileler gibi sonraki nesillere kendi kültür ve medeniyetini aktarmak isterler. Aksi takdirde kültürel değişime uğrayarak, kimliğini yitirebilir ve uzun süreçte tarih sahnesinden silinebilirler. Bu kapsamda kültürel mirasa sahip çıkma, milli birlik ve beraberlik, milli bağımsızlık ve vatanseverlik gibi milli değerlere dört yıl boyunca 15 kez atıf yapılması yeterli görülmemektedir. Öte yandan özellikle ekonomi ve ticaretin kendine çok önemli bir yer bulduğu bir programda örneğin helal kazanç, tasarruf, cömertlik ve kul hakkı gözetme gibi manevi değerlere yer verilmemiş olması kapitalist sistemin getirdiği adaletsizlik ve eşitsizliklere karşı tavır geliştirecek nesiller yetiştirme adına bir kayıptır. Yine nüfus ve göç gibi konuların yer aldığı coğrafya dersinde merhametli olma, nezaket, demokrasi, dayanışma, aile birliğine önem verme gibi sorumluluk ve dayanışmayı ön plana çıkartan değerler kendine yer bulamamıştır. İnsan-doğa ilişkisine odaklanan coğrafya gibi bir derste bu ilişki kapsamında etik davranış ve etkin vatandaşlık gibi değerlerin programda kendine yer bulması beklenirdi. Çünkü insanlığın hem kendine hem de doğaya karşı bir vatandaş sorumluluğuna sahip olarak etik davranması gerekir. Bu, dünya üzerindeki yaşamın geleceği bakımından önemlidir.

Coğrafya Dersi Öğretim Programı diğer programlardan farklı olarak kök değerleri kazanım düzeyinde entegre eden bir programdır. Sabır haricindeki dokuz kök değer programda kendine 27 kez yer bulmuştur. Bunların hepsi de ünite açıklamasında hangi kazanım çerçevesinde geliştirileceği belirtildiğinden doğrudan bir şekilde verilmiştir. Yıllar açısından değerlendirildiğinde Türkiye'deki tüm öğrencilerin ortak olarak aldığı 9. ve 10. sınıf coğrafya öğretim programında kök değerler sırasıyla 5 ve 6 kez geçmektedir. Bu ortalama her bir buçuk aya bir kök değer düşecek şekildedir. Raporda vurgulanan diğer değerler de göz önüne alındığında 9. ve 10. sınıflarda değerlere yapılan toplam gönderme sayısı 9'dur. Yani ortalama olarak bir ay içerisindeki toplam 8 ders saati içerisinde sadece bir kez değere atıf yapılmaktadır.

Raporun önceki bölümlerinde verilen çok sayıdaki örnekten görülebileceği gibi değerlere yönelik atıflar genellikle kazanımların açıklamalar kısmında yapılmıştır. Yani kazanımın ana cümlesinde değere herhangi bir atıf yoktur. Öte yandan açıklamaların ifade edilme şekline, hepsinin bilişsel bir amaç olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Aslında doğrudan verilen kök değerler de dahil olmak üzere duyuşsal boyuttan ziyade bilişsel boyutta bir edinimin amaçlandığı görülmektedir. Örneklendirmek gerekirse; raporda verilen kazanımlarda "... bölünmez bütünlüğüne vurgu yapılır.", "... bireylere düşen sorumluluklara değinilir". "... maddi ve manevi unsurlar örnekler üzerinden yer verilir.", "farklı kültürlerle karşı saygılı olmanın gerekliliği vurgulanır.", "birlikte yaşamın gereği olarak öz denetimin önemi vurgulanır." ifadeleri geçmektedir. Bu ifadelerle öğrencilere bir değer ve devamında tutum kazandırmak yerine bilişsel düzeyde doğrudan ya da dolaylı şekilde o değerle ilişkili farkındalık kazandırmak amacı güdülmektedir. Eğer amaç duyuşsal bir edinim olsaydı, örnekleri verilen bu ifadelerin sırasıyla şu şekilde yazılması gerekirdi: "bölünmez bütünlüğe inanır", sorumlu davranır", "maddi ve manevi unsurları benimser", farklı kültürlerle saygılı olur/davranır", "öz denetimini geliştirir".

Değerlerle ilişkili açıklamaların bu şekilde yapılmasının birkaç nedeni olabilir. Bunlardan birincisi duyuşsal boyutta yazılacak olan bir kazanım cümlesi doğal olarak sadece derste değinilip geçilecek bir konu olmaktan çıkıp muhtemelen değer öğretim yöntemlerinden birisini içerecek şekilde en az bir etkinliğe konu olacaktır. Ancak odak grup görüşmesinde öğretmenlerin çok açık bir şekilde ifade ettiği gibi öğrencilerini sınava hazırlama telaşıyla sınavda çıkmayan hususlara ayıracak vakitleri yoktur. İkinci sebep programın kurgusuyla ilişkili olabilir. Program esasında bilişsel amaçları önceleyen bir yapıda yazıldıktan sonra, tüm programlara ortak olarak getirilen kök değerleri içermeye zorunluluğunu programa yansıtmak gerekliliği doğmuş olabilir. Böylece programın genel üslubuna uymayacak şekilde duyuşsal kazanımlar yazılmamış, değerler de bilişsel bir boyuta indirgenmiş olabilir.

Odak grup görüşmesine katılan öğretmenlerin tamamı son bir ay içerisinde herhangi bir değeri öğretmek amacıyla bir plan yaparak sınıfa girmediğini dile getirmiştir. Öğretmenler öğrencilerini sınava hazırlamak kaygısından ötürü programa bakmadıklarını, ders kitabındaki üniteleri işleme kaygısıyla hareket ettiklerini, derslere de o gün sadece hangi konuyu (bilgi düzeyinde) işleyeceklerini düşünerek geldiklerini belirtmişlerdir. Bu sebeple hangi üniteye hangi değerlerin olduğu, hangi kazanımda hangi değerlerin verilmesi gerektiği gibi konular öğretmenler tarafından genellikle bilinmemektedir. Dolayısıyla ünitelerde doğrudan kazanımla ilişkilendirilerek verilen kök değerlerin genellikle göz ardı edildiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda onlara göre programda dolaylı olarak yer alan değerlerin derslerde işlenme ihtimali ise çok düşüktür. Buna göre değerlerin işlenmesini garanti altına alabilecek en iyi yol onların ders kitaplarına etkili bir şekilde entegre edilmesidir. Ancak burada da özellikle dolaylı olarak yazılan değerlerin ders kitabı yazarlarınca nasıl yorumlanacağı önemli bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öğretmenler ders programından bağımsız olarak değer öğretimi fırsat eğitimi çerçevesinde görmektedirler. Bir öğretmenin verdiği örneği tekrarlamak gerekirse; okulda hırsızlık olduğunda, öğrencilerine hırsızlığın yanlışlığı hakkında nasihat vermek şeklinde telkin yoluyla değerleri kazandırmaktadırlar. Ders kitaplarında bu değerlerin okuma parçaları şeklinde verilmesi durumunda, vaktin daha geniş olduğu dört saatlik 11. ve 12. sınıf müfredatlarında bu parçaların zaman zaman okutulduğu ve bunun üzerinden öğrencilere mesajlar verildiği belirtilmiştir. Ancak okuma parçalarının öğrencilerin ilgisini çekmediğinin de altı çizilmiştir.

Son olarak programda kapsayıcılık değeriyle ilişkili biri doğrudan birisi dolaylı olmak üzere sadece iki kez gönderme yapıldığı tespit edilmiştir. Bu iki atıfta da farklı kültürler ya da göçmenler özelinde kapsayıcılığa gönderme yapılmaktadır. Ancak dezavantajlı gruplar bunlardan ibaret değildir. Örneğin, ülke nüfusumuzun çok önemli bir oranını oluşturan engeli olan bireylere yönelik CDÖP'de hiçbir atfa rastlanmamıştır. Hem ait olduğumuz kültür ve medeniyet hem de insanlığın gelişimi bakımından engeli olan bireylere programlarda vurgu yapılması, onlara yönelik toplumdaki ön ve kalıp yargılara meydan okunması bakımından önemlidir.

3.1. Öneriler

- Coğrafya dersi öğretim programı kök değerlerle ilişkili olarak diğer programlarda mevcut olmayan bir uygulamaya sahiptir. Buna göre hangi kök değerlerin hangi kazanım aracılığı ile verileceği program tarafından belirlenmiştir. Teoride bu durum hem öğretmenler hem de kitap yazarları bakımından avantaj teşkil etmektedir. Ancak öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesinde katılımcılar ağırlıklı ola-

rak ders kitabı üzerinden ders işlemlerine karşın, derslerinde değerlere planlı olarak yer vermediklerini, hangi kazanım/konu kapsamında hangi değerlerin verilmesi gerektiği hakkında yeterince farkındalıklarının olmadığını belirtmişlerdir. Bu durumun temel sebebinin değerlerin programda genellikle kazanımların açıklamalar kısmında belirtilmiş olması ve bunların da bilişsel edinimi amaçlayan bir şekilde yazılmış olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Buna göre program yazım sürecinde değerle ilişkili kazanımların doğrudan bir duyuşsal alan kazanımı şeklinde yazılması gerekmektedir.

- Coğrafya Dersi Öğretim Programında sadece kök değerlere atıf yapılmıştır. Bu değerlerin nasıl bir süreç sonunda kök değerler olarak belirlendiği ise açıklanmamıştır. Oysa bu proje kapsamında gerçekleştirilen çalışmada çok daha geniş bir değerler listesinin içinde yaşadığımız zamanlar için önemli olduğu, bu listenin tamamı olmasa bile önemli bir kısmının programlarda kendine yer bulabileceği düşünülmektedir. Nitekim çalışmadaki değer listesi göz önüne alındığında, CDÖP'de kök değerlerden daha fazla ve çeşitte değere gönderme yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak kapsayıcılık harici diğer hiçbir değere doğrudan yer verilmemiştir. Bu durum derslerinde değerleri vermeyi planlayan öğretmenlerin bile onları doğru şekilde yorumlamasını etkileyecek bir faktördür.
- Programda evrensel, milli ve manevi değerler bakımından önemli bir dengesizlik mevcuttur. Coğrafya gibi beşeri konuların çok ağırlıklı olduğu bir programda (kazanım sayıları bakımından da beşeri coğrafyayla ilgili kazanım sayısı fiziki coğrafyayla ilgili değerlerden çok daha fazladır) manevi değerlerin hem çeşit hem de sayı olarak artması gerekmektedir. Coğrafya, dünyanın en çalkantılı yerlerinden birinde konumlanmış Türkiye'nin jeopolitik önemine vurgu yapacak, öğrencilerde milli bilinci geliştirecek en önemli dersler arasındadır. Buna karşın gerçekleştirilen analizde bu derste milli değerlere yeterli düzeyde yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu sebeple coğrafya dersi sadece bilişsel amaçları önceleyen bir program olmaktan çıkartılarak, öğrencilerin milli ve manevi değerlerini geliştirecek bir içeriğe kavuşturulmalıdır.
- Programda dezavantajlı gruplara çok az yer verilmektedir. Engellilik, ekonomik anlamda görece yoksulluk, göçmenlik gibi sebeplerle dezavantajlı hale getirilmiş gruplara yönelik ön ve kalıp yargıların ortadan kaldırılması, hak ettikleri düzenlemelerin (coğrafya bağlamında mekânsal düzenlemelerin) yapılabilmesi onları görmezden gelerek değil, ihtiyaçları ve toplumsal olarak oluşturduğumuz engellerle ilişkili bilinçlendirmeye mümkün olacaktır. Gelecek nesilleri bu bilinçle yetiştirmenin en önemli araçlarından birisi de eğitimidir. Öyleyse coğrafya dersi

mekânsal düzenlemeler yoluyla nasıl dezavantajlı gruplara ayrımcılık yapıldığını ve bunun önüne geçmek adına neler yapılabileceğini ele alırken, diğer dersler de kendi disiplinlerine uygun şekilde konuyu öğretim programlarına taşımalıdırlar.

- Sonuç olarak, bir dereceleme yapılacak olursa; CDÖP'nin çalışmada kullanılan rubrik kapsamında manevi değerler bakımından çok zayıf, milli değerler açısından zayıf olduğu, evrensel değerler bakımından ise yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Bilgiye erişimin çok kolaylaştığı ve yapay zekâ uygulamalarının öğretmenlerin yerini almasının mümkün olduğu şeklindeki tartışmaların sürdüğü çağımızda, bilgi odaklı bir program gelecekte ihtiyaç duyduğumuz nesilleri yetiştirmede oldukça kısır kalacaktır. Değer eğitimi yeterince önem verilmesi, kültürümüz ve medeniyetimiz bakımından geleceğimizi riske atmaktadır. Bu kapsamda CDÖP'nin değerler bakımından yeniden gözden geçirilmesi, milli, manevi ve evrensel değerlerin çeşit ve frekans bakımından dengeli olması, öğrencilerde geliştirilecek değerlerin sayısının artırılması, değerlerin bilişsel alanda değil, duyuşsal alanda tüm paydaşlar tarafından tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde doğrudan verilmesi önerilmektedir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Okulların amacının öğrencilere sadece bilgi vermek olmadığı hususu tüm eğitimcilerin mutabık olduğu bir husustur. Okullarda öğrencilerin derslerle ilişkili beceri, değer ve tutum geliştirmeleri de hedeflenir. Ancak Türk eğitim sistemine bakıldığında; sınav sistemi, eğitim kültürü gibi farklı sebeplere bağlı olarak geleneksel olarak bilgi öğretiminin ön plana çıktığı diğer hedeflerin ihmal edildiği söylenebilir. Bununla birlikte Türkiye’de, özellikle 2000’li yılların ilk yarısından itibaren, eğitim sisteminde bir reform yapılmış, öğrenci merkezli ve yapılandırmacı eğitim yaklaşımıyla birlikte beceri ve değer eğitimi akademik tartışmalarda ve resmi metinlerde kendisine önemli bir yer edinmiştir. Zaman içerisinde değer eğitimiyle ilişkili birçok akademik çalışma yapılmış, konunun önemi birçok platformda dile getirilmiştir.

Değer eğitimi birkaç yönden önemlidir. Ailede başlayan ve okulda devam eden etkili bir değer eğitimi bireyin karakter gelişimini olumlu bir şekilde desteklemektedir. Değer eğitimi yolu ile duygusal zekânın gelişmesi öğrencilerin hem kendini tanımalarına hem de başkalarının duygu ve düşüncelerini anlama yetilerini geliştirmesine aracılık eder. Bireysel yaşantısında etik ve ahlaki kararlar almasını sağlar. Değer eğitimi şüphesiz toplumsal bakımdan da önemli faydalar sunar. İnsanların toplumsal sorumluluklarının farkına varmalarına, sosyal adalet gibi kavramları içselleştirmelerine, toplumsal dayanışma, saygı ve empatinin tüm toplumun asgari müşterekleri olmasına katkı sağlar. Dolayısıyla değer eğitimi hem bireylerin hem toplumun ve hatta genel olarak insanlığın barışı, saadeti ve refahı için önemlidir; öğrencilerin karakterlerini güçlendirirken, toplumsal huzur, birlik ve dayanışmayı artırmak için ihtiyaç duyulan temelleri pekiştirir.

Bu düşünceler ışığında, yapılan bu çalışmada Türk Milli Eğitim sistemi içinde değerleri içermeye potansiyeli yüksek derslerin öğretim programlarının değere yaklaşımı ve programlarda “milli, manevi ve evrensel değerlerin” yer alma durumunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, öğretim programı incelenen derslerin öğretmenleriyle odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde çalışma sonunda elde edilen sonuçlar ve önerilere ana başlıklar halinde yer verilmektedir.

1. Kazanımlarda Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Frekans Bakımından Yer Alma Durumu

Çalışmada okul öncesinden lise son sınıfa kadar incelenen 14 programda ele alınan kategoriler bağlamında değerlere kaç kere atıf yapıldığı belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Kazanımlarda Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Frekansları

Ders	Sınıf	Milli Değerler	Manevi Değerler	Evrensel Değerler	Toplam
Okul öncesi		3	9	8	20
Hayat bilgisi	1	6	19	20	45
	2	5	15	22	42
	3	7	6	22	35
Toplam		18	40	64	122
İlköğretim DKAB	4	2	6	7	15
	5	2	14	6	22
	6	10	10	5	25
	7	3	18	13	34
	8	1	15	19	35
Toplam		18	63	50	131
Müzik	1-4	15	-	10	25
	5-8	22	1	28	51
Toplam		37	1	38	76
Fen bilimleri	3-8	-	5	10	15
Türkçe	1-8	-	-	-	-
Sosyal bilgiler	4	4	4	9	17
	5	4	2	10	16
	6	4	1	11	16
	7	1	2	11	14
Toplam		13	9	41	63
T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük	8	25	2	17	44
	12	24	1	16	41
Toplam		49	3	33	85
Ortaöğretim DKAB	9	5	8	9	22
	10	3	17	16	36
	11	4	8	4	16
	12	8	10	16	34
Toplam		20	43	45	108
Tarih	9	2	-	5	7
	10	7	1	9	17
	11	4	1	10	15
Toplam		13	2	24	39
Coğrafya	9	3	2	5	9
	10	2	2	5	9
	11	4	2	11	17
	12	6	2	8	16
Toplam		15	8	29	51
Biyoloji	9-12	3	-	6	9
Türk dili ve edebiyatı	9-12	1	-	1	2
GENEL TOPLAM		190	183	349	722

Tablo 1 incelendiğinde toplamdaki değer frekansları bakımından evrensel değerler lehine çok ciddi bir farklılık görülmektedir. İncelenen 14 programda evrensel değerlere toplamda 349 kez atıf yapılmasına karşın, manevi değerlere 183, milli değerlere de 190 kez atıf yapılmıştır. Manevi değerlerle alanı itibarıyla doğrudan ilişkili olan DKAB hariç tutulduğunda manevi değerlerin diğer programlardaki toplam frekansı 77'ye düşmektedir. Benzer şekilde konu alanı itibarıyla milli değerlerle doğrudan ilişkili olan T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi hariç tutulduğunda diğer derslerdeki toplam milli değere atıf sayısı 141'dir. Bu rakamlar milli ve manevi değerlerin bu değerleri içermeye potansiyeli yüksek olan öğretim programlarında sınırlı bir şekilde yer aldığını göstermektedir.

Programlar bazında bakıldığında, Tablo 1 de görüldüğü üzere, üç program haricinde tüm programlarda toplam frekansı en yüksek olan kategori evrensel değer kategorisidir. T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinde milli değerler, Okul Öncesi Eğitim Programı ve İlköğretim DKAB'sinde manevi değerler frekans bakımından ilk sırayı almaktadır. Öte yandan üç kategoride yer alan değerlerin frekansları bakımından büyük farklılıklar mevcuttur. Milli, manevi ve evrensel değerlerin programlardaki temsil derecesi Tablo 2'de gösterilmektedir. Değerlendirme çok zayıf (f=0-12), zayıf (f=13-24), orta (f=25-36), iyi (f= 37-48), çok iyi (f= 49+) olmak üzere bir beşli likert ölçeği üzerinden yapılmıştır.

Tablo 2. Programların Kendi İçerilerindeki Dağılımları Açısından Değerleri Nispeten Temsil Derecesi

Ders	Milli Değerler	Manevi Değerler	Evrensel Değerler
Okul öncesi	Çok zayıf	Çok zayıf	Çok zayıf
Hayat bilgisi	Zayıf	İyi	Çok iyi
İlköğretim DKAB	Zayıf	Çok iyi	Çok iyi
Müzik	İyi	Çok zayıf	İyi
Fen bilimleri	Çok zayıf	Çok zayıf	Çok zayıf
Türkçe	Çok zayıf	Çok zayıf	Çok zayıf
Sosyal bilgiler	Zayıf	Çok zayıf	İyi
T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük	Çok iyi	Çok zayıf	Orta
Ortaöğretim DKAB	Zayıf	İyi	İyi
Tarih	Zayıf	Çok zayıf	Zayıf
Coğrafya	Zayıf	Zayıf	Orta
Biyoloji	Çok zayıf	Çok zayıf	Çok zayıf
Türk dili ve edebiyatı	Çok zayıf	Çok zayıf	Çok zayıf

Tablo 2'de görüldüğü üzere diğer değerlere oranla milli değerlere zayıf ya da çok zayıf bir şekilde atıf yapan öğretim programları; okul öncesi, hayat bilgisi, ilköğretim DKAB, fen bilimleri, Türkçe, sosyal bilgiler, ortaöğretim DKAB, tarih, coğrafya, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı şeklindedir. Tabloda yer alan 13 programdan 11'inde

milli değerler nispeten az ya da çok az temsil edilmiştir. Benzer durum manevi değerler için de geçerlidir. Manevi değerleri nispeten zayıf ya da çok zayıf temsil eden programlar; okul öncesi, müzik, fen bilimleri, Türkçe, sosyal bilgiler, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, tarih, coğrafya, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı şeklindedir. 13 programdan 10'unda manevi değerler nispeten yetersiz temsil edilmektedir. Evrensel değerler ise; okul öncesi, fen bilimleri, Türkçe, tarih, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı derslerinde nispeten az ya da çok az temsil edilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde frekans bakımından değerlere atıf yapma düzeyine göre öğretim programları sırasıyla; ilköğretim DKAB (f= 131), hayat bilgisi (f= 122), ortaöğretim DKAB (f=108), T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük (f= 85), müzik (f= 76), sosyal bilgiler (f= 63), coğrafya (f= 51), tarih (f= 39), okul öncesi (f=20), fen bilimleri (f= 15), biyoloji (f= 9), Türk dili ve edebiyatı (f= 2) ve Türkçe (f= 0) şeklindedir. İlköğretim DKAB ve hayat bilgisi öğretim programları değerlere kazanımları düzeyinde en çok yer veren programlar olarak karşımıza çıkarken, Türk dili ve edebiyatı ile Türkçe Öğretim Programları son sıralarda çıkmıştır. Türk dili ve edebiyatı ile Türkçe Öğretim Programları büyük ölçüde beceri temelli bir anlayışla oluşturulmuş olmaları nedeniyle kazanımlarda değerlere hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Tablo 1'den hareketle belirtilebilecek diğer ilginç bulgu Okul Öncesi Eğitim Programında sadece 20 değere yer verilmiş olmasıdır. Bu bulgu okul öncesi eğitim programında değerlere yer verme düzeyinin ortalamanın çok altında olduğuna işaret etmektedir. Sosyal bilgiler, tarih ve coğrafya dersleri ortalama 50 civarında değere sahipken, T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi onlardan pozitif anlamda ayrılmıştır. Bunda dersin konularının I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan işgallere karşı milli ve manevi duygularla mücadele edilerek zafere ulaşılması ve ulus devlet esaslarına göre yeni bir Türk devletinin kurulmasının etkisi olmalıdır. Bilim, teknoloji ve toplum ilişkisi ve çevre-toplum ilişkisi gibi konuları içeren fen bilimleri ile canlı yaşamını içeren biyoloji derslerinde atıf yapılan toplam değer sayıları ise oldukça düşüktür.

Bu bölümde belirtilen sonuçlar incelenen öğretim programlarında özellikle mili ve manevi değerlerin çok düşük oranlarda yer aldığını göstermektedir.

2. Kazanımlarda Milli, Manevi ve Evrensel Değerlerin Çeşit Bakımından Yer Alma Durumu

Çalışmada okul öncesinden lise son sınıfa kadar incelenen 14 programda kaç farklı değer yer aldığına bakıldığında bu konuda bir sistematüğün olmadığı, her programda hatta her sınıf düzeyinde konunun ele alınma biçiminin farklılık gösterdiği görülmektedir (Tablo 3). Konu gereği farklı kazanımlarda farklı değerlerin ele alınmış olması ve buna bağlı olarak da sınıf düzeyindeki farklılaşmalar doğal kabul edilebilir. Ancak bazı programların farklı sınıf düzeylerinde 5 ve 10 ya da 3 ve 11 gibi farkların oluşması, değerlerle ilişkilendirmelerin planlı bir çalışmadan ziyade dağılımların rastgele yapıldığını düşündürmektedir.

Tablo 3. Öğretim Programlarında Kazanım Düzeyinde Çeşit Bakımından Milli, Manevi ve Evrensel Değerler ve Ortalamaları

Ders	Sınıf	Milli Değerler	Manevi Değerler	Evrensel Değerler	Toplam
Okul Öncesi		1	5	7	13
Hayat bilgisi	1	4	9	7	20
	2	3	7	9	19
	3	4	5	9	18
Ortalama		4	7	8	19
İlköğretim DKAB	4	1	4	5	10
	5	1	10	4	15
	6	4	7	5	16
	7	2	9	8	19
	8	1	8	12	21
Ortalama		2	7	7	16
Müzik	1-4	4	-	3	7
	5-8	3	1	4	8
Ortalama		4	1	4	8
Fen bilimleri	3-8	-	2	4	6
Türkçe	1-8	-	-	-	-
Sosyal bilgiler	4	3	4	5	12
	5	3	2	7	12
	6	2	1	9	12
	7	1	2	10	13
Ortalama		2	2	8	12
T.C inkişap tarihi ve Atatürkçülük	8	10	2	12	24
	12	8	1	10	19
Ortalama		9	2	11	22
Ortaöğretim DKAB	9	4	5	5	14
	10	3	10	11	24
	11	3	5	3	11
	12	5	7	8	20
Ortalama		4	7	7	17
Tarih	9	2	-	5	7
	10	4	1	7	12
	11	3	1	7	11
Ortalama		3	1	6	10
Coğrafya	9	2	1	2	5
	10	1	2	4	7
	11	3	1	6	10
	12	5	2	5	12
Ortalama		3	2	4	9
Biyoloji	9-12	2	-	2	2
Türk dili ve edebiyatı	9-12	1	-	1	2
GENEL ORTALAMA		2,6	2,7	5,3	10,4

Not: Kesirli değerler yuvarlanmıştır. Buçuklu değerler bir üst tam sayıya yuvarlanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde öğretim programlarında kaç çeşit değere atıf yapıldığıyla ilişkili sonuçlara ulaşmak mümkündür. Ortalama çeşit sayısı bakımından ilk sırada T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük gelirken, çok ilginç bir şekilde değerlerle doğrudan ilişkili iki ders olan Türkçe ve edebiyat listenin sonlarında kendilerine yer bulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Programlarda Ortalama Olarak Geçen Farklı Değer Çeşidi

Dersler	x
T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük	22
Hayat bilgisi	19
Ortaöğretim DKAB	17
İlköğretim DKAB	16
Okul öncesi	13
Sosyal bilgiler	12
Tarih	10
Coğrafya	9
Müzik	8
Fen bilimleri	2
Biyoloji	2
Türk dili ve edebiyatı	2
Türkçe	-

Tablo 4'te görüldüğü gibi programlar kendi içlerinde üç gruba ayrılmıştır. Çeşitlilik bakımından en yüksek sayıya sahip programlar konu alanları itibarıyla şaşırtıcı değildir. Ancak sosyal bilgiler, tarih ve coğrafya gibi konu alanı itibarıyla değerlerle doğrudan ilişkili derslerin orta kademedeki yer alması düşündürücüdür. Benzer şekilde değer kazandırma bakımından önemli görülen okul öncesi dönemde de değerler eğitim programında orta düzeyde yer almıştır.

Tablo 3 ayrıca hangi değer kategorisindeki değerlerin program ve sınıf düzeyinde daha çok yer aldığını göstermektedir. Ortalamalara bakıldığında hangi öğretim programında hangi değer kategorisinden daha çok değer yer aldığı Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. İçeriğinde En Çok Değer Kategorisi Bulundurma Durumuna Göre Programlar

Program	Değer Kategorisi
Okul öncesi Hayat bilgisi Sosyal bilgiler Tarih T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük Fen Bilimleri	Evrensel değerler
İlköğretim DKAB	Manevi değerler
-	Milli değerler

Görüldüğü gibi altı programda en çok evrensel değerler yer almaktadır. Çeşit bakımından manevi değerler sadece İlköğretim DKAB'te ön plandayken, milli değerlerin daha fazla olduğu bir program yoktur. Ortaöğretim DKAB'te evrensel ve manevi değerlerin çeşidi eşittir ($x=7$). Müzik dersinde ise milli ve evrensel değerler ortalama 4 değeri ile eşittir. Tablo 3 daha yakından incelendiğinde, kategorilere göre değerlerin dağılımında da önemli dengesizlikler olduğu görülecektir. Örneğin milli ve manevi değerler bakımından çok önemli bir ders olan sosyal bilgilerde ortalama 8 evrensel değere atıf yapılmışken, sadece ortalama 2 farklı milli ve manevi değere yer verilmiştir. Benzer bir durum tarih dersinde de geçerlidir. Ortalama 6 farklı evrensel değere karşılık sadece 1 manevi değere programda atıf yapılmıştır.

Genel ortalamalar bakımından ise evrensel değerler ilk sırada yer alırken, milli ve manevi değerler geri planda kalmaktadır. Toplumlar gelecek nesilleri kendi duygu ve düşünce dünyalarından hareketle yetiştirmek isterler. Bu bulgu öğretim programlarında bu amaca uygun yeterli bir düzenlemenin yapılmadığına işaret etmektedir. Programlarda evrensel, milli ve manevi değerlerin çeşitliliği bakımından dengeli bir yaklaşım gözetilmesi gerektiği açık olarak görülmektedir.

3. Doğrudan Dolaylı Aktarma

Çalışmada programlarda değerlerin doğrudan veya dolaylı bir şekilde yazılıp yazılmadığı da incelenmiştir. Değerlerin doğrudan ve dolaylı bir şekilde yazılmış olmaları onların tartışmasız bir şekilde öğretmen ve kitap yazarları gibi paydaşlar tarafından açıkça anlaşılması bakımından önemlidir. Programda doğrudan yazılmış değerlerin ihmal edilmesi çok daha güçtür. Burada kastedilen değerlerin örtük bir şekilde ya da çeşitli etkinliklerde dolaylı bir şekilde aktarılması değildir. Öğretmenler profesyonellikleri bağlamında kendi öğrencilerinin gelişim ve hazırbulunuşluk düzeylerine bağlı olarak uygun gördükleri en doğru değer eğitimi yöntemini se-

çebilirler. Ancak kastedilen, ziyadesiyle öğretmene ve ders kitabı yazarlarına hitap eden öğretim programlarında değerlerin açık şekilde ifade edilmesidir. Tablo 6 incelenen programlar bazında değerlerin doğrudan ve dolaylı aktarılma durumlarını topluca göstermektedir.

Tablo 6. Değerlerin Doğrudan ve Dolaylı Aktarılma Durumu

Ders	Sınıf	Doğrudan	Dolaylı	Toplam
Okul öncesi	-	18	2	20
Hayat bilgisi	1	20	25	45
	2	21	21	42
	3	13	22	35
İlköğretim DKAB	4	4	11	15
	5	6	16	22
	6	5	20	25
	7	12	22	34
	8	11	24	35
Müzik	1-4	12	13	25
	5-8	6	45	51
Fen bilimleri	3-8	6	9	15
Türkçe	1-8	-	-	-
Sosyal bilgiler	4	13	4	17
	5	10	6	16
	6	10	6	16
	7	11	3	14
T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük	8	28	16	44
	12	21	20	41
Ortaöğretim DKAB	9	10	12	22
	10	26	10	36
	11	6	10	26
	12	9	25	34
Tarih	9	3	5	8
	10	1	16	17
	11	-	15	15
Coğrafya	9	6	4	10
	10	7	2	9
	11	8	9	17
	12	8	8	16
Biyoloji	9-12	-	9	9
Türk dili ve edebiyatı	9-12	1	1	2
Toplam		312	411	723

Tablo 6’da incelemeye tabi tutulan bütün dersler dikkate alındığında dolaylı değer aktarımının doğrudan aktarıma göre daha fazla olduğu görülmektedir. Toplamda, 312 doğrudan ve 411 dolaylı değer aktarımı frekansı bulunmaktadır. Ancak, bazı derslerde doğrudan aktarımların, bazılarında ise dolaylı aktarımların daha fazla olduğu görülmektedir. Hayat bilgisi, din kültürü ve ahlak bilgisi, müzik, fen bilimleri, tarih, biyoloji derslerinde dolaylı aktarım fazla iken okul öncesi eğitim, sosyal bilgiler, T.C inkılap tarihi ve Atatürkçülük ve coğrafya derslerinde doğrudan aktarıma daha fazla yer verilmiştir. Çok az değere yer verilen Türk dili ve edebiyatı dersinde ise durumun eşit olduğu görülmektedir.

Değerlerin açıkça verildiği durumlarda amaçlar ve öğrenme hedefleri net bir biçimde tanımlandığı için kitap yazarları ile öğretmenlerin işini kolaylaştırması muhtemeldir. Değerleri doğrudan ifade eden kazanımların çok olması, programın daha somut hedeflere odaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Bu sebeple MEB tarafından yeni öğretim program çalışmalarının sürdürüldüğü bu günlerde değerlerin daha çok doğrudan görülebilecek şekilde yazılması, açık ve net olarak ifade edilmesi önerilmektedir.

4. Değerlerin Çoğunlukla Bilişsel Alana Hitap Etmesi

Önceki başlıklarda programların özellikle milli ve manevi değerler bakımından oldukça sınırlı olduğu belirtilmişti. Esasında durum tam tersi olsa ve çalışmada ele alınan üç kategori kapsamında dengeli bir dağılım bile olsa, değerler eğitimiyle ilişkili öğrencilerde arzu edilen çıktıların elde edilmesini garanti altına almak mümkün olmayabilir. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de kazanımların nasıl yazıldığıdır. İncelenen programlarda değerler, sosyal bilgiler ve DKAB gibi dersler hariç çoğunlukla bilişsel alanda yazılmış, ders içeriğini oluşturan bilişsel boyuttaki kazanımlar aracılığı ile yahut kazanım açıklamaları kısmında verilmiştir. Değer içeren kazanımlar genellikle “... bölünmez bütünlüğüne vurgu yapılır.”, “... etkilerine değinilir”, “yeniden kullanmanın önemi üzerinde durulur” şeklinde yazılmıştır. Örneğin, coğrafya dersinden aşağıdaki kazanımın c maddesinde belirtilen açıklamasında öğrencilerde sorumluluk değeri bir tutum ve davranış geliştirmek bakımından değil daha çok bilişsel bir farkındalık geliştirmek amacıyla yazılmıştır.

10.4.4. Afetlerden korunma yöntemlerini açıklar.

c) *Afetlerin meydana gelme sürecinde bireylere düşen **sorumluluklara** değinilir.*

Değerin bu şekilde yazılması onun daha çok duyuşsal alanla ilişkili olma özelliğini ortadan kaldırıp derste değinilmesi gereken teorik bir konu hüviyetine sokacaktır. Öğrencinin bu sorumlulukları öğrenmesinin yanı sıra bu sorumlulukları yerine getirmek üzere motivasyon, beceri ve tutum geliştirmesi gerekmektedir. Ancak değer eğitimi örnekteki gibi sadece bilişsel boyutta öğrencilerde değerle ilgili bir farkındalık oluşturacak şekilde ele alındığında, bu eğitim süreciyle asıl istenen tutum ve davranış geliştirilmesi güçleşecektir. Bu sebeple değer eğitimine duyuşsal ve beceri temelli amaçlar öncelenecek şekilde alınmalıdır. Örneğin SBDÖP'daki şu kazanım öğrencilerde değerle ilişkili farkındalık oluşturmanın ötesine geçerek tutum oluşturma amacı taşımaktadır:

Millî egemenlik ve bağımsızlık sembollerimizden Bayrağımıza ve İstiklâl Marşına değer verir. (SBDÖP, 5.6.4)

Raporda ayrıntılı bir şekilde incelendiği gibi farklı derslerin öğretim programlarında yukarıdaki türden tutum ve davranış geliştirme odaklı yazılan kazanım sayısı nispeten azdır. Bu sebeple öğretim programlarının güncelleme çalışmaları sırasında, değerlere atıf yapan kazanımların bilişsel ağırlıklı olmaktan çıkartılıp, öğrencilerin duyuşsal ve beceriye yönelik alanlarındaki gelişimlerine de odaklanacak şekilde yazılması önerilmektedir.

5. Programların Değerlere Yaklaşımındaki Sorunlar

a) Değer Yazımında Standart Bir Yaklaşımın Olmaması

Öğretim programlarında değer yazımında derslerin kendine özgü özelliklerinin dikkate alınmayarak tüm dersler için standart ama tutarsız bir yaklaşım sergilenmiştir. Derslerin hemen tamamında içerikle uyumuna bakılmaksızın ortak değerler yazılmıştır. Bazı derslerde ise genel yaklaşımdaki ifadelerin ve gerekçelerin aksine değer listesi verilmiştir. Bu durum öğretim programlarının değerler eğitimi konusunda belirli, bilimsel ve tutarlı bir yaklaşım sergilemediğini göstermektedir.

Bütün programların kazanım açıklamalarından önceki "Amaçlar" kısmında programın bir bütün olarak değerleri kapsadığı ve bu değerlerin ayrı bir program veya öğrenme alanı olarak görülmediği dile getirilmiştir. Bütün bir eğitim sistemi ve öğrenme-öğretme süreçleri ile bunları etkileyen faktörlerin değer kazandırma amaçlı olduğu gerekçe gösterilerek doğrudan kazanım yazılmasına gerek duyulmadığı ifade edilmiştir. Buna rağmen programda "kök değerler" adı altında çoğu evrensel değerlerden oluşan 10 değere yer verilmiştir.

Bahse konu 10 değeri içerme kapasitesi oldukça düşük olan matematik, kimya, fizik gibi derslere ait programlarla hayat bilgisi, tarih, din kültürü gibi derslere aynı değerlerin konulması özensiz bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Nitekim sosyal bilgiler programında 10 kök değere ilave olarak doğrudan değer listesi verilmiştir. Yine hem bu derste ve hem de hayat bilgisinde bazı değerler doğrudan kazanım olarak yazılmıştır. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük gibi bazı derslerde ise programın başlangıcındaki genel açıklamalar kısmında “milli, manevi, insani ve evrensel değerler” ile başka bazı değer ya da değer kategorisine yer verilmiştir.

Sonuç olarak, tüm programlar için ortak değer yazma düşüncesi, çeşitli sorunları beraberinde getirmiş ve programlar arasında tutarsız bir yaklaşımın varlığına yol açmıştır. Eğitim programlarının değerlere daha tutarlı, bilimsel ve disiplin özelinde yaklaşması, öğrencilerin karakter gelişimine daha etkili bir şekilde katkıda bulunabilir. Ayrıca, programlar arasındaki tutarsızlığın giderilmesi, eğitim sisteminin değer eğitiminde daha etkili bir rol oynamasını sağlayabilir.

b) Kök Değerler

Bütün öğretim programların başlangıç kısmında “değerlerimiz” başlığı altında yer verilen 10 kök değer ile bazı programlarda doğrudan zikredilen değerleri kazanımlara tam olarak yansıtıma gayesi güdülmemiş sadece programın giriş bölümünde isimlerinin yazılmasıyla yetinilmiştir. Tablo 7 her program ve sınıf bazında kaç kök değer yansıtıldığını göstermektedir.

Tablo 7. Sınıflar Düzeyinde Kök Değerlere Yer Verilme Durumu

Ders	Sınıf	Kök değer çeşidi
Okul öncesi	-	2
Hayat bilgisi	1	7
	2	8
	3	5
İlköğretim DKAB	4	5
	5	4
	6	4
	7	10
	8	6
Müzik	1-4	2
	5-8	2
Fen bilimleri	3-8	-
Türkçe	1-8	1
Sosyal bilgiler	4	4
	5	2
	6	3
	7	2
T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük	8	3
	12	1
Ortaöğretim DKAB	9	4
	10	6
	11	3
	12	4
Tarih	9	1
	10	2
	11	1
Coğrafya	9	5
	10	6
	11	8
	12	8
Biyoloji	9-12	1
Türk dili ve edebiyatı	9-12	-

Tabloda görüldüğü üzere genel olarak sınırlı sayıda kök değer programlara yansıtılmıştır. Kök değerler, coğrafya ve hayat bilgisi programlarına nispeten daha iyi yansıtılmış ancak okul öncesi eğitim ile tarih ve sosyal bilgiler gibi derslerde çok az,

fen bilimleri ve Türkçe derslerinde ise hiç atıf yapılmamıştır. Bu bulgular öğretim programlarının değer kazandırmaya dair hepsinde ortak olarak belirtilmiş metinde yer alan “*bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu*”dur ve “*öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almaktadır*” ifadeleriyle çelişmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki programlarda değerlere somut olarak konu, öğrenme alanı ya da ünite bazında yer verilmediği de belirtilmektedir. Bunun sebebi, değerleri geliştirme görevinin “eğitim programı”na verilmiş olmasıdır. Programlarda belirtildiğine göre eğitim programı, “öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler, mevzuat gibi eğitim sisteminin tüm unsurları”ndan oluşmaktadır. Oysa bu raporda tüm derslerin öğretmenleriyle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinden şu mesaj net bir şekilde ortaya çıkmıştır: Okullarda “değer” yeterli düzeyde kazandırılmamaktadır. Öğretmenlerin gündeminde çeşitli sebeplerden dolayı değer eğitimi çok sınırlı bir şekilde yer almaktadır. Bu tespit, programların ön gördüğü şekilde değerler eğitiminin sadece eğitim programına bırakılması halinde yeterli düzeyde ele alınamayacağını göstermektedir. Bu kapsamda kök değer ya da başka bir isimle adlandırılın, öğrencilere verilecek değerlerin mutlaka kazanım düzeyinde somut olarak belirtilmesi önerilmektedir. Böylece değerler hem kitap yazarları hem de öğretmenler tarafından göz ardı edilemeyecek, derslere doğrudan entegre edilebilecektir.

Kök değerlerle ilişkili olarak değinilmesi gereken bir diğer husus, bunların hangi kıstasa göre belirlendikleridir. Her değer sınıflandırmasının belirli bir sübjektifliği içermesi doğaldır. Ancak programlarda ortak olarak belirtilen kök değerlerin nasıl bir çalışma sonucunda belirlendiği açıklanmadığından, neden özellikle bu değerlerin kök değer olarak tüm programlara ortak bir şekilde yansıtıldığı da bilinmemektedir. Örneğin, kök değerler dışında kalan kanaat ve helal kazanç gibi değerlerin kazandırılmasına duyulan ihtiyaç, yaşanan dönem ve bireysel ihtiyaçlar gözetildiğinde, diğerlerinden daha mı az önemlidir? Üstelik “Tükettiğin ve tükettiğini gösterebildiğin kadar varsın” ilkesine dayalı bir iklimde yaşayan postmodern bireye bu türden inanç ve gelenek menşeli, manevi değerlerin kazandırılması gittikçe güçleşmekteyken okulların ihtiyaç duyulan bazı değerleri kazandırma misyonu daha da önemli hale gelmektedir.

Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, kültürden beslenen değerlerin görecelilik taşıdıkları, bu durumda hiçbir toplumun değerler sisteminin nesnel, evrensel ve mutlak olmadığı; değerlerin değişime açık yapıda olup zaman içerisinde öncelik sırasının değişebileceği gerçekliği gözetilmeden oluşturulacak bir öncelikli değerler listesinin yanıltıcı olabileceğidir (Özlem, 2004; aktaran Akdemir vd. 2016, 250; ayrıca bkz. Bircan 2016, 17). Eco'nun da belirttiği gibi aşağı-yukarı,

sağ-sol, durma-yürüme, ayakta durma ve sıçrama gibi her kültürde ortak, aynı şekilde anlam kazanan kavramlar vardır ancak söz konusu etik alan olunca üzerinde ittifak edilen konularda dahi ihlaller kendini göstermektedir. Etik boyut öteki sahneye girdiğinde başlar diyen Eco, öteki ve onun bakış açısı olmadan kim olduğumuzu anlamamızın mümkün olamayacağını vurgular. Bu anlamda bir toplumun ötekine yüklediği anlama göre ürettiği değer yargıları biçim değiştirebilmektedir (Eco 2020, 79-80). Bu noktada öğretim programlarında yer almaları öncelik arz eden değerler listesinin, yetişmekte olan yeni nesillere değerlerin içselleştirilebilmesini ve toplumun bu değerlere sahip çıkmasını sağlayacak şekilde bir ihtiyaç analiziyle oluşturulması elzem görünmektedir.

Yukarıda belirtilen sonuçlar, programların girişinde “değerlerimiz” başlığı altında belirtilen hususların ve genel olarak programlarda değer eğitiminin sistemsiz bir şekilde ele alındığını, ortak metnin programlara sonradan monte edildiğini ve bu süreçte iç tutarlılığa yeterince dikkat edilmediğini göstermektedir. Değer kazandırma veya değer geliştirme süreçlerinin fazlasıyla önem kazandığı günümüzde, bu konuda yapılmış bilimsel çalışmaları, akran etkileşimi, diğer insanlara hizmet etme, rol modellik, mentörlük ve gelişimsel psikoloji benzeri uygulama ve kuramları göz ardı eden bu yaklaşım, öğretim programlarının değer kazandırma aşamasının, yeni

6. Programlarda Engeli Olan Bireylere Yönelik Yapılan Referanslar

Programların milli, manevi ve evrensel değerler bakımından incelenmesinde engeli olan bireyleri ön plana çıkaran ve bu kapsamda kapsayıcılık değerine atıfta bulunan kazanımların olup olmadığına dair sonuçlara da yer vermekte fayda vardır. Din kültürü ve ahlak bilgisi, sosyal bilgiler, hayat bilgisi gibi içerik ve sahip olduğu potansiyel bakımından bu hususa yer vermesi beklenen bazı dersler bulunmaktadır. Programların genelinde engeli olan bireyler bağlamında kapsayıcılık değerine çok az yer verildiği tespit edilmiştir.

Engeli olan bireylere yönelik doğrudan kazanımın yer aldığı tek program, ilginç şekilde sosyal bilimler kapsamındaki bir derse değil de doğa bilimleri arasında yer alan biyolojiye ait programdır. Sınırlı sayıda değer içeren dersin 11. Sınıf programında “b. Görme ve işitme engelli kişilerin karşılaştığı sorunlara dikkat çekmek ve çevresindeki bireyleri bilinçlendirmek amacıyla sosyal farkındalık etkinlikleri (proje, kamu spotu, broşür vb.) hazırlamaları sağlanır.” (11.1.1.6) şeklindeki kazanım açıklaması yer almıştır.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında (4. Sınıf) ise “Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar.” kazanımına dair şu açıklamada engeli olan bireylere

sınırlı ve zayıf düzeyde yer verildiği görülmektedir: “Farklı yeteneklere, beğenilere ve kişilik özelliklerine sahip bireylerin yanı sıra dezavantajlı (engelli, yoksul, devlet bakımına muhtaç veya kronik sağlık sorunları yaşayan) bireylerin durumlarına da değinilir” (SB.4.1.4). Türkçe Öğretim Programında seçmeli temalar arasında yer alan “Hak ve Özgürlükler” temasındaki diğer birçok hak arasında “engelli hakları”na da yer verilmesi istenmiştir.

Bahse konu üç ders dışındaki programlarda engellilere yönelik bir kazanım ya da kazanım açıklamasına rastlanmamış; nüfusun göz ardı edilemeyecek bir kesimini oluşturan engelli bireyler programlar tarafından ihmal edilmiştir. Mesela DKAB öğretim programlarında engeli olan bireylere yönelik kazanım yazılabilecek bir içerik bulunmaktadır. 8. sınıf programındaki Hz. Muhammed’in Örnekligi ünitesinde veya 10. sınıf öğretim programının 2. ünitesi olan Hz. Muhammed ve Gençlik ünitesinde Hz. Muhammed’in engellilere yönelik tutumu ve onlara verdiği değere yönelik kazanımların yazılması mümkündür. Yine tarih ve T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi programında da çeşitli savaşlara katılarak görme, işitme kaybına uğramış veya ortopedik engelli durumuna düşmüş gazilere değinerek onların vatan savunmasındaki rollerine, fedakârlık ve kahramanlıklarına yer verilebilir. Özel gereksinimli öğrencilerin müzik aracılığıyla duygusal ifade yeteneklerini geliştirmelerine yönelik kazanımlar ya da kazanım açıklamalarının programda yer alması öğretmenlere rehberlik açısından önemlidir. Öğrencilerin yaş ve gelişim düzeyleri dikkate alınarak görme engelli (Âşık Veysel, Kâni Karaca, Metin Şentürk gibi) veya başka tür özel gereksinimi olan sanatçıların hayatları ve eserlerine yer verilerek kapsayıcılık değeri ön plana çıkarılabilir.

Sonuç olarak hem Türk-İslam kültür ve medeniyeti ve hem de insanlığın gelişimi bakımından engeli olan bireylere programlarda vurgu yapılması, toplumdaki onlara yönelik ön ve kalıp yargılara meydan okunması ve olumlu tutum oluşturulması bakımından önemlidir. Yukarıda örnekleri verildiği gibi birçok dersin yapısı buna uygun özellik taşımaktadır.

7. Odak Grup Görüşmelerine Dayalı Sonuç ve Öneriler

Daha önce de belirtildiği gibi programlarda kök değerler, eğitim programlarına ve bu kapsamda da birçoğu öğretmenin inisiyatifinde olan öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler gibi unsurlara bırakılmıştır. Bu kapsamda programların öğretmenler tarafından nasıl yorumlandığı, değer eğitimi öğretmenlerin nasıl yaptığı gibi konulara açıklık getirmek amacıyla incelemeye tabi tutulan derslerin öğretmenleriyle odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.

Bu görüşmelerden elde edilen sonuçlardan birincisi öğretmenlerin gündemlerinde değer eğitiminin öncelikli bir yeri olmadığıdır. Burada temel olarak öğretmenlerin alışkanlıkları, MEB'teki bilgi aktarımı ve sınava hazırlama temelli eğitim kültürü ve en çok da merkezi sınavlara hazırlığın başat hale gelmesi gibi faktörler rol oynamaktadır. İlköğretimin ilk sınıflarından itibaren başlayan sınav kaygısı veya baskısı değer aktarma potansiyeli yüksek olan öğretim programlarının hayata geçmesini engellemektedir. Bu kapsamdaki bazı derslerin veli baskısı ve/veya talebi nedeniyle yeterince işlenmediği ve derslerde sınavlara hazırlık çalışmaları yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela hayat bilgisi ve müzik gibi dersler matematik ve Türkçe gibi dersler lehine olmak üzere feda edilmektedir. Bu derslere ayrılan zaman, özel okulların bursluluk sınavları veya İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Bursluluk Sınavı gibi sınavlar nedeniyle ağırlığı daha fazla olan derslere aktarılmaktadır. Öte yandan lise son sınıfların ikinci dönemde bir şekilde okula bütünüyle devamsızlık yapmaları nedeniyle bu sınıf düzeyinde verilebilecek değerlerin verilmesi mümkün olamamaktadır. Değer aktarma bakımından her dersin içeriği ve yöntemi kendine özgü olduğundan bu derslerin önemsiz görülmesi veya sınav kaygısıyla işlenememesi pedagojik açıdan birçok sakınca yaratmaktadır. Ortaokul ve lise düzeyinde derse giren katılımcı öğretmenlerin hemen tamamı lise veya üniversite giriş sınavlarına öğrenci hazırlama kaygılarının olduğunu, bu sebeple de değerler yerine sınavda öğrencilerin karşısına çıkacak içerik ve soruların işlenmesine ağırlık verdiklerini dile getirmişlerdir.

Odak grup görüşmelerinin ortaya çıkardığı diğer bir sonuç öğretmenlerin değer öğretiminde öğretim programlarını esas almadıkları, bunun yerine ders kitaplarını önemsedikleri şeklindedir. Ders kitaplarına yansıyan değerlerin aktarımında ise en önemli aktör öğretmendir. Ders kitaplarındaki ana metinler dışındaki okuma parçası yahut diğer adlar altında olup değer içeren metinlerin okunması, incelenmesi, analizi öğretmenin tutumuna ve inisiyatifine bağlıdır. Sonuç olarak öğretmenlerin büyük çoğunluğu değer öğretimi kapsamında programı inceleyerek buna göre bir yol haritası çizmekten uzaktırlar.

Üçüncü temel sonuç öğretmenlerin değer aktarmada ağırlıklı olarak telkin yöntemine başvurmalarıdır. Bunda öğretim programının yazım tarzı ile buna göre şekillenen ders kitabının değerleri ele alış şekli önemli bir paya sahiptir. Sınav baskısı ve öğretim programlarının yoğunluğu da öğretmenlerin değer eğitimini genellikle "nasihata" indirgemesine yol açmaktadır. İlave olarak öğretmenlerin değer aktarım yöntemleri konusundaki bilgi ve becerilerinin düşük olması da sadece tek bir yöntemin kullanılmasına yol açmaktadır.

Odak grup görüşmelerine katılan öğretmenler değer eğitimiyle ilgili mevcut engellerin giderilmesine yönelik bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bunlar; programlarda hangi değerlerin nerede ve nasıl verileceğinin açıkça yazılması, programlara okul dışı öğrenmeye imkân verici kazanımların yazılması (müze, tarihi anıt, cami, külliye gibi değer aktarımına uygun mekanların ziyaret edilmesi), programlara yazılacak değerlerin ders kitabına yansıtılma durumunun kontrolünün sağlanması, lise düzeyinde değerlerin ayrı bir ders olarak verilmesi yerine konular bağlamında verilmesi, programlardaki kazanım yoğunluğu bilgi aktarımını ön plana çıkardığından ya kazanımların azaltılması ya da ders saatlerini artırılması, kazanımların öğrencilerin sorgulama, muhakeme, buluş ve yorumlama gibi yöntem ve stratejileri işe koşmalarına imkan verecek şekilde yazılması şeklindedir.

8. Son Söz

Öğretim programların giriş kısmında değer eğitimiyle ilgili programların perspektifi açıklayan birçok ifade yer almaktadır. Eğitim sisteminin temel amacı: *“Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir.”* olarak açıklanırken, başka bir ifade de ortaokulu tamamlayan öğrencilerin *“ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle millî ve manevî değerleri benimsemiş”,* liseyi tamamlayan öğrencilerin ise *“... Millî ve manevî değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, üretken ve aktif vatandaşlar...”* olarak yetişmelerinin beklendiği yazılmıştır. Ancak bu raporda belirtilen sonuçlardan anlaşılacağı üzere programdaki bu amaçlar gerçekleşmekten çok uzaktır. Rapor boyunca ders bazında gerçekleştirilen analizlerde ve bu bölümde belirtilen sonuçlarda görüldüğü üzere programların değerlere yaklaşımı sistematik ve planlı olmaktan uzaktır. Evrensel, milli ve manevî değerler kapsamında yapılan analizlerde özellikle milli ve manevî değerler bakımından programların genellikle çok sınırlı bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

İncelenen 14 öğretim programında değerlere toplamda 723 kez atıf yapıldığı, ancak çalışmada ele alınan değer kategorileri bakımından önemli bir dengesizliğin mevcut olduğu görülmektedir. 723 atfın **yüzde 48’i evrensel değerlerle, yüzde 26’sı milli değerlerle, yüzde 25’i de manevî değerlerle** ilgilidir. İçeriği itibarıyla manevî değerlerin yoğun olarak yer aldığı ilk ve ortaöğretim DKAB dersleri hariç tutulduğunda **manevî değerlere** programlarda yer verilme oranı **yüzde 11’e** düşmektedir. Doğrudan milli değerlerle ilişkili bir içeriğe sahip olan ilk ve ortaöğretimdeki T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersleri hariç tutulduğunda ise **milli değerlere** prog-

ramlardaki toplam atıf oranı sadece **yüzde 19** olmaktadır. Eğer manevi değerleri kazandırma görevi sadece DKAB, milli değerleri kazandırma görevi de sadece T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük derslerine ait olsaydı bu durum anlaşılabilirdi. Ancak hem programların ortak değer perspektifinde belirtilen açıklamalar (değerlerin tüm programlarda yer alması hususu) hem de pedagojik ilkeler bağlamında bu yaklaşımın geçerli kabul edilemeyeceği açıktır.

Çocuklara belli değerlerin kazandırma süreci sadece belirli derslerle sınırlı olmalıdır. Okulda değerler eğitimine bütüncül bir anlayışla yaklaşılması gerekir. Bu kapsamda değerler ilgili tüm derslerde verilmeli ve değer aktarımı okuldaki genel atmosfere yansıtılmalıdır. Örneğin insani değerlerden kul hakkı meselesi sadece DKAB dersinde değil, gündelik hayata dair problemlerin çözüldüğü matematik der-si ile kaynakların adil paylaşımının gündeme getirebileceği sosyal bilgiler ve coğrafya derslerinde de çok etkili bir şekilde ele alınabilir. Ancak programlar bazında ele alındığında incelenen programların büyük bölümünde milli ve manevi değerlerin zayıf ya da çok zayıf bir şekilde temsil edildiği tespit edilmiştir. Milli değerlere zayıf ya da çok zayıf bir şekilde atıf yapan öğretim programları; okul öncesi, hayat bilgi-si, ilköğretim DKAB, fen bilimleri, Türkçe, sosyal bilgiler, ortaöğretim DKAB, tarih, coğrafya, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı şeklindedir. Manevi değerlerin nispeten zayıf ya da çok zayıf temsil edildiği programlar; okul öncesi, müzik, fen bilimleri, Türkçe, sosyal bilgiler, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, tarih, coğrafya, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı şeklindedir. Evrensel değerler ise okul öncesi, fen bilimleri, Türkçe, tarih, biyoloji ve Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde nispeten az ya da çok az temsil edilmiştir.

Benzer bir tablo kategoriler kapsamındaki değer çeşitliliği için de söz konusudur. Başka bir deyişle programda atıf yapılan farklı değer sayısı bakımından evrensel değerler ilk sırada yer almaktadır. İncelenen programlarda ortalama olarak 5,3 farklı evrensel değer yer almaktayken, 2,7 manevi ve 2,6 milli değer vardır. Bu durum çeşit bakımından evrensel değerlerin sayısının çok olması ile açıklanabilir. Ancak örneğin, milli ve manevi değerler bakımından çok önemli bir ders olan sosyal bilgilerde ortalama 2 milli ve manevi değere yer verilirken, tarih dersinde sırasıyla ortalama 3 ve 1 değere yer verilmiştir. Ayrıca toplam değer çeşitliliği bakımından bazı programlar aleyhine dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Örneğin, sosyal bilgiler, tarih ve coğrafya gibi konu alanı itibarıyla değerlerle doğrudan ilişkili derslerde atıf yapılan değerlerin toplam sayısı ortalama 10 gibi yetersiz kabul edilecek bir düzeydedir. Fen bilimleri, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı derslerinde ise ortalama 2 ile çok az çeşitte değere atıf yapılmıştır.

Öğretim programlarında değerler daha çok dolaylı bir şekilde kazanımlarda kendilerine yer bulmuştur. Değerlere programlar çapında yapılan 723 atıftan 312'sinin doğrudan 411'nin ise dolaylı olduğu belirlenmiştir. Değerlerin açık bir şekilde verilmesi, hem öğretmenlerin hem de kitap yazarlarının işlerini kolaylaştırarak yoruma ve tartışmaya gerek kalmaksızın o değer derste ya da kitapta yer alma şansını artıracaktır. Bu sebeple programlarda değerlerin daha görünür kılınmaları maksadıyla dolaylı atıf yapılanların sayısının düşürülmesi, mümkün mertebe doğrudan atıf yapılmasının sağlanması gerekir.

Öğretim programlarında değerler sosyal bilgiler ve DKAB gibi istisnalar hariç genellikle bilişsel alanda yazılmış, ders içeriğini oluşturan bilişsel boyuttaki kazanımlar aracılığı ile yahut kazanım açıklamaları kısmında verilmiştir. Değerlerin bu şekilde yazılması onları derste değinilmesi gereken teorik bir konu hüviyetine indirgemeyebilmektedir. Nitekim odak grup görüşmelerinde bu durum öğretmenler tarafından açık bir şekilde dile getirilmiştir; değerler ağırlıklı olarak telkin yoluyla, öğretmenlerin gündeme gelen konuyla ilişkili nasihat vermesi şeklinde ele alınmaktadır.

Tüm programlarda ortak bir şekilde programların değer perspektifini yansıtan bir metin sunulmuştur. Aynı zamanda tüm programlar için ortak 10 kök değer belirlenmiştir. Rapor boyunca ve bu bölümde yukarıda belirtilen tespitler programların girişindeki ortak metinde belirtilen hususların ve genel olarak programlarda değer eğitiminin sistemsiz bir şekilde ele alındığını, ortak metnin programlara sonradan monte edildiğini ve bu süreçte iç tutarlılığa yeterince dikkat edilmediğine işaret etmektedir. Bu bağlamda değer yazımında derslerin kendine özgü özellikleri ve içerik uyumu dikkate alınmayarak standart/ortak ama tutarsız bir yaklaşım sergilenmiştir. Sosyal bilgiler gibi bazen de genel yaklaşımdaki ifadelerin ve gerekçelerin aksine değer listesi verilmiştir. Bunlar değer eğitimi konusunda belirli, bilimsel ve tutarlı bir yaklaşımın olmadığını göstermektedir. Değer kazandırma veya değer geliştirme süreçlerinin fazlasıyla önem kazandığı günümüzde, bu konuda yapılmış bilimsel çalışmaları, akran etkileşimi, rol modellik, mentörlük ve gelişimsel psikoloji benzeri uygulama ve kuramları göz ardı eden bu yaklaşım, öğretim programlarının değer kazandırma aşamasının, yeni bir anlayışla gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır (Akbaş 2015).

Programlarda kök değerler eğitim programlarına ve bu kapsamda da birçoğu öğretmenin inisiyatifinde olan öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler gibi unsurlara bırakılmıştır. Ancak odak grup görüşmelerinden elde edilen sonuçlara göre öğretmenlerin gündeminde değer eğitimi ilk sıralarda yer almamaktadır. Öğretmenler program yoğunluğu ve sınav baskısı gerekçesiyle ders

kitabını ya da hazır materyalleri kullanma alışkanlığı ve değer eğitimiyle ilişkili yöntem ve tekniklere yeterince aşına olmamaları gibi sebeplerle değer eğitimini yeterli düzeyde yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte öğretmenlik tecrübeleriyle değerlerin günümüz dünyasında yeni nesiller için ne kadar önemli olduğunun farkında olarak bazı uygulamalar da söz konusudur. Ancak genellikle sistemli bir yaklaşım benimsenmekte, durumsal olarak gündeme gelen konularda (örneğin okulda hırsızlık olayı olduğunda) telkin yoluyla öğrencilerine değer kazandırmaya çalışmaktadırlar.

Yukarıda belirtilen sonuçlardan hareketle, öğretim programlarının güncelleme çalışmaları yapılırken, program yazarlarının toplumsal normlarda erozyon olup olmadığı, hangi değerlerde çözümlerin yaşandığı, hangi norm ve değerlerle gençler arasındaki bağların zayıfladığı ve insanlar için anlam kayıplarının hangi alanlarda meydana geldiği gibi konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde düşünmesi gerekir. Bir toplumun sosyal düzeni o toplumu oluşturan bireylerle toplumun sahip olduğu değerler sistemi arasındaki bağın gücüne dayanmaktadır. Şayet bu bağ zayıflar ya da bozulursa toplumda anomi ortaya çıkmaktadır. Bu tür durumlara maruz kalan bireyleri psikolojik huzursuzluklar, gruptan ayrılma eğilimi ve yalnızlık hissi beklemektedir (Marshall 2020,32; Özdemir 2014, 147). Nitekim çocuklar arasında artan şiddetin sosyal medya aracılığıyla bir reyting aracına dönüştüğü, fiziksel ve psikolojik şiddetin her türlüşününün akran zorbalığı şeklinde kendini gösterdiği bir sosyal gerçeklikle karşı karşıyayız. Ayrıca dijitalleşme süreciyle birlikte olumlu veya olumsuz her türlü eylemin, etkinliğin umuma duyurulma ihtiyacı bir tür teşhircilik problemini de gündeme taşımıştır.

20. Eğitim Şûrası'nda üzerinde durulan temel sorunlar arasında da belirtildiği gibi kadınlar, çocuklar ve engeli olan bireyler gibi dezavantajlı insan gruplarına karşı artan şiddet olayları; rekabeti ön plana çıkaran, insani zeminini yitirmiş, fahiş fiyat artışlarıyla yoksul kesimleri zora sokan bir ticaret anlayışı, engeli olan ya da göç etmiş kişilere yönelik ön yargılar, kültürel hoşgörüsüzlük ve buna bağlı olarak gelişen insan hakları ihlalleri gibi sorunlar ancak değerler eğitimine vereceğimiz önemle aşılabilir. Bu sorunların etkisinin azaltılması, toplumun adalet, dayanışma, vatanseverlik, kapsayıcılık gibi değerler etrafında şekillenmesi ile mümkündür. Bu bağlamda adı geçen bu sosyal olguları göz ardı etmeyen bir değerler hiyerarşisi ve bütüncül bir değer eğitimi sisteminin oluşturulması gerekmektedir.

Birey ve toplum hayatında değişimin hız kazandığı, ortaya çıkan yerel ya da küresel krizler karşısında ahlaklı, değerler sistemi sağlam bireylerden oluşan bir dünya ve toplum inşası hedefinin daha da güçleştiği günümüzde bu hedeflere uygun strate-

jiler ve politikalar geliştirmek için derin analizlere dayalı çalışmalara duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Odak grup görüşmelerinde de teyit edildiği üzere Türkiye’de öğretmenlerin büyük çoğunluğunun öğretim programlarını yeterince incelemediği, bunun yerine ders kitaplarını esas aldığı düşünülürse, değerlerin ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı çok daha önem kazanmaktadır. Programların çoğunda değerler; “kazanım” ya da “öğrenme alanı” bazında tanımlanmadığından, ders kitaplarına hangi değerlerin hangi kazanım kapsamında yansıtılabileceği tartışmalı bir durum oluşturmaktadır, öğretmenlerde olduğu gibi uygulama kitap yazarlarının yorumuna ve inisiyatifine bırakılmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışmayı derinleştirecek şekilde ders kitaplarının analizi de önem taşımaktadır.

9. Öneriler

Rapor boyunca dile getirilen bulgular ve tartışmalar ışığında çalışma kapsamıyla ilgili öneriler toplu olarak aşağıda sunulmuştur:

- İnsanlığın savaşlar, işgaller, katliamlar, ekonomik krizler dolayısıyla evrensel düzeyde değerler krizi yaşadığı bir döneme girildiği göz önünde bulundurulurken programlarda insanların vicdanını harekete geçirecek değerler yeniden tanımlanmalı ve bu değerlerin eğitim sisteminin her aşamasında, pedagojik ilkelere uygun ve iç tutarlılığı yüksek bir şekilde yer alması için gerekli tedbirler ivedilikle alınmalıdır. Ayrıca, programlar arasındaki tutarsızlıklar giderilmeli, sistematik bir yaklaşım sergilenerek hangi değerlerin hangi ders ve yaş grubunda nasıl ele alınacağıyla ilgili somut açıklama ve örneklerle programlarda yer verilmelidir.
- Manevi değerlerin sadece din kültürü ve ahlak bilgisi (DKAB) derslerinin konusu olmayıp hayat bilgisi ve sosyal bilgiler başta olmak üzere birçok derste ele alınması gerektiği unutulmamalıdır. Aynı şekilde milli değerlerin sadece T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük derslerinde değil sosyal bilgiler, Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı başta olmak üzere birçok derste ele alınabileceği göz ardı edilmemelidir. Eğitimin milli kimlik oluşturma ve toplumsal değerleri yeni nesillere aktarımı işlevi göz önünde bulundurulurken programlarda evrensel, milli ve manevi değerlere dengeli bir şekilde yer verilmelidir. İncelenen programlar içinde milli ve/veya manevi değerlerin **az** veya **çok az** temsil edildiği; okul öncesi, hayat bilgisi, ilköğretim DKAB, fen bilimleri, Türkçe, sosyal bilgiler, tarih, coğrafya, biyoloji ve Türk dili ve edebiyatı programlarında milli, manevi ve evrensel değerlerinin dengeli şekilde dağıtılmasına yönelik güncellemeler yapılmalıdır.

- Programlardaki değerlerin daha çok dolaylı bir şekilde yazıldığı tespit edilmiştir. Değerlerin eğitim-öğretim süreçlerinde ve ortamlarında uygun yöntem ve tekniklerle dolaylı şekilde verilmesi faydalı olabilir ancak öğretim programında dolaylı bir şekilde yazılması, öğretmenler ve kitap yazarları tarafından göz ardı edilmelerine yol açabilir. Programlarda değerlerin daha görünür kılınmaları için dolaylı atıf yapılanların sayısı düşürülerek mümkün mertebe doğrudan atıf yapılanların sayısı artırılmalıdır.
- Değerler sadece bilişsel alanda değil duyuşsal açıdan da ele alınmalı ve beceri boyutu da ihmal edilmemelidir. Öğretim programlarının güncelleme çalışmaları sırasında programlarda değerlerin duyuşsal alanla da ilişkilendirilmesi yapılmalı ve sadece bilgi boyutunda kalan değer aktarımının uzun vadede etkili olamayacağı unutulmamalıdır.
- Değer yazımında standart bir şekilde 10 kök değer yazılması yerine, her dersin ve disiplinin özellikleri ve içeriği göz önüne alınmalıdır. Örneğin matematik, kimya, müzik, tarih gibi disiplinlere ait değerler, içerikle uyumlu bir şekilde belirlenmeli, her dersin kendine özgü özellikleri değerlendirilerek özel değer yaklaşımları oluşturulmalıdır. Bu kapsamda farklı yaş grupları ve derslerde hangi değerlerin öncelikli olarak ele alınacağıyla ilgili öğretim programlarında net yönergeler yazılmalıdır. Öte yandan kök değerlerin birkaç ders dışında kazanımlara yeterince yansıtılmadığı bazıları ise hiç yer almadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle program güncellenme çalışmalarında belirli dersler kapsamında ortak olarak yazılacak değerlerin ders içeriği ile uyumlu olmasına ve tam olarak yansıtılmasına özen gösterilmelidir.
- Çocuklara değerlerin kazandırılması süreci sadece belirli derslerle sınırlı kalmamalıdır. Okulda değerler eğitimine bütüncül bir anlayışla yaklaşılması gerekir. Bu kapsamda değerler ilgili tüm derslerde verilmeli ve değer aktarımı okul kültürüne ve genel atmosfere yansıtılmalıdır.
- Her toplumun, kültürün veya kurumun değerleri ve bu değerleri sonraki nesillere aktarım şekli farklı olabilmektedir. Farklı ülke ve kültürlerde incelenebilecek çok sayıda değer olduğu düşünüldüğünde öncelikle Türk toplumunun güncel ihtiyaçları kapsamında şefkat, aile birliği, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, nezaket, hayırseverlik gibi genç nesillere aktarılması uygun olan bir referans değer listesi oluşturulmalıdır. Bu kapsamda, toplumsal normlarda erozyon olup olmadığı, hangi değerlerde çözümlerin yaşandığı, hangi normlarla gençler arasındaki bağların zayıfladığı ve insanlar için

anlam kayıplarının hangi alanlarda meydana geldiği gibi konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde düşünülmelidir. Bunun için öncelikle değer sınıflandırmaları bakımından milli, manevi ve evrensel değerlere ilişkin farklı paydaşların katılımıyla tanım ve sınıflamalar yapılmalıdır. Bu çalışma bu minvalde bir hareket noktası işlevi görebilir.

- Milli Eğitim Bakanlığının son 10 yıl içinde önem verdiği ve çok sayıda öğretmen eğitimi gerçekleştirdiği bir alan olan kapsayıcılığın programlarda kendine yer bulması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda engeli olan bireyler başta olmak üzere göçmenler, afetten etkilenenler gibi dezavantajlı gruplara karşı ön yargılarımızı giderecek ve toplumsal birlikteliğimize katkı sağlayacak şekilde tüm programlar güncellenmelidir. Örneğin, din kültürü ve ahlak bilgisi dersindeki Hz. Muhammed'in örnekliliği ve Hz. Muhammed ve Gençlik gibi üniteler ile içeriği uygun başka konularda, tarih ve T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi programında da çeşitli savaşlara katılarak görme, işitme kaybına uğramış veya ortopedik engelli durumuna düşmüş gazilere değinerek onların vatan savunmasındaki rollerine, fedakârlık ve kahramanlıklarına yer verilebilir.
- Odak grup görüşmelerine katılan öğretmenlere göre programlarda hangi değerlerin nerede ve nasıl verileceğinin açıkça belirtilmeli, programlara okul dışı öğrenmeye imkân verici kazanımlar yazılmalı (müze, tarihi anıt, cami, külliye gibi değer aktarımına uygun mekânların ziyaret edilmesi), programlara yazılacak değerlerin ders kitabına yansıtılma durumunun kontrol sağlanmalı, değerlerin lise düzeyinde ayrı bir ders olarak verilmesi yerine konular/kazanımlar bağlamında verilmeli, programlardaki kazanım yoğunluğu bilgi aktarımını ön plana çıkardığından ya kazanımlar azaltılmalı ya da ders saatleri artırılmalı, kazanımlar öğrencilerin sorgulama, muhakeme, buluş ve yorumlama gibi yöntem ve stratejileri işe koşmalarına imkân verecek şekilde yazılmalıdır.
- Programlardaki ortak metinde değer eğitiminin önemini vurgulayan pek çok ifade yer almasına rağmen, eğitim-öğretim sürecinde merkezi bir role sahip öğretmenlerin bu konuya karşı tutumları da hangi değerlerin ne derece öğretildiği noktasında belirleyicidir. Odak grup görüşmelerinde öğretmenlerin uygulamada değer eğitiminin yeterince etkili olmayışı hakkında belirttiği sebepler kapsamında;
- Etkili bir değer eğitimi için programların yoğunluğunun azaltılması,

- Sınav baskısını azaltacak şekilde makro düzeyde eğitim politikalarının geliştirilmesi,
- Öğretmenlere branş bazlı olarak değer eğitiminde çağdaş yöntem ve teknikler konusundaki bilgi, farkındalık, tutum ve becerilerini geliştirecek hizmet içi eğitimlerin düzenlenmesi önerilmektedir.
- Odak grup görüşmelerinde de teyit edildiği üzere Türkiye’de öğretmenlerin büyük çoğunluğunun öğretim programlarını yeterince incelemediği, bunun yerine ders kitaplarını esas aldığı düşünülürse, değerlerin ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı çok daha önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, mevcut çalışmayı derinleştirecek şekilde ders kitaplarının analizi de önem taşımaktadır.
- Öğretmenlerin program yoğunluğu, sınav baskısı nedeniyle ders kitabını ya da hazır materyalleri kullanma alışkanlığı, ders işlemeye ilgili diğer alışkanlıkları ve değer eğitimiyle ilişkili yöntem ve tekniklere yeterince aşina olmaları gibi sebeplerle değer eğitimini yeterli düzeyde yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu sebeple bütün öğretmenlerin değer eğitimiyle ilgili branş bazlı olarak hizmet içi eğitimden geçirilmesi ve değer aktarımıyla ilgili çağdaş yöntem ve teknikler konusunda bilgi, beceri ve farkındalık kazanması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acat, B., Anılan, H., Girmen, P. ve Anagün, Ş. (2005). Öğretmen adaylarının ilköğretim hayat bilgisi programında yer alan becerilere sahip olma düzeylerine ilişkin görüşleri. *Eğitimde yansımalar VIII: Yeni İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesi Sempozyumu*, 14-16 Kasım 2005 Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Kayseri. 394-405, Tekışık Eğitim Araştırma Vakfı Yayınları.
- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim 2. kademedede gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi* (190366) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=mlmtB36JrMR18NBY2MoylQ&no=co_7rmx4AqLoxqOxB365UQ
- Akbaş, O. (2015). Değerler eğitimi yaklaşımları. H. H. Bircan ve B. Dilmaç (Ed.), *Değerler bilançosu: Felsefe, sosyoloji, kamu, eğitim* (1., 251-266). izgi Kitabevi.
- Akdemir, S., Aşıkcan, M. ve Saban, A. (2016). Değer yitimi. H. H. Bircan ve B. Dilmaç (Ed.), *Değerler Bilançosu: Sosyoloji, Felsefe, Ekonomi, Eğitim, İletişim, Müzik, Tıp* (1., 249-266). izgi Kitabevi.
- Aksan, D. (1975). Anadili. *Türk Dili*, 285(31), 423-434.
- Aksoy, R. (2013). *Değer ve değerler eğitimi* (1). Dem Eğitim Değer Eğitim Merkezi Yayınları.
- Aktekin, S. (2020). Dijitalleşme ve bireyselleşme çağında eğitim ulus devletlerin egemenlik alanından çıkıyor mu? *Uluslararası Maarif Dergisi*. 1(2), 23-27. <https://maarifdergisi.com/uploads/editions/files/164521c89789e9.pdf>
- Aktekin, S. (2021). Eğitimin politik temelleri. H. Özmen ve D. Ekiz (Ed.) *Eğitime giriş* (1., 94-105). Pegem Yayıncılık.
- Altaş, N. (2022). *Din eğitimi* (1.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arı, R., Üre, Ö. ve Yılmaz, H. (1999). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi eğitimin psikolojik temelleri* (1). Mikro Basım-Yayım-Dağıtım.
- Atabey, D. (2019). Lisansüstü tezler kapsamında okul öncesi değerler eğitimi ile ilgili hazırlanmış eğitim programlarına bir bakış. 2. *Uluslararası Temel Eğitim Kongresi*, 23-27 Ekim, Muğla, s. 1413-1419.
- Atabey, D. ve Ömeroğlu, E. (2016). Sosyal değerler eğitimi programının ana sınıfına devam eden çocukların sosyal değerler kazanımına etkisinin incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 58, 593-617.

- Aydın, M. Ş. (2019). *Din eğitimi bilimi* (3). Kimlik.
- Bacanlı, H. (2012). *Eğitim psikolojisi* (1). Pegem Yayıncılık.
- Bailey, P. & Fox, P. (1996). *Geography teachers' handbook*. Geographical Association.
- Banarlı, N. S. (2004). *Türkçenin Sırları*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Bauman, Z. & Donskis, L. (2013). *Moral blindness: The loss of sensitivity in liquid modernity*. Polity Press.
- Bauman, Z. ve Obirek, S. (2018). *Dünyaya ve kendimize dair* (Çev.; B. Halaç. 1). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2015). *Akışkan modern toplumda kültür* (Çev.; İ. Çapçioğlu ve F. Ömek. 1). Atıf Yayınları.
- Bauman, Z. (2021a). *Kuşatılmış toplum* (Çev.; E. Pilgir. 1). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2021b). *Kapımızdaki yabancılar* (Çev.; E. Barca. 1). Ayrıntı Yayınları.
- Bektaş, S. (2022). *Değerler eğitimi ve millî kimlik inşası çerçevesinde Türk Yurdu Dergisindeki şiirlerin (1911-1931) incelenmesi (739957)*. [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Bircan, H. H. (2015). Felsefede değerler problemi. H. H. Bircan & B. Dilmaç (Ed.), *Değerler bilançosu: Felsefe, sosyoloji, kamu, eğitim* (1., 11-36). Çizgi Kitabevi.
- Bloom, B. S. (1979). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme* (Çev.; D. A. Özçelik). Milli Eğitim Basımevi.
- Bonnett, A. (2008). *What is geography?*. Sage.
- Brinkmann, S. (2022). *Hayata nereden bakmalıyız? Yeni dünya için on eski fikir*. İletişim Yayınları.
- Bozkırlı, K. Ç. ve Er, O. (2018). Türk dili ve edebiyatı öğretim programı'nın uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 1931-1946. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke/issue/39454/465531>
- Butt, G. (2000). *The continuum guide to geography education*. Continuum.
- Carr, E. H. (2011). *Tarih nedir?* (1). İletişim Yayınları.
- Cemiloğlu, M. (2018). 2017 Tarihli Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programına eleştirel yaklaşım. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 279-298. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/298502/>.

- Chul Han, B. (2018). *The expulsion of the other*. Polity Press.
- Chul Han, B. (2022). *Palyatif toplum, günümüzde acı* (Çev.; H. Barışcan. 1). Metis Yayınları.
- Çalışkur, A. ve Aslan, A. E. (2013). Rokeach değerler envanteri güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 81-105. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50182/645970>
- Çarboğa, K. (2019). *Değerler eğitime karşılaştırmalı bakış (Almanya, İsveç, Güney Kore, Malezya, Suudi Arabistan ve Türkiye Örnekleme)* (562981). [Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=P8EmKvPF3HuRODGeZg-3Ag&no=Si_TX7g1pdCybAtfk9sU4w
- Çelik, C. (2023). Seküler dindarlık ve mütedeyyin sekülerleşmesi. *Teklif*, (11), 156-168.
- Çevirme, H. (2018). Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nın Kültürel İşlevi. *Turkish Studies*, 13(23), 37-52. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14273>
- Davidson, M., Khmelkov, V., Baker, K. & Lickona, T. (2011). Values education: The Power2Achieve approach for building sustainability and enduring impact. *International Journal of Educational Research*, 50(3), 190-197. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2011.07.006>
- de Jager Meezenbroek, E., Garssen, B., van den Berg, M., van Dierendonck, D., Visser A. &
- Dellaloğlu, B. F. (2020). *Poetik ve politik: Bir kültürel çalışmalar ansiklopedisi*. Timaş Yayınları.
- Deniz, K., & Karagöl, E. (2018). Değerler eğitimi açısından ortaokul Türkçe ders kitapları. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 244-255.
- Dilmaç, B., Arıcak, O. T. & Cesur, S. (2014). A validity and reliability study on the development of the Values Scale in Turkey. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 14(5), 1661-1671. DOI: 10.12738/estp.2014.5.2124
- Doğan, M. (1996). *Büyük Türkçe sözlük* (1). İz Yayıncılık.
- Durhat, G. ve Ökten, C. E. (2020). Kök değerlerin ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki erdemler temasıyla ilişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 675-693.
- Eco, U. (2020). *Beş ahlak yazısı* (Çev.; K. Atakay. 12). Can Sanat Yayınları.
- Eksi, H. & Katılmış, A. (2016). *Uygulama örnekleriyle değerler eğitimi* (1). Nobel Yayıncılık.

- Eskimen, A. D. (2018). 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programı ve 9.-10. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan değerler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 66, 51-67. DOI : 10.9761/JASSS7549
- Esquivel, K., Elam, E., Paris, J. & Tafoya, M. (2020). How children develop identity. *The role of equity and diversity in early childhood education*. College of the Canyons Publishing. [https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Early_Childhood_Education/The_Role_of_Equity_and_Diversity_in_Early_Childhood_Education_\(Esquivel_Elam_Paris_and_Tafoya\)/03:_The_Development_of_Identity_in_Children/3.02:_How_Children_Develop_Identity](https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Early_Childhood_Education/The_Role_of_Equity_and_Diversity_in_Early_Childhood_Education_(Esquivel_Elam_Paris_and_Tafoya)/03:_The_Development_of_Identity_in_Children/3.02:_How_Children_Develop_Identity)
- Ete, H. ve Yargı, A. (2023). *Türkiye’de dindarlık algısı* (1). Ankara Enstitüsü-İPM İstanbul Politikalar Merkezi.
- Fazlıoğlu, İ. (2023). Tekevvün, Temeddün, Tedeyyün, Tefessüh ve Teellüh: Eşref ile Esfel Arasında İnsan Olmak, İnsan Kalmak. *Teklif*, (11), 84-93.
- Gatto, J. T. (2017). *Eğitim: Bir kitle imha silahı*. Edam.
- Gültekin, M., & Şencan, H. (2019). Manevi değerlerin farklılıklar yönetimi üzerindeki etkisi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 6(1), 1-18. <https://doi.org/10.34232/pjess.494018>
- Gümüş, A. (2015). *Türkiye’de eğitim politikaları* (1). Nobel Yayıncılık.
- Hanbel, A. b. (2001). *Müsnedi Ahmed b. Hanbel* (1. bs, C. 8). Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- Hardt, J., Schultz, S., Xander, C., Becker, G. & Dragan, M. (2012). The spirituality questionnaire: Core dimensions of spirituality. *Psychology*, 3(1), 116. <http://dx.doi.org/10.4236/psych.2012.31017>
- Hazım, S. (2019). *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında yer alan hikâye ve roman metinlerinin değerler açısından incelenmesi* (589506). [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=fVNGnWyKQWqXDLGTpojK6w&no=rNPW7o8QSt1fqDBD-f-RRw>
- Heidegger, M. (2016). “Platon’un Hakikat Doktrini.” Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları [Heidegger Özel Sayısı.] s.30.
- İnce, A. (2020). *Eğitilmiş insanın imali*. İnsan Yayınları.
- Kant, I. (2018). *Eğitim üzerine*. İz Yayıncılık.

- Karabağ, G. S. (2006). Hayat bilgisi öğretim programı. C. Öztürk (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* (1., 51-69). Pegem Yayıncılık.
- Karaçanta, H. (2013). Üniversite öğrencilerinin milli değerlere yönelik metaforları. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, (32), 107, 114. <https://www.acarindex.com/pdfs/1156002>
- Katrancı, M. (2020). Erken çocukluk eğitimi ve önemi. S. Seven (Ed.), *Erken çocukluk eğitimine giriş* (1., 1-15). Pegem Yayıncılık.
- Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2014). *Ahlak ve değerler Eğitimi* (1). Dem Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Keskin, Y. (2016). Değer, inanç ve norm ilişkisi. H. Bircan & B. Dilmaç (Ed.), *Değerler Bilançosu: Dil, Din, Eğitim, Edebiyat, İktisat, İletişim, Kamu* (1., 125-150). Çizgi Kitabevi.
- Koç, T. (2012). *İslam estetiği*. İSAM Yayınları.
- Kol, S. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), 1-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaefd/issue/11217/133954>.
- Köse, M., Koçyiğit, M., Erdem, C. & Jega, I. M. (2021). An evaluation of accessibility to preschool education institutions using geographic information systems. *Education and Information Technologies*, 26, 4307-4328. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10482-7>
- Köylü, M. (2018). Türkiye’de din eğitiminin meşruiyeti sorunu. *Türkiye’de din eğitimi ve sorunları* (1.). İstanbul: Dem Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Kurt Gökçeli, F. (2019). Erken çocukluğun tanımı, kapsamı ve önemi. A. Yıldırım (Ed.), *Erken çocukluk eğitimine giriş* (1., 1-18). Pegem Yayıncılık.
- Kurtdaş, E. ve Ulukaya Öteleş, Ü. (2021). Ulusal ve Küresel Kimlik Bağlamında Sosyal Bilgiler Eğitimi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(22), 1115-1168. <https://doi.org/10.17679/inuefd.941160>
- Lambert, D. & Balderstone, D. (2000). *Learning to teach geography in the secondary school: A companion to school experience*. RoutledgeFalmer.
- Lickona, T. (1992). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility* (1). Bantam Books.
- Lickona, T. (1996). Eleven principles of effective character education. *Journal of moral Education*, 25(1), 93-100. <https://doi.org/10.1080/0305724960250110>

- Mammadli, Ş. (2020). Tarih öğretimi ve manevi değerler. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7(13), 40-45. DOI:10.2019/07.12.2019
- Marshall, G. (2020). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev.; O. Akınhay & D. Kömürcü. 4). Bilim ve Sanat.
- Mayhew, S. (2009). *Oxford dictionary of geography* (4). Oxford University Press.
- MEB (2013). *Okul öncesi eğitim programı*. <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf>.
- MEB (2018). *Ortaöğretim tarih dersi (9, 10 ve 11. sınıflar) öğretim programı*. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=1265>
- MEB (2018). Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=353>
- MEB. (2018a). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) 2018. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>
- MEB. (2018b). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar). Milli Eğitim Bakanlığı. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=319>
- Meydan, H. (2022). *Postmodern iklimde din ve değerleri öğretmek* (1). Dem Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2019). *İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Millî Eğitim Temel Kanunu (Kanun No. 1739), RG Sayı: 14574 (1973, 14 Haziran). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf>
- Mutluer, S. (2006). *Özgüven oluşmasında manevi değerlerin rolü* (191238). [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=h73VLKBztr6KM7XowpuRjQ&no=L8c2uHB6TXUG7NhPrmeTOg>
- Nichol, J. (1984). *Teaching history: A teaching skills workbook* (1). Nelson Thornes Publishers.
- Okumuş O. (2021). History courses and values education: history teachers' evaluation of history education processes in Turkey in terms of values education. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 16(1), 172-193. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1301733>

- Okumuş, O. (2021). History courses and values education: history teachers' evaluation of history education processes in Turkey in terms of values education. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 16(1), 172-193. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1301733>
- Özdemir, K. (2017). Tarih dersi öğretim programının değerler eğitimi açısından incelenmesi. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 4, 240-257. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijetsar/issue/33837/355509>
- Öztürk, C. (2009). Sosyal bilgiler: kavram, içerik ve program. C. Öztürk (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* (1., 1-31). Pegem Yayıncılık.
- Öztürk, M. (2007). Coğrafya: Gelişimi, içeriği, eğitimi. Karabağ, S. ve Şahin, S. (Ed.), *Kuram ve uygulamada coğrafya eğitimi* (1, 1-52). Gazi Yayınevi.
- Öztürk, M. (2008). *Coğrafya derslerinde planlama*. Özey, R. ve Demirci, A. (Ed.) *Coğrafya öğretiminde yöntem ve yaklaşımlar* (1, 23-56). Aktif Yayınevi.
- Öztürk, M. (2023). Belirsizlikler çağında öğretmen nitelikleri. *Uluslararası Maarif Dergisi*, 4(13), 56-61
- Platon. (1962). *Devlet*. Remzi Kitabevi.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values* (1). The Free Press.
- Rokeach, M. (1979). *Understanding human values* (1). The Free Press.
- Rosa, H. (2019). *Resonance: A sociology of our relationship to the world*. Polity Press.
- Sakaoğlu, N. (1998). "İlkokul tarih programları ve ders kitapları." *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*. (Haz.) Salih Özbaran. Dokuz Eylül Yayınları
- Sapsağlam, Ö. & Ömeroglu, E. (2016). Examining the effect of social values education program being applied to nursery school students upon acquiring social skills. *Educational Research and Reviews*, 11(13), 1262-1271. DOI: 10.5897/ERR2016.2804
- Sapsağlam, Ö. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının değer algılarının çizdikleri resimler ve sözlü anlatımlarına göre incelenmesi: Sorumluluk değeri örneği. *Eğitim ve Bilim*, 42(189), 287-303. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2017.7002>
- Sarup, M. (1996). *Postyapısalcılık ve postmodernizm*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Schaufeli, W. B. (2012). Measuring spirituality as a universal human experience: A review of spirituality questionnaires. *Journal of Religion and Health*, 51, 336-354. <https://doi.org/10.1007/s10943-010-9376-1>

- Schwartz, S. H. & Saving, L. (1995). Identifying Culture-specific in the content and structure of values. *Journal Cross-Cultural Psychology*, 26(1), 92-116.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values?. *Journal of Social Issues*, 50(4), 19-45.
- Subaşı, N. (2023). Din yorgunluğu. *Teklif*, (11), 128-136.
- Şahin, M. (2022). Gündelik hayatın içinde değerler ve değerlerin toplumsal boyutları. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, (63), 51-81.
- Şimşek, R. (2021). Socio-Political evaluation of the distribution of root values in Turkish Language Textbooks. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 6(12), 566-612. <http://dx.doi.org/10.35826/ijoecc.343>
- Tarhan, N., Tutgun Ünal, A. ve Özkan, D. (2023). Üsküdar ailede manevi yaşantı ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-24. <https://doi.org/10.47951/mediad.1237490>
- Canbay, T. H. (2014). Yabancılaşma ve eğitim. Özdemir, M. Ç. (Ed.), *Eğitim Sosyolojisi*, 143-79. Pegem Yayıncılık.
- Tate, N. (2018). *Ne için eğitim*. Çizgi Yayınları.
- Tay, B. ve Baş, M. (2015). 2009 ve 2015 yılı hayat bilgisi dersi öğretim programlarının karşılaştırılması. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 341-374. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/befdergi/issue/17275/180472>
- Tay, B. ve Yıldırım, K. (2013). Bilgisayar destekli öğretimin hayat bilgisi öğretimi dersinde başarıya etkisi ve yönetime ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 84-<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202322>
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. TDK. Değer ne demek TDK Sözlük Anlamı. (t.y.). Geliş tarihi 22 Kasım 2023, gönderen <https://sozluk.gov.tr/?kelime=değer>
- Tekke, M. (2019). Değerlerin tanımı ve sınıflandırılması: Milli-manevi değerler ve evrensel değerler. B. Özer (Ed.), *Karakter ve değerler eğitimi* (1., 80-92). Pegem Yayıncılık.
- Tokdemir, M. A. (2017). Tarih eğitimi ve değerler. Demircioğlu, İ. (Ed.), *Türkiye’de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı* (1., 325-339). Pegem Yayıncılık.
- Tokdemir, M. A. (2017). Tarih eğitimi ve değerler. İ. Demircioğlu (Ed.), *Türkiye’de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı* (1., 325-339). Pegem Yayıncılık.
- Tulumcu, F. I., ve Tulumcu, F. M. (2015). İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi

programlarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 535-559. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29167/312348>

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)

Ulubeli, S. ve Koçyiğit, S. (2023). Okul öncesi eğitimde kalite ve okul olgunluğu arasındaki ilişki. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 1562-1603. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/79667/1138289>

Uludağ, S. (2003). "Marifet." *İslâm ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 28.Cilt.

Uluslararası Politika Akademisi. (2023). *Dünya değerler araştırması 7. dalga veri setindeki Türkiye bulguları*. UPA. <http://politikaakademisi.org/2020/08/02/dunya-degerler-arastirmasi-7-veri-setindeki-turkiye-bulgulari/>

Ulusoy, K. ve Arslan, A. (2014). Değerli bir kavram olarak "değer ve değerler eğitimi". Refik Turan & Kadir Ulusoy (Ed.). *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (1.,1-16). Pegem Yayıncılık.

Vakhitova, G. K., Leontyev, E. P. & Batsuuri, A. (2022). Preschool education in Russia and Mongolia (Analytical aspect of the modern state). *Education & Pedagogy Journal*, 1(3), 31-40. DOI: 10.23951/2782-2575-2022-1-31-40

Valverde, G. A., Bianchi, L. J., Wolfe, R. G., Schmidt, W. H. & Houang, R. T. (2002). *According to the book: Using tims to investigate the translation of policy into practice through the world of textbooks*. Kluwer Academic Publishers

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9). Seçkin Yayınları.

ÖĞRETİM PROGRAMLARININ DEĞERLER YÖNÜNDEN İNCELENMESİ: TESPİT VE ÖNERİLER

Öğretim programların giriş kısmında değer eğitimiyle ilgili programların perspektifi açıklayan birçok ifade yer almaktadır. Eğitim sisteminin temel amacı: “Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir.” olarak açıklanırken, başka bir ifade de ortaokulu tamamlayan öğrencilerin “ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle millî ve manevî değerleri benimsemiş”, liseyi tamamlayan öğrencilerin ise “... Millî ve manevî değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, üretken ve aktif vatandaşlar ...” olarak yetişmelerinin beklendiği yazılmıştır. Ancak bu raporda belirtilen sonuçlardan anlaşılacağı üzere programdaki bu amaçlar gerçekleşmekten çok uzaktır. Rapor boyunca ders bazında gerçekleştirilen analizlerde ve bu bölümde belirtilen sonuçlarda görüldüğü üzere programların değerlere yaklaşımı sistematik ve planlı olmaktan uzaktır. Evrensel, millî ve manevî değerler kapsamında yapılan analizlerde özellikle millî ve manevî değerler bakımından programların genellikle çok sınırlı bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada ayrıca değer eğitiminin gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.

EĞİTİM-BİR-SEN (EĞİTİMCİLER BİRLİĞİ SENDİKASI) GENEL MERKEZİ

www.ebs.org.tr